ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

XLIX

2012

SUPLIMENT

130 ani de relații diplomatice germano-române (1880-2010)
130 Jahre deutsch-rumänische diplomatische Beziehungen (1880-2010)

Simpozion internațional / Internationales Symposium
Iași, 30.09 – 1.10.2010

editori / Herausgeber:
Flavius SOLOMON & Peter Mario KREUTER

BUCUREŞTI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom XLIX, 2012, SUPLIMENT

130 ani de relații diplomatice germano-române (1880-2010)
130 Jahre deutsch-rumänische diplomatische Beziehungen (1880-2010)

SUMAR / INHALT

Cuvânt înainte / *Vorwort* 1

Grußwort des deutschen Botschafters Andreas von Mettenheim / *Alocuțiunea ambasadorului german Andreas von Mettenheim* 3

FLAVIUS SOLOMON, *Relaţiile româno-germane în istoriografia română* / *Die deutsch-rumänischen Beziehungen in der rumänischen Geschichtsschreibung* 7

PETER MARIO KREUTER, *Die rumänische Aussenpolitik und die deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen im Spiegel der Publikationen des Südost-Instituts (1930-2011)* 21

LEONIDAS RADOS, *Specializarea universitarilor din România în Germania la finele secolului XIX. Cazul bizantinistului Demosthene Russo* / *Die Spezialisierung von Universitätsangehörigen im Deutschland des späten neunzehnten Jahrhunderts. Das Beispiel des Byzantinisten Demosthene Russo* 31

EDDA BINDER-IIJIMA, *Jahre der Entscheidungen: Weichenstellungen in den rumänisch-deutschen Beziehungen 1866-1871-1914* 51

GHEORGHE CLIVETI, *Recunoașterea internațională a independenței României. Impactul alianței germano-austro-ungare din 1879* / *Die internationale Anerkennung der Unabhängigkeit Rumäniens. Der Einfluss des deutsch – österreichisch-ungarischen Bündnisses vom 1879* 75

LIVIU BRĂTESCU, *Germania în politica externă a României (1878-1888)* / *Deutschland in der Aussenpolitik Rumäniens (1878-1888)* 91

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, *Imaginea Primului Război Mondial în literatura istorică germană. Itinerarii istoriografice, controverse şi revizuiri* / *Das Bild vom Ersten Weltkrieg in der deutschsprachigen*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

historischen Fachliteratur. Historiographische Wegmarken, Kontroversen und Revisionen 105

KRISTA ZACH, *De la anexionism la pacifism. Misiunile diplomatice secrete ale lui Matthias Erzberger* / *Vom „Annexions"- zum „Erfüllungspolitiker". Matthias Erzbergers geheimdiplomatische Missionen im Ersten Weltkrieg* 119

GRIGORII ŞKUNDIN, *Un triunghi diplomatic: Bucureşti – Berlin – Sofia în anii Primului Război Mondial* / *Ein diplomatisches Dreieck: Bukarest – Berlin – Sofia im Ersten Weltkrieg* 133

CORNELIUS R. ZACH, *Primul Război Mondial în dezbaterile Consiliilor de Coroană ale României* / *Der Erste Weltkrieg in den Debatten der Kronratssitzungen Rumäniens* 143

OCTAVIAN ŢÎCU, *Problema Basarabiei şi relaţiile româno-germane în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial* / *Die Bessarabien-Frage und die rumänisch-deutschen Beziehungen am Vorabend des Zweiten Weltkriegs* 151

VASILE CIOBANU, *Relaţiile româno-germane din primul deceniu interbelic reflectate în presa săsească din Sibiu* / *Die rumänisch-deutschen Beziehungen im Spiegel der siebenbürgisch-sächsischen Presse in Hermannstadt im ersten Jahrzehnt der Zwischenkriegszeit* .. 165

SORIN RADU, *Relaţiile româno-germane reflectate în presa românească sud-transilvăneană (1919-1929)* / *Die rumänisch-deutschen Beziehungen im Spiegel der rumänischen Presse aus Südsiebenbürgen (1919-1929)* 179

GUDRUN-LIANE ITTU, *Expoziţiile pictorilor Grete Csaki-Copony şi Hermann Konnerth de la Ateneul Român (1932) – expresie a relaţiilor culturale germano-române* / *Die Ausstellungen Grete Csaki-Coponys (1893-1990) und Hermann Konnerths (1881-1960) im Athenäum in Bukarest (1932) als Ausdruck deutsch-rumänischer Kulturbeziehungen* 195

PAUL NISTOR, *Primele relaţii postbelice dintre comuniştii români şi est-germani (1948)* / *Die ersten Nachkriegskontakte zwischen rumänischen und ostdeutschen Kommunisten (1948)* 203

PETER ULRICH WEISS, *Die gespaltene Kulturnation. Kulturelle Doppelrepräsentanz in Rumänien als aussenpolitisches Konfliktfeld der beiden deutschen Staaten bis Anfang der 1970er Jahre* 215

Abrevieri / *Abkürzungen* 233

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CUVÂNT ÎNAINTE

Acest volum, supliment tematic al „Anuarului Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»", cuprinde majoritatea comunicărilor prezentate la simpozionul *130 ani de relaţii diplomatice germano-române (1880-2010)*. Organizat la Iaşi, în perioada 30 septembrie – 1 octombrie 2010, în găzduirea exemplară a Universităţii „Al. I. Cuza", de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române, în colaborare cu Südost-Institut Regensburg (din 2012: Institut für Ost- und Südosteuropaforschung), Centrul Cultural German din Iaşi şi Deutsche Forschungsgemeinschaft, cu sprijinul financiar generos al Ambasadei Republicii Federale Germania în România, simpozionul a evocat ştiinţific, prin comunicări prezentate de către cercetători din România, Germania, Federaţia Rusă şi Republica Moldova, momente de referinţă din istoria relaţiilor româno-germane.

Enunţată în cele două contribuţii de istoriografie (Flavius Solomon şi Peter Mario Kreuter), problematica discutată la simpozion şi dezvoltată în textele oferite spre publicare cuprinde câteva aspecte de interes major nu doar pentru istorici, ci şi pentru un public mai larg.

Edda Binder-Iijima, Gheorghe Cliveti şi Liviu Brătescu reiau, apelând la noi surse, tema începuturilor relaţiilor diplomatice dintre Germania şi România. Din punct de vedere cronologic, aspectele de istorie diplomatică, analizate din varii perspective, îşi găsesc continuarea în alte studii, la fel de bine documentate, referitoare la Primul Război Mondial (Krista Zach, Grigorii Şkundin, Cornelius R. Zach şi Claudiu-Lucian Topor), perioada interbelică (Octavian Ţîcu, Vasile Ciobanu şi Sorin Radu), cel de-al Doilea Război Mondial şi „Războiul Rece" (Paul Nistor şi Peter Ulrich Weiß). În mod cu totul fericit, ca dovadă a faptului că istoria dintre popoare, în speţă istoria relaţiilor dintre germani şi români, nu se rezumă doar la evenimente politice, dintre care destule încărcate de suferinţă umană, volumul găzduieşte şi două contribuţii privind circulaţia ideilor şi schimburile culturale (Leonidas Rados şi Gudrun-Liane Ittu).

Articolele invocate mai sus sunt prefaţate de către alocuţiunea ambasadorului german la Bucureşti, Andreas von Mettenheim, susţinută, la deschiderea simpozionului, în faţa unui public numeros, în Sala de Conferinţe Ferdinand a Universităţii „Al. I. Cuza". Fără sprijinul Excelenţei Sale, organizarea simpozionului şi tipărirea acestui volum nu ar fi fost posibile.

Editorii

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 1–2

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VORWORT

Der vorliegende Band, ein thematisches Sonderheft des „Anuarul Institutului de Istorie <A. D. Xenopol>“, vereint den größten Teil der Vorträge, die im Rahmen des Symposiums *130 Jahre deutsch-rumänische diplomatische Beziehungen (1880-2010)* gehalten wurden. Das Symposium, das am 30. September und 1. Oktober 2010 in Iaşi stattfand und sich der außerordentlichen Gastfreundschaft der Universität „Al. I. Cuza“ erfreuen konnte, wurde vom A.D. Xenopol Institut für Geschichte der Rumänischen Akademie in Zusammenarbeit mit dem Südost-Institut in Regensburg (seit 2012: Institut für Ost- und Südosteuropaforschung), dem Deutschen Kulturzentrum in Iaşi und der Deutschen Forschungsgemeinschaft sowie mit großzügiger finanzieller Unterstützung der Botschaft der Bundesrepublik Deutschland in Rumänien organisiert. Es thematisierte im Rahmen eines wissenschaftlichen Diskurses durch Vorträge von Fachleuten aus Rumänien, Deutschland, der Russischen Föderation und der Republik Moldau einige wichtige Meilensteine der deutsch-rumänischen Beziehungen.

Die beiden historiographisch angelegten Beiträge (Flavius Solomon und Peter Mario Kreuter) umreißen die Grundproblematik des Symposiums und benennen Fragestellungen, die in den folgenden Beiträgen vertieft werden und die nicht nur für Historiker, sondern auch für ein breiteres Publikum von Interesse sind.

Edda Binder-Iijima, Gheorghe Cliveti und Liviu Brătescu nehmen dann, mit Bezug auf neue Quellen, das Thema des Beginns der diplomatischen Beziehungen zwischen Deutschland und Rumänien auf. Chronologisch voranschreitend, werden in den weiteren Beiträgen einzelne Phasen der Diplomatiegeschichte aus verschiedenen Blickwinkeln untersucht, dies stets auf breiter Quellenbasis: Erster Weltkrieg (Krista Zach, Grigorii Şkundin, Cornelius R. Zach und Claudiu-Lucian Topor), die Zwischenkriegszeit (Octavian Ţîcu, Vasile Ciobanu und Sorin Radu), schließlich Zweiter Weltkrieg und „Kalter Krieg“ (Paul Nistor und Peter Ulrich Weiß). Zu guter Letzt, und als Beweis dafür, dass sich die Geschichte der Beziehungen zwischen Völkern, und hier besonders die Beziehungen zwischen Deutschen und Rumänen, nicht auf politische Ereignisse, die oftmals von menschlichem Leid geprägt sind, beschränken muss, enthält der Band zwei Beiträge zur Ideengeschichte und zum Kulturaustausch (Leonidas Rados und Gudrun-Liane Ittu).

Den oben aufgeführten Beiträgen ist das Grußwort des Botschafters der Bundesrepublik Deutschland, Andreas von Mettenheim, vorangestellt, welches bei der Eröffnung des Symposiums im Konferenzsaal „Ferdinand“ der Universität „Al. I. Cuza“ vor einer zahlreichen Zuhörerschaft gehalten wurde. Ohne die Unterstützung durch Seine Exzellenz wären sowohl die Organisation des Symposiums als auch der Druck dieses Bandes nicht möglich gewesen.

Die Herausgeber

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GRUSSWORT DES DEUTSCHEN BOTSCHAFTERS ANDREAS VON METTENHEIM

Vor 130 Jahren haben das Deutsche Reich, das Vereinigte Königreich und die Französische Republik am gleichen Tag und mit gleichlautenden Noten diplomatische Beziehungen zu Rumänien aufgenommen. Deshalb sind wir heute hier. Ich freue mich, dass die Rumänische Akademie und das Deutsche Kulturzentrum Iaşi dieses Ereignis zum Anlass genommen haben, dieses Seminar auch mit Unterstützung der Botschaft der Bundesrepublik Deutschland, des Südost-Instituts Regensburg, der Universität Iaşi und der Deutschen Forschungsgemeinschaft zu veranstalten.

Die Botschaft der Bundesrepublik Deutschland hat eine Ausstellung mit historischen Dokumenten zur Aufnahme diplomatischer Beziehungen mit Rumänien vor 130 Jahren, die bis Ende Mai im Nationalarchiv in Bukarest zu sehen war, organisiert. Staatssekretär Anton Niculescu hat sie, gemeinsam mit mir, dem französischen und dem britischen Botschafter eröffnet. Ein Teil dieser Ausstellung war im Juni auch im Muzeul Unirii in Iaşi zu sehen, aus technischen Gründen aber leider nicht alle Exponate.

Albert Einstein, dem wir vieles verdanken, verdanken wir auch folgendes Zitat: „Mehr als die Vergangenheit interessiert mich die Zukunft, denn in ihr gedenke ich zu leben." Ein deutscher Politiker hat demgegenüber von der „Macht der Vergangenheit über Gegenwart und Zukunft" gesprochen.

Ich habe vor kurzem an einer Debatte über unsere Außenpolitik gegenüber den osteuropäischen Staaten teilgenommen. Das Gespräch führte in Bezug auf einige Staaten, ich nenne nur Polen und Tschechien, geradezu zwangsläufig auf die Wirkungsmacht der jüngeren Geschichte im Rahmen unserer jeweiligen Beziehungen. Demgegenüber musste ich feststellen, dass es eine vergleichbare Reaktion im deutsch-rumänischen Verhältnis nicht gibt. Dies ist vielleicht auch eine Frage, die zu debattieren sich in diesen zwei Tagen lohnen würde.

Gemeinsam erlebte Geschichte – Deutschland und Rumänien sind reich daran – setzen gemeinsame Erzählungen und gemeinsame Erinnerungen in Gang, so sagt man.

Gemeinsamkeiten im deutsch-rumänischen Verhältnis gibt es viele. Wenn wir die Geschichte betrachten: im Guten wie im Schlechten. Ich bin überzeugt davon, dass wir uns heute über Tabus hinwegsetzen können und die guten gemeinsamen Wege ebenso wie die schlechten benennen können. Auf mehr

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 3–6

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gemeinsamkeit der geschichtlichen Überlieferung kommen wir dann hoffentlich schon. Überlieferung sollte dabei von Mythologie getrennt werden. Es wäre wahrscheinlich nützlich, sich einmal Gedanken über die Frage zu machen, ob die heutige territoriale Konfiguration in diesem Teil der Welt wirklich das Ergebnis des Hitler-Stalin-Paktes ist oder nicht vielmehr das Ergebnis der von den Siegermächten des Zweiten Weltkriegs hervorgebrachten Nachkriegsordnung. Damit will ich allerdings keineswegs behaupten, dass der Hitler-Stalin-Pakt nicht ein großes Unheil war – das war er. Im Übrigen war er – wie wir alle wissen – von Anfang an völkerrechtswidrig.

Apropos gemeinsame Erinnerungen: Am 3. Oktober feiern wir Deutsche unsere Wiedervereinigung. Vom Mauerfall in der Nacht des 9. November 1989 bis zum 3. Oktober 1990, das waren Tage, Wochen, Monate, die Entwicklungen in Gang gesetzt haben, von denen auch Rumänien berührt wurde.

Heute bedeutet uns die Zeitspanne von 130 Jahren vor allem einen nützlichen Abstand.

Die Welt des Berliner Kongresses war trotz des von den Historikern einmütig als erfolgreich bezeichneten Managements von Bismarck eine Welt komplizierter und riskanter Gleichgewichtshypothesen und realpolitischer Machtkalküle. Das 20. Jahrhundert wurde in seiner ersten Hälfte eine Zeit unvorstellbarer Gewalt.

Unser heutiges Europa ist – wem sage ich das – anders. Heute bewegen sich unsere Beziehungen im Rahmen einer Wertegemeinschaft, in der kollektive Verantwortung und Kooperation die beherrschenden Prinzipien sind. Eine Welt, die nicht konfliktfrei ist, aber lösungsorientiert. Die drei Staaten, die schon 1880 gemeinsam handelten – denn das Abstimmungsverfahren kann man als Vorläufer der außenpolitischen Abstimmung in der Europäischen Union betrachten –, tun dies heute wieder. Sie tun es zusammen mit Rumänien und im Konzert mit den 23 anderen Mitgliedern der Europäischen Union.

Uns Deutsche eint mit Rumänien im Rahmen der Europäischen Union nicht zuletzt die jahrhundertelange Geschichte der deutschen Minderheit, die herausragende Stellung, die Handel und Investitionen deutscher Unternehmen in Rumänien einnehmen, sowie der enge Austausch in Bildung und Wissenschaft. Mit dem Besuch des Bundesministers des Auswärtigen Amtes im Mai, des Staatsministers für Europafragen, Hoyer, im September und anderen noch bevorstehenden, sehr hochrangigen Besuchen betonen wir dieses Jahr ganz besonders den politischen Dialog.

Heute können wir auf die 130 Jahre gelassener zurückblicken, weil unsere beiden Länder zutiefst davon überzeugt sind, dass wir die Herausforderungen von Gegenwart und Zukunft nur gemeinsam meistern können.

Und so soll es dann auch sein! Herzlichen Dank für Ihre Aufmerksamkeit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALOCUŢIUNEA AMBASADORULUI GERMAN ANDREAS VON METTENHEIM

Cu 130 de ani în urmă, Imperiul German, Regatul Unit şi Republica Franceză au stabilit relaţii diplomatice cu România, în aceeaşi zi şi cu note cu conţinut similar. Iată motivul pentru care ne aflăm, astăzi, aici. Mă bucur că Academia Română şi Centrul Cultural German Iaşi, pornind de la acest eveniment, au organizat acest simpozion şi cu sprijinul Ambasadei Republicii Federale Germania, al Südost-Institut Regensburg, al Universităţii din Iaşi şi al Deutsche Forschungsgemeinschaft.

Ambasada Republicii Federale Germania a organizat o expoziţie cu documente istorice despre stabilirea relaţiilor diplomatice cu România, cu 130 de ani în urmă, expoziţie care a putut fi vizitată până la sfârşitul lunii mai la sediul Arhivelor Naţionale ale României de la Bucureşti. Domnul secretar de stat Anton Niculescu a deschis această expoziţie împreună cu mine şi cu ambasadorii Franţei şi Marii Britanii. Din păcate, din raţiuni tehnice, doar o parte a acestei expoziţii a fost prezentată în iunie, la Muzeul Unirii din Iaşi.

Lui Albert Einstein îi datorăm multe, printre altele şi următorul citat: „Mă interesează mai mult viitorul decât trecutul, pentru că în el am de gând să trăiesc". În schimb, un politician german vorbea despre „puterea trecutului asupra prezentului şi a viitorului".

Am participat de curând la o dezbatere despre politica noastră externă în relaţia cu statele est-europene. Discuţia referitoare la anumite state – aş numi aici doar Polonia şi Cehia – a dus aproape inevitabil la impactul istoriei recente asupra relaţiilor noastre. În schimb, a trebuit să constat că nu există o reacţie similară în contextul relaţiilor româno-germane. Poate că şi acesta este un subiect ce ar merita dezbătut în aceste două zile.

Se spune că istoria trăită în comun – iar istoria Germaniei şi României abundă în astfel de evenimente – dă naştere unor povestiri comune şi amintiri comune.

Există multe similitudini în relaţia româno-germană, iar dacă privim istoria trăită: şi cu bune, şi cu rele. Sunt convins că astăzi putem să depăşim tabuurile şi să identificăm atât drumurile comune bune, cât şi pe cele rele. Şi sper că, astfel, ajungem poate la mai multe puncte comune în tradiţia istorică. Tradiţia ar trebui separată de mitologie. Ar fi util, probabil, să reflectăm dacă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

harta politică de astăzi, din această parte a lumii, este într-adevăr consecinţa pactului Hitler-Stalin sau, mai degrabă, rezultatul noii ordini mondiale create de puterile învingătoare ale celui de-al Doilea Război Mondial. Nu vreau nicidecum prin aceasta să afirm că pactul Hitler-Stalin nu ar fi reprezentat o dramă enormă, el a fost o adevărată nenorocire. În plus, după cum ştim, el a încălcat de la bun început prevederile dreptului internaţional.

Apropo amintiri comune: Noi, germanii, aniversăm la 3 octombrie reunificarea Germaniei. Între căderea Zidului în noaptea de 9 noiembrie 1989 şi 3 octombrie 1990 au trecut zile, săptămâni, luni care au pus în mişcare acele evenimente resimţite şi de România.

Astăzi, apreciem cei 130 de ani, înainte de toate, ca pe o perioadă de timp utilă.

Lumea Congresului de la Berlin a fost – în pofida managementului lui Bismarck, considerat la unison de istorici ca fiind unul de succes – o lume a unor complicate şi riscante ipoteze ale echilibrului, precum şi a unor aspiraţii pragmatice de putere. Secolul XX a devenit în prima sa jumătate o perioadă a unor violenţe inimaginabile.

Europa noastră de astăzi este cu totul diferită – dar cui îi spun eu acest lucru? Acum, relaţiile noastre se desfăşoară în cadrul unei comunităţi de valori, marcată de responsabilitatea colectivă şi de cooperare. Nu este o lume complet lipsită de conflicte, însă este o lume orientată spre soluţionarea acestora. Cele trei state care au acţionat împreună în 1880 o fac şi astăzi împreună cu România şi concertat cu ceilalţi 23 de membri ai Uniunii Europene, pentru că acţiunea lor concertată de atunci poate fi considerată precursoarea deciziilor concertate în politica externă a Uniunii Europene.

Noi, germanii, suntem uniţi astăzi cu românii în cadrul Uniunii Europene, nu în ultimul rând, prin istoria de secole a minorităţii germane, prin poziţia de vârf ocupată de comerţ şi de investiţiile firmelor germane în România, precum şi prin schimburile intense în domeniile ştiinţă şi educaţie. Anul acesta punem accentul în mod deosebit pe dialogul politic: prin vizita ministrului federal de externe în luna mai, a ministrului de stat pe probleme europene Hoyer în septembrie şi alte vizite la nivel foarte înalt care vor urma.

Astăzi putem privi mai relaxaţi spre cei 130 de ani, pentru că ţările noastre sunt profund convinse că doar împreună vom putea face faţă provocărilor prezentului şi viitorului.

Şi aşa să fie! Vă mulţumesc pentru atenţie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FLAVIUS SOLOMON[*]

RELAŢIILE ROMÂNO-GERMANE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

> „Chiar dacă participarea la invadarea Uniunii Sovietice, alături de Germania nazistă, în iunie 1941, constituie unul dintre momentele de referinţă ale istoriei contemporane a României, există încă puţine studii temeinice capabile să explice modul în care a apărut şi s-a dezvoltat alianţa româno-germană."[1]

Observaţia, aparţinând cercetătoarei britanice Rebecca Haynes, scoate în evidenţă, o dată în plus, lipsa unor lucrări solide relative la poziţionarea politico-diplomatică a României în ajunul celei de-a doua mari conflagraţii mondiale, la raporturile sale cu statele europene, în speţă cu Germania. Haynes sugerează faptul că s-ar putea elabora oricând, fără mare efort, o listă bibliografică consistentă, însumând titluri cu referire la anii premergători războiului semnate de către istorici români. Întrebarea este dacă majoritatea acestor lucrări ajută, cu adevărat, la înţelegerea corectă a modului în care România a devenit ostatică a unei alianţe păguboase din toate punctele de vedere, a responsabilităţilor elitei politice româneşti de atunci pentru consecinţele remorcării ţării la maşinăria militară, politică şi economică nazistă, sau dacă rostul unor astfel de lucrări este de a explica toate urmările tragice ale alianţei cu cel de-al Treilea Reich prin jocul de culise al Marilor Puteri, joc care, în ultimă instanţă, ar fi lipsit România de oricare altă soluţie[2].

Nu doar relaţiile româno-germane în ajunul şi în anii celui de-al Doilea Război Mondial oferă încă destule teme de cercetare. Chiar dacă în ultimii ani istoricii români profită de posibilităţi de documentare pe care nu şi le-ar fi putut imagina până relativ recent – ne gândim aici la sprijinul financiar generos pe care îl oferă diverse fundaţii germane şi agenţii româneşti de finanţare sau la liberalizarea accesului la fondurile de arhive –, rămân încă destule subiecte majore privind istoria raporturilor dintre cele două popoare în ultimii o sută cincizeci de ani. Aceste observaţii critice de început nu ştirbesc desigur cu nimic din meritele unui mare număr de istorici români, al căror interes constant pentru spaţiul german a generat o bibliografie consistentă.

---

[*] Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Iaşi.

[1] Rebecca Haynes, *Romanian Policy towards Germany, 1936-40*, Macmillan Press Ltd, 2000. Citat după ediţia în limba română *Politica României faţă de Germania între 1936 şi 1940*, Iaşi, Polirom, 2003, p. 9.

[2] *Ibidem.*

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 7–20

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Stricto sensu, din perspectiva raporturilor dintre statele moderne, istoria relaţiilor româno-germane sau germano-române – în dependenţă de accentele puse de către autori – datează din cea de-a doua jumătate a secolului XIX, fiind în legătură cu apariţia pe harta Europei a două noi entităţi politice: Imperiul German şi Regatul Român. Primele contacte dintre cele două popoare, acele „atingeri sporadice aduse de întâmplare", potrivit lui Nicolae Iorga[3], trimit însă tocmai către Evul Mediu. Unor astfel de „atingeri", pierdute aproape fără urmă în negura timpului, i se datorează, poate, şi invocarea în *Nibelungenlied* a lui Ramunc, „principele peste ţara vlahilor"[4]. Certe sunt însă contactele de la sfârşitul secolului XIV şi prima jumătate a secolului XV, chiar dacă unele dintre acestea i-au găsit pe germani şi români nu doar alături, ca locuitori ai primelor oraşe valahe şi moldoveneşti[5], ca delegaţi la concilii bisericeşti[6] sau negustori la mari târguri ale epocii[7], ci şi ca adversari pe câmpul de luptă[8]. Aceste din urmă referiri ne trimit desigur la românii din nou înfiinţatele stăpâniri Moldova şi Valahia, deoarece pentru Transilvania, dar şi „episcopia Cumanilor" de la Curbura Carpaţilor, acolo unde, pe la 1234, potrivit papei Grigore IX, unii germani şi unguri „veniţi de dincolo de munţi" formau „un singur popor cu pomeniţii valahi"[9], probele documentare care atestă legături dintre cele două popoare sunt, desigur, mai vechi.

Chiar şi după ce Moldova şi Muntenia au fost constrânse în a se adapta noii situaţii politice de la Dunărea de Jos, orientându-şi privirile pentru câteva secole cu predilecţie înspre malurile Bosforului, contactele cu lumea central europeană, inclusiv cu spaţiul german, nu au fost întrerupte în totalitate. În *Prefaţa* la volumul X din *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, prima încercare a unei istorii a relaţiilor româno-germane, potrivit unor cercetători[10], Nicolae Iorga evoca, printre altele, tratatul secret încheiat de Petru Rareş cu Joachim II de Brandenburg, contactele lui Gheorghe Ştefan cu Friedrich-Wilhelm de Brandenburg şi tatonările de alianţă ale unor domni fanarioţi din Moldova pe lângă regii Prusiei[11].

[3] *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. X, *Rapoarte consulare prusiene*, editate de Nicolae Iorga, Bucureşti, 1897, p. I.

[4] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 43.

[5] De exemplu: Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, vol. I, Iaşi, Junimea, 1980, p. 10 şi urm.; Hugo Weczerka, *Die Stellung der rumänischen Stadt des Mittelalters im europäischen Städtewesen*, în *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*, hrsg. von Heinz Stoob, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1977, p. 233-237.

[6] Flavius Solomon, *Politică şi confesiune la început de ev mediu moldovenesc*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2004, p. 162-186.

[7] Idem, *Die Rumänen und das Europa des Mittelalters*, în *Rumänien in Europa*, hrsg. von Alexander Rubel, Konstanz, Hartung-Gorre Verlag, 2002, p. 27-28.

[8] Ştefan Ştefănescu, *Participarea românilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)*, în *SRdI*, 14, 1961, nr. 1, p. 9.

[9] Flavius Solomon, *op. cit.*, p. 89-90.

[10] Vasile Docea, *Relaţii româno-germane timpurii. Împliniri şi eşecuri în prima jumătate a secolului XIX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 17.

[11] *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, p. I-XIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă aceste şi alte contacte ale unor potentaţi moldoveni şi valahi nu au fost decât sporadice, redescoperirea treptată a Europei de către cărturarii români, începând cu secolul XVIII, inclusiv a lumii germane, va deschide calea unor experienţe intelectuale individuale cu urmări mai mult decât benefice pentru societatea românească ce îşi căuta drumul către modernitate. La început mai degrabă ocazionale, aşa cum au fost cele ale unor învăţăcei de la Academiile Domneşti din Bucureşti şi Iaşi, iar mai apoi tot mai frecvente, contactele studioşilor români cu mediul universitar german vor lua forma unei autentice direcţii în cultura românească a secolului XIX şi începutului de secol XX, momentul „Junimea" reprezentând un reper de referinţă în acest sens.

*

Legăturile istoricilor români cu spaţiul german sunt anterioare înfiinţării statului român modern. Dimitrie Cantemir, a cărui operă va pătrunde în Occident şi prin filtru german, era ales la 1714 membru al Academiei berlineze şi redacta, la solicitarea acesteia, una dintre cele mai cunoscute lucrări ale sale – *Descriptio Moldaviae*. În anii '30 ai secolului XIX, tot la Berlin, pe atunci încă foarte tânărul Mihail Kogălniceanu asista la prelegerile lui Friedrich-Karl von Savigny şi Leopold von Ranke şi profita chiar de şansa unor schimburi de păreri, privitoare la istoria şi cultura română, cu Alexander von Humboldt[12]. În 1837, la îndemnul acestuia din urmă, viitorul savant şi om politic publica o încercare de sinteză despre limba şi literatura română[13].

Trei decenii mai târziu, în primăvara lui 1868, având la dispoziţie un modest stipendiu din partea „Junimii", dar şi promisiunea unor ajutoare băneşti din partea tatălui său, ajungea la Berlin şi A.D. Xenopol[14]. Înainte de a-şi lua două doctorate într-un singur an (1871), în drept la Berlin şi în filozofie la Giesen[15], Xenopol a frecventat cursurile unor cunoscuţi istorici germani ca Mommsen, Curtius, Ranke[16]. Deloc întâmplător, în lucrările sale de filozofie a istoriei, de psihologie colectivă şi cultură populară vor fi reluate teme şi idei din operele lui H. Steinthal şi M. Lazarus[17].

Chiar dacă realităţile politice din Prusia de la cumpăna deceniilor şapte-opt ale secolului XIX nu răspundeau întocmai aşteptărilor unei bune părţi a elitei academice româneşti, aflate în plin proces de afirmare – de pildă, la 1870, în timpul războiului franco-prusian, A.D. Xenopol se plângea lui Iacob Negruzzi de lipsa libertăţii de gândire în universităţile germane[18] –, renumele şcolii

[12] Al. Zub, *Romanogermanica. Secvenţe istoriografice*, Iaşi, 2006, p. 63-69, 88-95.

[13] *Ibidem*.

[14] Dan Berindei, *Istorici români şi lumea germană la mijlocul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea* , în *RdI*, 38, 1985, nr. 5, p. 458.

[15] *Ibidem*, p. 461.

[16] Al. Zub, *op. cit.*, p. 95; idem, *Junimea. Implicaţii istoriografice*, Iaşi, 1976, p. 34. A se vedea şi A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în *Scrieri sociale şi filozofice*, 1967, p. 372.

[17] Al. Zub, *A. D. Xenopol, orizont bibliologic şi documentalist*, în vol. *A. D. Xenopol, studii privitoare la viaţa şi opera sa*, coord. L. Boicu şi Al. Zub, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1972, p. 21-23; idem, *Romanogermanica*, p. 97-98 şi urm.

[18] Apud Dan Berindei, *Istorici români şi lumea germană*, p. 460.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoriografice de acolo, condiţiile de studiu din universităţi, dar şi bogăţia arhivelor, au atras, ca un magnet, o întreagă pleiadă de tineri istorici români nerăbdători de a se face cunoscuţi în afară.

În 1892-1893, Nicolae Iorga s-a aflat pe rând la Berlin, Leipzig, Dresda, München şi Nürnberg, unde a trecut pragul mai multor arhive, susţinându-şi, la Leipzig, sub îndrumarea lui Karl Lamprecht, doctoratul[19]. Alături de Xenopol şi Iorga, pentru ultimele decenii ale secolului XIX şi începutul secolului următor, merită a fi amintite şi numele altor români decişi în a-şi consacra viaţa studiului istoriei. Stabilit în Principatele Unite după o şedere de aproape doi ani la Berlin, transilvăneanul Alexandru Papiu Ilarion, autor al celebrului *Tesaur de monumente istorice*, în care au fost incluse chiar documente culese din biblioteca regală din capitala Prusiei, evoca prin cuvinte măgulitoare, atent alese, atenţia de care s-a bucurat din partea gazdelor berlineze[20]. Relaţii strânse cu lumea germană au întreţinut Grigore Tocilescu, obişnuit cu prelegeri la Dresda şi Köln, Bogdan Petriceicu Hasdeu, al cărui schimb de scrisori din 1874-1897 cu Hugo Schuchard se numără „printre marile dialoguri epistolare, interesând atât cultura română, cât şi cea germană”[21], Dimitrie Onciul, un foarte bun cunoscător al limbii şi culturii germane, graţie formaţiei sale austriece, Vasile Pârvan, care a urmat cursuri universitare la Jena şi Berlin, susţinându-şi, la sfârşitul anului 1908, la Breslau, cu *magna cum laude*, teza de doctorat *Die Nationalität der Kaufleute im Römischen Kaiserreiche*[22], Demosthene Russo, considerat de către discipolii săi drept „părintele bizantinisticii din România”[23]. Şi lista exemplelor ar putea continua, desigur.

*

Orice analiză istoriografică impune, desigur, şi un efort de minimă sistematizare. Timp de peste un secol, istoricii români au produs o vastă bibliografie relativă la raporturile româno-germane de-a lungul timpului, mai ales cu referire la perioada de după iniţierea relaţiilor diplomatice dintre Imperiul German şi Regatul Român.

Din fericire, marile teme de cercetare sunt delimitate de repere cronologice ce corespund, în bună parte, periodizării istorice generale asumate de către majoritatea istoricilor români. Această stare de fapt cere, aproape de la sine, o abordare conciliatoare, situată între o perspectivă strict cronologică şi una tematică. Ajustând şi completând periodizarea propusă de către Vasile Docea în *Prefaţa*[24] la o culegere de studii cu un titlu sugestiv – *Relaţii româno-germane.*

[19] *Ibidem*, p. 462-465.
[20] *Ibidem*, p. 457-458.
[21] *Ibidem*, p. 462.
[22] Al. Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, Sport-Turism, 1983, p. 85-96, 146-150.
[23] Pentru experienţa germană a lui D. Russo şi a altor studioşi români în Germania în ultima parte a secolului XIX, a se vedea studiul lui Leonidas Rados din acest volum.
[24] Vasile Docea, *În loc de prefaţă*, în *Relaţii româno-germane. Studii istorice / Deutsch-rumänische Beziehungen. Historische Studien*, ed. Vasile Docea, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studii istorice –, am putea creiona următoarele etape în evoluţia istoriografiei relaţiilor româno-germane în perioada modernă şi contemporană:

1. Sfârşitul secolului XIX – începutul secolului XX. Suprapusă procesului general de geneză a istoriografiei române moderne, această perioadă are ca reper final aranjamentele de pace de după Primul Război Mondial şi corespunde identificării de către istoricii români a temelor majore privitoare la relaţiile cu spaţiul german;

2. Perioada interbelică şi anii celui de-al Doilea Război Mondial. Corespunde etapei de „maturizare" a şcolii istorice româneşti şi includerii sale definitive în schimbul ideatic european. Are loc diversificarea paletei tematice şi sunt puse în circuitul ştiinţific surse documentare de referinţă pentru istoria relaţiilor româno-germane. În ultima parte a acestei perioade, istoriografia română plăteşte tribut aservirii României intereselor Germaniei naziste;

3. Foarte bine delimitată cronologic, „epoca democraţiei populare" sancţionează dramatic posibilităţile de exprimare ale istoricilor români, inclusiv din perspectiva contactelor cu istoriografia occidentală, deci şi cea vest-germană. Majoritatea absolută a lucrărilor apărute în această perioadă reflectă fidel modificarea grilei oficiale de interpretare a istoriei românilor şi a relaţiilor cu alte popoare;

4. Anii de după 1989 se caracterizează prin diversificarea continuă a paletei tematice şi prin includerea în circuitul ştiinţific a unui număr tot mai însemnat de documente, atât din arhive româneşti, cât şi germane. Expresie a specificului tranziţiei României de la comunism la democraţie, o tranziţie mai degrabă haotică, dureroasă şi prelungită, sunt şi lucrările în care se regăsesc unele postulate ideologico-istoriografice încetăţenite în ultima parte a dictaturii ceauşiste.

Deschizător de drumuri pentru nenumărate teme majore de istorie naţională, Nicolae Iorga poate fi considerat unul dintre primii istorici români care s-a aplecat, „cu metodă", asupra raporturilor româno-germane, fiind interesat mai ales de perioada premergătoare iniţierii relaţiilor diplomatice. Alături de explicaţia pe care o oferă Iorga însuşi în deja amintita *Prefaţă* la *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*[25], anume limitarea accesului la Arhiva Regală Secretă din Berlin, vizitată de către istoric în 1891-1892, la documentele anterioare anului 1830[26], apropierea prea strânsă de epocă pare a fi reprezentat unul dintre motivele pentru care Iorga a abordat mai degrabă ocazional momentul triplei recunoaşteri de către Germania, Marea Britanie şi Franţa. Pe de altă parte, tocmai această apropiere de evenimente, în speţă nevoia de a găsi soluţii la provocările de tot felul, la care era supus tânărul Regat al României, i-a îndemnat pe unii istorici români să se aplece asupra unor teme de mare actualitate pentru ultimele două decenii ale secolului XIX şi prima decadă a secolului următor. Urmându-i îndeaproape pe unii economişti germani

[25] *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. X.
[26] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca Moritz Ströll şi Ludwig Metzler[27], istoricii de la Bucureşti şi Iaşi au privilegiat mai ales teme relative la relaţiile comerciale dintre lumea românească şi spaţiul german[28].

Pe aceeaşi linie, convinşi fiind că pot găsi soluţii la încercările momentului prin chestionarea trecutului, în anii premergători „marelui război", dar mai ales după declanşarea acestuia, istoricii români nu au rămas străini nici de disputele privind politicile de alianţă ale României, Germaniei, fiindu-i rezervat, alături de Franţa, un loc central. Totuşi, impunerea curentului francofil, sau pro-transilvănean, în opinia publică românească nu a putut genera decât puţine studii în care argumentul istoric ar fi fost chemat să susţină o participare în război de partea Germaniei şi a aliaţilor acesteia[29]. Dintre ele, de o bună receptare s-au bucurat mai ales broşurile lui Radu Rosetti, din 1914-1915, cu titluri grăitoare – *Nici într-un chip cu Rusia*; *Acţiunea politicii ruseşti în ţările române*; *Atitudinea României în războiul actual* – în care autorul avertiza, printre altele, că „soarta României, lipsită de sprijinul unei Germanii puternice, nu poate fi decât precară"[30].

Mult mai prudent în exprimări, Vasile Pârvan îşi argumenta poziţia, mai degrabă favorabilă unei apropieri de Puterile Centrale, prin faptul că România nu era încă pregătită să înfrunte o alianţă din care făcea parte şi Germania, opinând că s-ar putea trage învăţăminte chiar din istoria acestei ţări: de „un Bismark", de o mână forte ar avea nevoie România[31]. Prudenţa cu care şi-a redactat Pârvan conferinţa *Pregătirea războiului pentru unitatea naţională?*, susţinută în ziua de 9 noiembrie 1914 la Ateneul Român, nu avea să-l ferească însă de invective tari şi nedrepte din partea adversarilor francofili, dintre care nu lipsea nici acuzaţia de trădare[32].

Aşadar, în perioada de căutare a unor aliaţi, alături de care să poată fi înfăptuit „idealul naţional", numărul istoricilor care preferau o aliniere a României la politica Antantei îl depăşea cu mult pe cel al susţinătorilor Puterilor Centrale. Critic vehement al lui Pârvan[33], Iorga scotea de sub tipar scrieri adresate unui public ţintă foarte bine ales, atât din interiorul, cât şi din afara ţării: *Sfaturi şi învăţături pentru ostaşii României* (1916); *Histoire des relations anglo-roumaines* (1917); *Histoire de relations russo-roumaines* (1917); *Relations des Roumains avec les Alliés* (1917); *Histoire des relations entre la*

[27] Moritz Ströll, *Über die wirtschaftspolitischen Beziehungen Deutschlands zu Rumänien*, în „Schmollers Jahrbuch", 19, 1895, p. 1153-1170; Ludwig Metzler, *Rumänien, seine Handelspolitik und sein Handel 1890 bis 1900. Mit besonderer Berücksichtigung der deutsch-rumänischen Handelsbeziehungen*, Altenburg, 1902, apud Docea, *Relaţii româno-germane timpurii*, p. 5-9.

[28] *Ibidem*, p. 9.

[29] Lucian Boia, *„Germanofilii". Elitra românească în anii primului război mondial*, Bucureşti, Humanitas, 2009, p. 52-130.

[30] Radu Rosetti, *Atitudinea României în războiul actual*, Bucureşti, 1915, p. 84.

[31] Vasile Pârvan, *Scrieri*, ed. Alexandru Zub, Bucureşti, 1981, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, p. 110-112.

[32] Apud Al. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, Editura Junimea, 1989, p. 70-71. A se vedea şi Lucian Boia, *op. cit.*, p. 271-274.

[33] Al. Zub, *Istorie şi istorici*, p. 70-71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

France et les Roumains (1918); *Cugetare şi faptă germană* (1918)[34]. La rândul său, grav bolnav, A.D. Xenopol elogia legătura cu Franţa, „marea patrie intelectuală", fiind convins că viitorul României depinde de solidaritatea latină şi nu de „Dumnezeul Kaiserului"[35]. Este adevărat că teama de Rusia, bănuită care ar putea trata România la fel ca în 1878, când a cerut şi obţinut de la fostul aliat judeţele din sudul Basarabiei, transpare cât se poate de clar din lucrările semnate de A.D. Xenopol. Scepticismul bătrânului istoric îşi găseşte loc, cât se poate de clar, în broşura *Românii şi Austro-Ungaria*, unde cititorul preocupat de soarta ţării află că România trebuie să aleagă între două rele, între răul de la Răsărit, mai mic, şi răul din Apus [Austro-Ungaria şi Germania][36].

Atitudinea antigermană a istoricilor români, determinată mai ales de faptul că Germania avea alături, ca cel mai important aliat, Austro-Ungaria, a rămas constantă în ultima parte a războiului şi în timpul Conferinţei de Pace de la Paris. Nicolae Iorga, de pildă, cerea Academiei să ia atitudine în chestiunea graniţelor etnografice ale românilor, iar Vasile Pârvan, dorind parcă să risipească orice dubii legate de ataşamentul fără limite faţă de idealurile naţionale, propunea să se intervină în acelaşi sens pe lângă alte academii[37]. Într-adevăr, la încheierea războiului, Academia Română s-a adresat mai multor foruri ştiinţifice din Occident cu rugămintea de a fi sprijinite revendicările româneşti, primind chiar răspunsuri încurajatoare de la Academia de Ştiinţe din Maryland, de la Smithsonian Institute din Washington şi de la Academia dei Lincei[38]. Demersurile pe lângă lumea academică şi opinia publică din statele aliate nu se vor limita doar la intervenţiile Academiei, ci vor fi secondate de alte iniţiative, individuale sau cvasi oficiale.

În acest sens, sunt de amintit mai ales acţiunile istoricilor români care au vizat Parisul, locul unde se decidea soarta postbelică a Europei. În august 1918, aflat în misiune în capitala Franţei, Ion Ursu publica volumul *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*, în care susţinea că vina pentru declanşarea războiului revine exclusiv „militarismului prusac"[39]. Tot acolo şi în acelaşi an apărea, cu o prefaţă a lui Charles Bémont, deja amintita *Histoire des relations entre la France et les Roumains* a lui Nicolae Iorga. Mai mult, o delegaţie a universitarilor români, printre care se aflau şi artizani ai Consiliului Naţional al Unităţii Româneşti[40], era primită în parlamentul francez[41].

După 1919, a trebuit să treacă ceva timp până când istoricii români au redescoperit interesul pentru teme care îndemnau la reflecţii mai degrabă academice decât politice privitoare la relaţiile româno-germane. Nu este lipsit de interes faptul că primele lucrări de acest gen ale unor studioşi români au

[34] *Ibidem*, p. 79.
[35] *Ibidem*, p. 80.
[36] A. D. Xenopol, *Românii şi Austro-Ungaria*, Iaşi, 1914, p. IV şi urm.
[37] „Analele Academiei Române. Dezbateri", 39, 1916/1919, p. 304, 313-319.
[38] Idem, 40, 1919/1920, p. 22-23, 29.
[39] I. Ursu, *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*, Paris, 1918.
[40] O. Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, 1920.
[41] Ioana Ursu, *Biografia unei conştiinţe*, Cluj-Napoca, Dacia, 1987, p. 179-181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apărut chiar în spaţiul de limbă germană şi priveau mai ales istoria relaţiilor economice. În acest sens poate fi invocată teza de doctorat a lui Gheron Netta, *Die Handelbeziehungen zwischen Leipzig und Ost- und Südosteuropa bis zum Verfall der Warenmessen* (Zürich, 1920) şi studiul lui Gheorghe Zane privind locul Austriei şi Germaniei în contactele economice externe ale Moldovei şi Ţării Româneşti în anii 1774-1784, publicat în „Weltwirtschaftliches Archiv" din Kiel în 1927[42]. Aspecte din istoria relaţiilor economice, într-un context internaţional mai larg, vor fi abordate şi în studii apărute ceva mai târziu şi în România. Amintim aici contribuţiile lui Alexandru Hallunga[43], Florin Codrescu[44], Constant Georgescu[45]. Totuşi, până în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, când intrarea României în sfera de influenţă a celui de-al Treilea Reich devenise un fapt împlinit, relaţiile româno-germane nu au reprezentat o preocupare importantă pentru istoricii din România.

Dorind să confirme o dată în plus relaţia strânsă dintre ştiinţa istorică şi comandamentele politice ale zilei, istoricii, economiştii şi literaţii români au publicat, în doar câţiva ani, mai multe lucrări privitoare la relaţiile româno-germane decât în toată perioada interbelică. Un reper important în acest sens l-ar putea constitui volumul *Directivele politicii externe a României. Axele Paris-Londra şi Roma-Berlin*, apărut la Bucureşti în 1938, sub semnătura lui Gheorghe Taşcă, moment după care au urmat contribuţii privitoare la istoria raporturilor politice (Ştefan Tătărescu[46]), culturale (Dumitru Cristian Amzăr[47]), economice (Victor Papacostea[48], Virgil Madgearu[49]) şi mărturii documentare (Al. Tzigara-Samurcaş[50]).

---

[42] G. Zane, *Die österreichische und die deutsche Wirtschaftsbeziehungen zu den rumänischen Fürstentümern 1774-1874*, în „Weltwirtschaftliches Archiv", Kiel, 1927, Band 26, Heft 2.

[43] *Studii de politică economică externă a României*, vol. I, *Legislaţia comerţului exterior în România*, Bucureşti, Atelierele Grafice „Socec", 1932; *Relaţiile comerciale ale României cu străinătatea. Ungaria*, în „Analele economice şi statistice", 1932.

[44] *Interesele economice ale României în cadrul alianţelor sale politice*, Bucureşti, Tipografia I.N. Copuzeanu, 1933.

[45] *Problema capitalului străin în România*, Bucureşti, Tipografia Ion Văcărescu, 1933.

[46] *Contribuţii germane la Unirea Principatelor. Relatările baronului von Richthofen, trimisul extraordinar al regelui Prusiei în Comisia europeană pentru Principate (1856-1857)*, Bucureşti, 1939.

[47] *Kogălniceanu la Berlin*, în „Cercetări literare", tom III, 1939; idem, *Studenţi români la Universitatea din Leipzig*, în „Cercetări literare", tom V, 1943. În 2008, la Editura Mica Valahie din Bucureşti, cu titlul *Din istoria relaţiilor româno-germane*, Dora Mezdrea şi Dinu D. Amzăr au republicat studiile lui Dumitru Cristian Amzăr privitoare la relaţiile culturale dintre români şi germani, printre care şi teza de doctorat *Johann Friedrich Mayer şi romanul său de călătorie valah*, susţinută în 1958 la Facultatea de Filozofie a Universităţii Johann Gutenberg din Mainz (*Der Walachische Fremdenroman Johann Friedrich Mayers. Ein Beitrag zur Kenntnis des deutschen Rumänienbildes im 18. Jahrhundert*).

[48] *Preußen und die Rumänischen Fürstentümer im gegenwärtigen Zeitabschnitt (Geschichtliche Skizze)*, în „Analele economice şi statistice", an XXV, 1942, nr. 4-6.

[49] *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, Independenţa Economică, 1940.

[50] *Din viaţa regelui Carol I. Mărturii contemporane şi documente inedite*, Bucureşti, 1939.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dintre cele patru mari etape istoriografice relative la istoria relaţiilor româno-germane, perioada 1945-1989 este de departe cea mai complexă, atât din punct de vedere al numărului publicaţiilor, al paletei tematice şi al metodelor de analiză. În legătură cu cel dintâi aspect, se cuvine să spunem că, la fel cum s-a întâmplat cu alte mari subiecte istoriografice, numărul titlurilor referitoare la istoria relaţiilor româno-germane a crescut constant, pe măsura ce scrierea istorică a cuprins tot mai multe centre academice. Diversificarea geografică a cercetării istorice în România şi, odată cu aceasta, creşterea numărului revistelor de istorie a stimulat şi lărgirea orizontului tematic. În ceea ce priveşte perspectivele de analiză, chiar dacă istoricii din România au fost supuşi în „epoca democraţiei populare" în permanenţă unor presiuni din partea aparatului ideologic şi al cenzurii, intensitatea şi sensul acestora nu au fost aceleaşi de-a lungul întregii perioade.

În primii ani de după 1945, nu doar ca urmare a sovietizării României, ci şi din cauza proximităţii temporale faţă de evenimente deosebit de traumatizante pentru societatea românească, scrierile referitoare la istoria relaţiilor româno-germane au luat forma unor simple enunţuri schematizate, în care germanii, purtători ai unei „vinovăţii colective", erau prezentaţi în cele mai sumbre culori. La propagarea acestei imagini profund negative au contribuit şi nume importante ale lumii academice şi culturale româneşti interbelice, dornice de a fi cuprinse, inclusiv din proprie iniţiativă, în amplul proiect de convertire ideologică. Alexandru Rosetti şi Constantin Daicoviciu, de pildă, se numărau, în 1948, printre membrii colegiului de redacţie ai revistei „Studii"[51] – considerată a fi continuatoare a „Revistei istorice" înfiinţată în 1915 de către Nicolae Iorga –, revistă care îşi propunea „să pătrundă şi să explice fenomenele naturii şi ale societăţii pe baza concepţiei ştiinţifice, progresiste".

Dezgheţul politic de la mijlocul anilor 1960 – începutul anilor 1970 a adus şi pentru istorici o perioadă de relativă libertate, din această vreme datând, deloc întâmplător, studii importante inclusiv cu privire la raporturile româno-germane, care pot fi incluse în trei mai categorii: 1) relaţiile româno-germane într-un context mai larg; 2) tratate şi acorduri internaţionale şi impactul acestora asupra raporturilor dintre cele două ţări; 3) relaţiile economice. În prima categorie se încadrează cele trei volume privind reprezentanţele diplomatice ale României în anii 1859-1973, apărute la Editura Politică din Bucureşti[52], cartea lui Cristian Popişteanu despre România şi Alianţa Balcanică[53] şi lucrarea monografică a lui Ion M. Oprea consacrată lui Nicolae Titulescu[54]. Pentru tratatele şi acordurile internaţionale ar trebui amintite, printre altele, mai multe studii

[51] „Studii. Revistă de ştiinţă, filosofie, arte".

[52] *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. 1, *1859-1917*, Bucureşti, Editura Politică, 1967; vol. 2, *1911-1939*, Bucureşti, Editura Politică, 1971; vol. 3, *iunie 1948 – martie 1973*, Bucureşti, Editura Politică, 1973.

[53] Cristian Popişteanu, *România şi Antanta Balcanică*, Bucureşti, Editura Politică, 1968.

[54] Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apărute în reviste de specialitate şi în volume colective[55], în timp ce pentru relaţiile economice este de reţinut o importantă sinteză colectivă privind capitalul străin din România în perioada interbelică[56] şi studiile lui Constantin C. Angelescu despre începuturile instituţiilor de credit în Moldova[57].

În planul contactelor dintre istoricii români şi germani, deschiderea relativă a României către Occident a fost marcată şi de iniţierea unor contacte greu de imaginat până atunci. În prefaţa la o culegere de studii[58], care încheia, sub aspect editorial, vizitele unor tineri istorici români în vara anului 1972 la universităţi din München, Hamburg, Mainz, Göttingen şi Bochum, respectiv ale unor istorici germani la Bucureşti, Cluj şi Sibiu, în decembrie 1973, Mihail Berza evoca importanţa deosebită pentru noua generaţie de istorici români a „contactului direct cu o mare civilizaţie”[59]. În ciuda unor bariere foarte greu de trecut, aceste contacte nu vor fi întrerupte în totalitate nici în anii de izolare aproape deplină a României[60].

Alegerea de către istoricii români a temelor de cercetare era însă influenţată nu doar de contactele cu istoriografiile occidentale, ale căror intensitate rămânea totuşi modestă, ci mai ales de comandamentele ideologice ale epocii. Astfel, de la mijlocul anilor 1960, în istoriografia română şi-a făcut tot mai simţită prezenţa discursul etnicist, emanat din documentele de partid şi, mai ales, din cuvântările lui Nicolae Ceauşescu[61]. Această nouă perspectivă se regăseşte în majoritatea lucrărilor de sinteză privind locul României în relaţiile internaţionale în a doua jumătate a secolului XIX – prima jumătate a secolului XX, dintre care le putem aminti pe cele semnate de către Eliza Campus[62],

[55] J. Benditer, I. Ciupercă, *Relaţii româno-germane în perioada 1928-1932*, în *AIIX*, VIII, 1971, p. 317-330; E. Bold, I. Agrigoroaiei, *Despre relaţiile româno-germane la sfârşitul crizei economice din 1929-1933*, în *AŞUI*, istorie, tom X, 1964, p. 95-102; Ioan Chiper, *Protocolul Duchemin (30 ianuarie 1933) şi diplomaţia germană*, în *Comunicările ştiinţifice ADIRI. Secţia de istorie a relaţiilor internaţionale*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 43-48; idem, *Atitudinea Germaniei faţă de problema unirii Transilvaniei cu România (1918-1919)*, în *RdI*, tom 32 (1978), nr. 11, p. 2065-2074; Dan Botescu, *Problema Dunării în cadrul relaţiilor româno-germane în anii celui de-al doilea război mondial*, în *AŞUI*, serie nouă, secţiunea 3, istorie-filozofie, 21, 1971, p. 45-50.

[56] *Contribuţii la istoria capitalului străin în România de la sfârşitul primului război mondial până la ieşirea din criza economică 1929-1933*, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1960.

[57] *Primele încercări de a înfiinţa instituţii de credit în Moldova*, în „Studii şi materiale ştiinţifice. Istorie”, Iaşi, tom XIV, 1963, fasc. 2, p. 179-214; *Creditul în Moldova de la 1848 la 1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848-1864*, red. resp. V. Popovici, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1963, p. 383-427.

[58] *Deutsch-rumänisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichtler. 1. Teil: Juni 1972 in der BR Deutschland*; *2. Teil: Dezember 1973 in der SR Rumänien*, München, Eigenverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1974.

[59] *Ibidem*, p. 9.

[60] A se vedea, în acest sens, *Hundert Jahre Unabhängigkeit Rumäniens 1877-1977, mit Beiträgen von Alexandru Zub und Gerhard Ernst*, hrsg. von F. Chr. Schroeder, Regensburg, Lassleben, 1978.

[61] Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceauşescu's Romania*, Berkeley, California, University of California Press, 1995, p. 121-134.

[62] Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913-1947*, Bucureşti, Editura Politică, 1980; eadem, *State mici şi mijlocii din centrul şi sud-estul Europei în relaţiile internaţionale*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gheorghe Buzatu[63], Ioan Talpeş[64], Ion Bodumescu[65], Gheorghe Zaharia şi Constantin Botoran[66], Viorica Moisuc[67]. Cu referire expresă la relaţiile româno-germane în ajunului celui de-al Doilea Război Mondial, Viorica Moisuc şi-a susţinut şi teza de doctorat, *Politica economică a României faţă de Germania hitleristă în perioada dictaturii regale*, care a fost publicată, în 1971, la Editura Academiei, sub un titlu modificat, dar cât se poate de grăitor: *Diplomaţia României şi problema apărării suveranităţii şi independenţei naţionale în perioada martie 1938 – mai 1940*.

După 1989, odată cu ridicarea „cortinei de fier", temele legate de relaţiile românilor cu Occidentul au câştigat rapid teren, devenind chiar o constantă a istoriografiei române. Cât priveşte spaţiul german, la înnodarea vechilor tradiţii au contribuit – prin burse acordate unor cercetători români şi finanţarea unor conferinţe comune –, nenumărate universităţi, institute de cercetare şi fundaţii germane. La Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", de pildă, au fost organizate în anii 1990-2000, cu sprijin financiar german, mai multe conferinţe pe teme de memorialistică, relaţii bilaterale, migraţii şi transferuri de populaţie, etnicitate şi identitate, minorităţi şi politică a culturii, imagologie şi modernizare. Rezultatul editorial al unor astfel de reuniuni a fost publicarea mai multor culegeri tematice de studii[68].

La o trecere sumară în revistă a principalelor lucrări publicate de istoricii români după 1989, pe teme privitoare la relaţiile româno-germane, se desprind câteva direcţii distincte de cercetare, printre care: istoria raporturilor politice; istoria militară, în special cu referire la cel de-al Doilea Război Mondial;

(prima jumătate a secolului al XX-lea), Bucureşti, Editura Politică, 1988; eadem, *Politica externă a României (1919-1939)*, Bucureşti, Editura Politică, 1975; eadem, *Înţelegerea balcanică*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1972; eadem, *Mica înţelegere*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968 (ediţia 2: Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1997).

[63] *Actul de la 23 august 1944 în context internaţional. Studii şi documente*, ed. Gheorghe Buzatu, Ion Agrigoroaiei, Ion Alexandrescu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984.

[64] Ioan Talpeş, *Diplomaţie şi apărare. Coordonate ale politicii externe româneşti, 1933-1939*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.

[65] Ion Bodumescu, *Diplomaţia românească în slujba independenţei*, Iaşi, 1982.

[66] Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare naţională a României în contextul european interbelic, 1919-1939*, Bucureşti, Editura Militară, 1981.

[67] *Probleme de politică externă a României. 1919-1939*, vol. I, ed. de Viorica Moisuc, Bucureşti, Editura Militară, 1971; *1918-1940*, vol. 2, Bucureşti, Editura Militară, 1977; *1918-1940*, vol. 3, Bucureşti, Editura Militară, 1988.

[68] *Vorbild Europa und die Modernisierung Mittel- und Südosteuropas*, hrsg. von Flavius Solomon, Krista Zach, Juliane Brandt, Münster, LIT-Verlag, 2009; *Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert*, hrsg. von Krista Zach in Zusammenarbeit mit Flavius Solomon und Cornelius R. Zach, München, IKGS Verlag, 2005; *Deutsche und Rumänen in der Erinnerungsliteratur. Memorialistik aus dem 19. und 20. Jahrhundert als Geschichtsquelle*, hrsg. von Krista Zach in Verbindung mit Cornelius R. Zach, München, IKGS Verlag, 2005; *Südosteuropa im 20. Jahrhundert. Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte*, hrsg. von Flavius Solomon, Alexander Rubel und Alexandru Zub, Konstanz, Hartung-Gorre Verlag, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2004; *Punţi în istorie. Studii româno-germane*, volum editat de Cătălin Turliuc şi Flavius Solomon, Iaşi, Editura Cantes, 2001.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relaţiile economice; interferenţele culturale; publicarea de izvoare, de pildă surse germane referitoare la începuturile dinastiei româneşti de Hohenzollern-Sigmaringen.

Prima dintre direcţiile tematice enunţate, aceea a raporturilor politice, a fost abordată în ultimele două decenii atât din perspectiva interacţiunilor directe dintre cele două state[69], cât şi dintr-o perspectivă internaţională mai largă, în lucrări aparţinând, de pildă, Danielei Buşă[70], lui Teodor Pavel[71] şi Claudiu-Lucian Topor[72]. Tot aici, mai ales pentru impactul factorului economic asupra relaţiilor dintre cele două state, în anii premergători şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, ar putea fi amintite şi cărţile aparţinând lui Ioan Chiper[73], Marian Zidaru[74] şi Eugen Preda[75].

La rândul său, istoria relaţiilor militare în timpul celei de-a doua conflagraţii mondiale se reflectă mai ales în recuperări documentare secvenţiale, referitoare, printre altele, la contactele dintre Ion Antonescu şi Adolf Hitler[76], sau în lucrări privind participarea României, alături de Germania nazistă, la campania din Est[77]. Comun pentru majoritatea acestui gen de scrieri este abordarea unilaterală, lipsa unui context coerent şi, mai ales, evitarea unor teme dureroase pentru istoria României în ajunul şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cum ar fi eşecurile diplomatice şi izolarea internaţională în

[69] Vasile Docea, *Relaţii româno-germane timpurii. Împliniri şi eşecuri în prima jumătate a secolului XIX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; *Relaţii româno-germane. Studii istorice / Deutsch-rumänische Beziehungen. Historische Studien*, hrsg. von Vasile Docea, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003; Constantin Buchet, *România şi Republica de la Weimar 1919-1933. Economie, diplomaţie şi geopolitică*, Bucureşti, All Educaţional, 2001; Ioana Rieber, *Prusia şi Unirea Principatelor Române*, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 2009 (teză de doctorat).

[70] Daniela Buşă, *Modificări politico-teritoriale în sud-estul Europei între Congresul de la Berlin şi primul război mondial (1878-1914)*, Bucureşti, Editura Paideia, 2003.

[71] Teodor Pavel, *Între Rusia Ţarilor şi Germania Wilhelmiană. Un memoriu basarabean din 1916*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1996; idem, *Între Berlin şi Sankt Petersburg. Românii în relaţiile germano-ruse din secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; idem, *Românii şi rivalitatea germano-rusă, 1905-1918. Documente*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003.

[72] Claudiu-Lucian Topor, *Germania, România şi războaiele balcanice (1912-1913)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008.

[73] *România şi Germania nazistă. Relaţiile româno-germane între comandamente politice şi interese economice (ianuarie 1933 – martie 1938)*, Bucureşti, Editura Elion, 2000 (la origine s-a aflat teza de doctorat susţinută în 1980).

[74] *Războiul economic anglo-german pentru România. Studiu comparativ asupra relaţiilor româno-britanice şi româno-germane, 1939-1941*, Constanţa, Editura Dobrogea, 2001.

[75] *Miza petrolului românesc în vâltoarea războiului*, Bucureşti, Editura Militară, 1997.

[76] De pildă: *Antonescu – Hitler. Corespondenţă şi întâlniri inedite 1940-1944*, vol. I-II, ediţie îngrijită de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ştefan Lache, coordonator ştiinţific Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Cozia, 1991.

[77] Florin Constantiniu, *Între Hitler şi Stalin. România şi pactul Ribbentrop-Molotov*, Bucureşti, Editura Danubius, 1991; idem, Ilie Schipor, *Trecerea Nistrului (1941). O decizie controversată*, Bucureşti, Editura Albatros, 1995; Florin Constantiniu, Alesandru Duţu, Mihai Retegan, *România în război, 1941-1945. Un destin în istorie*, Bucureşti, Editura Militară, 1995; Gheorghe Buzatu, *Antonescu, Hitler, Stalin*, Iaşi, Demiurg, 2008.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1939-1940, slaba pregătire a armatei, ancorarea necondiţionată la remorca celui de-al Treilea Reich şi, în sfârşit, dar nu în ultimul rând, crimele împotriva populaţiei civile evreieşti din Moldova, Bucovina, Basarabia, Transnistria şi sudul Ucrainei. O schimbare de paradigmă în acest sens se anunţă totuşi, prin studii ale unor istorici tineri, de pildă prin cele ale lui Ottmar Traşcă[78].

Într-un semn al primenirii istoriografiei române se constituie şi alte apariţii editoriale de după 1989, de data aceasta din perspectiva interferenţelor culturale româno-germane, a circulaţiei ideilor şi a recuperărilor documentare. De amintit sunt aici studiile mai vechi şi mai noi ale lui Alexandru Zub, grupate într-un volum cu un titlu sugestiv, *Romanogermanica*[79], *Germanofilii* lui Lucian Boia, pe o temă mai dificil de încadrat în perspectiva tradiţională a istoricilor români asupra Primului Război Mondial[80], la fel şi eforturile editoriale deosebite ale lui Sorin Cristescu, prin publicarea corespondenţei private a lui Carol I[81], şi ale lui Vasile Docea, prin redarea către public a *Jurnalului* aceluiaşi monarh[82].

*

În încheierea acestei succinte analize istoriografice se cuvine a spune că istoricii interesaţi în mod direct de relaţiile româno-germane, dar şi de aspecte circumscrise acestora, ar avea de profitat enorm dacă li s-ar pune la dispoziţie o bibliografie cuprinzătoare, adusă la zi. Cele câteva încercări de până acum fie cuprind mai ales titluri cu privire la anumite aspecte, de pildă istoria raporturilor culturale[83], fie rămân mai degrabă la nivel de intenţie[84].

Cât priveşte direcţiile care oferă încă destule posibilităţi de cercetare, inclusiv pe baza unor recuperări documentare consistente, ne putem gândi la

[78] De acest autor: *Pogromul din Iaşi reflectat în documente de arhivă germane, 28-30 iunie 1941*, în *Pogromul de la Iaşi – prologul Holocaustului din România*, ediţie îngrijită de George Voicu, Iaşi, 2006, p. 93-109; *Relaţiile româno-germane şi chestiunea evreiască: august 1940 – iunie 1941*, în *România şi Transnistria: Problema Holocaustului*, coordonatori Viorel Achim şi Constantin Iordachi, Bucureşti, 2004, p. 252-328; *Die rumänische Besetzung von Odessa und die Maßnahmen gegenüber der jüdischen Bevölkerung im Oktober 1941*, în *The Odessa Connection*, edited by Melanie Sully, Wien, 2008, p. 73-84; *Al III-lea Reich şi Holocaustul din România, 1940-1944. Documente din arhivele germane*, Bucureşti, 2007 (în colaborare cu Dennis Deletant). Pentru aceeaşi perioadă, a se mai vedea, de pildă: *Diplomaţi germani la Bucureşti 1937-1944. Din memoriile dr. Rolf Pusch, ataşat de legaţie, şi dr. Gerhard Stelzer, consilier de legaţie*, ed. Cristian Scarlat, Bucureşti, Editura All, 2001.

[79] Al. Zub, *Romanogermanica*.

[80] Lucian Boia, *op. cit.*

[81] Sorin Cristescu, *Carol I – Corespondenţa privată, 1878-1912*, Bucureşti, Tritonic, 2005; idem, *Carol I şi politica României (1878-1912)*, Bucureşti, Paideia, 2007.

[82] *Carol I al României, Jurnal*, vol. I, *1881-1887*, stabilirea textului, traducere din limba germană, studiu introductiv şi note de Vasile Docea, Iaşi, Editura Polirom, 2007. Volumul II se află în prezent în pregătire.

[83] Octav Păduraru, *Contribution à l'histoire des relations culturelles entre les pays de langue allemande et la Roumanie*, premier partie, *Bibliographie systématique des thèses et des écrits académiques*, Bucureşti, 1944.

[84] Alexandru Popescu, *Istoria relaţiilor culturale româno-germane. Între Est şi Vest. Cronologie, antologie de texte şi bibliografie*, Bucureşti, Editura „Romania Press", 1998.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teme ca *România şi Tripla Alianţă*, *Germania şi acordurile de securitatea încheiate de România în perioada interbelică*, *România şi de-al Treilea Reich*, *România şi relaţiile germano-germane după 1945*. Şi lista merită a fi continuată. Experienţele formative ale noii generaţii de istorici la universităţi germane, accesul tot mai neîngrădit la sursele de arhivă, redescoperirea relaţiilor românilor cu alte popoare ca temă istoriografică majoră, reprezintă argumente solide pentru reînnodarea unei tradiţii istoriografice întrerupte cu brutalitate de „vremuri".

DIE DEUTSCH-RUMÄNISCHEN BEZIEHUNGEN IN DER RUMÄNISCHEN GESCHICHTSSCHREIBUNG (Zusammenfassung)

Stichworte: Deutsch-rumänischen Beziehungen; rumänische Geschichtsschreibung.

Seit nunmehr einem Jahrhundert erforschen rumänische Historiker intensiv die rumänisch-deutschen Beziehungen, besonders die Zeit nach der Aufnahme diplomatischer Beziehungen zwischen dem Deutschen Kaiserreich und dem Königreich Rumänien (1880). Der Autor möchte vier Etappen in der Entwicklung der rumänischen Geschichtsschreibung in Hinblick auf diese Thematik unterscheiden:

Ende 19. – Beginn 20. Jahrhundert. Diese Etappe, die den allgemeinen Entwicklungslinien der modernen rumänischen Historiographie folgte, endete mit den Friedensregelungen nach dem Ersten Weltkrieg und stimmte mit den Hauptthemen der Historiker in Hinblick auf die Beziehungen zum deutschen Kulturraum überein;

Die Zwischenkriegszeit und die Zeit des Zweiten Weltkriegs. Diese Etappe entspricht der „Erwachsenwerdung" der historischen Schulen Rumäniens und ihrer endgültigen Einbeziehung in den europäischen Ideenaustausch. Die Themenpalette wurde verbreitert, und Quellensammlungen zu den rumänisch-deutschen Beziehungen wurden von der Wissenschaft zur Verfügung gestellt. In der letzten Phase dieser Etappe zollte die rumänische Historiographie der Unterordnung Rumäniens unter die Interessen Nazideutschlands Tribut;

Wenn auch zeitlich äußerst begrenzt, bedeutete die „Epoche der Volksdemokratie" eine dramatische Einschränkung der Arbeitsbedingungen der rumänischen Historiker, auch was die Möglichkeiten für Kontakte zur westlichen Historiographie, und damit auch der westdeutschen, anging. Die große Mehrheit der Arbeiten, die in dieser Etappe erschienen sind, folgte getreu den Vorgaben von politischer Seite für die Interpretation der rumänischen Geschichte und der Beziehungen zu anderen Völkern;

Die Jahre nach 1989 sind durch eine erneute und andauernde Diversifizierung der Themenpalette ebenso gekennzeichnet wie durch eine breite Verwendung von Archivalien sowohl rumänischer wie deutscher Provenienz. Ein Ausdruck der speziellen Problematik beim Übergang Rumäniens von der kommunistischen Diktatur zur Demokratie, der chaotisch, schmerzhaft und über einen langen Zeitraum abläuft, sind Arbeiten, in denen sich einige der ideologisch-historiographischen Postulate wiederfinden, die in der letzten Phase der Ceauşescu-Diktatur etabliert worden waren.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETER MARIO KREUTER*

DIE RUMÄNISCHE AUSSENPOLITIK UND DIE DEUTSCH-RUMÄNISCHEN DIPLOMATISCHEN BEZIEHUNGEN IM SPIEGEL DER PUBLIKATIONEN DES SÜDOST-INSTITUTS (1930-2011)

1. Kurze Geschichte des Südost-Instituts und seiner Publikationen

Das Südost-Institut wurde am 23. Juni 1930 in München vom damaligen Bayerischen Staatsministerium für Unterricht und Kultur als Stiftung des öffentlichen Rechts gegründet[1]. Unterstützt auch durch das Reichsministerium des Innern in Berlin, das 1928 aus seinem „Grenzfonds" 100.000 Reichsmark für die Institutsgründung zur Verfügung stellte[2], konnte das „Institut zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten", wie sein amtlicher Name damals lautete[3], recht schnell aus der Taufe gehoben werden. Bis Ende des Jahres 2011 blieben Rechtsform und Struktur weitgehend unverändert[4], Das Institut widmete sich zunächst der bairischen Siedlungsgeschichte und dem „Deutschtum" in den böhmischen Ländern, in Österreich und in Südtirol. Es war aber unter anderem auch beauftragt, die kulturhistorisch bedeutsamen Leistungen sowie die Geschichte der deutschen Siedler in den entsprechenden Siedlungsgebieten Südosteuropas, die sich nach den neuen Grenzziehungen im Gefolge des Zerfalls von Österreich-Ungarn und der Pariser

* Institut für Ost- und Südosteuropaforschung (IOS), Regensburg.

[1] Mathias Bernath, *Das Südost-Institut*, in *Südost-Institut München 1930-1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag*, München, Oldenbourg, 1990 (Südosteuropa-Bibliographie, Ergänzungsband 2), S. 13f., S. 13.

[2] Gerhard Seewann, *Das Südost-Institut 1930-1960*, in *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*, hrsg. von Matthias Beer; Gerhard Seewann, München, Oldenbourg, 2004 (Südosteuropäische Arbeiten, 119), S. 49-92, S. 49.

[3] Edgar Hösch; Konrad Clewing, *Das Südost-Institut: Verlagerungspolitik als Chance*, in *Osteuropa in Regensburg. Institutionen der Osteuropa-Forschung in Regensburg aus ihrer historischen Perspektive*, hrsg. von Katrin Boeckh; Roman P. Smolorz, Regensburg, Stadtarchiv Regensburg, 2008, S. 38-45, S. 42.

[4] Mit Beginn des Jahres 2012 hörte das Südost-Institut auf, als eigenständiges Institut zu existieren. Zusammen mit dem 1952 gegründeten Osteuropa-Institut ist es im neuen „Institut für Ost- und Südosteuropaforschung (IOS)" aufgegangen, das allerdings rechtlich das Südost-Institut fortsetzt.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 21–30

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vorortverträge nun in anderen Staaten befanden, zu dokumentieren und zu erforschen[5]. Die einschlägige Publikationstätigkeit wurde alsbald aufgenommen, 1933 erschien die erste Veröffentlichung – Adam Maidhoffs Studie „Die Passauer Urbare. Die Urbare des Hochstifts im 13. und 14. Jahrhundert", mit der eine Monographienreihe begonnen wurde, die bis heute besteht, nämlich die *Südosteuropäischen Arbeiten*[6]. Erster Direktor war der einflussreiche Historiker Karl Alexander von Müller (1882-1964), dem 1936 der Geograph Friedrich Machatschek (1876-1957) nachfolgte; beide waren ab 1933 „Aushängeschilder des NS-Regimes"[7].

Mit dem Eintritt des aus Ungarn stammenden Fritz Valjavec (1909-1960) in das Institut wurde ab 1935 ganz Südosteuropa in den Blick genommen. Valjavec erhielt vom Stiftungsrat bald den Auftrag, eine historische Zeitschrift zu gründen. Ab 1936 erschienen die *Südostdeutschen Forschungen*, die seit Band 5 (1940) den Namen *Südost-Forschungen* tragen[8]. Inhaltlich wurde anfangs noch schwerpunktmäßig die Geschichte der Deutschen in Südosteuropa behandelt. Ab 1940 nahm die Landesgeschichte der Einzelstaaten hingegen immer breiteren Raum ein, während der Anteil „deutscher" Gegenstände mehr und mehr in den Hintergrund trat. Eine der Ursachen hierfür war die „Lösung der Südtirolfrage" – nach einem Treffen Mussolinis mit Hitler wurde dem Institut in einem Schreiben vom 24. Mai 1938 unmissverständlich klargemacht, dass für die nationalsozialistischen Machthaber Südtirol ein Teil Italiens sei und daher jede weitere Beschäftigung mit der deutschsprachigen Bevölkerung Südtirols zu unterbleiben habe[9]. Der von der NS-Propaganda lautstark gefeierte „Anschluss des Sudetenlandes" im Oktober 1938 bzw. die Zerschlagung der Tschechoslowakei und die Okkupation Böhmens und Mährens im März 1939 brachte weitere deutsche Siedlungsgebiete in das Deutsche Reich, womit weite Bereiche des ursprünglichen Forschungsauftrags obsolet wurden. Daraufhin erfolgte die Konzentration des Instituts auf den südosteuropäischen Raum, und Fritz Valjavec setzte seine bereits mit seinem Dienstantritt in Ansätzen verfolgbare Konzeption eines möglichst breiten Forschungsansatzes durch. Zu Beginn des Zweiten Weltkriegs wurde das Institut, das in eine finanzielle Schieflage geraten war, rechtlich betrachtet dem „Deutschen Auslandswissenschaftlichen Institut" angegliedert; zudem übernahm Valjavec eine Professur an

[5] Hösch; Clewing, *Das Südost-Institut*, S. 42.

[6] Der Titel der Reihe lautete damals noch anders. Sie trug den äußerst sperrigen Namen „Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München und des Instituts für ostbairische Heimatforschung in Passau". Mit Band 16 aus dem Jahre 1937 verschwand das Passauer Institut aus Titel und Herausgeberschaft; mit Band 19 (1939) wurde der Name noch einmal verkürzt. Erst ab Band 26 (1942) erhielt die Reihe ihren heute noch gebräuchlichen Namen.

[7] Mathias Beer, *Wege zur Historisierung der Südostforschung. Voraussetzungen, Ansätze, Themenfelder*, in *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches…*, S. 7-38, S. 28.

[8] Karl Nehring, *Geschichte des Südost-Instituts*, in *Südost-Institut München 1930-1990…*, S. 21-31, S. 23.

[9] *Ebenda*, S. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

der Auslandswissenschaftlichen Fakultät der Universität Berlin[10]. Im Zuge der Anbindung an diese Berliner Institutionen wurde das Südost-Institut 1943 der Abteilung VI G des Reichssicherheitshauptamts unterstellt. Das Institut wurde 1944 zwar nach Arbing in Niederbayern verlagert, die Buchbestände verblieben aber in München und verbrannten bei einem Bombenangriff im April 1944 fast vollständig[11].

Die problematische und leider nur partiell untersuchte Rolle von Valjavec im Dritten Reich[12], die bis heute Anlass für unterschiedliche Deutungen ist[13], ließ diesen nach 1945 zunächst für eine wissenschaftliche Tätigkeit ungeeignet erscheinen. Dies war auch ein Grund, warum es bis 1951 dauerte, bis das Südost-Institut wiederbelebt wurde[14]. Erster Nachkriegsdirektor des „Münchner Instituts für Kulturforschung", wie der Name seit 1945 zunächst provisorisch lautete, wurde der aus Augsburg stammende Verwaltungsbeamte und Innenpolitiker Karl August Fischer (1885-1975), während Fritz Valjavec als geschäftsführender Direktor wirkte[15]. Da Valjavec aber stets seine Kontakte zu wichtigen Personen aus Politik und Wissenschaft gepflegt hatte, blühte es unter seiner de-facto-Leitung, die er ab 1955 auch offiziell innehatte, rasch auf[16]. Neben der historischen Abteilung wurde nun auch Gegenwartskunde betrieben.

[10] Zum Ablauf dieser Angliederung, die auch eine Eingliederung des Südost-Instituts in die SS-eigene Forschungslandschaft bedeutete, siehe Seewann, *Das Südost-Institut 1930-1960*, S. 67-77.

[11] Nehring, *Geschichte des Südost-Instituts*, S. 24.

[12] Krista Zach spricht von einem „schwierigen Kurs", den Valjavec steuerte. Einerseits sind Kontakte zu NS-Behörden und NSDAP-Dienststellen klar belegt, lassen sich in den *Südost-Forschungen* auch „einige Beiträge mit rassebiologischem Einschlag" finden, andererseits fehlen antisemitische Beiträge vollständig und ist eine „Trennung zwischen wissenschaftlicher Arbeit und politischer Tätigkeit" zu konstatieren. Vgl. Krista Zach, *Die Anfänge der deutschen Südosteuropaforschung und die Münchner Zeitschrift Südost-Forschungen*, in *Regionen im östlichen Raum. Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven*, hrsg. von Horst Fassel; Christoph Waack, Tübingen, Geographisches Institut der Universität Tübingen, 2000 (Tübinger geographische Studien, 128), S. 267-301, S. 300.

[13] Hier sei auf den Eintrag „Südost-Forschungen" der deutschsprachigen Wikipedia verwiesen; ein Blick in die Verlaufsgeschichte offenbart u.a. die Charakterisierung von Fritz Valjavec als „Nationalsozialist und SD-Mann", <http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Südost-Forschungen&action=history>, 3.6.2011. Dass er auch Historiker war, musste erst nachgetragen werden… Vgl. auch den Beitrag zu Fritz Valjavec selbst, <http://de.wikipedia.org/wiki/Fritz_Valjavec>, 15.6.2011, speziell zu seiner Tätigkeit als Dolmetscher des Sonderkommandos 10b der Einsatzgruppe D in Czernowitz.

[14] Vgl. hierzu Tillmann Tegeler, *Ein Weckruf, der fast verhallte: Das behäbige „Wiederanlaufen" des Südost-Instituts nach 1945*, in *Osteuropa in Regensburg. Institutionen der Osteuropa-Forschung in Regensburg aus ihrer historischen Perspektive*, hrsg. von Katrin Boeckh; Roman P. Smolorz, Regensburg, Stadtarchiv Regensburg, 2008, S. 46-57.

[15] Ulf Brunnbauer, *Südost-Institut, Regensburg*, in *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, <http://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/53868.html>, 3.7.2012.

[16] Dabei kam dem Institut zugute, dass Anfang der 1950er Jahre eine Reihe von Auftragsarbeiten für die Bundesregierung anzufertigen war, was die Bedeutung des Instituts hervorhob, vgl. Konrad Clewing, *Das Südost-Institut. Zu Geschichte und Funktionen einer spezialisierten außeruniversitären Einrichtung*, in „Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland. Berichtsjahr 2007" (München), 2008, S. 29-36, S. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ab 1952 erschien der *Wissenschaftliche Dienst Südosteuropa* (seit 1982 unter dem Titel *Südosteuropa*) und im Jahre 1957 der erste Band der Schriftenreihe *Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas*[17]. Darüber hinaus war mit der Herausgabe der *Südosteuropa-Bibliographie*[18] eine Lücke in der sich während des Kalten Kriegs immer schwieriger gestaltenden Literaturrecherche zu füllen. Im gleichen Jahr bezog das Institut, das im Laufe seiner Anfänge mehrmals innerhalb Münchens hatte umziehen müssen und bei seiner Neugründung 1951 sogar zunächst in der Privatwohnung von Valjavec residierte[19], seine Räume in der nahe der Theresienwiese gelegenen Güllstraße, wo es bis 2007 verbleiben sollte. Der formale Träger, inzwischen unter dem Namen „Stiftung für wissenschaftliche Südosteuropaforschung", erhielt eine neue Satzung. Inzwischen waren neben das Bayerische Kultusministerium auch einzelne Bundesministerien als Zuwendungsgeber getreten. Daran änderte sich auch durch den plötzlichen Tod von Fritz Valjavec im Jahre 1960 nichts.

Durch die schnelle Berufung des Berliner Südosteuropahistorikers Mathias Bernath zum neuen Institutsleiter konnte die durch Valjavec' Tod eingetretene Lähmung der Arbeit rasch überwunden werden. In der Gegenwartsabteilung erfolgte die Einrichtung von Länderreferaten, die gezielt die steigende Nachfrage an Expertisen zum kommunistischen Südosteuropa bedienen konnten[20]. Mit dem *Biographischen Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*[21] und der *Historischen Bücherkunde Südosteuropa*[22] legte die Historische Abteilung zwei umfangreiche Nachschlagewerke vor.

1990 folgte als Leiter der Münchner Historiker Edgar Hösch auf Mathias Bernath; Hösch blieb bis zu seiner Pensionierung 2007 auf diesem Posten. Südosteuropa rückte in den 1990er Jahren massiv in den Blickpunkt der Öffentlichkeit, als sich Jugoslawien in Kriegen gewaltsam auflöste. Die Gegenwartsabteilung wurde gefragter Ansprechpartner der Medien und der Politik. Auch wuchs der Bundesrepublik Deutschland nach der Wiedervereinigung zusätzliche außenpolitische Bedeutung zu, und die Bundesregierung erkannte den Wert der aktuellen politischen Analysen, die im Südost-Institut angefertigt wurden.

So beschloss die Bundesregierung, in Berlin unter dem Dach der „Stiftung Wissenschaft und Politik" eine neue außenpolitische Denkfabrik zu gründen, dem auch das Kölner „Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien (BIOst)" und eben die Mitarbeiter der Gegenwartsabteilung des SOI angehören sollten. Zum Jahreswechsel 2000/2001 hieß es so für zahlreiche Wissenschaftler des Instituts, nach Berlin zu ziehen. Dadurch war das Südost-

[17] 37 Bände, bis 1991.
[18] 6 Bände, 1959-1992, nebst einigen Ergänzungsbänden.
[19] Nehring, *Geschichte des Südost-Instituts*, S. 25.
[20] *Ebenda*, S. 28.
[21] 4 Bände, München 1974-1981 (Südosteuropäische Arbeiten, 75/1 – 75/4).
[22] 4 Bände, München 1978-2002 (Südosteuropäische Arbeiten 76/1 – 76/3, sowie Südosteuropa-Bibliographie, Ergänzungsband 4).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Institut auf ein Drittel der wissenschaftlichen Mitarbeiter und überwiegend auf den Bereich Geschichte reduziert[23]. Im Bibliotheksbereich und beim technischen Personal schlug sich zusätzlich der rigide Haushaltskurs der bayerischen Staatsregierung durch Kürzungen nieder. So beschloss das bayerische Kabinett am 12. März 2002, das „Institut für Ostrecht", das „Osteuropa-Institut" und das „Südost-Institut" von München nach Regensburg zu verlagern[24]. Für das „Südost-Institut" bedeutete dieser Schritt am Ende eine Chance zum Neuanfang, zumal das wissenschaftliche Personal im Gefolge des 2007 vollzogenen Umzugs Anfang 2008 und erneut 2010 aufgestockt wurde und so die Tätigkeiten im Bereich der historischen und teilweise auch wieder der gegenwartsbezogenen Forschung weiter ausgedehnt werden konnten. Im Gegenwartsbereich konnte zunächst die wissenschaftliche Redaktion von *Südosteuropa* ab 2008 wieder aus eigener Kraft gesichert werden. Die *Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas* waren bereits ab 2006 thematisch innerhalb der *Südosteuropäischen Arbeiten* fortgeführt worden. 2010 kam eine wissenschaftliche Stelle für die Betreuung des neuen mittelfristigen Projekts *Handbuch zur Geschichte Südosteuropas* hinzu. Für die erste Zeit nach dem Umzug war der Regensburger Slawist Björn Hansen kommissarischer Direktor, bis der Berliner Südosteuropahistoriker Ulf Brunnbauer Anfang 2008 das Direktorium übernahm. Die Zusammenarbeit der drei (bzw. seit dem Einzug auch des ebenfalls zuvor in München ansässigen „Ungarischen Instituts" 2009 vier) Institute im „Wissenschaftszentrum Ost- und Südosteuropa Regensburg" wurde gegenüber den Münchner Verhältnissen deutlich vertieft. Der wichtigste strukturelle Schritt war hingegen die Verschmelzung von Osteuropa-Institut und Südost-Institut zum neuen „Institut für Ost- und Südosteuropaforschung" mit 1. Januar 2012.

2. Südosteuropäische Arbeiten

1933 wurde, wie bereits erwähnt, mit Adam Maidhoffs Studie „Die Passauer Urbare. Die Urbare des Hochstifts im 13. und 14. Jahrhundert" die Reihe der *Südosteuropäischen Arbeiten* begonnen. Bis Dezember 2011 sind 142 Bände erschienen, manche davon als Doppel- oder Quadrupelbände. 13 dieser Bände sind explizit Rumänien gewidmet bzw. behandeln Themen wie Joachim von Puttkamer in seiner Monographie „Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1914" von 2003 (Band 115), in dem mit der Frage der rumänischen Irredenta durchaus diplomatische Themenfelder bearbeitet werden. Bedeutsam für diplomatiegeschichtliche Zusammenhänge ist Edda Binder-Iijimas Studie „Die Institutionalisierung der rumänischen Monarchie unter Carol I. 1866-1881" von 2003 (Band 118), die in

[23] Siehe hierzu Hösch; Clewing, *Das Südost-Institut*, S. 38f.
[24] *Ebenda*, S. 38 und S. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mehreren Teilkapiteln am Beispiel der Außenpolitik die Entwicklung der rumänischen Institutionen nachzeichnet und auch auf die Anerkennung des rumänischen Staates durch Deutschland, England und Frankreich im Jahre 1880 eingeht.

Zwei Arbeiten haben einen eindeutigen diplomatiegeschichtlichen Schwerpunkt: Lothar Maier, „Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung 1866-1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität.“ 1989 (Band 88) und Peter Ulrich Weiß, „Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel. Die kulturellen Auslandsbeziehungen im Dreiecksverhältnis der beiden deutschen Staaten und Rumäniens von 1950 bis 1972.“ 2010 (Band 139).

Gerade der zuletzt erschienen Band hat einen, wenn auch thematisch eng definierten, Fokus auf die deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen. Peter Ulrich Weiß untersucht dabei die Beziehungen beider deutschen Staaten zu Rumänien, von den zunächst nur auf die DDR bezogenen Aktivitäten in den 1950er Jahren über das Entstehen einer Art von Dreiecksbeziehung in den 1960er Jahren bis hin zum Wettstreit der beiden deutschen Staaten um die bessere Selbstdarstellung nach 1967. Die von Nicolae Ceauşescu anfänglich betriebene Westöffnung ermöglichte es der Bundesrepublik Deutschland, sich so frei zu präsentieren wie in keinem anderen Land des Warschauer Pakts. Vor diesem Hintergrund analysiert Weiß auch die diplomatischen Kontakte und Auseinandersetzungen, die nötig waren, um die kulturellen Kontakte zwischen Rumänien und den beiden deutschen Staaten möglich zu machen.

3. Südost-Forschungen

Wie bereits erwähnt, waren die *Südost-Forschungen* zu Beginn eine Zeitschrift, die auf das „deutsche Volkstum im Süden und Südosten“ fokussierte. Dies bedeutete jedoch weder, dass die Zeitschrift allein Deutsche als Autoren gekannt hätte – schon der erste Band von 1936 hat mit Nicolae Iorga und dem Medizinhistoriker Valeriu L. Bologa zwei erkennbar rumänische Historiker im Inhaltsverzeichnis –, noch war der Blickwinkel beschränkt auf eine reine Beschreibung deutscher Siedlungsgeschichte und Folklore – Iorga schrieb über „Fünf Perioden deutschen Einflusses in Südosteuropa“[25], Bologa über „Deutsche Einflüsse auf die rumänische Medizin“[26]. Dennoch war die Zeitschrift zunächst ein vornehmlich „deutsches“ Projekt. Schon bald sollte sich dies ändern, wie weiter oben dargelegt; mit Band 5 wurde auch der Titel in den heutigen geändert. Der erste Aufsatz dieses Bandes aus der Feder von Ernst Gamillscheg lautet „Zur Herkunftsfrage der Rumänen“[27], der Beitrag von Ilie Bărbulescu trägt den Titel „Die paläographischen und orthographischen Einflüsse des

[25] „Südost-Forschungen” (München), 1, 1936, S. 14-16.
[26] *Ebenda,* S. 116-147.
[27] „Südost-Forschungen” (Leipzig), 5, 1940, S. 1-21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Westzyrillischen auf das Ostzyrillische bei den Rumänen“[28] – selten waren Beiträge weiter vom „deutschen Volkstum“ entfernt als hier! Zwar waren und sind die deutschen Minderheiten in Rumänien, Ungarn oder der Voivodina in ihrer Geschichte auch heute noch in den *Südost-Forschungen* vertreten, aber eben nur als ein Thema unter vielen anderen.

Insgesamt 96 Beiträge erschienen zu Rumänien selbst zwischen 1936 und 2011. Die Spannbreite ist groß und reicht von linguistischen Arbeiten aus der Feder Günter Reichenkrons[29] bis zu einer Studie über das Memorial Sighet und die Erinnerungskultur in Rumänien von Martin Jung[30]. Bedingt durch den sehr breiten Ansatz der Zeitschrift hat nur eine kleine Zahl von Beiträgen die rumänische Außenpolitik im Blick – 10 Aufsätze sind es, die allerdings alle in eine unterschiedliche Richtung zielen. So haben Lothar Maier über „Die Politik Rumäniens in der Orientalischen Krise 1875-1878 aus der Sicht der diplomatischen Vertreter Großbritanniens und Frankreichs in Bukarest“[31] und Larry L. Watts über „From Antonescu to Groza: Implicit Factors in American-Romanian Relations (1944-1946)“[32], also über den modernen Staat Rumänien, geschrieben, während Veniamin Ciobanu über „Politische und diplomatische Aktivitäten der Rumänen zu Beginn des 18. Jahrhunderts: Hintergründe und Zielsetzungen (1700-1709)“[33] referierte.

In den *Südost-Forschungen* findet sich somit relativ wenig Material, das sich explizit (!) mit der Außenpolitik Rumäniens beschäftigt; teils sind die außenpolitischen Beiträge noch in der Zeit vor 1859 verortet. Hinzu kommt, dass die deutschsprachige Welt, so sie denn beziehungsgeschichtlich mit rumänischen Aspekten eine Rolle spielt, meist eine österreichische Welt ist – das Problem Siebenbürgen war eben in seinen außenpolitischen Implikationen eines zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien.

Deutsch-rumänische diplomatische Beziehungen finden sich in den *Südost-Forschungen* lediglich in zwei Aufsätzen behandelt. Zum einen ist „Der preußische Generalkonsul Johann Ferdinand Neigebaur, ein Freund und Fürsprecher der rumänischen Fürstentümer“ von Gerhard Blottner zu nennen[34]. Neigebaur war von 1843 bis 1845 preußischer Gesandter in Bukarest und Iaşi, und seine Amtszeit diente Blottner unter anderem dazu, die Beziehungen der Donaufürstentümer mit Berlin nachzuzeichnen. Zum anderen spielen diplomatische Fragen eine Rolle in Daniela Olărescus „Das Deutsche Wissenschaftliche Institut (DWI) in Bukarest“[35].

[28] *Ebenda*, S. 33-45.

[29] So sein Aufsatz *Die Entstehung des Rumänentums nach den neuesten Forschungen*, in „Südost-Forschungen” (München), 22, 1963, S. 61-77.

[30] „Südost-Forschungen” (München), 67, 2008, S. 277-294.

[31] Idem, 40, 1981, S. 81-103.

[32] Idem, 48, 1989, S. 141-160.

[33] Idem, 52, 1993, S. 1-10.

[34] Idem, 55, 1996, S. 161-177.

[35] Idem, 69/70, 2010/2011, S. 330-357.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. Südosteuropa

Im Falle von *Südosteuropa* nimmt sich die Stellung der Außenpolitik Rumäniens doch anders aus. Obwohl erst 1952 gegründet, erschienen allein zu Rumänien (ohne Moldawien bzw. die Republik Moldau) 160 Artikel zwischen 1982 und 2011, also in gut drei Jahrzehnten deutlich mehr als in den *Südost-Forschungen* während deren ganzer Existenz; für die Zeit zwischen 1952 und 1981 sind gut 130 Artikel verzeichnet. Diese Masse kann man zwar zum Teil mit dem meist geringeren Umfang der Beiträge erklären, aber eben nur zum Teil. Wichtiger ist, dass die Zeitschrift einen klaren Gegenwartsbezug hat und somit nicht nur auf Aktualität abzielt, sondern auch einen stark politikwissenschaftlichen und soziologischen Fokus besitzt. So war eben der aktuell real existierende Staat, die „Rumänische Volksrepublik" bzw. die „Sozialistische Republik Rumänien" der eigentliche Forschungsgegenstand – ein höchst spannender Gegenstand, der von einem stalinistischen System zu einer nationalkommunistischen Diktatur überging, mit Personenkult at its best, mit einigen auffälligen Eigensinnigkeiten in der Außenpolitik, und mit einer Minderheitenfrage, die gerade bundesdeutsche Seite außerordentlich beschäftigen sollte.

Dementsprechend findet die Außenpolitik Rumäniens einen deutlichen Niederschlag im Gesamtangebot der Beiträge. Überblicksartikeln wie Dionisie Ghermanis „Rumäniens Außenpolitik 1986"[36] stehen solche gegenüber, die grundsätzliche Fragen der rumänischen Außenpolitik behandeln, so „Die rumänische Außenpolitik im Spannungsfeld von Autonomie und Blocktreue"[37] von Dionisie Ghermani oder Anneli Ute Gabanyis Beitrag „Rumänische Außenpolitik im Zeichen des ‚Neuen Denkens'"[38] von 1989. Nach 1990 nimmt die Integration Rumäniens in NATO und EU einen breiten Raum ein. So führte Anneli Ute Gabanyi 1993 ein Interview mit Corneliu Coposu, dem damaligen Vorsitzenden der „Demokratischen Nationalen Bauernpartei Rumäniens" über Fragen der rumänischen Außen- und Sicherheitspolitik[39].

Es ist schwer abzuschätzen, welchen Anteil die außenpolitisch orientierten Beiträge haben, aber sie dürften doch gute 20% aller rumänienspezifischen Beiträge ausmachen. Jedoch fällt auf, dass auch hier explizit deutsch-rumänische ausgerichtete Beiträge so gut wie völlig fehlen – *Südosteuropa* ist eben ein gesamtregionales und internationales Organ, und so werden die außenpolitischen Fragen in Bezug auf Rumänien eben in einen internationalen Rahmen gesetzt. Am ehesten finden sich die deutsch-rumänischen Beziehungen dann berücksichtigt, wenn von der deutschen Minderheit in Rumänien die Rede ist, so im Beitrag „Bleiben, gehen, wiederkehren? Zur Lage der deutschen Minderheit in Rumänien" von Anneli Ute Gabanyi[40].

[36] „Südosteuropa" (München), 36, nr. I, 1987, S. 1-9.
[37] Idem, 31, nr. V, 1982, S. 259-264.
[38] Idem, 38, nr. II-III, 1989, S. 71-106.
[39] Idem, 42, nr. VII-VIII, 1993, S. 468-473.
[40] Idem, 40, nr. X, 1991, S. 493-517.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. Überblicks- und Nachschlagewerke sowie andere Publikationen

Selbstredend sind Rumänien und seine Außenpolitik auch in den weiteren Publikationen des Südost-Instituts gut vertreten. So ist der 2002 in der *Historischen Bücherkunde Südosteuropa* erschienene und von Manfred Stoy herausgegebene 2. Teil von „Band II. Neuzeit" mit „Rumänien 1521-1918" überschrieben – auf 687 Seiten werden 2.090 bibliographische Einheiten aufgelistet, darunter auf 59 Seiten die internationale Sekundärliteratur zu den „Beziehungen zu anderen Staaten und Völkern"[41]. Und im zwischen 1974 und 1981 erschienenen 4-bändigen *Biographischen Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* sind die rumänischen Herrscher, Politiker und Diplomaten von Rang ausführlich beschrieben.

In den *Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas* kann Rumänien ebenfalls einen guten Teil der Bände für sich beanspruchen. Von den insgesamt 37 in dieser Reihe veröffentlichten Monographien haben acht das Wort „Rumänien" im Titel, weitere zehn Bände sind Sammelwerke, in denen sich Beiträge zu Rumänien befinden. Unter den Rumänien im Titel führenden Bänden befindet sich zwei Bände zur „Aktivität Jugoslawiens, Ungarns, Rumäniens und Bulgariens in Afrika, Asien und Lateinamerika"[42] und zur „Bevölkerungsentwicklung in Jugoslawien, Ungarn, Rumänien"[43], während die anderen sechs allein Rumänien gewidmet sind. Neben „Partei und Literatur in Rumänien seit 1945" von Anneli Ute Gabanyi[44] findet der interessierte Leser hier auch eine Monographie von Erich Kendi zum „Minderheitenschutz in Rumänien"[45] oder eine Studie aus der Feder von Dionisie Ghermani mit dem Titel „Die kommunistische Umdeutung der rumänischen Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters"[46], und auch eine explizit außenpolitisch orientierte Studie lässt sich mit Dionisie Ghermanis „Die nationale Souveränitätspolitk der SR Rumänien. 1. Teil: Im Rahmen des sowjetischen Bündnissystems"[47] ausmachen. Und wiederum – die deutsch-rumänischen Beziehungen werden Kendis Monographie zum Minderheitenschutz in Rumänien mit behandelt, sind aber sonst nicht vertreten.

---

[41] Im 2. Teil von „Band I. Mittealter" ist Rumänien bzw. sind die Donaufürstentümer ebenfalls vertreten. Aufgrund der Epoche, die behandelt wird, fehlen Einträge zu den deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen völlig.

[42] *Südosteuropa und die Entwicklungsländer. Die Aktivität Jugoslawiens, Ungarns, Rumäniens und Bulgariens in Afrika, Asien und Lateinamerika*, hrsg. von Hans Hartl; D. Kiefer; C. Ludwig, München, Oldenbourg, 1963 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 4).

[43] *Bevölkerungsentwicklung in Südosteuropa. Jugoslawien, Ungarn, Rumänien*, Hans Hartl / D. Kiefer / J. Gaszner (Hgg.), München, Oldenbourg, 1964 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 5).

[44] München, Oldenbourg, 1963 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 9).

[45] München, Oldenbourg, 1992 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 30).

[46] München, Oldenbourg, 1967 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 6).

[47] München, Oldenbourg, 1981 (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 17).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zu den weiteren Publikationen zählt auch das *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*[48], das mittlerweile ausverkauft ist und demnächst eine zweite Auflage erleben wird. Ein eigenständiger Artikel zu den deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen ist nicht vorhanden, doch gibt es einige Artikel, die diesen Aspekt mitbehandeln, wie „Ribbentrop-Molotov-Pakt“[49], „Holocaust“[50] oder „Hohenzollern-Sigmaringen“[51].

Schließlich sei noch auf die *Geschichte Südosteuropas* verwiesen[52]. Auch in diesem Werk spielen diplomatische Beziehungen zwischen Rumänien und Deutschland lediglich eine Nebenrolle, doch werden sie dort, wo es wichtig ist, besprochen. Als Beispiele können das Unterkapitel „Monarchien, Verfassungen, Militär“[53] in Konrad Clewings Kapitel zu Südosteuropa im langen 19. Jahrhundert und der Abschnitt „Rumäniens eigenwilliger Weg zum Nationalkommunismus“[54] in Ulf Brunnbauers Darstellung der politischen Entwicklungen in Südosteuropa nach 1945 bis 1989/1991 gelten.

6. Fazit

Rumänien insgesamt ist im Publikationsprogramm des *Südost-Instituts* gut vertreten; auch die Außenpolitik ist als einzelnes Themenfeld problemlos auszumachen, wenn auch in unterschiedlichem Maße. Die deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen als solche finden sich allerdings nur selten wieder. In den historisch-kulturwissenschaftlichen *Südost-Forschungen* ist die Frage der Außenpolitik nur ein Thema unter vielen anderen, und auf die deutsch-rumänischen diplomatischen Beziehungen wird in gerade einmal zwei Aufsätzen ausführlicher eingegangen. Die gegenwartskundliche Zeitschrift *Südosteuropa* hingegen enthält sehr viel Material zur rumänischen Außenpolitik, das den jeweiligen politischen Konjunkturen folgt. Auch hier sind die deutsch-rumänischen Beziehungen auf der Ebene der Diplomatie ein Randthema. In den übrigen Publikationen haben die internationalen Beziehungen Rumäniens sowie dessen Außenpolitik ebenfalls ihren Platz, doch auch hier sind die Beziehungen speziell zwischen Deutschland und Rumänien nur ein Randphänomen.

[48] *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, hrsg. von Edgar Hösch; Karl Nehring; Holm Sundhaussen, Wien; Köln; Weimar, Böhlau, 2004.

[49] *Ebenda*, S. 576.

[50] *Ebenda*, S. 287-289.

[51] *Ebenda*, S. 286f.

[52] *Geschichte Südosteuropas. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, hrsg. von Konrad Clewing; Oliver Jens Schmitt, Regensburg, Pustet Verlag, 2011.

[53] *Ebenda*, S. 533-535.

[54] *Ebenda*, S. 622-625.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEONIDAS RADOS[*]

SPECIALIZAREA UNIVERSITARILOR DIN ROMÂNIA ÎN GERMANIA LA FINELE SECOLULUI XIX. CAZUL BIZANTINISTULUI DEMOSTHENE RUSSO[**]

Introducere

Supranumit de elevii săi „părintele bizantinisticii din România”[1], Demosthene Russo s-a născut la 1869 într-o familie grecească de vază din Peristasis, Tracia, ca supus otoman. După un periplu formativ în mediul grecesc şi în cel german şi după o perioadă de acumulări petrecută în România (al cărui supus devine în 1904), era ales, în ajunul Primului Război Mondial, profesor de bizantinistică la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Bucureşti. Aici el a reuşit cristalizarea unui nucleu ştiinţific eficient, orientat spre o bizantinistică de esenţă filologică, după modelul centrului condus, după 1910, de August Heisenberg la München.

Din această poziţie a atras în jurul său o întreagă pleiadă de personalităţi din sfera disciplinelor umaniste, care îi apreciau acribia în scris şi metodele riguroase de cercetare. Nu vom insista aici asupra disputelor sale ştiinţifice cu istoricul de la Văleni (Nicolae Iorga), celebre în epocă, amintind doar că Russo este cel care a impus o normă unanim acceptată de editare a izvoarelor trecutului, în vigoare şi astăzi pentru o bună parte din filologi şi istorici; mai

[*] Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iaşi.

[**] Cercetare finanţată prin proiectul *Ştiinţele socio-umaniste în contextul evoluţiei globalizate – dezvoltarea şi implementarea programului de studii şi cercetare postdoctorală*, cod contract: POSDRU/89/S/1.5/61104, proiect cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

[1] Dacă Demosthene Russo poate fi considerat un pilon important al instituţionalizării domeniului în viaţa academică română, alte personaje aduceau contribuţii însemnate la dezvoltarea bizantinisticii înainte de aducerea lui Russo la catedra de profil a Universităţii din Bucureşti. Pe de o parte, Nicolae Iorga devenea cunoscut lumii ştiinţifice europene prin studiile sale asupra Bizanţului, atingând treptat un nivel de apreciere din partea conclavului savanţilor europeni, la care nu mai ajunseseră alţi cercetători români; pe de altă parte, primele cursuri de bizantinistică fuseseră adjudecate în anul universitar 1907-1908, cu sprijinul Junimii şi a lui Titu Maiorescu personal, de Constantin Litzica, posesorul unor experienţe formative consumate la Bucureşti, Berlin, Paris şi, în final, la München (unde îşi trece şi doctoratul în 1898 sub coordonarea celebrului Karl Krumbacher).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLIX, 2012, Supliment, p. 31–49

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mult, „uscatul şi severul filolog", cum îl numea inamicul său, a devenit mentorul, mai mult sau mai puţin evident, al grupării istoriografice interbelice cunoscută ca Şcoala Nouă de Istorie (C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, Gh. Brătianu etc.), formaţiune activă şi novatoare, opusă imperativelor venite din partea „instituţiei" Nicolae Iorga.

Studiile tinerilor români în Europa

Dumitru Amzăr nota acum şapte decenii faptul că pentru români, ca pentru toate popoarele din Răsăritul Europei, contactul cu Apusul a dus la regenerarea culturală din secolul XIX, iar studiile în străinătate au determinat occidentalizarea vechii lor culturi, una de tip oriental şi patriarhală[2]. Desigur, constatarea era mai veche, fiind regăsită la numeroşi istorici ai culturii.

Este unanim acceptat în literatură faptul că formarea inteligheţiei din Sud-Estul european cunoaşte transformări profunde odată cu Revoluţia Franceză de la 1789 şi după seria de evenimente politico-militare care au urmat, culminând cu mişcările de la 1821. Acum, tinerii dornici de instrucţie riguroasă sunt atraşi în număr din ce în ce mai mare la universităţi din Franţa, Germania, Austria, Italia – deşi exemple sporadice pot fi găsite şi în secolul XVIII –, luând contact direct cu o Europă spre care se îndreptau toate speranţele naţiunilor din Răsăritul continentului.

E o perioadă agitată, în care se întrerupe o tradiţie de instrucţie şi se iniţiază o alta, în centrul căreia se va afla universitatea, cu un alt set de valori şi o adresabilitate universală, iar percepţia noutăţii este acutizată de faptul că zona are o anumită specificitate, dată de predominanţa elementului ortodox; cu alte cuvinte, tineri în majoritatea lor ortodocşi ajung la şcolile de învăţătură înaltă din Apus, într-un mediu cultural total diferit, catolic şi protestant[3].

Cu scurgerea anilor şi apariţia primelor universităţi în acest spaţiu (Atena – 1837, Iaşi – 1860, Bucureşti – 1864) se trece la un alt nivel al instrucţiei, urmarea studiilor la universitatea locală şi specializarea sau perfecţionarea (inclusiv doctoratul) la o universitate apuseană de tradiţie. La rândul lor, universităţile româneşti de la Iaşi şi Bucureşti au datorat enorm formării propriilor cadre în străinătate. Au existat în perioada modernă şi voci care acuzau această practică a trimiterii tinerilor la studii şi sugerau ca fondurile să fie utilizate pentru suplimentarea burselor interne, menite a spori populaţia studenţească din ţară, salvând astfel instituţiile educative de pericolul comasării sau dispariţiei unor facultăţi ori secţii. Cu toate acestea, în măsură covârşitoare, inteligheţia românească sprijinea ferm, în ciuda costurilor, ideea specializărilor externe, ca fiind soluţia cea mai viabilă pentru a asigura universităţilor personalul calificat de care ele aveau nevoie.

[2] D. Amzăr, *Studenţi români în străinătate (Universitatea din Berlin). Date şi interpretări statistice*, în „Cercetări literare", IV, 1941, p. 215-216.

[3] Despre schimbarea de cod în sistemul de învăţământ, vezi Elena Siupiur, *De la mănăstire la Universitate*, în „Sud-Estul şi contextul european" Buletin, IX B, 1998, p. 75-84.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Două modele universitare deţineau loc de cetate în Europa sfârşitului de secol XIX şi început de secol XX: francez (napoleonian), puternic centralizat, şi german (humboldtian). Dacă mai e nevoie să o spunem, paradigma humboldtiană aducea cu sine libertatea cunoaşterii, autonomia profesorilor şi a studenţilor, dar şi o legătură strânsă între educaţie şi cercetare. Un reputat cercetător al vieţii universitare nota faptul că reforma educaţiei superioare în Germania a produs un tip de universitate care a servit drept model, în a doua jumătate a secolului XIX, pentru universităţi din Europa şi chiar de dincolo de ocean[4]. Prestigiul universităţilor germane era aşadar adus, în această perioadă, tocmai de spiritul humboldtian, care venea cu acea notă originală, îmbinarea învăţării cu cercetarea, totul pe fondul pozitivismului care, la rându-i, întărea valenţele cercetării riguroase.

În veacul XIX se păstrează multe din elementele universităţii clasice, mai cu seamă împărţirea pe patru facultăţi (Filosofie, Teologie, Drept şi Medicină[5]), diferenţa dintre sistemul universitar francez şi cel german constând, la nivel administrativ, în autoritatea pe care o aveau facultăţile germane, beneficiind de o conducere puternică (consiliul şi decanul), în cadrul universităţii.

Dincolo de idealurile humboldtiene, şi mai ales de libertatea academică, *Lehrfreiheit* şi *Lehrnfreiheit*, atât de gustate de lumea savantă a secolului XIX, universitatea germană era aleasă de mulţi, pentru abundenţa de cursuri şi de catedre care ofereau garanţia vieţii intelectuale intense şi a unei specializări serioase, aprofundate; aceasta devenea ulterior o utilă carte de vizită pentru promovarea în carieră şi pe scara socială[6], într-o societate în care puseurile meritocratice erau tot mai frecvente în ultimele decenii ale secolului XIX. Nu trebuie ignorat faptul că organizarea desăvârşită a universităţilor germane, rigoarea cursurilor, ansamblul corpului profesoral, cu nenumărate celebrităţi, varietatea de discipline, nu în ultimul rând concurenţa adevărată între universităţi, făceau din acest model unul de referinţă peste tot în lume.

Chiar şi aşa, lucrările de specialitate subliniază o anumită depresie a sistemului german, de care puţini contemporani deveneau conştienţi, o criză născută din contradicţia între idealul humboldtian şi nevoile utilitariste ale statului german. Specializarea strictă, un imperativ al societăţii industrializate, avansează rapid în preferinţele tineretului în dauna universalismului humboldtian, fapt constatat şi de unul dintre studioşii români, D. Evolceanu, care nota la 1893 că în domeniul filologiei lipseau cursurile generale, dar exista un larg evantai de cursuri de supraspecializare[7].

Faptul că efective masive de tineri români au luat calea universităţilor germane, pentru studii superioare, dar mai ales pentru specializare, se datorează

[4] Vasile Puşcaş, *Universitate, societate, modernizare. Organizarea şi activitatea ştiinţifică a Universităţii din Cluj, 1919-1940*, ediţia a II-a, Cluj-Napoca, Eikon, 2003, p. 30.

[5] Cu excepţia Universităţii din München, unde exista şi a cincea facultate, aceea de studii administrative, *Staatswissenschaft*.

[6] Lucian Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spaţiul românesc la studii în străinătate 1864-1944*, Cluj-Napoca, Limes, 2006, p. 208.

[7] *Ibidem*, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi diligenţelor unor personaje influente din viaţa publică, precum este cazul lui Titu Maiorescu, liderul necontestat al Junimii şi admirator cunoscut al spiritului german. Rector la Iaşi şi apoi la Bucureşti şi ministru al Instrucţiunii, acesta a facilitat în îndelungata sa carieră experienţe formative germane unui număr însemnat de studioşi români pe care îi pregătea pentru cariere universitare, totul construit într-o strategie culturală şi politică menită a schimba faţa României.

Pentru zona balcanică, două sunt categoriile principale de studenţi care se deplasează la studii: cei care se întreţin din fonduri proprii şi bursierii de stat. Ne vom referi aici la cei din România, cu o prezenţă – alături de cei Grecia – mai consistentă în universităţile străine şi vom face precizarea că informaţiile, mai ales cele de natură arhivistică, pentru prima categorie sunt foarte greu de obţinut. O parte dintre ei, mai ales evreii destul de numeroşi spre finele secolului XIX, nu revin întotdeauna în ţară, aşa că până şi cererile de recunoaştere şi echivalare a actelor de studii obţinute în afară nu sunt mereu relevante pentru statistică; acest prim grup poate fi analizat statistic cu mari eforturi, exclusiv prin cercetări în arhivele universităţilor străine[8].

Pentru a doua categorie însă, în fondul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice de la Arhivele Istorice Centrale din Bucureşti şi, în subsidiar, în alte fonduri arhivistice din capitală şi din Iaşi, se pot afla numeroase date care să ajute, măcar în parte, la reconstituirea fenomenului de *peregrinatio academica*, dar care nu substituie informaţiile obţinute în centrele educative în cauză. Dar disponibilitatea unor surse româneşti nu înseamnă că informaţiile sunt utilizabile fără rezerve, din pricina organizării defectuoase de la ministerul de profil din ultima jumătate a secolului XIX.

În perioada ce a urmat Unirii din 1859, numărul de bursieri români aflaţi în Germania se menţine la un nivel scăzut. Spiritul german, prestigiul acestei culturii şi însăşi universitatea humboldtiană nu atinseseră în mentalitatea românească acel prag de audienţă care să permită o mutaţie[9]. Spre exemplu, în ianuarie 1866 erau subvenţionaţi 47 de bursieri, dintre care 39 în Franţa, 4 în Belgia şi 4 în Germania[10], iar în aprilie 1866 aflăm o cifră de 36 de bursieri în străinătate (30 erau studenţi la Universitatea din Paris, unul la Universitatea din Liège, unul la Madrid, unul la Atena şi trei la universităţile din Leipzig şi München[11]. Li se adăugau alţi 40 de foşti elevi ai Şcolii de Medicină de la

[8] Din păcate, nu există un inventar sau măcar o statistică generală a studenţilor români din străinătate în secolul XIX, în ciuda celor câteva recuperări secvenţiale; nu vom insista aici asupra motivelor acestei deficienţe.

[9] Este o contradicţie, căci elitele culturale române aveau un ataşament clar pentru studiile riguroase ce se puteau face, în primul rând, în Germania. Probabil că, pe de o parte, ideile Revoluţiei Franceze şi, pe de alta, mediul cosmopolit şi romantic al Parisului, atât de prezent în universul mental al tinerilor români, au jucat un rol major în „deturnarea" intenţiilor.

[10] ANIC, MCIP, 85/1866, f. 53.

[11] ANIC, MCIP, 83/1866, f. 181. Firește, totalul studenţilor variază de la trimestru la trimestru (când se înaintează deconturile către Ministerul Finanţelor), nu doar de la an la an, fapt în măsură

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucureşti, trimişi în străinătate pentru obţinerea doctoratului. De remarcat că niciunul dintre aceştia din urmă nu studiază în Germania, ci în Franţa şi Italia, la Paris, Montpellier, Torino şi Neapole.

Dacă luăm în calcul datele despre bursierii români din universităţile străine, s-ar ajunge la concluzia că instituţiile germane de învăţământ superior jucau un rol cu totul limitat, oricum mult sub potenţial, în preferinţele de studii ale tinerilor de la noi. E nevoie însă de multă prudenţă, pe de o parte, pentru că nu neapărat aşa stau lucrurile cu cei care studiază cu resurse proprii sau cu sprijin privat şi, pe de alta, pentru că exista, încă de la jumătatea secolului XIX, o percepţie pozitivă, larg răspândită în societate, asupra formării tinerilor în universităţile germane[12].

Fireşte, un impediment major era limba, considerată mult mai dificilă decât franceza, devenită aproape uzuală în zonă; dar chiar şi în aceste condiţii, situaţia se îmbunătăţeşte constant şi vizibil îndeosebi în ultimele trei decenii ale secolului XIX, când *alma mater* germane încep a recupera tot mai accelerat din acest relativ handicap de popularitate[13]. Spre finele secolului, procentul celor din România care optează pentru stagii formative în Germania creşte de câteva ori faţă de perioada anterioară, fără a atinge totuşi nivelul din Transilvania, unde tradiţional majoritatea studioşilor se orienta spre centre ale culturii germane[14]. În Vechiul Regat, chiar şi la cumpăna veacurilor XIX-XX, instituţiile franceze de învăţături înalte îşi menţin poziţia dominantă în preferinţele tinerilor români, dar sunt urmate îndeaproape de universităţile din spaţiul de limbă germană şi de

a relativiza datele statistice. Bunăoară, după alte surse, în aprilie 1866 cifra era de 42 (ANIC, MCIP, 85/1866, f. 415).

[12] Se ajunsese chiar la o obsesie pentru spiritul german, în virtutea căreia intelectuali români influenţi se căsătoresc cu tinere germane. Vezi cazurile Titu Maiorescu, Al. Philippide, C. Rădulescu-Motru etc. Simptomatic este însă faptul că, în general, căsătoriile mixte nu au rezistat, ajungându-se inevitabil la divorţ (exceptăm cazul lui Maiorescu, căsătorit cu fosta sa elevă, Klara Kremnitz, care a decedat prematur); diferenţele de mentalitate şi din sfera socialului fiind imposibil de estompat.

[13] Chiar dacă erau percepute ca dificile, studiile în Germania aveau o atractivitate aparte, prin instrucţia desăvârşită pe care o ofereau, menită a deschide noi orizonturi tânărului. Regretele sunt însă mai amare pentru cei care, în ciuda eforturilor, nu reuşeau a se instrui în *alma mater* germane. Astfel, aflat în 1868 la finele bursei de studii la Universitatea din Atena, Constantin Erbiceanu, viitor teolog şi pionier al reevaluării epocii fanariote, a întreprins diligenţe pentru a i se acorda un ajutor de studii în Germania, spre a se perfecţiona în filosofie. Stipendiul îi este refuzat de funcţionarii Ministerului Finanţelor (din pricina intrigilor „unor pătimaşi", cum spune chiar cel în cauză) şi ajunge la senectute să regrete nespus lucrul, concluzionând că „aş fi făcut poate mai multe în viaţă de studiam şi în Germania". Acelaşi gust amar îl avea la finele primului deceniu al secolului XX şi Alexandru Lapedatu, care nu-şi putea ierta „greşeala ireparabilă pe care am făcut-o de a nu fi căutat şi eu, ca alţi colegi, să merg la studii în străinătate – respectiv Germania – unde, în epoca aceea mergeau mai toţi tinerii români". Vezi C. Erbiceanu, *Viaţa mea scrisă de mine după cât mi-am putut aduce aminte*, Bucureşti, Guttenberg, 1913, p. 16; Leonidas Rados, *The first Romanian Neohellenist: Constantin Erbiceanu (1838-1913)*, în *BS*, nr. 41, 2001, p. 114-137; Al. Lapedatu, *Scrieri alese*, ed. I. Opriş, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 194-195.

[14] Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualităţii româneşti în Transilvania şi Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa universitară clujeană, 2000, p. 155-157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele din Italia[15]; fireşte, nu se exclud alte experienţe formative, unele chiar exotice, precum Spania[16] sau Grecia[17].

Cercetările statistice arată că, începând cu 1860 şi până la Primul Război Mondial, ponderea studenţilor străini din Germania creşte constant, chiar dacă foarte încet, de la 6% în 1860, la 7,5% la cumpăna secolelor XIX-XX şi la 8,3% în 1911[18]. O sporire deloc spectaculoasă aşadar, însă durabilă, proporţională cu modul în care spiritul german şi avansul ştiinţelor de acolo reuşeau a seduce inteligenţia din Estul şi Sud-Estul Europei mai ales.

Nu vom mai insista asupra setului de mentalităţi care a făcut posibilă această politică benefică dar costisitoare[19], aceea a trimiterii tinerilor la studii cu stipendii de stat, adaptând la noile condiţii o practică prezentă de multă vreme într-o formă mai diluată în mediile greceşti sau filoelene din Principate. Importantă era finalizarea cât mai grabnică a studiilor şi întoarcerea tânărului în ţară, pentru a-şi aduce contribuţia la propăşirea patriei, practică ce s-a menţinut până la Primul Război Mondial[20].

Caracteristica principală a studiilor în Germania era nomadismul academic, itineranţa, care se aplica atât trecerii de la o disciplină la alta, dar

[15] Elena Siupiur atrăgea atenţia asupra exagerărilor prezente în literatură cu privire la francofonia şi la influenţa franceză exclusivă în zona Europei de Sud-Est, insistând pe ideea unui dublet franco-german în această privinţă, demonstrat de cifrele statistice. Elena Siupiur, *Intelectuali, elite, clase politice moderne în Sud-Estul european. Secolul XIX*, Bucureşti, Domino, 2004, p. 264.

[16] Între cei mai cunoscuţi studenţi ai Universităţii din Madrid se numără Ştefan Vârgolici, viitor junimist şi profesor la Facultatea de Litere a Universităţii din Iaşi, şi Andrei Vizanti, suplinitorul lui V.A. Urechia (mai apoi titularul catedrei de literatura şi istoria românilor) de la aceeaşi instituţie.

[17] Despre direcţia sudică de migraţie academică (Atena), vezi Leonidas Rados, *Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX: portretul unui grup*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu»", Cluj-Napoca, nr. 46/2006, p. 183-212.

[18] Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 222.

[19] Spre cumpăna secolelor XIX-XX apare un curent de opinie contrar subvenţionării studiilor în străinătate, argumentele fiind că universităţile din Bucureşti şi Iaşi pierd în acest fel din populaţie, punând în primejdie existenţa unor catedre, sau că aceste stagii costă statul exagerat de mult în raport cu beneficiile, nu puţini studioşi întorcându-se în ţară în acelaşi stadiu amorf în care au plecat. Vezi C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ediţie de Sanda şi Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Minerva, 1990, p. 68-70 şi Dragomir Hurmuzescu, *Studenţii români la universităţile străine*, în „Cultura română", III, 1906, nr. 4, p. 128-136.

[20] Unii tineri neglijează ideea centrală a deplasării lor în Occident, anume asimilarea cunoştinţelor şi a spiritului locului pentru a reveni cât mai repede în ţară şi a-şi pune noile competenţe în slujba neamului, într-un moment în care acesta avea mare nevoie de valori autentice. Aflat într-un stagiu de specializare la Universitatea din Berlin, Vasile Pârvan îi scria în plin puseu naţionalist lui N. Iorga, la 30 noiembrie 1905, că „îmi vine să-i iau de guler pe toţi domnii aceştia care vegetează – indiferent unde, până ce să le vină vremea întoarcerii în ţară *ca să conducă destinele patriei* – şi să le strig în faţă că-s nişte nemernici, nişte ticăloşi dacă nu-şi dau osteneala să judece unde-i binele şi unde-i răul…". Cf. Vasile Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, ediţie îngrijită, cu introducere, note şi indice de Alexandru Zub, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 20-21. De altfel, spiritul german, prin măsura eficienţei lui, era în măsură a deştepta sau întreţine naţionalismul majorităţii studioşilor din sud-estul Europei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

covârşitor, trecerii prin mai multe universităţi, între care exista, tocmai din acest motiv, o concurenţă acerbă; în literatura de specialitate fenomenul este extins, cu unele limite, la scara întregii Europe civilizate, unde sistemul universitar devenise o entitate situată deasupra statelor şi în care studenţii se puteau muta de la o instituţie la alta purtând cu ei inscripţiunile semestriale şi certificatele care atestau trecerea examenelor. Cu atât mai mult în spaţiul german, tânărul student urma unul-două semestre la o universitate, audiind apoi cursurile alteia şi tot aşa într-o veritabilă *peregrinatio academica* care se aplica, la fel de bine, profesorilor[21].

Ne interesează mai cu seamă domeniul „literaţilor", circumscris Facultăţii de Filosofie[22], insistând pe studiile efectuate la două mari universităţi, Leipzig şi Berlin, acolo unde viitorul bizantinist de prestigiu, Demosthene Russo, şi-a făcut ucenicia[23]. Şi nu sunt puţini universitarii români care au studiat în Germania la finele secolului XIX şi începutul celui următor, nicidecum personaje fără personalitate sau influenţă: îi amintim doar pe C. Rădulescu-Motru, Simion Mehedinţi, Teohari Antonescu, Al. Philippide, D. Evolceanu, N. Iorga, G. Murnu, C. Litzica, N. Bănescu, unii dintre ei având stagii şi în alte zone culturale, mai ales la Paris. Se remarcă faptul că ultimii patru şi-au construit un nume în bizantinistică, la fel ca cel care face obiectul acestui studiu de caz, sau au cochetat măcar cu domeniul.

[21] După cum se va vedea mai jos la notele de subsol, toţi profesorii audiaţi de Demosthene Russo (şi, prin extenso, toţi dascălii universităţilor germane) aveau activităţi prestigioase şi cariere academice construite cu migală la cel puţin două-trei universităţi din spaţiul culturii germane, realitate moştenită dintr-o medievalitate în care universalitatea limbii latine permitea peregrinarea fără restricţii a academicilor.

[22] Competenţa mediului academic german în domeniul ştiinţelor umaniste şi a limbilor vechi era recunoscută de mai toţi studioşii de la noi. Vasile Pârvan îi scria profesorului său, Ioan Bogdan, în iunie 1905, că studenţilor veniţi de la universităţile din ţară le lipseşte îndemânarea şi adaptarea la mediul clasic, în vreme ce germanii „au tăbărât cu toate puterile lor pe clasicism", unde au performanţe ridicate, cu un cost însă: neglijarea limbilor moderne. Rigoarea cursurilor nu mai avea nevoie să fie argumentată, căci, după cum scria viitorul autor al capodoperei *Getica*, „nu cu una cu două se devine clasic în ţara clasicismului". Cf. Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 18-19.

[23] În ciuda atracţiei exercitate de studiile juridice, care promiteau – după cum sublinia părintele lui A.D. Xenopol, într-o scrisoare către fiul aflat la învăţătură în Germania – siguranţa viitorului tânărului sau chiar al întregii familii, disciplinele umaniste aveau, la rândul lor, căutare între posibilele meserii care să garanteze o poziţie respectabilă pe scara socială. Situaţia este proprie tuturor ţărilor din zonă, aflate în plin proces de modernizare şi de conectare la valorile şi ritmurile Occidentului, unde statul avea imperioasă nevoie de cadre numeroase în sistemul de învăţământ, care să asigure perpetuarea şi extinderea ideologiei oficiale şi a naţionalismului local. Cazul Bulgariei este încă mai elocvent decât al României. Spre deosebire de universităţile din Bucureşti sau Iaşi (unde studenţii „jurişti" dădeau grosul populaţiei universitare), la Şcoala de Înalte Studii din Sofia, organizată în trei facultăţi, studenţii cei mai numeroşi îi aveau, la finele secolului, Literele (51%), urmate de Drept (26%) şi de Ştiinţe (23%). Cifrele îi aparţin lui Georges Castellan, *Histoire culturelle et histoire de l'enseignement superieur dans les Balkans*, in „Etudes Balkaniques", nr. 4, 1978, p. 32-38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Instrucţia lui Demosthene Russo

Demosthene Russo îşi termina studiile secundare la Şcoala Patriarhiei de la Constantinopol, celebra Megali tou Genous Scholi (Marea Şcoală a Neamului), la 1888, în timpul patriarhului Dionisie al V-lea, pe când director era arhimandritul Grigore Palamas; a obţinut nota maximă la toate materiile de studiu: etica creştină, catehetica, istoria bisericească, limba elină şi latină, filosofie, istoria universală, matematica elementară, elemente de fizică, chimie experimentală, istorie naturală, geografie, limba franceză, turcă, istoria literaturii eline şi latine. Între profesorii săi, îi amintim pe cei mai celebri: I. Mavrocordat, N. Psiharis, Macridis, Vutiras, Hurmuziadis. Diploma obţinută în iunie 1888 îi dădea dreptul de a preda în sistemul public sau privat, dar şi de a urma cursuri universitare[24].

Pasionat de învăţătură, Russo se înscria în toamna aceluiaşi an la Facultatea de Filosofie a Universităţii din Atena şi la 28 octombrie 1888 obţinea „carnetul" de student, dovada înmatriculării[25]. Dacă din datele noastre pare să nu fi audiat acolo lecţiile lui C. Papparigopoulos, faimos şi prolific reprezentant tardiv al romantismului istoriografic neoelen (acesta era rector al Universităţii din Atena la acea vreme), a avut numai de câştigat de pe urma cursurilor lui G. Mistriotis (*Istoria literaturii greceşti*), K. Kontos (*Aristofan*) sau a celebrului Spiridon Lambros (*Istoria greacă*, *Istoria romană*, *Geografia Greciei de Nord*)[26].

După stagiul atenian de doi ani, tânărul grec se îndreaptă spre Germania şi îl aflăm în toamna lui 1890 la Universitatea din Leipzig, cu o tradiţie multiseculară[27] şi una din cele mai frecventate universităţi germane, care fiinţa într-un centru comercial puternic, de o rezonanţă aparte pentru întreaga lume sud-est europeană. Este deja cunoscut faptul că unii dintre studenţii stabilimentului au amprentat puternic cultura germană şi, în sens larg, evoluţia culturală a umanităţii: Johann Wolfgang Goethe, Gottfried Leibniz, Friedrich Nietzsche, Richard Wagner etc. Acelaşi lucru se poate spune şi despre dascăli.

[24] Cf. diplomei păstrate în arhiva savantului. Mulţumim şi pe această cale doamnei Doroteia Cioran pentru punerea la dispoziţie cu multă bunăvoinţă a actelor şi corespondenţei lui Demosthene Russo.

[25] Destul de puţini universitari români şi-au consumat studiile la Universitatea din Atena, între aceştia distingându-se Ioan Caragianni, elenistul de la Iaşi, istoricul şi teologul Constantin Erbiceanu şi nepotul acestuia, clasicistul Octav Erbiceanu.

[26] Cf. inscripţiunilor lui Demosthene Russo, păstrate în arhiva sa. Vezi şi D. Oikonomidou, *Dimosthenis Roussos o grex (1869-1938)*, în revista „Archion Grakikou Laografikou kai Glossologikou Thisavrou", 15, 1949, p. 255-261. Între actele sale de studiu nu se păstrează vreo diplomă de absolvire sau de licenţă obţinută la Atena; timpul era destul de scurt (doi ani a petrecut în capitala elenă), nu imposibil însă, pentru a reuşi acest lucru. Despre această posibilitate generală, vezi reuşita lucrare a istoricului elen Kostas Lappas, *Panepistimio kai foitites stin Ellada kata ton 19o aiona* (Universitate şi studenţi în Grecia secolului XIX), Athens, Kentro Neoellinikon Erevnon, 2004, în special p. 175-250.

[27] Universitatea era fondată la 1409. În 1909, prinţul Ferdinand, urmaşul la tron al regelui Carol I şi fost student la Leipzig, a participat la jubileul de 500 ani. Cf. N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. I, *Copilărie şi tinereţă*, Chişinău, Universitas, 1991, p. 240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru studiile filosofice (înţelegând întreaga arie de discipline circumscrise instituţional termenului, adică istorie, filosofie, lingvistică, literatură, psihologie, pedagogie etc.), profesori de renume precum Theodor Mommsen, Wilhelm Wundt (între altele, profesorul lui C. Rădulescu-Motru, Ioan Petrovici şi Dimitrie Gusti), Karl Brugmann, Karl Lamprecht (conducătorul de doctorat al lui N. Iorga, pe atunci, e drept, mai puţin mediatizat), Curt Wachsmuth etc. atrăgeau prin faimă şi competenţă legiuni de studenţi din toată Europa. Cu rezervele de rigoare, se poate considera Leipzigul ca fiind destinaţia celor care doreau a se specializa sau supraspecializa în aria filologiei (clasice).

Tânărul Russo studiază la Leipzig pe cheltuiala familiei două semestre, semestrul de iarnă 1890-1891 şi cel de vară 1891, mai precis de la 16 octombrie 1890 la 15 august 1891, după cum arată un document emis de Rectorat[28]. În această perioadă audiază cursurile profesorilor Overbeck[29] (*Iniţiere în mitologia greacă*; *Istoria artei greceşti*), Wundt[30] (*Psihologia maselor*), Strümpell[31]

[28] Actul este eliberat la 17 octombrie 1891 şi se păstrează în arhiva familiei.

[29] Arheolog de excepţie şi specialist al interacţiunilor artă-mitologie, Johannes Adolph Overbeck îşi trecuse doctoratul la Universitatea din Bonn în 1848, din 1863 ocupând postul de profesor de arheologie la Universitatea din Leipzig până în toamna anului 1895. Cele mai reprezentative opere ale sale privesc istoria şi arheologia greacă: *Geschichte der Griechischen Plastik*, vol. 1-2, 1857-1858, *Die archäologische Sammlung der Universität Leipzig*, 1859, *Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künste bei den Griechen*, 1868, *Griechische Kunstmythologie*, vol. 1-3, 1871-1889, toate apărute la Leipzig.

În semestrul de iarnă 1890-1891, Russo a urmat cursul *Iniţiere în mitologia greacă (Einleitung in die griechische Mythologie)*, care era ţinut de profesor în zilele de luni, marţi, joi şi vineri de la 4 la 5 p.m., iar în semestrul de vară 1891, cursul de *Istoria artei greceşti* (*Griechische Kunstgeschichte bis zur Zeit Alexanders von Makedonien, unter Benutzung des akademischen Gypsmuseums*) zilnic, între orele 8-9 a.m.

[30] Wilhelm Maximilian Wundt, mai cunoscut ca autor sub numele de Max Wundt, avea studii de medicină urmate la Tübingen şi Heidelberg, unde îşi trecuse doctoratul în 1856. S-a făcut repede remarcat în domeniul psihologiei şi, după un periplu didactic la universităţile din Heidelberg şi Zurich, ocupă poziţia de profesor la Facultatea de Filosofie a Universităţii din Leipzig (1875), construind aici unul din cele mai reputate centre de psihologie din Europa acelei vremi, anume Institutul de psihologie experimentală (1879). Opera sa este la fel de consistentă şi reprezentativă precum activitatea lui, aşa că vom aminti doar câteva lucrări: *Vorlesungen über die Menschen- und Thierseele*, 1863, *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, 1874, *Untersuchungen zur Mechanik der Nerven und Nervencentren*, 1876, *System der Philosophie*, 1889, *Grundriß der Psychologie*, 1896, *Völkerpsychologie*, vol. 1-10, 1900-1920, etc. Cursul urmat de Russo, *Völkerpsychologie (Psychologie der Sprache, des Mythus und der Sitte)*, se ţinea miercuri şi sâmbătă, de la 5 la 6 p.m.

[31] Ludwig von Strümpell a urmat studii de filosofie şi a primit titlul de doctor în 1833, la Universitatea din Königsberg. După diverse ocupaţii, inclusiv aceea de privatdocent şi profesor la Universitatea din Dorpat, între 1871 şi 1899 ocupă fotoliul de profesor la Universitatea din Leipzig, predând istoria filosofiei, filosofia istoriei, pedagogie, psihologie, etică şi logică. Opera este una deosebit de consistentă, redactată în aproape şapte decenii de activitate: *Erläuterungen zu Herbarts Philosophie, mit Rücksicht auf die Berichte, Entwürfe und Missverständnisse seiner Gegner*, 1834, *Die Verschiedenheit der Kindernaturen. Ein Vortrag; zum Besten des Dorpater Hülfsvereins*, 1844, *Der Begriff vom Individuum*, 1845, *Die Universität und das Universitätsstudium*, 1848, *Grundriß der Psychologie oder Lehre von der Entwicklung des Seelenlebens im Menschen*, 1884, *Die Pädagogische Pathologie oder die Lehre von den Fehlern der Kinder*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*Iniţiere în filosofie şi logică*), Wachsmuth[32] (*Istoria literaturii greceşti în timpul romanilor şi a bizantinilor*), care ocupa şi funcţia de Decan la Facultatea de Filosofie în 1891-1892, a filologului clasic Lipsius[33], ales rector al Alma Mater în acelaşi an (*Explicaţii cu privire la selecţii din opera lui Thuchidides*) şi Ribbeck[34] (*Istoria literaturii romane până la Augustus*).

În tradiţia studiilor itinerante, viitorul bizantinist naturalizat în România se muta în toamna lui 1891 la Universitatea din Berlin, unde se înscrisese pentru un nou semestru (îl găsim înmatriculat la Facultatea de Filosofie la 31 octombrie 1891), urmând cursurile lui Zeller[35] (*Istoria generală a filosofiei*), a privat-docentului Döring (*Scrierile şi învăţăturile lui Kant*; *Estetică*; *Direcţiile*

Versuch einer Grundlegung für gebildete Ältern, Studierende der Pädagogik, Lehrer, sowie für Schulbehörden und Kinderärzte, 1890. Cursul urmat de Russo, *Einleitung in die Philosophie und Logik*, era ţinut de Strümpel în zilele de luni, marţi, joi şi vineri, între 11 şi 12 a.m.

[32] Filolog clasic şi istoric al antichităţii, Kurt (Curt) Wachsmuth şi-a făcut studiile la Jena şi Bonn, absolvind în 1856, după care a ocupat diferite poziţii, inclusiv acelea de cadru didactic la universităţile din Marburg, Göttingen, Heidelberg. Din 1886 ajunge la Universitatea din Leipzig, unde îi succede lui Ludwig Lange în specialitatea sa. În activitatea şi în lucrările sale a încercat să îmbine cele două specialităţi, pe filologul clasic şi istoricul antichităţii: *De Timone Phliasio ceterisque sillographis graecis*, 1859, *Das alte Griechenland im neuen*, 1864, *Die Stadt Athen im Altertum*, vol. 1-2, 1874 şi 1890, *Studien zu den griechischen Florilegien*, 1882, etc. Cursul urmat de Russo, *Geschichte der griechischen Litteratur in römischer und byzantinischer Zeit*, avea loc în zilele de luni, marţi, joi şi vineri între orele 10-11 a.m.

[33] Justus Hermann Lipsius avea studii de filologice şi teologice la Universitatea din Leipzig, unde şi-a obţinut în 1856 şi doctoratul în filosofie. În 1877 devine profesor de filologie clasică la Universitatea din Leipzig. Opera sa nu a fost una întinsă, dar nu mai puţin importantă: *Die Bedeutung des griechischen Rechts*, 1893, *Das attische Recht und Rechtsverfahren*, vol. 1-3, 1905-15, *Der Historiker von Oxyrhynchos*, 1915. Russo a urmat cursul *Erklärung ausgewählter Partien aus Thukydides (Prooemium und Reden der ersten Bücher)* care era ţinut în amiezile de luni, marţi, joi şi vineri, orele 12-1.

[34] Johann Karl Otto Ribbeck a studiat filologia clasică la Berlin şi la Bonn şi îşi trecea doctoratul în 1849 la Universitatea din Berlin. Cariera sa academică este una din cele mai bogate, cu stagii didactice în domeniul filologiei clasice la universităţile din Berna, Basel, Kiel, Heidelberg, pentru ca în 1877 să ajungă la Universitatea din Leipzig, unde a rămas până la dispariţia sa (1898). Între lucrările reprezentative amintim *Anfänge und Entwicklung des Dionysoscultes in Attika: ein Beitrag zur griechischen Religionsgeschichte*, 1869, *Die Römische Tragödie im Zeitalter der Republik*, 1875, *Aufgaben und Ziele einer antiken Litteraturgeschichte*, 1887, *Geschichte der Römischen Dichtung*, 1887-1892 şi *Reden und Vorträge*, 1899. Russo a audiat cursul de *Geschichte der römischen Litteratur (Poesie und Prosa) seit Augustus*, ţinut în zilele de luni, marţi, joi şi vineri, orele 11-12 a.m.

[35] Eduard Gotllob Zeller studiază filosofia şi teologia la Tubingen; devine privatdocent la aceeaşi universitate, apoi activează ca profesor de teologie şi de filosofie la Berna, Marburg, Heidelberg, pentru a se stabili, în apogeul carierei, la Universitatea din Berlin (1872-1895). Sub influenţa lui Hegel la început, apoi sub cea a lui Kant (se numără printre reprezentanţii de seamă ai neokantianismului), Zeller a creat la rândul său o puternică şcoală filosofică la Berlin, aducând servicii incontestabile istoriei filosofiei. Cea mai cunoscută lucrare este, fără îndoială, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, 1844-1852, devenită etalon în domeniul filosofiei greceşti, care a cunoscut ediţii succesive şi traduceri în diverse limbi europene. Alte lucrări mai puţin titrate sunt *Platonische Studien*, 1839, *Entwickelung des Monotheismus bei den Griechen*, 1862, *Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz*, 1873, *Staat und Kirche*, 1873, *Religion und Philosophie bei den Römern*, 1866, *Philosophische Aufsätze*, 1887 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

filosofice ale prezentului) şi a profesorului Curtius[36] (*Istoria artelor plastice la greci şi romani*).

Bazele Universităţii din Berlin, una modernă prin excelenţă, au fost puse în 1810 (la deschidere avea înscrişi 256 studenţi şi peste 50 de profesori) prin eforturile lingvistului prusac Wilhelm von Humboldt[37], modelul (humboldtian) apărut aici exercitând o influenţă majoră în viaţa universitară europeană a secolului XIX. Între personalităţile care s-au instruit sau au predat la Berlin îi amintim pe Johann Gottlieb Fichte, G.W.F. Hegel, Arthur Schopenhauer, Friedrich Schelling, Albert Einstein, Max Planck, Karl Marx, Friedrich Engels, Otto von Bismarck etc.[38].

Dotările instituţiei erau între cele mai bune în secolul XIX, plecând de la palatul de pe bulevardul Unter den Linden, clădire donată de prinţul Prusiei, Friedrich Wilhelm III, apoi la Charite (celebru spaţiu destinat Medicinei), la sediul Bibliotecii Regale (1831), Muzeul de Istorie Naturală (1889) etc. Despre „luxul" material de la Berlin în primul deceniu antebelic nota, în termeni radicali, Ion Andrieşescu, viitor universitar bucureştean: „mijloacele materiale nu picură, curg, şi nu se cruţă banul când e vorba de şcoli şi cultură… Astfel se ridică Universitatea cea nouă din Berlin deasupra tuturor celorlalte, care se mândresc că au apucat veacul de mijloc". Biblioteca de aici era, potrivit entuziastului studios, corolarul instituţiei, un model de eficienţă şi conştiinciozitate[39].

Demosthene Russo nu ne-a lăsat impresiile sale cu privire la experienţa berlineză sau germană, în general, aşa că apelăm la mărturiile şi corespondenţa a doi studioşi celebri, cu o distanţă între stagiile berlineze de două decenii: teoreticianul istoriei, A.D. Xenopol şi Nicolae Iorga, ultimul inamic şi, totodată, coleg al lui Russo la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti. Tatăl primului îi transmitea fiului un set de sfaturi utile (şi, în parte, chiar prozaice) care sintetizau foarte bine universul studioşilor în patria lui Goethe: să fie bun

[36] Istoric şi arheolog german, specialist în istoria Greciei şi Romei antice, Ernst Curtius a urmat până în 1834 studiile clasice la Bonn. Desele stagii arheologice în Grecia i-au adus experienţa necesară pentru a fi un reputat savant şi un respectat profesor. A fost profesorul prinţului Friedrich Wilhelm şi profesor la Berlin şi Gotingen, dar din 1863 se stabileşte definitiv ca profesor de arheologie greacă la Universitatea Humboldtiană din Berlin. S-a făcut cunoscut prin reuşita de a obţine de la guvernul elen dreptul exclusiv pentru Germania al săpăturilor de la Olimpia, dar şi printr-o operă consistentă: *Die Akropolis von Athen*, 1844, *Peloponnesos, eine historisch-geographische Beschreibung der Halbinsel*, 1851, *Olympia*, 1852, *Attische Studien*, 1862-1865, *Ephesos*, 1874, *Die Ausgrabungen zu Olympia*, 1877, *Die Stadtgeschichte von Athen*, 1891 etc.

[37] Instituţia poartă din 1828 numele de Friedrich-Wilhelms-Universität, apoi acela de Universitatea Humboldtiană din Berlin sau, neoficial, Unter den Linden.

[38] Literatura de specialitate identifică primul student berlinez venit din teritoriile româneşti în persoana grecului Nicolaos Kyriakopoulos, înscris în anul 1821 la Facultatea de Medicină, continuându-şi aici studiile începute la Leipzig. Interesant este că în 1831 studia Dreptul la Universitatea din Berlin şi viitorul rege Carol I al României. Vezi Dumitru Amzăr, *Studenţi români în străinătate (Universitatea din Berlin). Date şi interpretări statistice*, în „Cercetări literare", IV, 1941, p. 237.

[39] Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

creştin, să meargă des la biserică, să studieze serios dar fără eforturi exagerate, să converseze des cu cei care cunosc bine limba germană, să se îngrijească de sănătate, să nu bea multă bere sau să mănânce mulţi cârnaţi, să aibă grijă de bani, să fie politicos şi să nu aibă încredere în necunoscuţi. O grijă deosebită arăta părintele lui A.D. Xenopol pentru asimilarea limbii germane; el însuşi era un fin cunoscător şi îi transmitea fiului să nu se intimideze în faţa dificultăţilor lingvistice, care nu ar trebui „să te facă să dai înapoi”[40].

Nicolae Iorga ajunsese la Berlin după obţinerea diplomei de la École des Hautes Études şi era în măsură să aprecieze excelenta organizare a universităţii de aici, cu sălile de clasă – *auditoriile* – „geometric perfecte, albe, curate, cu studenţi platnici, înscrişi, prezentându-şi pentru iscălitură foile tipărite prin care se documentau *semestrele,* ascultători tăcuţi, impresionaţi în aparenţă, ai unui Lehrer care de obicei îşi citea cu glas egal, de o sonoritate profesorală specială, un caiet bine scris, bine cusut şi bine păstrat”[41].

Se pare că spiritul berlinez nu l-a satisfăcut pe tânărul grec[42], la fel ca pe Iorga, pentru că, în primăvara lui 1892, Russo revenea la Leipzig pentru alte

[40] I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. IV, Bucureşti, Institutul de arte grafice Bucovina, 1933, p. 332. Chiar istoricul ieşean nota, peste ani, cu referire la experienţa germană: „căutam astfel să mă folosesc pe toate căile de petrecerea mea în un aşa de mare centru cultural ca Berlinul. Dar lucru curios; deşi am învăţat destul de bine limba germană, nu am uitat deloc pe acea franceză şi gândirea mea a rămas tot sub înrâurirea acestei din urmă limbi, cu toată însuşirea din partea mea pentru germană”. Cf. A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în acelaşi volum editat de Torouţiu, p. 381.

[41] N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. I, *Copilărie şi tinereţă*, p. 229. La Berlin Iorga a locuit cu prietenul său botoşănean D. Evolceanu, la pensiunea Frau Döllen din Dorotheenstrasse 95. Nu i-a plăcut însă răceala Berlinului, formalismul dascălilor şi ne mărturiseşte că se ducea la ore doar pentru a-şi colecta inscripţiunile. Cererea de înscriere la cursuri, „Gesuch”-ul, depusă în faţa rectorului Virchow, de la care a primit atenţionarea că de ceva vreme carcera universitară (o „libertate” veche de secole) era desfiinţată prin lege şi orice abatere de la norme era anchetată direct de organele de poliţie şi judiciare. Pentru acceptarea tezei de doctorat pe care o pregătea la Berlin, scrisă într-o limbă germană corectată riguros de „un polonez”, Iorga este chemat să jure în faţa decanului că e scrisă „fără niciun ajutor”. Studiosul refuză declaraţia, cere liberarea, plăteşte taxa aferentă şi pleacă spre Leipzig (*ibidem*, p. 231-232). Barbu Theodorescu se referă la conflictul din luna mai 1893 cu rectorul Universităţii din Berlin, Virchow, care ar fi determinat plecarea tânărului Iorga la Leipzig şi sugerează, pe baza scrisorii din 20 mai 1893 a lui R. Sternfeld, că facultatea ar fi respins cererea lui Iorga de a trece doctoratul, pe motiv că nu ar fi terminat ciclul de trei ani. Cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga 1871-1940. Biobibliografie*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 21.

[42] Berlinul asigura nenumărate posibilităţi de muncă, instruire, dar şi de relaxare. La 1867, Dumitru Xenopol îi scria fiului la Berlin să studieze cu măsură şi să nu uite că distracţii variate „se găsesc uşor într-un oraş mare ca Berlinul”, detaliind pentru a nu lăsa loc interpretărilor: „plimbări, teatru, spectacol, convorbiri solide”. În general însă, mediul cultural berlinez era mai propice studiului decât cel parizian, unde registrul distracţiei îl putea uşor surclasa pe cel al educaţiei mai ales dacă tânărul ceda tentaţiilor. După cum nota părintele lui A.D. Xenopol, progresul studiilor la Berlin era asigurat de spiritul de ordine şi de cercetare aplicată, oraşul asigurând, prin concentrarea elementelor esenţiale (cultură, înţelepciune, bune moravuri, religie, tandemul teorie-practică), toate condiţiile necesare instrucţiei. I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. IV, p. 329. Despre posibilităţile de relaxare în Berlin îi relata (într-o misivă din 20 iunie 1905) şi Vasile Pârvan lui D. Onciul, deja familiarizat cu oraşul: „atunci când ai vreme

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

două semestre, de vară şi de iarnă, cel din urmă incomplet însă. Oricine putea remarca diferenţa între mediul berlinez şi cel lipscan în favoarea ultimului, care avea de partea sa liniştea şi atmosfera propice studiului. N. Iorga, bunăoară, nota că „la Lipsca intram în adevărata viaţă germană, în viaţa germană a Sudului, mai blândă, mai zâmbitoare, mai prietenoasă… fără constrângerea pe care în orice detaliu al existenţei o găsisem la Berlin". Viaţa mai ieftină şi limitarea momentelor mondene de tip berlinez permiteau concentrarea pe studiu, chiar dacă loasirul nu lipsea cu totul din viaţa studioşilor, căci erau „teatre şi atâta muzică pretutindeni"[43].

La universitatea lipscană, Russo audiază alte cursuri ale profesorilor Overbeck[44] (despre *Muzeul Arheologic* şi *Predarea artei antice*), Lipsius[45] (despre Eschil) şi Heinze[46] (*Psihologie*) şi se hotărăşte să dea doctoratul tot aici. Îşi trece întâi examenul oral (în 28 aprilie 1893) la filosofie, greacă veche şi pedagogie în faţa profesorilor Hermann Masius[47], Curt Wachsmuth şi Maximilian Heinze, primind pentru efortul său calificativul *cum laude*, la fel ca N. Iorga. Teza sa de doctorat era acceptată de facultate în secţiunea a 3-a la data de 13 mai 1893, când autorităţile mai aşteptau doar depunerea numărului legal de rezumate ale tezei pentru a-l declara doctor în filosofie.

Dar Demosthene Russo nu a insistat în corespondenţă sau în scrierile sale asupra momentului solemn al doctoratului, motiv pentru care recurgem din nou la memoriile polihistorului N. Iorga, care şi-a trecut – în acelaşi loc şi an – doctoratul cu o teză redactată în franceză *Thomas III, marquis de Saluces*, la

---

de plimbare, ţi-e mai mare dragul să mergi fie în Thiergarten, fie prin împrejurimile Berlinului: la Tegel, la Wannsee, la Treptow, la Grunewald, ori mai ştiu eu unde; […] că apoi sunt aici aşa de multe lucruri de văzut, încât niciodată nu te-ai putea plânge că nu mai ai ce vedea, respectiv învăţa pentru viaţă". Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 19-20.

[43] N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. I, *Copilărie şi tinereţă*, p. 235.

[44] Cursurile lui Overbeck (*Kunstgeschichtliche Führung im archaeologischen Museum, für Zuhörer aller Facultäten* şi *Antike Kunstlehre, d. i. Technik und Aesthetik der bildenden Künste des Alterthums*) se ţineau în zilele de luni, marţi, joi şi vineri de la orele 8 la 9 a.m.

[45] Cursul lui Lipsius, *Griechische Bühnenalterthümer und Erklärung von Aischylos' Persern*, se ţinea în zilele de luni, marţi, joi şi vineri de la orele 12 la 13.

[46] Franz Friedrich Max Heinze a studiat între 1854 şi 1860 teologia, filosofia şi filologia clasică la Leipzig, Halle, Erlangen, Tübingen şi Berlin. Obţine postul de profesor la Leipzig în 1872, după un periplu profesional la diverse instituţii educative. Între lucrările sale amintim *Stoicorum de affectibus doctrina* (teza de doctorat), 1860, *Die Lehre vom Logos in der griechishen Philosophie* (lucrarea pentru habilitarea la Leipzig), 1872, *Der Eudämonismus in der griechischen Philosophie*, în „Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaftlichen Philologischen historischen Klasse", VIII, 6, 1883, p. 645-757, *Über die Nous des Anaxagoras*, în „Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaftlichen Philologischen historischen Klasse", 42, 1890, p. 1-45, etc. Cursul pe care îl urma Russo, *Psychologie*, avea loc în zilele de luni, marţi, joi şi vineri de la orele 16 la 17.

[47] Posesorul unor studii de teologie la Universitatea din Halle, ajuns apoi profesor la catedra de Pedagogie de la Universitatea din Leipzig (1862-1893 – decedează de altfel la scurt timp după doctoratul lui D. Russo), Masius s-a făcut remarcat pentru lucrări precum *Bruchstück römischer Geschichten*, Dresden, 1861, *Die Thierwelt: Charakteristiken*, Essen, 1861 sau *Geographisches Lesebuch: Umrisse und Bilder aus der Völkerkunde*, Halle, 1874.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

profesorul Karl Lamprecht: „examenul de doctorat se făcea fără nicio solemnitate […] prin vreo cămăruţă oarecare, de la profesor la profesor, cu un singur element de datină, fracul de împrumut […] care înlocuia vechea robă medievală. Publicul nu era admis. Totul se petrecea simplu şi iute”[48]. Într-adevăr, Leipzigul era renumit pentru simplitatea procedurilor şi pentru faptul că accepta tezele de doctorat scrise în germană sau în oricare altă limbă (Iorga o susţinuse în franceză, iar Russo în neogreacă) cu o condiţie: ca îndrumătorul să cunoască bine limba de redactare[49].

Specializarea în Germania putea însemna garanţia dintre succes şi mediocritate într-o lume a elitelor. Trecerea doctoratului la Universitatea din Berlin, bunăoară, asigurase o carieră strălucită tânărului A.D. Xenopol, care şi-a finalizat astfel ciclul formativ. Părintele său recunoştea că vestea trecerii doctoratului cu distincţia *Magna cum laude* l-a sensibilizat până la lacrimi, în vreme ce fratele proaspătului titrat îl felicita pentru „succesul brilantu […] care-ţi asigurează viitorul cel mai fericit ce poate să dorească cineva”. La fel, la primirea tezelor tipărite şi a copiilor după diplome, tatăl mulţumea Divinităţii pentru triumful fiului, anunţându-l cu privire la cariera viitoare că „succesul tău e deci asigurat”[50].

Spre deosebire de alte disertaţii, nu puţine la număr, teza de doctorat a lui Russo, intitulată *Treis Gazei. Symvoles eis tin istorian tis filosofias ton Gazeon* (Trei gazeeni. Contribuţii la istoria filosofiei gazeenilor), Constantinopol, 1893, a atras imediat atenţia mediului savant. Lucrarea se ocupa de scrierile autorilor creştini Eneas, Zaharia şi Procopius, originari din Gaza, indicând reminiscenţele păgâne şi, ceea ce este mai important, argumentând faptul că tratatul împotriva neoplatonistului Proclos, atribuit mitropolitului Nicolae al Metoniei (secolul XII), este la origine o scriere a lui Procopius, copiată doar de Nicolae[51].

[48] Interesant e că la întrebările celor trei profesori din comisie Iorga nu a dat răspunsurile cele mai nimerite, o recunoaşte el însuşi, dar a trecut examenul, primind *cum laude* la oral şi *dissertatio egregia* la teză. Aminteşte de examenul la latină înaintea „frumosului, nobilului bătrân Wachsmuth, la care totul era impunător şi aşa de părinteşte simpatic” (N. Iorga, *op. cit*, p. 238-240).

[49] Nepoata lui Russo, Ariadna Camariano-Cioran, scria într-o marginalie păstrată în arhiva familiei că unchiul său a urmat câteva cursuri şi la München. Între actele de studii lipsesc însă aceste mărturii, iar cronologic putea face cu greu un stagiu münchenez. La 6 decembrie 1892 îşi termina semestrul la Leipzig şi îşi lua dovada, iar în luna mai trecea deja doctoratul, tot aici. Probabil că intervalul acesta a fost folosit pentru redactarea tezei. De altfel, într-un memoriu de titluri şi lucrări pregătit pentru ocuparea fotoliului universitar la Bucureşti, savantul rezumă stagiile sale formative la Atena, Leipzig şi Berlin. Nu este însă exclus să fi făcut într-adevăr o călătorie în centrul bizantinisticii germane, pentru a sonda posibilităţile de instruire sau de colaborare, şi la aceasta să se fi referit nepoata savantului. Eroarea se întâlneşte şi la Al. Rosetti, *Demostene Russo*, în „Luceafărul”, an X (1967), nr. 48, care nota că Russo a fost la München „elevul celebrului bizantinolog Karl Krumbacher”, un stereotip destul de prezent în mentalul public românesc: epicentrul bizantinisticii fiind münchenul, cu centrul creat de Krumbacher, un specialist de renume nu se putea forma decât acolo.

[50] Cf. I.E. Torouţiu, *op. cit.*, p. 362 şi 365. Despre momentul doctoratului, vezi în cuprinsul aceluiaşi tom şi A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, p. 381.

[51] Chestiunea este mai complicată şi se află încă în discuţia specialiştilor, unii refuzând a accepta opiniile formulate de D. Russo.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La scurtă vreme apar reacţii, recenzii şi aprecieri favorabile din partea unor bizantinişti cu experienţă. Primul care îi prelua opinia era L. Eisenhoffer, în *Procopius von Gaza*, Freiburg, 1897, urmat de Krumbacher, în a doua ediţie (şi cea mai reuşită) a monumentalei sale lucrări dedicate istoriei literaturii bizantine, apoi de Christ, în ediţia a IV-a din *Geschichte der griechischen Litteratur* (şi în „Byzantinische Zeitschrift", IV, 1895, p. 636 şi V, 1896, p. 362), în vreme ce J. Dräseke îl recenza moderat („Byzantinische Zeitschrift", VI, 1897, p. 56).

După doctorat, Russo se retrage pentru a-şi evalua posibilităţile în localitatea natală, Peristasi, pentru un an, timp în care a primit şi o ofertă de angajare ca profesor la Megali tou Genous Scholi, dar pe care a declinat-o. Se gândea mai degrabă să se mute în România, ţară pe care prietenul său din perioada studiilor germane, C. Rădulescu-Motru, i-o prezentase într-o lumină puternică, un teritoriu cu o plajă largă de posibilităţi pentru un spirit precum Russo[52].

Din păcate, proaspăt sosit în patria amicului şi colegului său de studii, lucrurile nu au decurs însă deloc simplu pentru intelectualul de emigraţie, din pricina climatului încordat româno-elen, pe fondul afacerii Zappa şi a „chestiunii macedonene". Calitatea de nativ grec îi reducea considerabil perspectivele, limitându-le la zona comunităţilor greceşti, astfel că se mulţumeşte pentru început să lucreze ca profesor secundar la cel mai cunoscut liceu grec, Pensionul „Venieri" din Galaţi. După câţiva ani petrecuţi aici se mută în Bucureşti, unde colaborează la foile greceşti, îşi asumă rolul de redactor la ziarul „Patris" sau dă meditaţii particulare. Îl marchează însă acum respingerea la selecţia pentru un post apărut la Biblioteca Academiei Române pe motive care luau în calcul originea sa şi, decepţionat, se gândeşte serios să emigreze în Anglia. Din fericire, un amic din presa de limbă elenă îl convinge să se înarmeze cu aibă răbdare şi într-adevăr, în 1900 se ivea ocazia unui post de interpret la Ministerul de Externe. Într-o oarecare siguranţă financiară, şi-a putut canaliza energiile spre studiu, atrăgând atenţia publicului savant din România prin acribia cercetărilor sale, câştigându-şi în egală măsură prieteni şi duşmani (prin hipercriticismul său), reuşind, prin sprijinul hotărâtor al decanului I. Bogdan (care îl cooptase încă din 1910 în „Comisiunea monumentelor istorice"), să fie ales profesor universitar la catedra de bizantinistică.

Consideraţii finale

Toate cercetările indică un avans pe care universităţile germane îl câştigă, faţă de cele franceze, în opţiunile tinerilor studioşi din sud-estul Europei, avans mai puternic după 1871, anul umilirii militare a Franţei. Facultatea de Filosofie conduce detaşat în topul preferinţelor, iar *alma mater* precum cele din Berlin şi Leipzig atrag mare parte din numărul studioşilor, fără însă a consuma doar ele întregul fenomen; spre deosebire de mediul hexagonului, unde instituţiile

[52] Vezi Al. Elian, *Demostene Russo. Notiţă bio-bibliografică*, în *CvL*, 71, 1938, p. 290-294.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

educative din Paris magnetizau marea majoritate a tinerilor dornici de instrucţie înaltă, culoarea Germaniei este dată de concurenţa acerbă dintre universităţi şi de libertatea nestăvilită de mişcare a studenţilor şi a profesorilor.

Este una din explicaţiile pentru care numeroşi studioşi din România, pregătiţi de profesorii lor pentru a ocupa, la finalul instrucţiei, fotolii universitare în diverse discipline, aleg, spre finalul secolului XIX, universităţile germane pentru o specializare aprofundată, punându-se accent nu atât pe obţinerea unei diplome (de doctorat, cel mai adesea), ci pe formarea deprinderilor necesare viitoarei cariere, destul de greu de căpătat în ţară, unde ar fi fost contestate de contracandidaţi.

Pe de altă parte, spre Germania se orientează masiv şi membrii proletariatului intelectual sud-est european, predispus emigraţiei (de regulă în aceeaşi zonă geo-culturală) în căutarea unor slujbe mai bine remunerate. Demosthene Russo este un asemenea exemplu, iar relaţiile sale din vremea stagiilor berlinez şi lipscan l-au determinat să vină în România, unde şi-a aflat adevăratul destin.

În polemicile cauzate de numirea ca profesor la Universitatea din Bucureşti în 1914 a lui Demosthene Russo, etapa specializării în universităţile germane a constituit un element esenţial, menit a tempera excesele criticilor care considerau că nu este oportună o numire pe baza contestatului articol 81 din Legea Instrucţiunii. Cu toate acestea, ascensiunea ştiinţifică a bizantinistului grec, naturalizat în România la 1904, nu se datorează formal doar contactului cu şcoli de prestigiu din Germania (cum a fost cazul altor universitari, recrutaţi în sistem în primele trei decenii de existenţă ale ansamblului universitar românesc, pentru care a fost suficientă o diplomă de la o universitate de prestigiu), ci metodei critice deprinse acolo, de un pozitivism dus uneori în puncte extreme, metodă aplicată în propriile scrieri şi care au atras pe de o parte respectul, aproape mistic, al publicului savant, iar pe de alta, teama şi aversiunea perpetuă a celor criticaţi sau a discipolilor lor.

Revenind la imaginea de ansamblu, fenomenul impactului universităţilor germane asupra Sud-Estului european (văzut ca zonă culturală comună) a fost analizat sintetic, între alţii, de Elena Siupiur. Ea găsea un număr de 1.131 de studenţi proveniţi din România (mai bine de jumătate din Transilvania) la şase din universităţile germane din 1800 până în 1880, faţă de 606 proveniţi din Grecia[53]. Este o predominanţă aparentă, căci doar un sfert dintre primii posedă nume româneşti, restul fiind saşi, unguri, evrei, greci etc. Pe de altă parte, grecii vin nu doar din teritoriile greceşti, ci şi din România, Rusia, Austria, zona balcanică, Asia Mică etc. Astfel, datele se modifică radical, având un număr de 277 studenţi români faţă de 632 de studenţi greci.

Este relevant şi că din cele 2.762 de înscrieri ale studenţilor originari din sud-estul Europei, cele mai multe opţiuni au mers spre Filosofie (939), faţă de următoarea în ordinea preferinţelor, Facultatea de Drept, cu 676 de înscrieri[54].

[53] Elena Siupiur, *Intelectuali, elite, clase politice moderne în Sud-Estul european. Secolul XIX*, p. 263.

[54] *Ibidem*, p. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Firește, fiecare universitate şi-a construit un renume pe anumite specializări, faima nedistribuindu-se unitar, la toate facultăţile. Bunăoară, la München Medicina era preferată, la Göttingen, Dreptul, în vreme ce la Berlin şi Leipzig, întâietatea o avea Filosofia.

Predominanţa de care se bucura Facultatea de Filosofie în Sud-Estul Europei nu trebuie să mire, căci zona este una în care statul şi mai ales sistemul de educaţie se modernizează accelerat, solicitând efective sporite de funcţionari calificaţi şi de profesori în diverse specialităţi. De cele mai multe ori este vorba despre un proletariat intelectual ai cărui membri pot deveni peste noapte din minoritari, majoritari şi invers, în funcţie de schimbările graniţelor, atât de frecvente în Europa de Sud-Est la începutul secolului XX, fenomen la care se adaugă emigraţia în căutarea unor condiţii mai bune de angajare[55].

Nu e un secret faptul că instruirea într-o ţară străină, cu o cultură şi mentalităţi totalmente diferite, implica ruptura, adesea violentă, de mediul familial, de prieteni şi cunoscuţi, realitate amplificată pe de o parte de vârsta adesea fragedă a studiosului şi de relativa izolare a societăţii româneşti, pe de alta[56]. Chiar dascălii din ţară încercau să-şi pregătească învăţăceii pentru a conştientiza situaţia şi a face faţă astfel cu succes provocărilor din noua lume. Cu toate inconvenientele, tot mai mulţi alegeau calea înstrăinării, chiar dacă erau conştienţi de riscuri, pentru că şi avantajele erau pe măsură.

Analizând trecutul formativ al lui Demosthene Russo, tindem să credem că sentimentul alienării nu era atât de pronunţat ca la majoritatea studioşilor români. Elevii educaţi în mediile greceşti sunt în mod tradiţional mai cosmopoliţi, de unde şi obiceiul secular de a efectua stagii formative în universităţi europene, mai cu seamă italiene, franceze şi germane. Ei sunt prezenţi în număr mare, în comunităţi bine structurate, în mai tot spaţiul de cultură germană, dar mai cu seamă la Leipzig, Viena, Berlin, ceea ce făcea ca înstrăinarea să fie mai puţin resimţită. Chiar Demosthene Russo a avut o experienţă bogată în peregrinările academice, toată viaţa sa fiind un exemplu: şcoala primară în Peristasi, apoi studiile secundare la Marea Şcoală a Neamului din Constantinopol, apoi Facultatea de Filosofie din Atena, specializarea şi doctoratul în Germania, ca să nu mai vorbim de etapa ulterioară, marcată de experienţe profesionale la Galaţi, Constanţa, Bucureşti.

Există şi reversul medaliei. În Occident, studenţii aceleiaşi universităţi de tradiţie consideră că au un trecut comun în măsură să legitimeze, mai presus de diferenţele confesionale, politice sau etnice, iar lucru este cu atât mai valabil

[55] Cum bine sublinia Elena Siupiur (*op. cit.*, p. 273-275), ei provin geografic, geopolitic sau naţional/etnic din teritorii şi grupuri etnice aflate într-o permanentă pendulare dintr-un stat în altul.

[56] Unul dintre cei care au avut de suferit de lipsa căldurosului mediu familial a fost chiar A.D. Xenopol. Corespondenţa cu familia (în special cu părintele său) trădează accese de panică şi insecuritate în primul an de instrucţie la Universitatea din Berlin, accentuate, e drept, de eforturile depuse la Iaşi cu puţin timp în urmă pentru trecerea bacalaureatului şi de audierea unui număr exagerat de cursuri. Vezi I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. IV, p. 328-329 şi, în acelaşi loc, A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, p. 379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru spaţiul cultural german[57]. Ei sunt „înnobilaţi" de anvergura instituţiei prin care au trecut şi se consideră fiinţe culturale generate sau măcar cizelate de acelaşi spirit humboldtian, după caz, berlinez, lipscan etc. Lucrurile pot fi explicate, dincolo de hegemonia culturii germane (cu deosebire după 1871), şi prin specificul vieţii studenţeşti, care avea acolo o altă dimensiune, pregătind cu adevărat şi metodic trecerea spre condiţia de adult. În plus, existenţa corporaţiilor studenţeşti, numite *Korps* sau *Burschenschaften*, aveau un rol deosebit, nivelând diferenţele între categoriile sociale şi, poate mai important, între diversele etnii, lucru esenţial pentru Sud-Estul Europei, acolo unde mixtura etno-confesională era deosebit de complexă. Fireşte, nu este mai puţin adevărat că situaţia se schimbă de la începutul secolului XX, când aceste corporaţii studenţeşti devin exclusiviste şi accentuat naţionaliste, jucând un rol major în creionarea unor atitudini extreme, intransigente şi antidemocratice în rândul studenţilor străini, atitudini şi complexe pe care aceştia le colportează, conştient sau nu, în zonele de origine.

DIE SPEZIALISIERUNG VON UNIVERSITÄTSANGEHÖRIGEN IM DEUTSCHLAND DES SPÄTEN NEUNZEHNTEN JAHRHUNDERTS. DAS BEISPIEL DES BYZANTINISTEN DEMOSTHENE RUSSO
(Zusammenfassung)

Stichworte: Akademiker; Byzantinistik; Bildung; Universität; Deutschland.

Demosthene Russo (1869-1938) war einer der bedeutendsten rumänischen Byzantinisten, Begründer einer interessanten akademischen Schule und zugleich eine weithin bekannte Persönlichkeit im prä-sozialistischen Rumänien. Er wurde 1869 in Peristasis im osmanischen Thrakien geboren und konnte, nachdem er in Griechenland und Deutschland studiert hatte, Ende des 19. Jahrhunderts in Rumänien Fuß fassen. Hier baute er sich nach und nach einen Ruf als bedeutender Gelehrter auf (besonders aufgrund seiner wissenschaftlichen kritischen Methode). 1915 wurde er Professor an der Fakultät für Sprache, Literatur und Philosophie der Universität Bukarest (auf dem Lehrstuhl für Byzantinologie), wo er eine anerkannte Schule aufbaute, ähnlich der von August Heisenberg in Deutschland, mit klarer philologischer Ausrichtung.

Diese Studie konzentriert sich auf die Ausbildung in Deutschland des später in Rumänien erfolgreichen Byzantinisten, der, wie so viele andere junge Angehörige der intellektuellen Elite Südosteuropas, sich dafür entschied, sich an einer Universität in

[57] Fireşte, lucrul acesta comportă şi excepţii, în funcţie de personalitatea sau de interesele actorilor, trebuind luat mai degrabă ca o tendinţă firească. În cazul nostru, Russo a avut raporturi excepţionale cu C. Rădulescu-Motru, bune cu Simion Mehedinţi, ambii studenţi la Leipzig (aceasta din urmă s-a abţinut totuşi în 1914, din motive conjuncturale, când s-a votat aducerea savantului grec la Universitatea din Bucureşti); în schimb, cu celălalt prolific bizantinist, N. Iorga, relaţiile au fost dintre cele mai proaste. Vezi amănunte la Leonidas Rados, *O pagină controversată din istoria bizantinisticii române. „Dosarul" numirii lui Demosthene Russo la Universitatea din Bucureşti (1915)*, în *AIIX*, nr. 42, 2005, p. 585-602.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deutschland ausbilden zu lassen, und das zu einer Zeit, als diese Institutionen einen gewissen Vorsprung in ihrem Kampf um Anerkennung mit den französischen Universitäten nach 1871 erringen konnten. Erstaunlicherweise war es die Philosophische Fakultät und nicht, wie man erwarten könnte, die Juridische, die unter den jungen Zuhörern aus Südosteuropa die beliebteste war. Die almae matres in Berlin oder Leipzig ermöglichten mit ihrer Organisation eine Ausbildung, die den rumänischen Studenten entgegenkam: Anders als im französischen Modell, das stark zentralisiert war und unter staatlicher Kontrolle stand, war die höhere Bildung in Deutschland durch den Wettbewerb der Universitäten untereinander sowie der freien Wahl des Studienortes und häufige Wechsel der Universität seitens der Studenten gekennzeichnet. Dies ist eine der Erklärungen für die große Zahl von rumänischen Studenten, die, von ihren Lehrern darauf vorbereitet, nach Beendigung ihrer Ausbildung Lehrstühle zu übernehmen, sich dafür entschieden, am Ende des 19. Jahrhunderts an deutschen Universitäten zu studieren und dabei nicht primär auf den Abschluss (meist der Dr. phil.) hinzuarbeiten, sondern auf den Erwerb des notwendigen Rüstzeugs für eine spätere wissenschaftliche Karriere.

Der junge Russo schrieb sich im Herbst 1890 an der Leipziger Universität ein, eine Institution mit besonderem Renommee im Südosten Europas und eine der bevorzugtesten Orte, wenn man sich in klassischer Philologie ausbilden lassen wollte. Er studierte hier 1890/91 und hörte bei Overbeck, Wundt, Strümpell, Wachsmuth, Lipsius und Ribbeck. Ganz der Tradition des fahrenden Scholaren folgend, schrieb er sich im Herbst 1891 an der Universität von Berlin ein, wo er ein Semester lang den Seminaren von Zeller, Döring und Curtius folgte. Doch war die akademische Welt Berlins nicht nach seinem Geschmack, und so kehrte er im Frühjahr 1892 nach Leipzig zurück, um weiter die Veranstaltungen von Overbeck, Lipsius und Heinze zu besuchen; schließlich entschied er sich, hier auch seine Dissertation zu verteidigen.

Er kehrte 1894 auf Anraten seines Leipziger Studienkollegen Rădulescu-Motru nach Rumänien zurück, arbeitete danach in verschiedenen Berufen (Lehrer, Zeitungsredakteur, Übersetzer am rumänischen Außenministerium) und konnte sich nach und nach als ein Hochschullehrer etablieren, wie ihn der junge rumänische Staat dringend benötigte. Kurz nach Beginn des Ersten Weltkriegs übernahm er mit Unterstützung des Dekans der Fakultät für Sprache, Literatur und Philosophie, I. Bogdan, den Lehrstuhl für Byzantinistik, eine Position, die ihn mit den akademischen Größen seiner Zeit in Kontakt brachte. Als Spezialist für Geschichte wie für Philologie, war er an der Entwicklung von quellen- und textkritischen Methoden beteiligt, die noch heute Anwendung finden. Darüber hinaus wurde er, als Folge der Auseinandersetzungen mit Nicolae Iorga, zum Mentor einer Gruppe von Historikern, die als „Neue Schule der Geschichte“ (C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, Gh. Brătianu, etc.) bekannt wurde, eine aktive und innovative Gruppierung, die sich von den historiographischen Methoden eines Nicolae Iorga und seiner Schule deutlich absetzte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EDDA BINDER-IIJIMA[*]

JAHRE DER ENTSCHEIDUNGEN: WEICHENSTELLUNGEN IN DEN RUMÄNISCH-DEUTSCHEN BEZIEHUNGEN 1866-1871-1914

Einleitung

Die Geschichte der deutsch-rumänischen Beziehungen im langen 19. Jahrhundert ist quellenmäßig nur in Teilbereichen aufgearbeitet[1]. Es fehlt eine Gesamtuntersuchung mit einer übergeordneten Fragestellung bezüglich des abwechslungsreichen Verhältnisses zwischen einer Großmacht und einem Kleinstaat, das mit einem heute oft gebrauchten Terminus als asymmetrisch bezeichnet werden kann. Der Themenkomplex der Beziehungen zwischen Großmächten und Kleinstaaten gehört zu den wichtigsten Bestandteilen von internationalen Beziehungen, wobei Konsens darüber herrscht, dass es keine allgemeine Definition von Größe bzw. „Kleinheit" gibt. Das wird besonders deutlich, wenn es um die Erklärung geht, was einen kleinen Staat ausmacht und welche Rolle er in den internationalen Beziehungen spielen kann[2]. Die meisten Studien nehmen dabei Bezug auf das 20. Jahrhundert, in dem nach dem Ersten Weltkrieg, dann im Zuge der Dekolonisation und schließlich nach dem Ende der Bipolarität und des Kalten Kriegs sich die Zahl von kleinen Staaten beträchtlich vermehrte und diese die Durchschnittskategorie der Staatengröße bilden. Auch das unterschiedliche Verhalten kleiner Staaten innerhalb der erweiterten EU und der Nato hat zu neuen Ansätzen in der Theoriebildung über kleine Staaten beigetragen[3].

[*] Ruprecht-Karls-Universität, Heidelberg.

[1] Einen prägnanten Überblick bietet: Gerald Volkmer, *Außenpolitische Orientierungsmuster Rumäniens im europäischen Kontext 1844-1918*, in *Die Hohenzollern in Rumänien 1866-1947. Eine monarchische Herrschaftsordnung im europäischen Kontext*, hrsg. von Edda Binder-Iijima; Heinz-Dietrich Löwe; Gerald Volkmer, Köln; Weimar; Wien, Böhlau, 2010, S. 21-40. Siehe auch die Einleitung mit entsprechenden Literaturangaben bei Claudiu-Lucian Topor, *Germania, România şi războaiele balcanice*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008, S. 11-25.

[2] Ein Überblick über die Literatur und Grundsatzfragen bei Iver B. Neumann; Sieglinde Gstöhl, *Lilliputians in Gulliver's World? Small States in International Relations*, Reykjavik, Centre for Small States Studies, University of Iceland, Working Paper 1/2004.

[3] *Small States in Europe. Challenges and Opportunities*, hrsg. von Robert Steinmetz; Anders Wivel, Burlington, Farnham, 2010, S. 7-9.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 51–74

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Das 19. Jahrhundert vom Wiener Kongress 1814 bis zum Ersten Weltkrieg wird hingegen als von der Dominanz der fünf europäischen Großmächten (Großbritannien, Frankreich, Deutschland, Österreich-Ungarn, Russland) geprägt interpretiert, wobei die Kleinstaaten weniger als agierende Subjekte, sondern als Objekte von Großmachtpolitik wahrgenommen wurden, was auch weitgehend der Haltung und Perzeption der Großmächte entsprach[4]. In der deutschen Historiographie unternahm das 1937 erschienene Buch von Paul Herre über *Die kleinen Staaten Europas und die Entstehung des Weltkrieges* den auf einer komparatistischen Basis beruhenden Versuch einer ausführlichen historischen Analyse der sich verändernden Rolle und des Selbstverständnisses der kleinen Staaten Europas im 19. Jahrhundert und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. In vielen Bereichen sehr anregend, kann ein negativer Grundton in Bezug auf den Anteil der kleinen Staaten beim Ausbruch des Ersten Weltkriegs nicht übersehen werden[5].

Wenn kleine Staaten definiert werden als der schwache Teil in einer asymmetrischen Beziehung, „Kleinheit" aber als kontextuelle und relationale Größe von Staat und seiner Umwelt verstanden wird, so spielen reale Machtindikatoren wie Bevölkerungsgröße, Bruttonationalprodukt, militärische Stärke etc. nicht automatisch die dominierende Rolle, sondern die Abhängigkeit von einem bestimmten räumlich-zeitlichen Kontext, in dem ein Staat eine Antwort auf spezifische Herausforderungen und Möglichkeiten finden muss[6]. So kann man auch von einer „Fluidität"[7] sprechen, in dem ein und derselbe Staat in einem bestimmten Kontext oder Gebiet stark, in einem anderen schwach sein kann; nicht der Besitz von Macht ist daher entscheidend, sondern die Macht, die ausgeübt wird[8]. Dabei sind kleine Staaten an vorherrschende Machtkonfigurationen und deren institutionelle Ausprägungen gebunden, während eine Großmacht die Fähigkeit besitzt, diese Faktoren auf fundamentale Art zu verändern[9]. Diese relationale Definition von kleinen Staaten kann mit variablen Clustern zur Erklärung von Verhaltensmustern kleiner Staaten auf einer

[4] Neumann; Gstöhl, *Lilliputians in Gulliver's World?*, S. 15; F. R. Bridge; Roger Bullen, *The Great Powers and the European States System 1814-1914*, Harlow, Pearson Longman, 2. Aufl., 2004, S. 1.

[5] Paul Herre, *Die kleinen Staaten Europas und die Entstehung des Weltkrieges*, München, Beck, 1937. Die Frage nach der Verantwortung der kleinen Staaten für den Ersten Weltkrieg galt auch der Entlastung Deutschlands.

[6] Steinmetz; Wivel (Hg.), *Small States in Europe*, S. 6-8; *The Geopolitics of Euro-Atlantic Integration*, hrsg. von Hans Mouritzen; Anders Wivel, London; New York, Routledge, 2005, S. 2f. Die beiden Autoren sprechen dabei von „pole states" und „non-pole states", wobei der „Polstaat" definiert wird als ein Staat, der in einem Territorium positive und negative Sanktionen anwenden kann. Einen Pol können auch mehrere Staaten bilden.

[7] Plamen Pantev, *The Fluid Nature of Smallness: Regulation of the International System and the Challenges and Opportunities of Small States*, in Steinmetz; Wivel (Hg.), *Small States in Europe*, S. 103-113.

[8] Steinmetz; Wivel (Hg.), *Small States in Europe*, S. 3.

[9] *Ebenda*, S. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

theoretischen Basis kombiniert werden, in denen die Machtfrage, die in einem realistischen Theorieansatz betont wird, einer Sicherheitspolitik zugeordnet wird, die Rolle von innenpolitischen Gruppen gemäß liberalen Theorieansätzen bei wirtschaftlichen oder Handelsfragen in den Vordergrund tritt und die diskursiven Aspekte der Konstruktivisten die Identitätsfragen wie nationale Autonomie und Unabhängigkeit berühren.[10] Ebenso gehören geschichtliche Erfahrungen von Machtdisparität sowie der Umgang damit zu Grundvoraussetzungen politischen Verhaltens von kleinen Staaten.

Auch im 19. Jahrhundert zeichnete die Beziehungen zwischen Groß- und Kleinstaaten eine Komplexität aus, die sich nicht auf eine automatische Gleichsetzung von Stärke und Schwäche reduziert. Im Unterschied zum 20. Jahrhundert, d.h. nach dem Ersten Weltkrieg, bestand aber im 19. Jahrhundert ein grundsätzliches Problem darin, dass kleine Staaten kaum als unabhängige oder eigenständige Größen wahrgenommen wurden. Bildung und Anerkennung neuer Staaten und ihre Grenzziehung behielten sich die Großmächte vor, wobei der Ausgleich von Großmachtinteressen das zentrale Anliegen bildete wie beim Berliner Kongress von 1878. Bei diesem Entstehungsprozess eines neuen europäischen Staatensystems stellte sich nach 1878 grundsätzlich die Frage nach der Einbeziehung der kleinen Staaten – und das hieß hier vor allem der Balkanstaaten – in eine gesamteuropäische Politik und in eine Sicherheitsstruktur, die durch die institutionellen Spielregeln der Großmächte festgelegt war[11]. Diese konnten sich bis 1914, wenn auch mit immer größeren Schwierigkeiten, aufgrund erprobter diplomatischer Austarierungsverfahren von Interessen zu einem Konsens zusammenfinden, was den neuen Staaten in dieser Weise nicht gelang, die sensibel auf reale oder vermeintliche Angriffe auf ihre Souveränität oder nationalen Belange reagierten. Dieselbe Sensibilität legten aber nach der Bosnienkrise 1908 auch immer mehr die Großmächte an den Tag, wenn es um die vermeintlich gefährdete Bewahrung ihres Großmachtstatus ging[12]. Diese beiden Tendenzen trafen sich vor Ausbruch des Ersten Weltkrieges, wobei bereits die Balkankriege 1912/1913 mit ihren Konferenzen in London und Bukarest das Versagen sowohl der Großmächte als auch der Kleinstaaten offenbarte, unter Berücksichtigung gegenseitiger Interessen eine längerfristige

[10] Baldur Thorhallsson; Anders Wiwel, *Small States in the European Union: What Do We Know and What Would We Like to Know?*, in „Cambridge Review of International Affairs" (Cambridge), 19, nr. 4, 2006, S. 652-668, hier S. 654-658.

[11] Matthias Schulz, *Did Norms Matter in Nineteenth-Century International Relations? Progress and Decline in the „Culture of Peace" before World War I*, in *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914*, hrsg. von Holger Afflerbach; David Stevenson, New York; Oxford, Berghahn Books, 2007, S. 43-60.

[12] Richard F. Hamilton; Holger H. Herwig, *Decisions for War, 1914-1917*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, S. 225-227. Die beiden Autoren vertreten eine dezidiert akteursgebundene These als Grund für den Ausbruch des Ersten Weltkriegs, indem sie dafür die Wahrnehmung einer kleinen Gruppe von Entscheidungsträgern aller Großmächte verantwortlich machen, die ihre Nation entweder vom Niedergang bedroht oder als höchst gefährdet ansah.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Friedensregelung zu ermöglichen. Gerade in dem Moment, wo die kleinen Staaten Südosteuropas begannen, unabhängig von den Großmächten zu agieren, hatten sich die europäischen Rahmenbedingungen aufgrund des wachsenden Antagonismus der Großmächte mit ihrer Furcht vor Statusverlusten und der Verletzung von etablierten Normen verschlechtert[13], was auch die Balkanstaaten der Notwendigkeit einer Konsenspolitik und der Respektierung von Normen enthob.

Das Verhältnis zwischen Deutschland und Rumänien ist auf diesem Hintergrund grundsätzlich in seinen europäischen und regionalen Kontextbedingungen zu sehen, denn zwischen beiden Staaten gab es wenige Probleme, die sich direkt aus ihrer Zweierbeziehung herleiten ließen. An dieser Stelle geht es aber nicht darum, das Verhältnis zwischen Deutschland und Rumänien im 19. Jahrhundert unter dem Kleinstaatenansatz der internationalen Beziehungen zu analysieren, da die politische Theoriebildung von den kontingenten Faktoren, historischen Ereignissen und Abläufen mit ihren Auswirkungen in vielen Fällen zu sehr abstrahiert und als Erklärungskraft für den konkreten Fall oft nicht ausreicht, besonders wenn es um den Entstehungs- und Entwicklungsprozess des Verhältnisses zwischen beiden Ländern und um entscheidende Weichenstellungen geht. Ebenso erfährt die subjektive Wahrnehmung, die mit zu Entscheidungen beitragen, in vielen Fällen zu wenig Berücksichtigung[14]. Die Reduzierung auf wenige Faktoren wird daher der Komplexität in politisch formativ wirkenden Situationen nicht immer gerecht[15]. So bleibt oft die narrative Darstellung von Handlungsabläufen und Akteursentscheidungen mit ihren Kausalketten in hohem Maße Grundlage historischer Analyse und Verständnisses. Im Fall der deutsch-rumänischen Beziehungen in diesem Zeitraum ist deren Entwicklung ohne den deutschstämmigen Fürsten und König Carol I. nicht zu verstehen. Der politiktheoretische Ansatz geht zudem oft vom Gesamtsystem aus[16], er kann aber den Blick lenken auf die Variablen von spezifisch räumlich-zeitlichen Kontextbedingungen und Reaktionen in den hier hervorgehobenen Jahren 1866, 1871 und 1914, wo sich verändernde gesamteuropäische Konstellationen auch zu einer Änderung in den Beziehungen zwischen der Großmacht Deutschland

[13] Schulz, *Did Norms Matter in Nineteenth-Century International Relations?*, S. 51-54.

[14] Es wird aber darauf hingewiesen, wenn von der Schwierigkeit die Rede ist, Macht zu messen und von der Unmöglichkeit des Unterscheidens ihrer Wirkungen von den Kalkulationen und Wahrnehmungen der politischen Entscheidungsträger: Steinmetz; Wivel (Hg.), *Small States in Europe*, S. 5.

[15] So lässt sich zum Beispiel die rumänische Entscheidung für die Neutralität 1914 kaum mit der lernorientierten Erfahrungstheorie über die Entscheidung für Allianz oder Neutralität von Dan Reiter in Einklang bringen: Dan Reiter, *Learning, Realism, and Alliances. The Weight of the Shadow of the Past*, in *Small States in International Relations*, hrsg. von Christine Ingebritsen; Iver Neumann; Sieglinde Gstöhl; Jessica Beyer, Seattle; Reykjavik, University of Washington Press, 2006, S. 231-272.

[16] Siehe zu diesem methodischen Problemen auch die Überlegungen von Holger Afflerbach, *Der Dreibund. Europäische Großmacht- und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, Wien; Köln; Weimar, Böhlau, 2002, S. 28-33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

und dem kleinen Staat Rumänien führten mit neuen Herausforderungen und Möglichkeiten für beide Partner. Hier bestätigt auch die historische Analyse, dass sich Machtdisparität nicht automatisch zugunsten der Großmacht auswirkte, sondern dass sich in bestimmten Kontexten für kleine Staaten Handlungsspielräume eröffneten, die ihnen die Ausübung von Macht ermöglichten.

Zu den Besonderheiten im Verhältnis zwischen Deutschland und Rumänien in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg gehört, wie bereits angedeutet, der hohe Stellenwert personeller Faktoren. Mit Karl von Hohenzollern-Sigmaringen übernahm ein Mitglied der Stammlinie des preußischen Königshauses den rumänischen Thron, der in dieser familiären Verbindung ein besonderes außenpolitisches Kapital sah und dies auch einsetzte. Ebenso spielte Otto von Bismarck bis zu seinem Rücktritt 1890 als Leiter der deutschen Außenpolitik eine wichtige Rolle bei der Gestaltung der beiderseitigen Beziehungen. Ihm war es zu verdanken, dass 1866 Karl von Hohenzollern-Sigmaringen den ihm angebotenen rumänischen Fürstenthron annehmen konnte, und 1871 nahm er Einfluss auf den Verbleib des Fürsten auf dem Thron. Daneben wirkte er oft im Hintergrund bei der Regelung anderer politischer und familiärer Fragen mit wie zum Beispiel bei der Thronfolgeregelung 1880 oder der definitiven Niederlassung des Thronnachfolgers Ferdinand in Rumänien im Jahre 1889. Karl / Carol I. seinerseits ist es zuzuschreiben, dass sich die deutsch-rumänischen Beziehungen seit seiner Ankunft durch eine besondere Intensität auf politischem, kulturellem, wirtschaftlichem und militärischem Gebiet auszeichneten, wie sie Deutschland mit keinem anderen Land Südosteuropas besaß. Diese enge Beziehung löste sich 1914 auf und sollte nie wieder denselben Grad an Vertrautheit auf beiden Seiten erreichen. Die Jahre der Herrschaft von Carol I. stellen daher für die bilateralen Beziehungen vor allem aufgrund der dynastischen Verbindung ein Ausnahmekapitel dar. Die Jahre 1866, 1871 und 1914 waren europäische Krisenjahre mit Preußen/Deutschland im Zentrum, die sich 1866 und 1871 mit rumänischen Staatskrisen verbanden, aber auch das Jahr 1914 besaß das Potential, in eine Staatskrise zu münden. Hier verzahnten sich Innen- und Außenpolitik in hohem Maße[17], wobei die Abhängigkeit von außenpolitischen Faktoren bis 1878/1880 zusätzlich durch die völkerrechtliche Stellung Rumäniens als Teil des Osmanischen Reichs mit einer europäischen Kollektivgarantie verstärkt wurde. Auf der anderen Seite wird anhand dieser Jahre aber auch deutlich, dass sich bei Krisen kleinen Ländern wie Rumänien Optionsmöglichkeiten boten, die sie für die Durchsetzung ihrer Ziele nutzen konnten. Faktoren wie die gesamteuropäische Lage, die innere und äußere Stabilität, politische Erfahrung und persönliche Einstellungen bildeten somit die Variabeln, die den eigenen Spielraum bestimmen, Beziehungen formen und Einfluss auf die weitere Entwicklung nehmen konnten. Daher soll diesen Faktoren

[17] Christiane Lemke, *Internationale Beziehungen. Grundkonzepte, Theorien und Problemfelder*, München; Wien, Oldenbourg, 2. Aufl., 2008, S. 103.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nachgegangen werden, was in diesem Rahmen nur in groben Umrissen geschehen und eine Detailuntersuchung nicht ersetzen kann.

1866: Die rumänische Karte

Das Jahr 1866 stellte für beide Seiten einen Wende- und neuen Ausgangspunkt der bilateralen Beziehungen dar und ist sowohl mit der Thronbesteigung des Fürsten Karl von Hohenzollern-Sigmaringen als auch mit dem Machtzuwachs Preußens verbunden. Das heißt nicht, dass die preußisch/deutschen-rumänischen Beziehungen erst seit diesem Jahr datieren[18]. Vielmehr bedeutete es, dass in einem bestimmten historischen und zeitlichen Kontext das beiderseitige Verhältnis einen qualitativ anderen Charakter annahm und ein Prozess in Gang gesetzt wurde, in dem das jeweils andere Land einen veränderten Stellenwert erhielt. Von den deutschen Staaten besaß Österreich historisch, politisch und wirtschaftlich das größte Interesse an den Donaufürstentümern, während für Preußen dieser Landstrich eher von handelspolitischem Interesse war, ansonsten aber nur im Zusammenhang mit der Politik der europäischen Mächte eine – wenn auch geringe – Relevanz besaß. Umgekehrt galt dasselbe Faktum für die Fürstentümer, deren kulturelle und politische Modernisierungsanstrengungen sich seit der Union stark an Frankreich orientierten, die handelspolitisch aber eher mit Österreich verbunden waren[19].

Diese Konstellation änderte sich mit der mitteleuropäischen Krise, die im Juni/Juli 1866 in den preußisch-österreichischen Krieg mündete. Sie fiel zusammen mit der rumänischen Staatskrise, die durch den im Februar 1866 erfolgten Sturz des Fürsten Cuza hervorgerufen worden war. Während die Rumänen um die Union fürchten mussten, deren Auflösung von Österreich, Russland und dem Osmanischen Reich, auch mit Hilfe einheimischer Kandidaten, angestrebt und betrieben wurde, stand Preußen bzw. Bismarck unter dem Druck, den bevorstehenden Krieg mit Österreich um die Vorherrschaft in Deutschland vorzubereiten und durchzusetzen. Dazu gehörte neben den diplomatischen Absicherungen und dem Bündnis mit Italien die Unterstützung

[18] So Ulrich Haustein in seinem Aufsatz *Aspekte der deutsch-rumänischen Beziehungen zur Zeit Bismarcks*, in *Deutsch-Rumänisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichtler*, München, Verlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1974, S. 85-95, S. 86. Dagegen hat sich mit Recht die Historikerin Stela Mărieş gewandt: Stela Mărieş, *Die preußische Diplomatie und die Vereinigung der rumänischen Fürstentümer. Bemerkungen auf Grund unveröffentlicher deutscher Unterlagen*, in *AIIAI*, 18, 1981, S. 35-67; dies., *Mărturii inedite din arhivele germane privind unirea Principatelor române*, in *AIIAI*, 26, 1989, S. 49-85; dies., *Die rumänischen Fürstentümer aus der Sicht deutscher Reisenden und Diplomaten der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*, in „Revue Roumaine d'Histoire" (Bucureşti), 3, 1983, S. 213-223. Siehe auch Vasile Docea, *Relaţii româno-germane timpurii. Împliniri şi eşecuri în prima jumătate a secolului XIX-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

[19] Zu den politischen und handelspolitischen Beziehungen zwischen Österreich und den Fürstentümern vor 1866: Uta Bindreiter, *Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänen 1875-1888*, Wien; Köln; Weimar, Böhlau, 1976, S. 11-46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

von Aufstandsbewegungen an der Südostgrenze des Habsburgerreichs. In diesem Kontext verband die Wahl von Karl von Hohenzollern-Sigmaringen zum Fürsten von Rumänien beide Krisen und stellte sich für die Absichten der preußischen wie der rumänischen Politik als vorteilhaft heraus. Die Uneinigkeit der Mächte über das weitere Vorgehen in Rumänien, wo sie dem Pariser Vertrag von 1856 gemäß als Garantiemächte ein Mitspracherecht bezüglich der Regelung der staatlichen Ordnung besaßen, belastete zusätzlich die schwierigen Verhandlungen über eine Lösung der deutschen Frage. So bildete der Konflikt mit Österreich die Voraussetzung, dass Bismarck sich überhaupt für die Rumänen zu interessieren begann und sich für die Annahme der Thronkandidatur aussprach. Es gelang ihm, den widerstrebenden König dazu zu bringen, dem Wunsch der Sigmaringen zu entsprechen bzw. kein formelles Veto einzulegen. Ohne das, wenn auch nur stillschweigende Gewährenlassen des Oberhaupts des Hauses Hohenzollern wäre Karl der Weg in die Fürstentümer versperrt geblieben. Zwischen König Wilhelm von Preußen und Bismarck divergierten dabei die Einschätzungen über das zukünftige Verhältnis zu den Fürstentümern. Wilhelm befürchtete nicht nur Komplikationen mit den anderen europäischen Machten, insbesondere mit Russland, sondern vor allem die Aufgabe der Handlungsfreiheit Preußens in diesem Raum:

> „Aber mit einer solchen Berufung würde für die Zukunft Preußens Stellung zu jeder orientalischen Verwicklung nicht mehr die bisherige neutrale bleiben können. Denn wenn auch Dein Sohn aus der nächsten Beziehung zu unsrem Hause treten würde, so bliebe doch eine Art von moralischer Verpflichtung, bei Gefahren für jenen Herrscher für ihn einzutreten. Wohin aber ein solches moralisches Band Preußen führen könne, ist gar nicht abzusehen, und könnte nur dahin führen, wenn diplomatische Mittel fruchtlos geblieben sein sollten, die materiellen Unterstützungen versagen zu müssen, bei unsrer geographischen Lage zu jenen Ländern“[20].

Während Wilhelm, „ein Mann hartnäckigen Gewissens“, [der] politische Fragen mehr nach Kriterien des Rechts als nach solchen der Macht und der Gelegenheit [beurteilte]“[21], kaum lösbare Konflikte zwischen Politik und moralischen Verpflichtungen heraufziehen sah und überdies einen Vasallenstatus für einen Hohenzollern als unwürdig betrachtete, ergriff Bismarck die günstige Gelegenheit, die Siegesaussichten gegenüber Österreich zu erhöhen. Dabei ging es ihm nicht um eine Neugestaltung des Verhältnisses zu Rumänien oder eine Neuorientierung der preußischen Orientpolitik. Indem er die Angelegenheit als Privatsache Karls behandelte und für Preußen jede Verantwortung ablehnte, überließ er ihm das ganze Risiko. Das ganze Unternehmen schätzte er sowieso eher als ein Abenteuer ein, wie aus seinen Worten in der Audienz von Prinz Karl am 19. April 1866 hervorging:

[20] *Aus dem Leben König Karls von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen*, Band 1, Stuttgart, Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1894, S. 12, Brief Wilhelms an Karl Anton vom 14. April 1866.

[21] Otto Pflanze, *Bismarck. Der Reichsgründer*, Band 1, München, 1997, S. 297.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Die Lösung der Frage durch *fait accompli* halte ich für die glücklichste und für Sie ehrenvollste. Und selbst falls Sie nicht reussierten – Ihre Stellung zum preußischen Gesamthause bliebe dieselbe: Sie würden hierher zurückkehren und sich stets mit Vergnügen eines Coups erinnern dürfen, der Ihnen nie zum Vorwurfe gereichen kann“[22].

Neben dieser privaten Ermutigung gab Bismarck aber auch eine für Rumänien zuversichtliche politische Einschätzung in Bezug auf das Verhalten der Großmächte: Karl hätte von diesen außer den Protesten von Russland und der Pforte nichts zu befürchten, Frankreich, England und Italien stünden auf seiner Seite, während Österreich für die nächste Zeit durch Preußen beschäftigt werden würde. Preußens Situation hingegen sah er bei einer Konferenz als schwierig an:

„[…] wegen seiner politischen und geographischen Lage hat es sich stets von der orientalischen Frage ferngehalten und nur seine Stimme im Rate der Großmächte geltend gemacht. In diesem speziellen Falle aber müßte ich, als preußischer Ministerpräsident, gegen Sie stimmen […], denn ich dürfte im gegenwärtigen Augenblick keinen Bruch mit Rußland herbeiführen und unser Staatsinteresse nicht zu gunsten des Familieninteresses engagieren“[23].

Somit ließ Bismarck keinen Zweifel daran, dass Karl im Konfliktfall nicht auf Preußens Hilfe rechnen konnte. Schon sein Rat, sich vor allem mit Russland zu verständigen und in dieser Macht seine Stütze zu suchen, entsprach eher den preußischen als den rumänischen Interessen[24].

Fasst man Bismarcks Beweggründe zusammen, so waren sie eindeutig durch den Konflikt mit Österreich bestimmt und sein Bemühen, alle Kräfte gegen das Habsburger Reich zu mobilisieren. Dazu gehörten nicht nur die innenpolitisch als revolutionär empfundenen Vorschläge zur Reorganisation eines deutschen Parlaments mit einem allgemeinen Wahlrecht, sondern die ebenfalls als revolutionär eingestuften Ermutigungen nationaler Bewegungen im Südosten. Seine Versuche, die Ungarn und Serben, dann auch die Rumänen in den Kampf gegen Habsburg einzubeziehen und sie für die preußische Sache nutzbar zu machen[25], wurden durch den schnellen Sieg über Österreich am 3. Juli 1866 zunächst hinfällig. Dennoch blieb die geostrategische Bedeutung dieses Raums für Bismarck erhalten, indem er ein Bedrohungspotential für Österreich bildete, so lange Österreich in der deutschen Frage involviert und diese nicht geklärt war.

Untersucht man diese Krise hinsichtlich der Wechselbeziehung zwischen der Großmacht Preußen und dem Kleinstaat Rumänien, so werden einige

[22] *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, Band 1, S. 18. Allein schon diese Aussage verdeutlicht, wie gleichgültig im Grunde Bismarck das weitere Schicksal Rumäniens war.

[23] *Ebenda*, S. 17f.

[24] *Ebenda*, S. 18.

[25] Ausführlich dazu Wendel Hermann, *Bismarck und Serbien im Jahre 1866*, Berlin, Verlag für Politik und Wirtschaft, 1927; Andreas Kienast, *Die Legion Klapka. Eine Episode aus dem Jahre 1866 und ihre Vorgeschichte*, Wien, 1900, hier insbesondere S. 168-183 zu den Verhandlungen mit General Türr in Serbien und Rumänien über ein gemeinsames Vorgehen gegen Österreich.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grundzüge sichtbar. In einem Konflikt zwischen Großmächten erhielt ein kleiner Staat ein besonderes Gewicht, wenn er zur Schwächung des gemeinsamen Gegners beitragen konnte. Dies erhöhte auch für den Kleinstaat die Erfolgschancen seiner Politik, besonders dann, wenn wie 1866 die Uneinigkeit der Mächte die Handlungsspielräume von Rumänien und seinem gewählten Fürsten zusätzlich vergrößerte und ihnen ermöglichte, ihre Interessen durch eine Politik des *fait accompli* durchzusetzen. Diese Politikstrategie war besonders dann erfolgreich, wenn sich internationale Strukturen wie das „Konzert der Mächte" lockerten oder in einer Phase der Neujustierung befanden. In dieser Hinsicht besaßen die Rumänen bereits die für sie positive Erfahrung mit dem Erfolg der Doppelwahl von Alexandru Ioan Cuza im Jahre 1859. Eine militärische Option, wie sie das Osmanische Reich und auch Österreich erwogen, bedeutete angesichts der vielen Unwägbarkeiten, gerade auch im Zusammenhang mit der deutschen Krise, für die anderen Mächte ein zu hohes Risiko einer gesamteuropäischen Destabilisierung und ließ sich für die dazu bereiten Mächte nicht verwirklichen.

Andererseits ergaben sich für kleine Staaten reelle Gefahren, wenn sie in die Konflikte zwischen Großmächten hineingezogen wurden. Die Instrumentalisierung kleiner Staaten, die zudem über keine volle Souveränität verfügten, bedeutete ihre Behandlung als Objekte, die dem Ausgleich von Großmachtinteressen geopfert werden konnten. Im konkreten Fall hieß dies, dass Bismarck nach dem Sieg über Österreich kein Interesse mehr an den Aufstandsbewegungen hatte und diese bei der Friedensregelung wenig berücksichtigte. Diese Furcht des Ausnutzens kam deutlich in den Worten des serbischen Ministerpräsidenten I. Garašanin zur Sprache, der sich einer weiteren serbischen Mitwirkung an den ungarischen Aufstandsplänen verweigerte:

> „Kann man daher glauben, daß nach allem die Sache der Revolution Erfolg haben wird, auch wenn Preußen Frieden schließt? Wenn auch Bismarck den Nationalitäten in Österreich noch einige Hoffnungen läßt […], darf man das nicht für bindender halten als seine Erklärungen in den Friedenspräliminarien, an die er sich sicher mehr halten wird als an dieses sein Telegramm. […] Wer weiß, ob Bismarck nicht nur Türr so lange in unseren Gegenden zu halten wünscht, um damit Österreich zu bedrohen, bis der Friede geschlossen ist?[26]

> „Niemand wird uns verargen können, wenn wir uns zurückhalten und nicht leichtsinnig unser Volk in Gefahren stürzen. Italiens und Preussens Rechnungen und Forderungen sind klar und ebenso die Ungarns, wenn es sich erhebt, aber an was sollten wir uns halten? Einzig an Worte? Davon kann keine Rede sein"[27].

Auch Fürst Carol blieb nach seiner geglückten Ankunft in Rumänien angesichts der vielen inneren Probleme und der militärischen Bedrohung durch ein osmanisches Heer an der Donau vorsichtig. Es gab zwar während der Monate Juni/Juli 1866 mehrere Treffen mit dem von Bismarck beauftragten

[26] Hermann, *Bismarck und Serbien im Jahre 1866*, S. 123f. (Garašanin am 29. Juli 1866).
[27] *Ebenda*, S. 125 (Garašanin am 31. Juli 1866).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Legationsrat von Pfuel und den ungarischen Emigrationsgenerälen Türr und Eber, die den Aufstand in Ungarn vorbereiten sollten, doch bevor es zu konkreten Absprachen kommen konnte, war der Krieg bereits beendet[28].

Eine weitere, den Rumänen nur allzu vertraute Gefahr bestand in der Behandlung als Kompensationsobjekt, eine Gefahr, die auch 1866 nicht gebannt war. Um den deutschen Konflikt zu entschärfen und die den Franzosen am Herzen liegende italienische Frage durch eine Entschädigung Österreichs zu lösen, wurde der seit 1854 immer wieder in der französischen Diplomatie gehandelte Plan eines Austausches der Fürstentümer für die Abtretung Venedigs an Italien und auch die der Elbfürstentümer an Preußen erneut auf die Tagesordnung gesetzt[29]. Bismarcks Befürchtung, dass auf diesem Weg der Krieg und eine Allianz mit Italien noch verhindert werden könnten, wurde zwar durch die kategorische österreichische Ablehnung nicht bestätigt, dennoch blieben Rumänien, aber auch Serbien sowie Bosnien und die Herzegowina weiterhin als Kompensationsobjekte für alle möglichen Planspiele der Großmächte aktuell[30]. Für die rumänische Politik hieß das, den Mächten mit der Schaffung von vollendeten Tatsachen möglichst zuvorkommen und dafür auch eine weitere Verletzung des Pariser Vertrags von 1856 bzw. der Pariser Konvention von 1858, die nur einheimische Fürsten vorsah, in Kauf zu nehmen. Die Klage des österreichischen Generalkonsuls Eder in Bukarest über das rumänische Vorgehen offenbarte zum einen das Scheitern eines gemeinsamen Vorgehens der Mächte und die daraus resultierenden Spielräume für die Rumänen, zum andern spiegelten sie Selbstverständnis und Mentalität der Großmächte wider, die alleinige Handlungshoheit über kleine Staaten zu beanspruchen mit gleichzeitiger Absage an deren eigenständiges Vorgehen ohne Zustimmung der Mächte:

> „Hier wurde auf revolutionärem Wege vorgegangen. Die Partei, die an der Spitze der Regierung stand hatte den Vorzug schneller Initiative. Sie kümmerte sich nicht um Abmachungen der Mächte und begab sich statt zu verhandeln auf das Gebiet vollbrachter Tatsachen. Nur durch Entgegenstellung vollbrachter Tatsachen und schnelles Vorgehen konnten unter den gegebenen Verhältnissen

[28] Die Ansicht, dass Fürst Carol zunächst bereitwillig die Pläne Bismarcks in dieser Hinsicht unterstützt hat, vertritt Kienast, *Die Legion Klapka*, S. 171-176, doch gibt es dafür keine sicheren Belege. Carol hält in seinem Tagebuch das Treffen mit Stephan Türr fest und notiert seine eigene Haltung: „mich in nichts engagirt“ (7./19 Juli 1866): Arhivele Naţionale ale României (ANR), fond Regele Carol I, III/26, f. 53. Der österreichische Generalkonsul brachte in Erfahrung, dass die rumänische Regierung auf Wunsch Bismarcks der Bildung von ungarischen Legionen und Waffenbeschaffung keine Hindernisse in den Weg legen sollte. ANR, Casa Regală, 36/1866, S. 111f. (Eder v. 15.8.1866). Zu Bismarcks Strategie, allerdings nur in Bezug auf die ungarische Emigration, siehe auch: Lothar Gall, *Bismarck. Der weiße Revolutionär*, Frankfurt am Main u.a., 1980, S. 358-360.

[29] Martin Senner, *Die Donaufürstentümer als Tauschobjekt für die österreichischen Besitzungen in Italien (1853-1866)*, Stuttgart, Steiner-Verlag, 1988, S. 232-238, S. 242.

[30] *Ebenda*, S. 260-262. Senner geht diesen Plänen in all ihren Einzelheiten und Verwicklungen nach.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> ein die Pforte zufriedenstellendes Ergebnis erzielt werden. Sie hat gezögert und gezaudert und findet sich nun gegenüber einer Sachlage die sie wahrscheinlich wird schließlich gutheissen müssen“[31].

Mit dem preußischen Sieg 1866 und dem Hohenzollernfürsten begann in Rumänien der deutsche Einfluss zu wachsen, wie der österreichische Generalkonsul Eder bereits im August 1866 beobachtete:

> „Seit den Erfolgen der Preußen und dem Hospodarate des Prinzen von Hohenzollern ist das Ansehen des französischen Monarchen in diesen Ländern im Schwinden, und Preußen beginnt an die Stelle Frankreichs zu treten. Es ist als wenn König Wilhelm dem Kaiser Napoleon den revolutionären Rang abgelaufen, und es nicht ausgemacht wäre, daß das Machtübergewicht auf Seite Frankreichs sich befinde“[32].

So fand infolge des veränderten europäischen Machtgefüges und des personellen Faktors ab 1866 eine Umorientierung der rumänischen Außenpolitik von Frankreich zu Preußen hin statt[33]. Als treibende und politische handelnde Kraft erwies sich der Fürst, der eine enge Anbindung an Preußen betrieb und versuchte, mit dessen Hilfe seine Modernisierungspläne für Armee und Infrastruktur durch den Eisenbahnbau so schnell wie möglich umzusetzen. Allerdings führte seine Politik einer einseitigen Bindung an Preußen zu einer Abhängigkeit, die es Bismarck erlaubte, Einfluss auf die rumänische Innenpolitik zu nehmen. So zwang er im November 1868 den Fürsten, sein radikalliberales Ministerium zu entlassen, weil es durch seine Kampagne unter den Siebenbürger Rumänen die Ungarn auf den Plan rief, die Bismarck für seine Politik gegen Österreich benötigte – insofern hatte sich das geostrategische Interesse Bismarcks in diesem Punkt seit 1866 nicht verändert[34]. Fürst Carol scheiterte mit seiner Politik der Instrumentalisierung dynastischer Beziehungen zur Durchsetzung seiner ehrgeizigen Ziele, die auf die Unabhängigkeit hinausliefen, andererseits aber gelang es ihm durch viele Kontakte und Initiativen, Preußen immer stärker in seinem Land zu engagieren und Interesse für Rumänien zu wecken. Dies führte zu einem differenzierten Vorgehen der preußischen Politik in Bezug auf Rumänien: außenpolitisch besaß es einen Stellenwert in der Relation Preußens zu den anderen Mächten Europas, wirtschafts- und handelspolitisch hingegen wurde es als eigenständiger Faktor behandelt. Was im Jahre 1866 als kurzfristige taktische Interessengemeinschaft begann, wurde durch die Zukunftsvorstellungen und die Politik des unerfahrenen Fürsten zum Ausgangspunkt eines qualitativ anderen Verhältnisses mit einem immer stärker werdenden Einfluss Preußens und der Gefahr der politischen Abhängigkeit von dieser Macht.

---

[31] ANR, Casa Regală, 36/1866, S. 39f. Eder selbst hatte alles versucht, einen einheimischen Fürsten auf den walachischen Thron zu setzen.

[32] *Ebenda*, S. 113 (Eder v. 15.8.1866).

[33] Volkmer, *Außenpolitische Orientierungsmuster Rumäniens*, S. 23-32.

[34] Zu den Einzelheiten: Edda Binder-Iijima, *Die Institutionalisierung der rumänischen Monarchie unter Carol I. 1866-1881*, München, Oldenbourg, 2003, S. 141-188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1871: Die deutsche Karte

Eine andere Konstellation im beiderseitigen Verhältnis ergab sich zu Beginn des Jahres 1871. Verglichen mit der win-win-Situation 1866, wie man sie bezeichnen könnte, als beide Länder von der jeweiligen Krise profitierten, war das beiderseitige Verhältnis diesmal gerade wegen des deutschen Fürsten und des deutschen Sieges über Frankreich von starken Spannungen gekennzeichnet. Erneut gab es eine Interdependenz von europäischer und rumänischer Krise, doch diesmal wirkte sich die europäische Krise zunächst verschärfend auf die rumänische aus, nicht konfliktlösend wie 1866. Da es dem Fürsten nicht gelungen war, ein stabiles Regierungssystem zu errichten, wurde auf Seiten seiner innenpolitischen Gegner an seine Ablösung gedacht und auf seinen Sturz hingearbeitet. Aber auch Carol trug sich angesichts der immer stärker ausweglos erscheinenden Krise 1870/71 mit Abdankungsplänen bei gleichzeitigem Versuch, die Großmächte in seine staatlichen Reformpläne unter autoritärem Vorzeichen mit einzubeziehen[35]. In dem sich zuspitzenden Konflikt zwischen Frankreich und Preußen während des Sommers 1870 geriet der Fürst dann selbst zur Zielscheibe der Gegnerschaft Frankreichs, da er mit den Interessen Preußens identifiziert wurde. Ähnlich wie Preußen 1866 war es nun Frankreich, das sich Rumäniens bedienen wollte, um Preußen zu schaden, und sei es wenigstens zur psychologischen Entlastung[36]. Während der spanischen Thronfolgekrise, deren Auslöser die Kandidatur von Leopold von Hohenzollern-Sigmaringen, Carols Bruder, bildete, drohte Frankreich offen mit dem Sturz des Fürsten, was sich auch die zunehmende Gegnerschar Carols im Inland zunutze machen wollte[37]. Der Ausbruch des deutsch-französischen Kriegs führte zu öffentlichen Sympathiekundgebungen für Frankreich, die zur weiteren Isolation des Fürsten beitrugen, der sich emotional mit Preußen/Deutschland verbunden fühlte.

Die erneute Veränderung des europäischen Mächtegefüges 1870/71 durch die Niederlage Frankreichs und die Bildung des Deutschen Kaiserreichs traf ein krisengeschütteltes Rumänien mit einer schwachen Regierung, einer starken Opposition gegen den Fürsten und einer den Deutschen gegenüber feindseligen Stimmung. Diese verstärkte sich weiter aufgrund des Bankrotts des Strousberg Konsortiums, das mit dem Eisenbahnbau in Rumänien beauftragt worden war und wo die mehrheitlich deutschen Aktionäre die rumänische Staatsgarantie einforderten. Im Gegensatz zu 1866, als sich die Rumänen mit ihrem Hohenzollernfürsten im Glanze des preußischen Siegs über Österreich sonnten, verschärfte diesmal der Sieg die innenpolitischen Spannungen. In dieser

[35] *Ebenda*, S. 123-127.

[36] Mit dem Sturz des Fürsten wollte man der öffentlichen Meinung eine gewisse Genugtuung geben. ANR, Casa Regală, 48/1870, Brief Ion Strats vom 28. Juli 1870 an Carol.

[37] Ion Strat, dem rumänischen Vertreter in Paris gelang es, den Vater Fürst Karl Anton von der Notwendigkeit des Thronverzichts von Leopold zu überzeugen, um den Thron seines Sohns Karl in Bukarest zu retten: *ebenda*; Binder-Iijima, *Die Institutionalisierung der rumänischen Monarchie*, S. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aufgeheizten Stimmung kam es zu einem Angriff von überwiegend jungen Leuten auf die Teilnehmer des Festbanketts der deutschen Kolonie in Bukarest anlässlich des Geburtstags von Kaiser Wilhelm I. und der Bildung des deutschen Kaiserreichs am 22. März 1871. Dieser Angriff, der sich auch gegen den deutschen Fürsten richtete, hatte die Ankündigung der Abdankung des Fürsten zur Folge.

Die deutsch-rumänischen Beziehungen waren im März 1871 auf einem Tiefpunkt angelangt. In beiden Ländern hatte sich eine emotionale Antistimmung aufgebaut: in Deutschland sorgten die frankophilen Öffentlichkeitsbekundungen und die heftigen antideutschen Debatten in der Strousbergaffäre für Ressentiments, während man in Rumänien Gefahr lief, die geänderte Mächtekonstellation zu ignorieren und sich mit der nun stärksten Kontinentalmacht anzulegen. Geht man davon aus, wie zum Beispiel in dem realistischen Ansatz der Theorie der internationalen Beziehungen, dass die Politik eines kleinen Landes besonders von seinen Sicherheitsinteressen geleitet wird, so kam dieser Grundsatz hier nicht zur Geltung. Anfang des Jahres 1871 beherrschte eine kaum durch rationale Argumente steuerbare Emotionalität die innen- und außenpolitischen Debatten, die eher den diskursiven Aspekt über das eigene Selbstverständnis in dieser Krise betrafen, das durch das Gefühl der Ohnmacht gegenüber dem Stärkeren und einer innenpolitischen Ausweglosigkeit gekennzeichnet war[38].

Die innenpolitische Krise fand ihr Ende durch die Bildung eines starken konservativen Ministeriums Ende März 1871, das dem Fürsten den Verbleib auf seinem Thron ermöglichte. Die Krise besaß einen wichtigen außenpolitischen Aspekt, der auf die Innenpolitik zurückwirkte. Wäre es zu der, von den rumänischen Politikern ernst genommenen, Abdankung des Fürsten gekommen, bestand wie 1866 die Gefahr einer internationalen Intervention und der Auflösung der Union. Zudem waren in der Moldau die Stimmen des Separatismus nicht verstummt aufgrund der durch die Union erfolgten Vernachlässigung des früheren Fürstentums, was wiederum Russland in die Hände spielen konnte. Nachdem Frankreich als Unterstützungsmacht ausgefallen war, wurde Deutschland in der Wahrnehmung der neuen konservativen Regierung zum ausschlaggebenden Faktor für die Union und damit für den Verbleib des Fürsten als Garantie für den Staatserhalt. So berichtete Petre P. Carp, der diplomatische Agent für Wien und Berlin, von einer ihn schockierenden Unterredung mit Bismarck, der gedroht hatte, sich nach all den Anfeindungen gegen Deutschland den Feinden der Einheit Rumäniens, nämlich Russland und der Türkei anzuschließen, sobald der Fürst das Land verlassen würde:

> „J'ai été voir Bismarck. Le thème de sa conversation a été que l'Allemagne continuerait à porter le plus vif intérêt à S.A. mais que la Roumanie ne devait plus compter Allemagne parmi ses amis.

[38] Dazu auch der Aufsatz von Henry L. Roberts, *Politics in a Small State: The Balkan Example*, in *The Balkans in Transition*, hrsg. von Charles and Barbara Jelavich, Berkeley, University of California, 1963, S. 376-395, S. 393f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Il m'a dit nettement que la Russie désire la séparation et que le jour où S.A. nous abandonnerait l'Allemagne aiderait la Russie à effectuer son plan"[39].

Die Drohung Bismarcks entsprang sowohl einer emotionalen Verärgerung[40] als auch politischer Berechnung. Sie wurde in der rumänischen Perzeption als staatsbedrohend interpretiert, so dass die Regierung alles unternahm, um den Fürsten zu halten und bei den bevorstehenden Parlamentswahlen eine große konservative Mehrheit zu sichern. Genau diesen Effekt hatte Bismarck beabsichtigt, denn er hatte Carp im Unklaren darüber gelassen, dass ihm jetzt viel an dem Verbleib des Fürsten und an einer stabilen Situation in Rumänien lag. In diesem Punkt hatte sich bei ihm ein Einstellungswechsel vollzogen. Ende des Jahres 1870 war es ihm zunächst gleichgültig gewesen, ob der Fürst blieb oder nicht, und er hatte auch den übrigen Mächten seine Auffassung mitgeteilt, dass Deutschland an Rumänien kein politisches Interesse habe und das Land sich selbst überlassen würde[41]. Diese Auffassung erfuhr aber bereits Ende März, kurz nach den Angriffen auf die deutsche Kolonie in Bukarest und der Abdankungsdrohung Carols eine Änderung. Ausschlaggebender Faktor war wiederum Österreich-Ungarn, wie aus einem Schreiben Bismarcks an den deutschen Botschafter Graf von Bernstorff in London vom 3. April 1871 hervorging:

> „Inzwischen sind von Oesterreichisch-Ungarischer Seite Andeutungen gekommen, daß man in Wien mit Besorgniß auf eine Katastrophe in den Donau-Fürstenthümern und deren mögliche Folgen blicke; […] Das Oesterreichisch-Ungarische Cabinet scheint im Hinblick auf die große Zahl der innerhalb der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie Befindlichen Unterthanen Rumänischer Nationalität ein Interesse zu haben, den Ausbruch revolutionärer Bewegungen zu verhüten, welche über die Grenzen der Donau Fürstenthümer hinaus greifen könnten"[42].

---

[39] Ministerul Afacerilor Externe, Bucureşti, Germania, 1852-1879. Corespondenţa cu Agenţia din Berlin, Vol. 241, f. 39 (65) und 41 (67), 1. Mai 1871.

[40] Beust, der österreichisch-ungarische Außenminister, gab die Äußerungen Bismarcks in einem Bericht an Kaiser Franz Joseph wieder: „… er hasse diese Rumänen, nicht weil sie eine diebische Nation sind, was er ihnen nicht verdenken könne, sondern weil sie ruchlos an Preussen während des Krieges gehandelt". Friedrich Ferdinand Beust (Graf von), *Aus drei Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen*, Band 2, *1866-1885*, Stuttgart, Cotta, 1887, S. 487. Beust traf Bismarck im Sommer 1871 in Bad Gastein.

[41] Politisches Archiv Bonn (jetzt Berlin), I.A.B.q. Türkei 24, Vol. 34. Bismarck an den deutschen Botschafter in St. Petersburg, Reuß, v. 29.11.1870: „Es ist schwer, dem Auslande das volle Maß der Gleichgültigkeit zum Bewußtsein zu bringen, mit welcher wir auf jene Verhältnisse blicken, weil man immer geneigt ist, den *persönlichen* Sympathien, welche für den Fürsten Carl natürlicher Weise vorhanden sind, einen Einfluß auf unsere Politik zuzuschreiben, welcher in der That nicht vorhanden ist. […] Für das Volk der Rumänen ist nach ihrem Verhalten in diesem Kriege jedetwa vorhanden gewesene Sympathie bei unserer Bevölkerung erloschen, und der Fürst wäre in Düsseldorf jetzt besser aufgehoben als in Bukarest" (Hervorhebung im Text).

[42] Auswärtiges Amt, P. A. I.A.B.q. Türkei 24, Vol. 45. Nr. 49 (Sicher): Bismarck an Bernstorff, 3. April 1871. Vgl. auch Beust an Wimpffen aus Wien, 30. März 1871 (Abschrift): *ebenda*, A 1486, pr. 2. April 1871.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Somit richtete Bismarck seine Politik gegenüber Rumänien erneut an den für ihn wichtigeren europäischen Machtfaktoren aus, nur diesmal im Rahmen einer Annäherung an die Donaumonarchie. Im Vergleich zu 1866 hatte sich deren Argumentation umgekehrt, wenn auch aus denselben Gründen: nun bedeutete ein Weggang des Fürsten unkalkulierbare Folgen für die Lage in Siebenbürgen und eine eventuelle Auflösung der Union einen Machtzuwachs Russlands. Während der österreichisch-ungarische Außenminister Beust die Haltung Deutschlands zu Rumänien sogar zu einem „Prüfstein" für die Annäherung an Deutschland und die neue Zusammenarbeit mit Bismarck machen wollte[43], ging es diesem darum, aus Gründen der Stabilisierung der neuen politischen Lage Deutschlands jeden Konflikt zwischen den beiden östlichen Kaisermächten über Rumänien zu vermeiden. Infolgedessen erging an Fürst Carol der Rat, das Land in der Krise nicht zu verlassen, wobei Bismarck es nun als eine „Ehrensache" für den Fürsten hinstellte, mit der konservativen Regierung einen letzten Versuch zu unternehmen, Ruhe und Stabilität wieder herzustellen, um den europäischen Frieden nicht zu gefährden[44].

Vergleicht man die ausschlaggebenden Faktoren in den Beziehungen zwischen Deutschland und Rumänien im Jahr 1866 und 1871, so liegt auf deutscher Seite eine grundsätzliche Übereinstimmung darin, dass Bismarck weder ein direktes Interesse am Land noch am Fürsten besaß, sondern dessen außenpolitischen Wert nach Maßgabe seiner Politik gegenüber den anderen Großmächten beurteilte. Dies war aber nur ein Aspekt, allerdings der entscheidende, der in Krisenzeiten zum Tragen kam. Zugleich aber war Preußen/ Deutschland wirtschaftlich und finanziell immer stärker in Rumänien involviert, so dass die Politik diesen Teil der Beziehungen nicht länger ignorieren konnte. Auch das wurde im Verlauf des Jahres 1871 sichtbar, als es um die Regelung des Konkurses des Eisenbahnkonsortiums Strousberg und die Frage der Entschädigung der deutschen Aktieninhaber ging. Hier versuchte Bismarck mit allen Mitteln, sowohl durch die den Stolz der Rumänen verletzende Hinzuziehung der Pforte als Suzeränitätsmacht als auch durch Druck auf andere Mächte die deutschen Interessen durchzusetzen[45]. Gerade diese Eisenbahnangelegenheit zeigte, über welche Resistenzkräfte ein Kleinstaat verfügte und Gegenstrategien entwickelte, sich diesem Druck zu widersetzen, wenn bestimmte Interessen als

[43] Heinrich Lutz, *Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches. Europäische Entscheidungen 1867-1871*, Frankfurt am Main u.a., Propyläen, 1979, S. 434f.

[44] Auswärtiges Amt, P. A. I.A.B.q. Türkei 24, Vol. 45. Telegramm Bismarcks an Reuß in Petersburg vom 28.3.1871 („Ich habe gestern tel. He. von Radowitz die Ansicht zur Verwerthung mitgeteilt, daß es für den Fürsten Ehrensache sei, nachdem conservatives Ministerium ans Ruder gelangt, sich dem Versuch mit demselben nicht zu entziehen, damit dem Fürsten nicht vorgeworfen werden könne, daß er durch vorzeitigen Verzicht europäische Verlegenheiten gefördert habe.") *Aus dem Leben König Karls von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen*, Band 2, Stuttgart 1894, S. 180f.

[45] Ausführlich behandelt bei: Lothar Maier, *Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung 1866-1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität*, München, Oldenbourg, 1989, S. 189-205.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

national definiert wurden und nicht unmittelbar die Sicherheit des Landes betrafen. Den Rumänen kam auch zugute, dass das Vorgehen Bismarcks auf wenig Verständnis bei den anderen Mächten stieß. Bismarck erfuhr hier die Grenzen politischer Großmachteinwirkungen, so dass es – wenn auch in einem schwierigen und jahrelang dauernden Prozess – zu einer Verhandlungslösung kam, die die Interessen Rumäniens wahrte. Ein weiterer Faktor kam hinzu, der die Veränderung im Verhalten des rumänischen Fürsten betraf. Carol I. machte einen Lernprozess durch, in dem er die Politik nicht mehr an seinen persönlichen Vorstellungen orientierte, sondern an den rumänischen Interessen. Damit gelang es ihm, unter Bewahrung seiner emotionalen Bindungen an sein früheres Heimatland sich vom deutschen Einfluss zu emanzipieren[46].

Die kontextuellen Bedingungen des Jahres 1871 ließen in der Wahrnehmung der rumänischen Politiker Deutschland zum Hauptfaktor für die Sicherung der Union und des Staates werden. Damit zogen sie die Konsequenzen aus dem gewandelten europäischen Machtgefüge und orientierten die rumänische Außenpolitik auf Deutschland hin, die bis 1871 auf weite Strecken hauptsächlich als persönliche Politik des Fürsten betrieben worden war. Nach den Erfahrungen des russisch-osmanisch-rumänischen Krieges von 1877/78 mit der erzwungenen Abtretung von Bessarabien an Russland und einem allgemeinen Unsicherheitsgefühl nach der Erlangung der vollständigen Unabhängigkeit mündete diese Politik 1883 in die vertragliche Anbindung an den Dreibund, die dem außenpolitischen Sicherheitsbedürfnis Rumäniens Rechnung trug.

1914: Entfremdung und Bruch

Überblickt man den Zeitraum der deutsch-rumänischen Beziehungen von 1871 und 1914, so gab es zwischen beiden Länder kaum politisches Konfliktpotential, sondern es kam im Gegenteil zu immer engeren Beziehungen auf allen Gebieten. Der Entscheidung zugunsten einer Anbindung an das Allianzsystem des Dreibunds 1883 lagen sicherheits- und stabilitätspolitische Motive zugrunde, die dem ab 1878 bzw. 1880 international anerkannten unabhängigen Staat innen- wie außenpolitisch die notwendigen Garantien gegen Russland geben sollte. Dabei war der Beitritt Deutschlands zum Defensivvertrag zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien die Grundbedingung von Seiten Rumäniens für dessen Abschluss[47]. Im Unterschied zu den anderen südosteuropäischen Staaten wie Bulgarien, Griechenland oder Serbien gelang es dem Land, abgesichert durch das geheimgehaltene Bündnis, sich zu einem eigenständigen und stabilen Faktor in dem ständig von Krisen geschüttelten südosteuropäischen Raum zu entwickeln[48]. Die deutsche Regierung verfolgte

[46] Auswärtiges Amt, P.A. I.A.B.q. Türkei 24, Vol. 47. Anlage zum Bericht von Thielau vom 4. 2. 1872.

[47] Volkmer, *Außenpolitische Orientierungsmuster Rumäniens*, S. 30ff.

[48] Das Kapitel über den Abschluss des Bündnisvertrags zwischen Rumänien und Österreich-Ungarn, dem Deutschland am selben Tag (18./30. Oktober 1883) beitrat, trägt in der

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

während dieser Zeit eine insgesamt konstante prorumänische Politik und versuchte, die Dynastie als wichtigsten Garanten dieses Bündnisses zu erhalten und zu unterstützen. Wirtschaftlich wurde Deutschland zu Beginn des 20. Jahrhunderts zu einem der wichtigsten Handelspartner Rumäniens, ebenso engagierte sich die deutsche Finanzwelt sehr stark im Erdölgeschäft und im Bankenwesen[49]. Somit nahm Rumänien eine herausgehobene Stellung in der Südosteuropapolitik Deutschlands ein und wurde überwiegend als Stabilitätsfaktor wahrgenommen und als respektierter Partner anerkannt, was sich auch in der Entsendung von bedeutenden Diplomaten nach Bukarest ausdrückte. Großen Anteil an dieser positiven Beziehung hatte das Königspaar Carol und Elisabeta, dessen Wirken das Land in Deutschland bekannt machte und Rumänien mit einem positiven Image verband.

Diese weitgehend unproblematischen Beziehungen erfuhren durch den Ausbruch des Ersten Weltkriegs eine tiefgreifende Änderung. Bis jetzt hatten sich die Veränderungen des europäischen Mächtesystems durch die sich verstärkende Blockbildung kaum auf das bilaterale Verhältnis ausgewirkt, auch wenn seit Antritt des nationalliberalen Ministerpräsidenten Ionel Brătianu im Januar 1914 sich eine mehr ententefreundliche Politik anbahnte und Russland und Frankreich ihre diplomatischen und medienpolitischen Aktivitäten in Rumänien zwecks einer Annäherung verstärkten[50]. Der Ausbruch der europäischen Krise im Sommer 1914 ließ eine gestärkte Position Rumäniens sichtbar werden. Rumänien hatte nach den Balkankriegen und der Konferenz von Bukarest im Sommer 1913 eine regionale Führungsrolle übernommen und trat in seiner Politik selbstbewusster auf[51]. Gleichzeitig hatten sich die Beziehungen zu seinem Bündnispartner Österreich-Ungarn verschlechtert, da die Donaumonarchie zugunsten Bulgariens interveniert hatte trotz des Widerstands Deutschlands, das die rumänische Position unterstützte und sich nach dem Bukarester Frieden demonstrativ gegen eine Revision aussprach[52]. Im Zentrum stand aber die Siebenbürgenfrage, die von Anfang an den Schwachpunkt im Bündnissystem der Mittelmächte bildete und sich trotz der deutschen Vermittlungsversuche immer stärker zu einer Belastung im Verhältnis zu

neuen Akademieausgabe der rumänischen Geschichte die Überschrift: „România – parteneră a Triplei Alianţe“, in *Istoria Românilor*, Band 7, Teil 2, *De la independenţă la marea unire (1878-1918)*, hrsg. von Gheorghe Platon, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, S. 240-272.

[49] Zu den Zahlen: *ebenda*, S. 81f., S. 124, S. 129-135; Topor, *Germania, România şi războaiele balcanice*, S. 55-58.

[50] Volkmer, *Außenpolitische Orientierungsmuster Rumäniens*, S. 37.

[51] Diesen Stolz und gesteigertes Selbstbewusstsein legte auch der König an den Tag, der darauf hingearbeitet habe, „daß Rumänien auf dem Balkan als eine Art Vormacht anerkannt werde“: Otto Freiherr von Dungern, *Aus den letzten Tagen des Königs Carol von Rumänien (verfasst im November 1914)*, in „Deutsche Rundschau“, 71, 1917, S. 8-43, S. 10.

[52] *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, Bd. 35, Berlin, Deutsche Verlags-Gesellschaft für Politik und Geschichte, 1927, S. 359f.: Briefwechsel zwischen Kaiser Wilhelm II. und König Karl vom 7. und 8. August 1913. Generell dazu: Topor, *Germania, România şi războaiele balcanice*, S. 231-236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Österreich-Ungarn entwickelte. Die unversöhnliche Bipolarität des europäischen Allianzsystems bot nun den kleinen Staaten die Möglichkeit von politischen Alternativen, um als national definierte Ziele durchzusetzen, ohne den Widerstand einer gemeinsamen Front der Großmächte zu befürchten. Im Gegenteil, bei ungefähr gleich starken Großmachtlagern gerieten die kleinen Staaten in Südosteuropa, Serbien natürlich ausgenommen, zu umworbenen Akteuren[53], um das jeweils eigene Lager zu verstärken, was aber auch die Gefahr in sich barg, auf das falsche Pferd zu setzen. So wurde die Neutralität zu einem bevorzugten Strategem, allerdings nur bis zu dem Zeitpunkt, bis man je nach Interessenlage den Sieg für eine Seite als wahrscheinlich ansah. Bezeichnenderweise wurde in keinem der südosteuropäischen Staaten – dasselbe gilt für Italien – Neutralität im Sinne eines völligen Heraushaltens für die Dauer des Konflikts als politische Option realisiert, obwohl alle Länder gerade die Balkankriege mit ihren vielen Opfern an Menschen, Verwüstungen und Vertreibungen als verheerend erfahren hatten. Dafür war die Versuchung zu groß, mit Hilfe der Großmächte die eigenen territorialen Nationalstaatsziele zu erreichen.

Im Unterschied zu den Krisenjahren 1866 und 1871 hatte sich ein politisch erstarktes Rumänien 1914 zu einem wichtigen Faktor für die Mittelmächte entwickelt[54]. Wie wichtig Deutschland Rumänien für einen erfolgreichen Ausgang des Krieges erachtete, ging aus den verzweifelten Bemühungen der deutschen Führung während der ersten Kriegsmonate hervor, Österreich-Ungarn zu Konzessionen zu bewegen, um den Kriegseintritt Rumäniens zu ermöglichen, während der ungarische Ministerpräsident Tisza schon klar erkannte, dass Rumänien nicht mehr zu gewinnen war[55]. Auch wenn diese Einschätzung *ex posteriori* ihre Bestätigung fand, so stellte sich für die verantwortlichen Politiker von Regierung wie Opposition die Lage bei Ausbruch des Krieges als andere als einfach und eindeutig dar. Aufschlussreich für die rumänische Entscheidungsfindung waren die Diskussionen im Kronrat am 21. Juni/3. August 1914 über die Haltung des Landes zum Krieg, wobei auch das Verhältnis von Großmacht und Kleinstaat unter Berücksichtigung des Bündnisverhältnisses in dieser Krise

[53] Herre, *Die kleinen Staaten Europas*, S. 454-456.

[54] *Österreich-Ungarns Außenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914*. Band 8, Wien, Leipzig, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1930, S. 186-195. Das sogenannte Matscheko-Memorandum (vor dem 24. Juni 1914 verfasst) zeigte die Konsequenzen eines möglichen Übergangs Rumäniens in das Entente-Lager auf. Der Historiker Paul W. Schroeder sieht sogar in Rumänien einen wichtigen Auslösefaktor des Ersten Weltkriegs, da der von Österreich-Ungarn befürchtete Verlust Rumäniens die Fähigkeit der Monarchie zerstören würde, mit dem Hauptproblem Serbien fertig zu werden. Diese Interpretation wird in dieser Weise aber nicht von den Akten unterstützt: Paul W. Schroeder, *Rumania and the Great Powers before 1914*, in „Rumanian Studies" (Leiden), 3, 1976, S. 1-19, S. 11. Siehe auch: Barbara Jelavich, *Romania in the First World War: The Pre-War Crisis, 1912-1914*, in „The International History Review" (Abingdon), 14, nr. 3, 1992, S. 441-660, S. 441-451.

[55] Glenn Torrey, *Irredentism and Diplomacy: The Central Powers and Rumania, August-November, 1914*, in „Südost-Forschungen" (München), 25, 1966, S. 285-332.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

thematisiert wurde[56]. Auf die zu Beginn vom König vorgestellten Alternativen von Neutralität, Krieg an der Seite Russlands oder Einhaltung der Bündnisverpflichtungen mit sofortigem Kriegseintritt an der Seite der stärksten Militärmacht, nämlich Deutschlands, für die der König eindringlich plädierte, folgte die Kritik der anwesenden Vertreter von Opposition und Regierungspartei am Verhalten Österreich-Ungarns sowohl Serbien als auch Rumänien gegenüber. Man zog zum einen Parallelen zur Lage Serbiens, in dem man eher ein Opfer von Großmachterpressung erblickte, wobei das Argument eine Rolle spielte, dass Rumänien durch seine Unterstützung der Rumänen in Ungarn einer ähnlichen Pression einmal ausgesetzt sein könnte. Zum andern sah man den Krieg als aufgezwungen an, da Rumänien trotz der schwerwiegenden Konsequenzen nicht konsultiert worden war, von ihm jetzt aber erwartet wurde, diese Entscheidung zu akzeptieren. Ähnlich wie Italien empfand man dies als Verstoß gegen den Bündnisvertrag, wobei die Nichtinformierung der Bündnispartner durch Berlin und Wien ebenso als Indiz gewertet werden kann, dass auch für diese Mächte der Bündnisfall zunächst nicht gegeben war[57]. Wie Ministerpräsident Ionel Brătianu ausführte, könne man sich nicht an einem Krieg beteiligen, der die Vernichtung einer kleinen Nation zum Ziel habe[58]. Außerdem war Rumänien nach Meinung fast aller Anwesenden dem genauen Wortlaut des Bündnisvertrags gemäß nur nach einem Angriff auf Österreich-Ungarn zu militärischem Beistand verpflichtet, der Bündnisfall also nicht gegeben. Natürlich spielte die Siebenbürgenfrage eine entscheidende Rolle, auch angesichts ihres hohen Stellenwerts in der öffentlichen Meinung und ihrer politischen Mobilisierungskraft, doch – auch darüber waren sich die Beteiligten im Klaren – hing deren Lösung vom Ausgang des Krieges ab, der völlig offen war. So liefen alle Argumente darauf hinaus, sich aus dem Krieg der Großmächte zu diesem Zeitpunkt herauszuhalten. Zudem gab es in jedem Bündnissystem Mächte, mit denen man seine Probleme hatte: Im Dreibund war es Österreich-Ungarn, bei der Entente Russland. Deutschland war davon im Grunde nicht betroffen, und man hätte am liebsten einen Krieg mit ihm vermieden, denn auch seine Militärmacht flößte großen Respekt ein[59]. Auch bereitete es vielen Schwierigkeiten, nach einer so langen Bündniszeit plötzlich die Fronten zu wechseln. Die kompromisslos vorgetragene These von Petre Carp, dem altkonservativen Germanophilen und einzigen Unterstützer des Königs, dass es sich bei diesem Krieg um einen Grundsatzkonflikt zwischen dem Germanentum und dem Slawentum handele, wobei Rumäniens Überleben

[56] Die vorhandenen Dokumente und Memoiren sind abgedruckt in: Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, S. 27-52.

[57] Afflerbach, *Der Dreibund*, S. 834-846. Das Urteil von Afflerbach, dass nach dem Vorgehen der Zweibundmächte der Casus foederis für die italienische Regierung zu Recht nicht gegeben war, trifft ebenso auf Rumänien zu: *ebenda*, S. 839.

[58] Mamina, *Consilii de Coroană*, S. 45 (Bericht von I. G. Duca).

[59] Der deutsche Gesandte von Bussche musste explizit erklären, dass ein Angriff auf Österreich-Ungarn Krieg mit Deutschland bedeute: Alexandru Marghiloman, *Note politice*, Band 1, hrsg. von Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1993, S. 189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vom Sieg des Germanentums abhinge, fand keine Zustimmung, doch wirkte bei den meisten ein historisch bedingtes Misstrauen gegenüber Russland nach[60]. Als noch während der Kronratssitzung die Nachricht von der Neutralität Italiens eintraf, bestärkte diese das Votum der Mehrheit, nicht in den Krieg einzutreten. Das dürre Kommuniqué über das Ergebnis des Kronrats besagte dann nur, dass Rumänien alle Maßnahmen ergreifen werde, um die Grenzen zu schützen[61]. Diese Formulierung bot keine Angriffsflächen, ließ alle Optionen offen, wobei selbst das Wort Neutralität, da mit einem negativen Beigeschmack versehen, vermieden wurde.

Wie auch in den zuvor behandelten Krisenjahren bildete die Person des Königs einen wichtigen Faktor und stand an der Schnittstelle von Innen- und Außenpolitik. Seine Auffassung wurde bestimmt von der Gewissheit des deutschen Sieges, hinter der die Erfahrungen von 1866 und 1870/71 standen, und dem Ehrgefühl der Treue gegenüber den Bündnispartnern. Aufschlussreich war sein Argument, dass an der Seite des mit Sicherheit siegreichen Deutschlands Rumänien eine glänzende Zukunft bevorstünde, da es in dann in einer Reihe mit den Großmächten stehen würde und nach dem Krieg keine Entscheidung ohne Rumänien getroffen werden könne[62]. Diese Einschätzung sollte die rumänischen Politiker überzeugen und sie wahrscheinlich auch in ihrer nationalen Eitelkeit treffen, sie schien aber gleichwohl einen Hinweis auf seine Zukunftsabsichten zu beinhalten. Was bis jetzt aufgrund der vorhandenen Quellen nicht eindeutig zu belegen ist, betrifft sein Verständnis und Zukunftspläne der Siebenbürgenfrage in dieser Situation. Schenkt man den Ausführungen eines guten Kenners des Königs, der die letzten Gespräche mit ihm bis kurz vor dessen Tod geführt hatte, Glauben, so sah Carol die territoriale Vergrößerung als ein natürliches Resultat seiner Politik der Stärkung Rumäniens an, die das Land in die Lage versetzen würde, von Großmachtentscheidungen unabhängig zu werden:

> „[…] aber jetzt war Rumänien, glaubte der König, innerlich: ökonomisch, intellektuell und militärisch, und äußerlich: in der Achtung und Anerkennung der größeren Mächte, genug gewachsen, um einen kräftigen Schritt, den Schritt territorialer Ausdehnung, weiter gehen zu können, ohne seine Existenz zu riskieren. Bis heute war die Ruhe Rumäniens eigentlich stets bedroht gewesen; nie aus eigener Kraft, nur immer durch Lavieren zwischen den bald mißgünstigen, bald rücksichtsvollen mächtigen Nachbarn, hatte das Land Schritt für Schritt vorwärts machen können; eine politische und wirtschaftliche Abhängigkeit drückender Art lastete auf dieser Entwicklung. Das mußte besser werden, Rumänien mußte sich mehr wie bisher auf eigene Füße stellen. Es mußte mächtiger, mußte größer werden. Aber Krieg gegen Österreich-Ungarn und Deutschland, das sah der König, war hierzu nicht der Weg“[63].

[60] Ion G. Duca, *Amintiri politice*, Band 1, München, Dumitru Verlag, 1981, S. 54f.
[61] Mamina, *Consilii de Coroană*, S. 50.
[62] *Ebenda*, S. 33.
[63] Dungern, *Aus den letzten Tagen des Königs Carol von Rumänien*, S. 39f. Siebenbürgen wird hier nicht ausdrücklich genannt, doch aus dem Kontext der Gespräche kann nur darauf geschlossen werden. In eine ähnliche Richtung gehen die Äußerungen von Ionel Brătianu,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Folgt man diesen Gedankengängen, so bestand kein grundsätzlicher Dissens in den politischen Zielen zwischen König und der politischen Elite, sondern nur in den Mitteln. Nach der festen Überzeugung des Königs würde ein Krieg gegen Deutschland Rumänien zerstören, obwohl offen blieb, wie bei einem Sieg des Dreibunds Siebenbürgen an Rumänien fallen könnte. Auch sein gegebenes Wort als Bündnispartner zu brechen, ging über seine Kräfte. So war er entschlossen, eher abzudanken, als in einen Krieg gegen die Mittelmächte einzutreten, wie aus seiner für diesen Fall vorbereiteten Abdankungsbegründung hervorging. Während er in seinem Schreiben an die Kaiser die Einhaltung seines Bündnisversprechens und die Bewahrung seiner Ehre in den Mittelpunkt stellte, stand in der Proklamation an die Rumänen die Sorge über das Schicksal Rumäniens im Fokus[64]. Da Carol nicht nur an die eigene Abdankung, sondern an das Ende seiner Dynastie dachte, drohte Rumänen eine Staatskrise bei einem Bündniswechsel und Kriegseintritt auf Seiten der Entente[65]. Für den verantwortlichen und fähigsten Leiter der rumänischen Politik, den liberalen Ministerpräsidenten Ionel Brătianu, stellte diese Haltung des Königs einen wichtigen Grund dar, Rumänien zum gegenwärtigen Zeitpunkt nicht in den Krieg zu involvieren, ebenso hielt er die militärische Lage noch nicht für entschieden. Er besaß genügend Autorität und Flexibilität,

wiedergegeben von Constantine Diamandy, *Ma mission en Russie 1914-1918*, I, *La tragédie d'une conscience royale*, in „Revue des deux mondes" (Paris), 49, 1929, S. 794-820, S. 813f. Diamandy veröffentlichte auch die letzten Tagebucheintragungen des Königs, doch müsste hier eine Überprüfung mit dem Original erfolgen, da einige Passagen über die geplante Abdankung fehlen.

[64] „Das von mir geschaffene Heer (Armee), das mir im vorigen Jahr jubelnd folgte, vielleicht in die Richtung marschieren zu sehen, wo ich Beistand zu leisten hoffte, zerreißt mir das Herz, und diese tiefe Kränkung ist unüberwindbar. – Mein Wort ist mir aber heiliger als alles, und ich breche mit einer ganzen Vergangenheit, damit mein Name makellos dasteht. – Alles, was ich in einem halben Jahrhundert geschaffen, gegründet und besessen, lege ich am Altare der Ehre nieder", vgl. Margot Hegemann, *Zum Plan der Abdankung Carols I. von Rumänien im September 1914*, in „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft" (Ost-Berlin), 5, nr. 4, 1957, S. 823-825, S. 825; Duca, *Amintiri politice*, Band 1, S. 65f.; Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan*, hrsg. von Nikolaus Netzhammer; Krista Zach, Band 1, München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1995, S. 524. Generell zu der sozialen und politischen Wirksamkeit und Funktion des Begriffs der „Ehre" in der Krise von 1914 siehe: Ute Frevert, *Honor, Gender, and Power. The Politics of Satisfaction in Pre-War Europe*, in Afflerbach; Stevenson (Hg.), *An Improbable War?*, S. 233-255.

[65] Hegemann, *Zum Plan der Abdankung Carols I.*, S. 825. Carol I. wollte nach dem Text der bereits vorbereiteten Proklamation an die Rumänen die Macht auf eine Regentschaft übertragen. Über diese Frage des Endes der Dynastie kam es in der königlichen Familie zu Streitigkeiten zwischen dem Königspaar und dem Thronfolgepaar, insbesondere Marie, die wie auch ihr Sohn Carol – der spätere Carol II. – zum Bleiben entschlossen waren. Duca, *Amintiri politice*, Band 1, S. 77-79. Die Abdankungspläne nahmen im September 1914 konkrete Gestalt an, als die russische Armee Lemberg eroberte und viele Rumänen den Zeitpunkt für gekommen sahen, in Siebenbürgen einzumarschieren. Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. I, *Carol I*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2. Aufl., 2004, S. 228. Wahrscheinlich hoffte der König, mit seiner Abdankungsdrohung dieselbe Wirkung wie 1871 zu erzielen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sich sowohl gegen die immer stärker werdende Strömung eines Kriegseintritts an der Seite der Entente zu stellen, die auch mit antikarlistischen Tönen[66] einherging, als auch den König zu schonen und dessen Weigerung zu akzeptieren[67]. Sein Ziel bestand in der Bewahrung der Dynastie und den Kriegseintritt zu einem Zeitpunkt, der Rumänien die größten Sicherheiten versprach. Der unerwartet schnelle Tod von Carol I. am 10. Oktober 1914, an dem die große psychische Belastung ihren Anteil hatte, erleichterte diese Politik des Premiers, während die Mittelmächte ihre stärkste Unterstützungskraft verloren. Rumänien beschritt nun den Weg der Annäherung an die Entente, da nur durch sie die Siebenbürgenfrage im rumänischen Sinne entschieden werden konnte[68]. Mit dem Eintritt in den Krieg gegen Deutschland und Österreich-Ungarn im August 1916, der anschließenden Niederlage und der Besatzung des größten Teils Rumäniens durch österreichisch-ungarische, deutsche und bulgarische Truppen wurden die ehemaligen Verbündeten zu Kriegsgegnern[69]. Dem für Rumänien erniedrigenden Frieden von Bukarest im Mai 1918, den die Siegermächte diktierten, folgte die deutsche Niederlage im November desselben Jahres, die Rumänien zu den Siegermächten des Ersten Weltkriegs erhob und seine außenpolitische Stellung in dem von Frankreich konzipierten *cordon sanitaire* aufwertete, ohne die damit verbundenen sicherheitspolitischen Ziele erreichen zu können. Dass Rumänien nach wenigen Jahren erneut zu einem Objekt von Großmachtinteressen geriet mit viel geringeren Spielräumen als im 19. Jahrhundert, gehört zu einem anderen Kapitel der beiderseitigen Beziehungen.

Zusammenfassung

In den hier behandelten Jahren wurde mit einer Änderung der Politik im bilateralen Verhältnis auf bestimmte Herausforderungen im europäischen oder innenpolitischen Umfeld reagiert und neue Weichen in den Beziehungen gestellt. Für Deutschland schälte sich als Determinante und Konstante im Verhältnis zu Rumänien das Verhältnis Deutschlands zu Österreich bzw. Österreich-Ungarn heraus, wobei Rumänien einen bestimmten Part zu übernehmen hatte: 1866 sollte das Habsburgerreich mit Hilfe Rumäniens geschwächt werden, 1871 wurde Rumänien als Faktor für die Stabilisierung der Donaumonarchie und für

[66] Zu den Vorwürfen gehörte auch der, dass er sein Land an die Deutschen verraten wolle: Dungern, *Aus den letzten Tagen des Königs Carol von Rumänien*, S. 21.

[67] Duca, *Amintiri politice*, Band 1, S. 73f. Nach Aussage Ducas war Brătianu nicht bereit, einen Krieg mit der Zerstörung der Dynastie, d.h. des Werks einer ganzen Generation, zu beginnen. Er nahm dafür in Kauf, als germanophil beschimpft zu werden. Marghiloman, *Note politice*, Band 1, S. 195. Sowohl Duca als auch Marghiloman beschreiben die Schwierigkeiten und Fähigkeiten von Ionel Brătianu, zwischen den Extrempositionen zu lavieren und die Vertreter aller Mächte hinzuhalten.

[68] Ein kurzer Überblick: Hamilton; Herwig, *Decisions for War*, S. 174-178.

[69] Zu der deutschen Besatzung siehe die differenzierte Darstellung von Lisa Mayerhofer, *Zwischen Freund und Feind. Deutsche Besatzung in Rumänen 1916-1918*, München, Meidenbauer, 2010.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

die deutsch-österreichische Annäherung gebraucht, 1914 schließlich zur Aufrechterhaltung des Großmachtstatus von Österreich-Ungarn. Das bestätigt den Befund, dass bei der Behandlung der Kleinstaaten vor allem die Interessen der Großmächtebeziehungen im Zentrum standen, wenn es zwischen ihnen zu Krisen kam, die eine Änderung der politischen Kräfteverhältnisse auf gesamteuropäischer Ebene betrafen. Eine andere Auswirkung des asymmetrischen Verhältnisses bestand in dem Einfluss, den die Großmacht Preußen/Deutschland in bestimmten Situationen und aufgrund der besonderen personellen Konstellation auf die Innenpolitik Rumäniens nehmen konnte. So zeigte das Beispiel Rumänien, dass auf der einen Seite Kleinstaaten Destabilisierungs- oder Stabilisierungsversuchen seitens der Großmächte ausgesetzt waren, andererseits lernten sie, erfolgreiche Gegenstrategien zu entwickeln, um dieser Gefahr zu begegnen.

Wie sich gerade in Krisensituationen zeigte, waren kleine Staaten nicht nur Objekte, sondern auch Subjekte politischen Handelns. Es eröffneten sich ihnen Spielräume, die es ihnen erlaubten, von den Kontextbedingungen zu profitieren oder wie 1914 selbst Entscheidungsmacht auszuüben. Rumänien gelang es auf diese Weise, seine Staatsordnung mit einer konstitutionellen Monarchie unter einem fremden, sprich deutschen Fürsten zu etablieren und innen- und außenpolitisch an Stabilität und Sicherheit zu gewinnen, woran Deutschland einen nicht unerheblichen Anteil hatte. 1866 begann das persönliche Engagement des Fürsten, die rumänische Politik an Preußen/ Deutschland auszurichten, 1871 bildete den Ausgangspunkt, als diese Politik von der rumänischen Elite übernommen wurde, was zu immer enger werdenden politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Verbindungen führte und in eine Politik der Anbindung an Deutschland mündete. Rumänien konnte sich danach als respektierter Partner in einer gesicherten außenpolitischen Position profilieren. Insofern stärkte der Ausgang dieser Krisen die Stellung des Landes und versetzten es in die Lage, sich 1914 bzw. 1916 gegen Deutschland zu entscheiden. So gab es auch immer Schwerpunktverlagerungen im beiderseitigen Verhältnis mit einem eindeutigen Übergewicht Preußens in den Anfangsjahren, danach einer weitgehend problemlosen Partnerschaft während der Zugehörigkeit zum Dreibund und schließlich der Entscheidungsmacht Rumäniens 1914. Der tiefe Einschnitt 1914 hatte wenig mit einem gestörten bilateralen Verhältnis zu tun, sondern mit dem Versagen der Funktionsfähigkeit von Konfliktregelungsmechanismen der Großmächte, die zudem versäumt hatten, unter Einbeziehung der kleinen Staaten neue internationale Ordnungsstrukturen zu institutionalisieren. Von den kleinen Staaten „die Unterordnung nationaler Interessen unter die Bedürfnisse des europäischen Friedens zu erwarten“[70], war sicher zu viel verlangt, wenn dies schon die Großmächte nicht vermochten. Das

[70] Dieses Zitat bezieht sich auf Serbien: Günther Kronenbitter, *Diplomatisches Scheitern: Die Julikrise 1914 und die Konzertdiplomatie der europäischen Großmächte*, in *Am Rande Europas? Der Balkan – Raum und Bevölkerung als Wirkungsfelder militärischer Macht*, hrsg. von Bernhard Chiari; Gerhard P. Groß, München, Oldenbourg, 2009, S. 55-65, S. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deutsch-rumänische Verhältnis seit 1871 gehörte im europäischen Umfeld und im Vergleich zu den anderen Balkanstaaten zu den intensivsten und gleichzeitig zu den mit den geringsten Problemen zwischen einer Großmacht und einem Kleinstaat. Ohne ein gegenseitiges Gefährdungspotential nahmen die bilateralen Beziehungen bis 1914 trotz ihrer asymmetrischen Natur nach der schwierigen Anfangsphase eine für beide Teile vorteilhafte Entwicklung, die lange Zeit in Vergessenheit geriet und erst nach dem Ende der Teilung Europas wieder mehr in das historiographische Interesse rückt[71].

[71] Als Beitrag zu dieser Aufarbeitung kann auch das Buch von Lucian Boia, *„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, Bucureşti, Humanitas, 2010, eingeordnet werden.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE CLIVETI[*]

RECUNOAȘTEREA INTERNAȚIONALĂ A INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI. IMPACTUL ALIANȚEI GERMANO-AUSTRO-UNGARE DIN 1879

Proclamată, în mai 1877, prin acte de voință națională, și consacrată, prin efortul eroic de război din anii 1877-1878, independența României avea să suporte un foarte complicat proces de recunoaștere externă. Imediat după proclamarea ei, domnitorul Carol și guvernul României au mizat pe o recunoaștere sub auspiciile garanției colective a marilor puteri europene. Învingătoare în războiul contra Turciei, Rusia a căutat să impună o recunoaștere conformă vederilor ei, prin tratatul de la San Stefano. După deliberări de for diplomatic european, la Berlin, recunoașterea independenței României a făcut obiectul unor clauze ale tratatului din 1/13 iulie 1878. Deși preconizată formal de respectivul mare act diplomatic, acea recunoaștere urma să suporte pronunțări unilaterale și condiționale din partea fiecărei puteri implicate de deliberările Congresului de la Berlin. Și numai după pronunțările tuturor „principalelor puteri", aveau și „alte state" să recunoască noul statut internațional al României.

Condițiile stipulate de marile puteri au vizat, întâi, ca, în România, „deosebirea credințelor religioase și a confesiunilor" să nu mai fie „nimănui /…/ de excludere sau de incapacitate de la a se bucura de drepturi civile sau politice" (art. 44 al tratatului din 1/13 iulie 1878); apoi, ca „Principatul României să retrocedeze M.S. Împăratului Rusiei partea din ținutul Basarabiei, care a fost despărțită de Rusia în urma tratatului de la Paris" (art. 45 al tratatului din 1/13 iulie, de la Berlin). În legătură cu „cedarea sudului Basarabiei", oficialii români au evitat să se conformeze presiunilor diplomației ruse de a fi semnată o „convenție specială" între partea „cedantă" și cea „primitoare a acelui mic teritoriu". Spre a fi evitată subscrierea „cedării de teritoriu național", partea română, invocând nevoia de a se conforma „deciziilor Europei", și-a retras „serviciile publice" din cele trei județe sud-basarabene în momentul „sosirii acolo a autorităților ruse"[1]. Nu avea să fie cum, însă, ca oficialii români să se

[*] Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Iași.

[1] Gh. I. Brătianu, *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877-1878 et au Congrès de Berlin*, București, Cartea Românească, 1928; Daniela Bușă, *Modificări politico-teritoriale în sud-estul Europei între Congresul de la Berlin și primul război mondial*, București,

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 75–89

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conformeze pur şi simplu şi „deciziilor" Congresului de la Berlin relative la „chestiunea libertăţilor religioase şi politice", care-şi vădea, la rigoare, trăsături de „chestiune evreiască". Pentru soluţionarea unei atare „chestiuni" normale vieţii statului modern au impus să fie urmate dificile „proceduri constituţionale", până la a prinde formă şi conţinut *Legea revizuitoare a articolului 7 din Constituţiune*, votată de Adunarea Deputaţilor, la 6/18 octombrie, şi de Senatul României, la 11/23 octombrie 1879, spre a fi sancţionată de domnitorul Carol, la 12/24 octombrie, acelaşi an[2]. S-a răspuns, în modalităţile expuse, „cerinţelor străinătăţii" pentru recunoaşterea independenţei. S-ar fi cuvenit, prin urmare, ca „principalele puteri condiţionate", Franţa, Germania şi Marea Britanie, de fapt, să consemneze fără întârziere îndeplinirea de partea română a „condiţiilor" trasate ei de Congresul de la Berlin.

Până când să se raporteze „toate puterile străine" la starea de deplină suveranitate a României avea să mai treacă ceva timp şi să fie depăşite unele obstacole[3]. Motivul principal al amânării acelei raportări se vedea a fi, pe mai departe, poziţia guvernului german, solicitat de acţionari, „personalităţi influente", cercuri financiare, inclusiv evreieşti, faţă de „răscumpărarea căilor ferate de statul român"[4]. Între „condiţiile puse de la Berlin", una de natură financiară privea amanetarea de statul român a venitului net al monopolului tutunului[5] şi ipoteca asupra căilor ferate exploatate de Societatea acţionarilor de la Berlin. Convenţia de răscumpărare, semnată, la Berlin, de ministrul de finanţe D.A. Sturdza, avea să suporte unele amendamente în Camerele de la Bucureşti, precum cel vizând strămutarea sediului Societăţii acţionarilor la Bucureşti[6].

Paideia, 2003, p. 47-82; Dumitru Vitcu, *Rusia şi rectificarea graniţelor în 1878. Reacţii şi atitudini politice, controverse istorigorafice*, în *AIIX*, tom XLVI, 2009, p. 315-346.

[2] Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată (1878-1884)*, ediţie Aristiza şi Tiberiu Avramescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1993, p. 248 (*Documentar: Constituţiune*, notă infrapag. privind articolul 7, revizuit, cu condiţiile „naturalizării"); *v.* şi Barbu B. Berceanu, *Modificarea, din 1879, a articolului 7 din Constituţie*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", nr. 6, 1979, p. 67-89, cu deosebire p. 80 şi urm.

[3] Imediat după votul Adunării Deputaţilor şi înainte de votul Senatului, V. Boerescu expediase o notă circulară reprezentanţilor României „în străinătate" prin care să se arate îndeplinirea condiţiilor recunoaşterii independenţei; *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. XVI, Bucureşti, (f.a.), p. 34.

[4] Din cei 1.321,527 km, câţi număra reţeaua căilor ferate de pe cuprinsul României, 174,342 km aparţineau, la 1879, statului român. De răscumpărat erau liniile exploatate de Societatea acţionarilor căilor ferate române, cu sediul la Berlin, „preluatoare" a implicaţiilor concesiunii Strousberg; Ion Şendrulescu, *Încheierea tratativelor duse de guvernul român pentru răscumpărarea căilor ferate de la Societatea acţionarilor drumurilor de fier din România*, în *AUB*, XXII, 1973, 2, p. 63-80; *v.* şi Constantin Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 69 (nota ed.).

[5] În martie 1879 fusese reziliat contractul Regiei Monopolurilor Tutunurilor, statul român preluând respectiva Regie, ceea ce anunţase un substanţial venit la buget; *MOf*, nr. 71, 27 martie / 8 aprilie 1880, p. 212 şi urm.

[6] Convenţia, cu un asemenea amendament, a fost aprobată de Adunarea Deputaţilor la 27 noiembrie / 9 decembrie 1879; *Legea şi convenţiunea. Expunerea de motive. Discursurile rostite în Parlament pentru susţinerea lor*, Bucureşti, 1880; Ion Şendrulescu, *op. cit.*, în loc. cit., p. 80 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Reacţiile „celor de la Berlin", ale cancelarului Bismarck, „la vârf", ce ameninţa cu a da „satisfacţie Parisului" prin considerarea ca „de neacceptat" rezolvarea „chestiunii evreieşti"[7], au determinat Senatul şi Adunarea Deputaţilor României să adopte, la 22 decembrie st.v. 1879 şi, respectiv, la 15/27 ianuarie 1880, în „ultima expresie procedurală", versiunea agreabilă „părţii germane" a legii pentru *Cesiunea căilor ferate ale Societăţii acţionarilor către Statul român*. Sancţionarea legii de domnitor avea să survină la 26 ianuarie / 7 februarie 1880, imediat după ce „s-a aflat" despre „consimţământul băncilor de la Berlin"[8]. A căzut astfel şi obstacolul „tehnico-financiar" din calea recunoaşterii de Germania şi, prin influenţa acesteia, de Franţa şi Marea Britanie a independenţei României.

Ar fi fost însă cam simplu dacă apropierea recunoaşterii depline a independenţei ar fi depins finalmente doar de satisfacerea de guvernul român a „cerinţelor germane la răscumpărarea căilor ferate". Din declaraţii, nu puţine de circumstanţă, se vedea că, pentru Bismarck „personal", acea „satisfacere" ar fi contat mult. Cât despre alinierea poziţiilor Franţei şi Marii Britanii la cea a Germaniei, ar fi greu de crezut că la aşa ceva ar fi contat tot mult sau decisiv „un aspect" de importanţă aproape exclusivă pentru numai una dintre cele trei mari puteri, mai strict spus, pentru „persoane şi cercuri financiare de la Berlin". Până şi asupra „chestiunii evreieşti", poziţia „solidară" germano-franco-britanică s-a văzut a fi relativă, neîntrunind criteriul unui clar definit punct comun de vedere. Spre deosebire de Franţa, perseverentă în a solicita o gamă mai largă a „naturalizărilor", aproape de limita emancipării tuturor evreilor născuţi în România, „nesupuşi vreunei puteri străine"[9], Germania şi Marea Britanie au apreciat, fiecare, separat, „suficienţa" consacrării prin legiuiri speciale a „naturalizărilor individuale". S-ar cuveni, de aceea, înţeleasă menţinerea celor trei mari puteri pe poziţia unei recunoaşteri „de comun acord, la unul şi acelaşi moment", a independenţei României, în funcţie de considerente mai largi, ţinând de „mersul politicii generale" pe timpul celei de-a doua jumătăţi a anului 1879.

Evenimentul de principală referinţă, survenit la începutul lunii octombrie, anul menţionat, a fost, se ştie, încheierea alianţei defensive germano-austro-ungare[10]. Din textul preliminariilor şi al tratatului semnat „de cele două părţi",

[7] *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 29, 50 şi urm.

[8] *Ibidem*, p. 67 şi urm.; *v.* şi Ion Şendrulescu, *op. cit.*, în loc. cit., p. 86 şi urm.

[9] *Documente oficiale din corespondenţa diplomatică de la 2/14 septembrie 1877 până la 16/28 iulie 1880 prezentate Corpurilor legiuitoare în sesiunea anului 1880-1881*, Bucureşti, 1880, p. 174 (Callimachi-Catargi către <c.> V. Boerescu, Paris, 12 februarie 1880); *Independenţa României în conştiinţa europeană*, coord. Corneliu Mihail Lungu, Bucureşti, 2001, p. 261 şi urm. (C. Esarcu c. V. Boerescu, Roma, 20 noiembrie 1879).

[10] *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie, 1879-1914*, d'après les documents des Archives d'Etat de Vienne, publiés et commentés par Alfred Francis Pribram, Paris, A. Costes, 1923, p. 8-11, text în germană, p. 11-14, tradus în franceză (*Traité d'alliance entre l'Autriche-Hongrie et l'Empire Allemand*, Viena, 7 octombrie 1879); şi în *Die grosse Politik der Europäischen Kabinette (1871-1914). Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, hrsg. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelsohn-Bartholdy und Friedrich Thimme, III, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, p. 102-105 (acelaşi doc.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Viena, în 7 octombrie, răzbăteau considerente care au marcat, fie şi indirect, calea spre deplina recunoaştere a independenţei, având să străbată şi implicaţiile externe ale constituirii regatului României. „Uniunea intimă" a celor două „imperii centrale" avea un caracter defensiv, „neamenințând pe nimeni", însă viza blocarea ambiţiilor altor mari puteri, în special ale Rusiei. Un atac armat al acesteia din urmă contra vreuneia dintre puterile semnatare ale tratatului de la Viena atrăgea „asistenţa celeilalte, cu toate forţele", încât şi la încheierea păcii să conteze „dualul lor acord" (art. I al tratatului); în cazul că vreuna dintre „părţile contractante" ale aceluiaşi tratat avea să fie atacată „de o altă putere", de „o alta decât Rusia", cealaltă „parte contractantă" urma să adopte „o atitudine de neutralitate binevoitoare" faţă de „aliata ei"; iar dacă „puterea agresoare" se vedea susţinută activ de Rusia, atunci obligaţia de asistenţă reciprocă, cu toate forţele militare", asumată de Germania şi Austro-Ungaria, intra în deplina ei vigoare (art. II al tratatului). Un atare act, cu rost de piatră unghiulară pentru „sistemul bismarckian", defensiv, de alianţe[11], viza explicit blocarea „ambiţiilor ruse" spre Europa Centrală şi implicit spre Balcani. El consolida, totodată, atuurile politicii Austro-Ungariei spre sud-estul european, pe axul reprezentat de Dunărea de Jos. Repercusiunile lui de moment şi mai ales de perspectivă nu prea aveau cum să ocolească România. Din ce resorturi veneau ele, s-a putut intui măcar, la Berlin şi Viena, de pe când au prins a se lega preliminariile „dublei alianţe".

Încă din vara anului 1879, când s-au înteţit mult presiunile asupra României, ca aceasta să dea satisfacţie cerinţei de soluţionare a „chestiunii evreieşti" şi acţionarilor germani la „răscumpărarea căilor ferate", politica germană era cuprinsă de o febrilă căutare de procedee ori mijloace menite ecartării „anumitor eventualităţi" („*des certaines éventualités*"), foarte „periculoase pentru pacea Europei", cum avea să declare, ceva mai târziu, Bismarck ambasadorului francez Saint-Vallier[12]. Nutritoare de „eventualităţi" de cel mai înalt grad de pericol apărea „cancelarului de fier" ca fiind Rusia. De la acuzarea „nedreptului tratament" ce i s-ar fi aplicat de celelalte puteri, de Germania îndeosebi, pe timpul Congresului de la Berlin, politica rusă dădea semne de reluare a unor „planuri ambiţioase", spre Europa Centrală şi Balcani, mult clamate de lideri ai panslavismului, precum M. Katkov, de înalţi oficiali, clerici şi militari ai ţarului. Întru a-şi urma „planurile", Rusia risca să-şi atragă reacţii din partea „puterilor occidentale", Marea Britanie şi Franţa, cărora, amintind de „vremea" războiului Crimeii, să se asocieze Austro-Ungaria şi Italia, sau, mai grav, sub raportul „echilibrului general", reuşea, ea, să-şi facă „aliaţi", din Franţa, cu resentimente faţă de Germania încă de la 1871, şi din Italia, cu

[11] Andreas Hillgruber, *Bismarcks Außenpolitik*, Freiburg im Breisgau, Rombach, 1972; Klaus Hildebrand, *Deutsche Außenpolitik, 1871-1918*, München, Oldenbourg Verlag, 1989, *passim*; A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Londra, New York, Oxford University Press, 1984, p. 260-263.

[12] *Documents diplomatiques français (1871-1914)*, 1ère série (*1871-1900*), tom II, Paris, Imprimerie Nationale, 1930, p. 587 (Saint-Vallier c. Waddington, Varzin, 14 noiembrie 1879).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deziderate „irredentiste" faţă de Austro-Ungaria. În ambele „eventualităţi", Germania avea motive să se întrevadă a fi „serios ameninţată". Spre a preveni asemenea „eventualităţi" sau „altele", Bismarck era de opinia că se impunea determinarea unui „factor polar de putere", în funcţie de care „toate statele" să se regăsească precum într-o „constelaţie", unde fiecare „entitate" să graviteze din impulsuri date de „propriul nucleu de forţă", fără „a se ciocni" de o alta[13]. Lipsa unui atare factor permitea oricărei „eventualităţi grave" să se încarce de date şi tensiuni; în Rusia, ţarul („*qui ne rêve plus qu'assassins*")[14] l-a îndepărtat „din consilii" pe Şuvalov, cu care la ocazia Congresului de la Berlin „s-a convenit raţional asupra diverselor chestiuni", şi le-a reconfirmat poziţiile de prim plan unor adepţi ai „planurilor ambiţioase", lui Gorceakov, ros încă mult de „ranchiuna" dată de amintirea de a fi fost „umilit şi maltratat de cancelarul Germaniei", la aceeaşi amintită mai sus ocazie, de asemenea lui Miliutin, ministrul de război, sau lui Ignatiev, lider al mişcării panslaviste, de unde şi frecvente „excese" vădite de discursul „împăratului Tuturor Rusiilor", până la a-i trăda, cum sesiza Bismarck ambasadorului francez, „vocaţia de han tătar" („*On a dit chez vous: «Grattez le Russe et vous trouverez le Tartare», et moi j'ajoute: «Grattez le Tsar Alexandre et vous trouverez le Tamerlan»*")[15]. Excesele de limbaj şi de ambiţii ale înalţilor oficiali ruşi, anevoios mascate de figuraţia „pacifică" a lui Giers („*Il a un échine de clown américain*")[16], îndepărtau momentan „eventualitatea" resuscitării „solidarităţii" împăraţilor Franz-Joseph, Wilhelm I şi Alexandru al II-lea. Era însă probabilă „eventualitatea" ca, la caz de „excese ruse", Marea Britanie să se vadă cumva încurcată de unele „fantezii ale politicii ei de cabinet" („*Lord Beaconsfield est trop fils d'Isaac*"), între care şi cea privind Rumelia Orientală („*L'enfant mal constitué de Lord Beaconsfield et de Lord Salisbury*")[17]. Italia („*qui ronge son frein de ne pouvoir*") se obstina în a da spectacolul unor „animozităţi" cu Franţa şi cu Austro-Ungaria[18]. Rămânea, în concluzie, ca Germania să ajungă la „un acord" cu Austro-Ungaria, în a cărui oportunitate Franţa şi Marea Britanie erau invitate să deceleze doar raţiuni de pace şi de stabilitate la nivel cel puţin european. Era concluzia pe care cancelarul german a încercat-o şi la „favoritele" sale întrevederi cu ambasadorul britanic, lordul Odo Russell[19]. Recunoaşterea de cancelar a primatului „intereselor" britanice şi, respectiv, franceze „în chestiuni mediteraneene", precum Egiptul, Tunisul etc., ţinea, desigur, de „calculul" de a asigura agrearea de cabinetele de la Londra şi Paris a oportunităţii „parteneriatului germano-austro-ungar".

[13] Pe larg, Ulrich Kuhn, *Der Grundgedanke der Politik Bismarcks*, Dettelbach, J.H. Röll, 2001.

[14] *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 519 (Saint-Vallier c. Waddington, Berlin, 27 iunie 1879).

[15] *Ibidem*, p. 519 și urm. (același doc.).

[16] *Ibidem*.

[17] *Ibidem*, p. 521, 525 (același doc.).

[18] *Ibidem*, p. 521.

[19] Karina Urbach, *Bismarck's Favorite Englishman: Lord Odo Russel's Mission to Berlin*, Londra, New York, I.B. Tauris, 1999, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi temeinic justificabil, nu doar din perspectivă germană, „drumul" spre tratatul semnat la Viena, pe 7 octombrie, de cancelarul Andrássy şi de prinţul Reuss, a fost unul mai curând sinuos decât linear, trecând prin faze dificile de negocieri, referitoare la „prezumtivul pericol" sau „inamic comun". Pentru Germania ar fi fost de dorit ca activarea clauzei de *casus foederis* să fi vizat şi un „atac francez", pe când Austro-Ungaria a ţinut să subscrie numai contracararea unui eventual „atac rus"[20]. Raţiunea „dublei alianţe" de prevenire a unui „atac periculos" din partea Rusiei contravenea „tradiţiilor solidarităţii conservatoare a curţilor de Habsburg, Hohenzollern şi Romanov". La Viena, poziţia lui Andrássy se vedea serios erodată, fiindcă, pe de o parte, cancelarul era făcut responsabil de „nefericita administrare a Bosniei-Herţegovinei", care întărea „componenta ortodoxă", favorabilă Rusiei, a slavilor din Dubla Monarhie, şi, pe de altă parte, un influent „partid" de la „curtea" împăratului Franz-Joseph se arăta încă încercat de nostalgia „gestului salvator" de la 1849 făcut Habsburgilor de Romanovi[21]. Lui Bismarck îi şi venea greu să convingă pe adepţii „Austriei Mari" că, pentru Germania, contrar „vocilor naţionale" de la 1848, menţinerea şi consolidarea Dublei Monarhii, cu populaţie germanică majoritar catolică, era o necesitate de moment şi de perspectivă[22]. Vederile comune i-au şi determinat pe Bismarck şi Andrássy să conteze mult pe „contactele lor personale", cancelarul german făcând ştiută „mai tuturor celorlalte mari cabinete" consilierea sa intensă cu cancelarul austro-ungar asupra „chestiunilor de interes", inclusiv asupra recunoaşterii independenţei României („*Que, dans l'affaire de Roumanie, je ne fasse pas un pas sans en informer Andrássy*")[23]. Buna conlucrare a celor doi cancelari s-a văzut, la un moment dat, periclitată, când s-a aflat despre apelul făcut de ţarul Alexandru pentru resuscitarea „solidarităţii sale monarho-fraterne" cu împăraţii Franz-Joseph şi Wilhelm[24]. După un schimb „frăţesc" de scrisori[25], întrevederea „călduroasă" a împăraţilor Germaniei şi Rusiei, „nepot şi unchi", la Alexandrovo, avea să dea motive de reală îngrijorare lui Bismarck faţă de „şansele alianţei germano-austro-ungare"[26]. Cancelarul a căutat să-l convingă pe Kaiser că, dincolo de festinul „solidarităţii monarhice", lucrau argumente serioase, inclusiv

[20] Gheorghe Nicolae Căzan, Şerban Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianţă, 1878-1914*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979, p. 18 şi urm.; V. Cristian, *1878-1914*, în vol. *România în relaţiile internaţionale, 1699-1939*, coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iaşi, Junimea, 1980, p. 316.

[21] *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 523 şi urm. (Saint-Vallier c. Waddington, Berlin, 27 iunie 1879, despre „opiniile" lui Bismarck).

[22] *Ibidem*.

[23] *Ibidem*.

[24] *Die auswärtige Politik des Deutschen Reiches, 1871-1914*, unter Leitung von Albrecht Mendelsohn-Bartholdy und Friedrich Thimme, erster Band, Berlin, 1928, p. 71-74 (Hans Lothar Schweinitz c. Bismarck, Petersburg, august 1879).

[25] *Ibidem*, p. 75 şi urm. (Alexandru al II-lea c. Wilhelm I, august 1879) şi 80-82 (Wilhelm I c. Alexandru al II-lea, Babelsberg, 28 august 1879).

[26] *Ibidem*, p. 82 şi urm. (Bismarck an das Auswärtige Amt, Gastein, 29 august 1879).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al unui spor de trupe ruse „pe direcţionalul euro-central”, spre a fi considerat „marele pericol venind de la Răsărit”[27]. Argumente sau motive de îngrijorare erau date germanilor şi de declaraţiile ambasadorului rus, contele Orlov, la Paris[28], ca şi, mai ales, de cele ale cancelarului Gorceakov, în Baden, publicate, acestea din urmă, de cotidianul parizian „Soleil” şi privitoare la oportunitatea „unei cooperări ruso-franceze”[29]. Se impunea, de aceea, accelerarea negocierilor germano-austro-ungare. Sub acoperira unei „vizite” făcute de Andrássy lui Bismarck, la Gastein, şi a întoarcerii „gestului ei” de cancelarul german, la Viena, aveau să fie lămurite detaliile privind alianţa germano-austriacă. Un *protocol* şi un *memorandum*, subscrise de cei doi cancelari, în capitala imperială de pe Dunăre, pe 24 septembrie[30], cu „menţiunea” că nu se urmărea „atacarea premeditată” a Rusiei, ci prevenirea „unui atac” din partea acesteia, şi că, astfel, nu era fatal lovit de nulitate „principiul solidarităţii celor trei împăraţi”, au premers direct şi „fericit” tratatul de la 7 octombrie.

A fost pusă, prin „actele” semnate la Viena, „piatra unghiulară” pentru „sistemul bismarckian de alianţe”, menţinut şi dezvoltat, în înţelesurile sale primordiale până spre 1890. Raţiunile „dublei alianţe defensive” şi-au aflat o deosebit de convingătoare expunere într-un memoriu adresat de Bismarck împăratului Wilhelm[31]. S-a încercat, desigur, şi calmarea „suspiciunilor altor puteri”, a celor ale Franţei şi Marii Britanii, îndeosebi, „încolţite” după o întrevedere avută, „*à Puy près de Dieppe*”, de Waddington cu lordul Salisbury[32]. Bismarck, prompt, totodată prudent, a şi căutat să aibă „discuţii liniştitoare” cu Teissereng du Bort, ambasadorul francez la Viena[33], cu Saint-Vallier, la Varzin[34], şi cu „favoritul” Odo Russell, la Berlin[35]. Indiscreţii strecurate în presă şi circulate de

[27] *Ibidem*, p. 83-91 (Bismarck c. Wilhelm I, 2 septembrie 1879) şi 91-93 (*Aufzeichnung des Kaisers*).

[28] *Ibidem*, p. 74 şi urm. (Herbert von Bismarck c. Radowitz, Kissingen, 15 august 1879).

[29] *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 575 (nota ed.); declaraţiile cancelarului rus au fost făcute pe 9 septembrie;: despre comentariile lui Bismarck, *ibidem*, p. 575 şi urm. (Saint-Vallier c. Waddington, Berlin, 25 octombrie 1879).

[30] *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, p. 2-4/4 şi urm., pentru trad. franceză, şi, respectiv, p. 5-7/7 şi urm., pentru trad. franceză (documentele, cele două, semnate, pe 24 septembrie, la Viena); în *Die auswärtige Politik des Deutschen Reiches*, erster Band, p. 129 şi urm., 127 şi urm., cele două documente, în ordine inversată.

[31] *Die auswärtige Politik des Deutschen Reiches*, erster Band, p. 122-127 (Bismarck c. Wilhelm I, Viena, 24 septembrie 1879; frapantă reluarea opiniilor împărtăşite, în 27 iunie, la Berlin, de Bismarck lui Saint-Vallier, *v. Supra*); memoriul pentru împărat şi în *Die Grosse Politik*, III, p. 92-98; *v.* şi Herman N. Weill, *European Diplomatic History. Documents and Interpretations*, New York, Exposition Press, 1972, p. 234 şi urm. (acelaşi memoriu).

[32] *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 569-579 (Waddington c. amiralul Pothuau, ambasador la Londra, 30 septembrie 1879).

[33] *Ibidem*, p. 559-564 (Teissereng du Bort c. Waddington, Viena, 26 şi 28 septembrie 1879).

[34] *Ibidem*, p. 580-589, 589-592 (Saint-Vallier c. Waddington, Varzin, 14 noiembrie 1879, aceeaşi dată pentru ambele doc.).

[35] *Die auswärtige Politik des Deutschen Reiches*, erster Band, p. 138-141 (Bismarck an das Auswärtige Amt, Varzin, 10 noiembrie 1879); *v.* şi *German Diplomatic Documents, 1871-1914*, selected by E.T.S. Dugdale, vol. I, New York, Londra, Methuen & Co., 1928, p. 104-106 (acelaşi doc.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceasta, cu privire la „acordul" germano-austro-ungar, au tensionat un timp „campania de lămuriri" dusă de cancelarul Bismarck. La „chestiunea" ridicată de lordul Salisbury, „dacă nu a fost cumva un angajament scris" („*whether there was no written engagement*")[36], contele Georg Münster, ambasador german la Londra, s-a văzut orientat de „anterioare instrucţiuni"[37], spre a răspunde pe un ton disimulativ. Din capitala Regatului Unit s-a primit, la Berlin şi Viena, ştirea „liniştitoare" că, pentru „puterea insulară", s-ar activa „antanta cu Franţa" numai dacă aceasta ar face obiectul „unui atac", nu şi dacă ea „ar ataca", întâi şi deliberat, Germania, ca aliată ori nu a Rusiei[38]. „Lămurit", interesant, s-a dorit a fi şi Heinrich von Haymerle, noul cancelar austro-ungar, căruia lui Reuss, ambasadorul german la Viena, „i s-a indicat" să-i (re)sublinieze caracterul *defensiv* al alianţei din 7 octombrie[39]. În discuţii mai mult sau mai puţin protocolare, eventual „pur informale", cancelarii şi ambasadorii celor două puteri germane evitau utilizarea noţiunii de *tratat de alianţă*, difuzându-le pe cele de *convenţie, memorandum*. Disimulativ şi totodată persuasiv, Bismarck avea să declare lui Saint-Vallier că, la Viena, fusese semnat „un acord şi nu un tratat în toată regula"[40]. Tratatul germano-austro-ungar rămânea secret şi tocmai de aceea deosebit de eficace.

Despre cât şi cum s-a putut şti la Bucureşti despre „alianţa puterilor germane" a lăsat „însemnări", garnisite cu texte private ori oficiale, Carol I. Din ce-i scria tatăl său, „sursă credibilă", Alteţa Sa Regală a României s-a putut edifica asupra implicaţiilor excepţionale ale tratatului subscris de Andrássy şi Reuss, la Viena, pe 7 octombrie („*Deslipirea Germaniei de interesele Rusiei e un fapt important, care arată pătrunderea şi prevederea lui Bismarck şi care a salutat cu bucurie în toate straturile poporului <german>. Austria a săvârşit o adevărată biruinţă asupra politicei sale de sentimente, căci până acum trebuie să fi rămas neuitat anul 1866*")[41]. Nu ar fi avut cum să fi primit domnitorul un atât de concis şi edificant comentariu de la „reprezentanţii români în străinătate"; corespondenţa lui Vârnav-Liteanu şi, de pe timpul „misiunii de negocieri privind căile ferate", a lui D.A. Sturdza, de la Berlin, a fost absorbită

[36] *German Diplomatic Documents*, vol. I, p. 104 (Bismarck c. Ministerul de Externe, 10 noiembrie 1879).

[37] *Die auswärtige Politik des Deutschen Reiches*, erster Band, p. 132-135 (Münster c. Bismarck, Londra, 27 octombrie 1879).

[38] *Ibidem*, p. 137 şi urm. (Reuss c. Bismarck, Viena, 6 noiembrie 1879); *v.* şi *German Diplomatic Documents*, vol. I, p. 102-104 (acelaşi doc., sintetizând „diferite ştiri").

[39] *German Diplomatic Documents*, vol. I, p. 106 şi urm. (Bismarck c. Reuss, 29 ianuarie 1880).

[40] „Non, il n'y a pas de traité en règle, mais il y a un accord concerté en vue de certaines éventualités, accord écrit pour plus de clarité et de précision, rédigé en double exemplaire et signé par nous. Cela n'a pas la solennité d'un traité, mais cela doit en tenir lieu dans certains cas, et c'est en somme une sorte de protocole; j'avais d'ailleurs mes raisons pour ne pas vouloir un traité formel; je prévoyais des résistances et des difficultés qui ne m'ont pas manqué et, résolu a ne rien sacrifier au fond, je trouvais plus sage d'atténuer et de simplifier la forme"; *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 587 (Saint-Vallier c. Waddington, Varzin, 14 noiembrie 1879).

[41] *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 40 (Carol Anton c. Carol I, Weinburg, 18 st.v. <?> octombrie 1879).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de aspecte ale îndeplinirii „condiţiilor pentru recunoaşterea independenţei”[42]; corespondenţa şi, de peste timp, „amintirile” lui I. Bălăceanu nu prea vădeau claritate, nici măcar asupra „promisiunii” făcute de el lui Andrássy de a păstra „secretul” despre „o alianţă ofensivă(?) defensivă între Austria şi Germania”, exceptat, fireşte, doar faţă de Carol I, care nu avea încă titlul de rege la 1879 şi nici nu se afla, prin octombrie, acel an, „la tatăl său, la castelul Weinburg, pe lacul Constanza”[43], cum „a notat”, peste ani, cel ce şi-a întărit semnificaţia zilei sale de naştere, 25 ianuarie 1828, ca fiind şi aceea „a intrării ruşilor în Capitală” pentru o ocupaţie având „să dureze până la tratatul de la Adrianopol”(!!!)[44]; la momentul „vizitei” lui Bismarck la Viena, I. Bălăceanu, „aflat acolo”, raporta că prinţul cancelar, mizând pe succesul tratativelor germano-austro-ungare, „*a choisi un système de neutralité active qui lui permette de servir les intérêts de son pays sans se séparer des intérêts généraux de l'Europe /.../; son voyage à Vienne est «une manifestation publique et un affermissement de l'entente cordiale entre les deux pays»*”[45].

Din expresii laconice, cuvinte şi gesturi ale domnitorului Carol sau ale premierului Brătianu, spre finele anului 1879 şi la începutul celui următor, s-ar părea că, în oficiile cele mai înalte ale politicii de stat, a fost luată de bună convingerea principelui Carol Anton, după care alianţa puterilor germane „va avea un efect favorabil” asupra României, chiar şi „în chestiuni fierbinţi”, de atunci, precum cea a Arab-Tabiei sau cea a „încheierii negocierilor de răscumpărare a căilor ferate”[46]. Germania avea „să ia distanţă” faţă de insistenţele Rusiei ca „fortăreaţa” să revină Bulgariei sau ca un delegat al „noului Principat sud-dunărean” să fie admis, precum cel al României, în „comisia tehnică de trasare a fruntariilor”. Observaţia austro-ungară, că Bulgaria, fiind vasală Porţii, nu era în drept să aibă „acel delegat”, nu a întâmpinat obiecţii de la Berlin şi nici dinspre „alte mari capitale decât a Rusiei”, spre satisfacţia neascunsă a oficialilor români[47]. Presiunile făcute de Germania direct sau prin intermediul Austro-Ungariei în „chestiunea căilor ferate” („*Bălăceanu anunţă /.../ din Viena că Haymerle l-a poftit la sine şi i-a spus că guvernul german a hotărât să rupă relaţiile cu România dacă nu primeşte satisfacţie deplină într-o chestiune în care este angajată onoarea sa*”)[48] s-ar cuveni înţelese, pentru finele anului 1879 şi începutul celui următor, într-o „cheie” cumva deosebită decât aceea a „cinismului interesului privat, instrumentat politic”, din resorturi

[42] *Documente oficiale, passim*.

[43] Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice, 1848-1903*, ediție Georgeta Filitti, București, Cavallioti, 2002, p. 219.

[44] *Ibidem*, p. 15. De fapt, rușii „au trecut Prutul” în aprilie 1828, iar ocupația lor militară asupra Principatelor a durat până în 1834.

[45] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866-1880)*, publ. par N. Iorga, București, 1938, p. 352 (Bălăceanu, raport din Viena, 11/23 septembrie 1879).

[46] *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 40 (Carol Anton c. Carol I, Weinburg, 18 octombrie st.v. <?> 1879).

[47] *Ibidem*, p. 37.

[48] *Ibidem*, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„imperialiste”[49]. Ţinând cont că, în cele din urmă, poziţia cabinetului german s-a arătat concesivă, admiţând diminuarea până la stingere a cerinţei de amanetare a veniturilor monopolului tutunului şi administrarea căilor ferate de o instituţie „naţională”, cu sediul la Bucureşti, ar fi de admis nevoia de ceva timp prealabil până să se fi înrădăcinat, sub cuvinte sau gesturi de circumstanţă, un anumit raţionament geo-strategic, de tip eminamente bismarckian. Conform acestuia, Dunărea de Jos urma, din însăşi logica tratatului de la 7 octombrie, să fie de un pronunţat *interes german* şi, prin implicaţii, de un *interes general*. Din aceeaşi logică, influenţa austro-ungară era împinsă „spre sud-est”, însă sub gir, fie şi tacit, de la Berlin. Rusia se vedea blocată în a mai tenta „să-şi treacă trupele Dunărea” sau să-şi dezvolte elemente de control direct asupra slavilor balcanici („*La Russie ne pardonne pas à l’Allemagne d’avoir jeté l’Autriche sur son chemin en Orient*”)[50].

În situaţia când de voinţa „impunătoarei Germanii” depindea definitivarea recunoaşterii externe a independenţei României, nu se prea mai legau ori ridicau rezistenţe sau obiecţii dinspre „alte puteri”, că ar mai fi „câte ceva de soluţionat de guvernul de la Bucureşti”. După unele „nemulţumiri” exprimate faţă de „modul insuficient de soluţionare a chestiunii evreieşti”, Franţa şi Marea Britanie aveau să se alinieze, până la urmă, verdictului dat de la Berlin asupra întrunirii exigenţelor recunoaşterii suveranităţii depline a statului român. În funcţie de prefigurarea acelui verdict, guvernele de la Londra şi Paris se îndepărtau de „promisiunile” făcute de ele, încă de pe timpul Congresului de la Berlin, exponenţilor „cauzei evreimii”, cu privire la „o soluţie deplin satisfăcătoare lor pentru cea mai delicată condiţie impusă României”. Nu întâmplător, criticile sau acuzele cercurilor de afaceri şi financiare evreieşti începeau să vizeze mai curând scăderile de atitudine din partea cabinetelor britanic, francez şi german, decât „obstinaţia” factorilor politici români[51]. În cazul politicii bismarckiene, se vedea însă că, referitor la România, prevala deja raţiunea de stat, de „mare politică”, asupra unor „interese private”, fie acestea şi „mânuite” de „persoane influente la cancelaria Reichului”, de „organe de presă” dintre cele mai prestigioase, cu mare „priză la publicul german”[52]. Edificator, pentru ceea ce conta mult în politica Berlinului, apărea faptul că Bismarck nu a mai acuzat, cu atâta vehemenţă, precum la finele anului 1878, „dezertarea” Italiei pe tema recunoaşterii independenţei României. Sub raţiunea stăvilirii „pericolului rus spre

[49] Pentru „vechea cheie de înţelegere”, *v.* Ion Şendrulescu, *op. cit.*, în loc. cit., *passim*, şi la alţi istorici români, cu scrieri mai ales de până spre 1990.

[50] *Correspondance diplomatique roumaine*, p. 354 (Vârnav-Liteanu, raport din Berlin, 15/17 noiembrie 1879).

[51] Carol Iancu, *Bleichroeder şi Crémieux. Lupta pentru emanciparea evreilor din România la Congresul de la Berlin. Corespondenţă inedită (1878-1880)*, Bucureşti, Editura Hasefer, 2006, p. 91-150 (text şi documente relevante).

[52] Despre toate acestea, la Berlin s-a ţinut o minuţioasă evidenţă; Arhivele Naţionale ale României (în continuare, ANR), fond Microfilme *Germania* (RFG), rola 8, cd. 1299-1396 (Auswärtiges Amt, Bonn. *Politisches Archiv*, Abt. I.A., *Rumänien*, nr. 1, vol. I-V, 1879-1880) şi cd. 1104-1149 (Auswärtiges Amt, Bonn. *Politisches Archiv. Türkei*, vol. IV-V, 1879).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europa Centrală şi la Dunăre" ca şi sub cea, mai înaltă, a conservării „păcii generale", Italia reprezenta „o entitate aproape neglijabilă pentru politica bismarckiană de moment", singura eventualitate, puţin probabilă, de preocupare a cancelarului, fiind cea a ralierii peninsularilor la „acţiuni balcanice" ale Rusiei[53].

Ce-i drept, în declaraţii, Bismarck supunea atenţiei ambasadorilor francez şi britanic necesitatea de a se păstra circumspecţie, chiar vigilenţă, faţă de „soluţiile" ce înclinau să dea miniştrii români unor „chestiuni de interes", ei, parcă „jucându-se", oferind, „părţilor aşteptând un minimum de satisfacţie, de formă /…/, să bea apă chioară" şi nu, cum s-ar cuveni, „băubilă /…/, într-o cupă apetisantă"[54]. La declaraţii şi gesturi de „mustrare" a conduitei miniştrilor români, cancelarul german s-a dedat cam până când a constatat că „acţionarii germani" au avut câştig de cauză în „chestiunea căilor ferate". Dincolo de toate acestea, raţiuni de „mare politică" dictau tot mai mult poziţia Germaniei faţă de recunoaşterea independenţei României. Când la Berlin s-a aflat despre „gestul" Italiei de recunoaştere formală a suveranităţii depline, în dreptul statului român, cu implicarea stabilirii de relaţii la nivelul legaţiilor, prima reacţie de la cancelaria Reichului a fost de a se da de înţeles, la Bucureşti, că Germania, Franţa şi Marea Britanie „rămâneau unite în poziţiile lor rezervate"[55]. Proteste sau acuze severe nu au mai primit italienii de la Londra şi Paris în legătură cu acel „gest", din 5 decembrie 1879, cum constata, de la Roma, premierul Benedetto Cairoli[56]. Cu măcar aparentă severitate, „gestul" a fost acuzat de la Berlin[57]. În determinarea

[53] „Si l'Italie était une puissance militaire redoutable, nous aurions eu peut-être à nous en préoccuper; mais j'aurais craint de blesser l'Autriche en lui-offrant une protection contre une agression de son voisin subalpin; l'armée austro-hongroise aurait vite raison des italiens seuls, et les entreprises de cette jeune et inquiète nation ne deviendraient redoutables que si ses forces servaient d'appoint à celles de la Russie; or, dans ce cas, nos arrangements contre une invasion russe entreraient en vigueur; nous n'avons donc pas en à nous préoccuper de l'Italie"; *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom II, p. 587 și urm. (Saint-Vallier c. Waddington, Varzin, 14 noiembrie 1879).

[54] „Quant à la Roumanie dont nous parlions tout à l'heure, je ne crois pas le moment venu de sortir de notre réserve; il convient d'attendre les propositions qu'auront à nous faire les ministres roumains, ils sont assez fins pour comprendre qu'ils nous ont joués et qui ils n'ont donné que de l'eau claire; il faut maintenant qu'ils nous la rendent bouvable en nous l'offrant dans une coupe appétissante; je ne me fais pas grande illusion sur l'importance des satisfactions de fond que nous pouvons espèrer, mais il y a un minimum de satisfaction de forme que nous devons exiger parce que notre dignité nous le prescrit impérieusement"; *ibidem*, p. 591 (Saint-Vallier c. Waddington, Varzin, 14 noiembrie 1879).

[55] *Ibidem*, p. 597 (Saint-Vallier c. Waddington, Berlin, 10 decembrie 1879). Pentru discuții „pe tema recunoașterii independenței", tot mai strict pe cea „a răscumpărării căilor ferate de statul român", J. von Radowitz, de la Externele Germaniei, a fost desemnat să întrețină „acordul" cu ambasadorii francez și german; *ibidem*. Radowitz înlocuise, în discuții relative la acele „teme" pe Bernhard Ernst von Bülow, decedat, spre regretul domnitorului Carol I; *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 34 și urm.

[56] *35 anni di relazioni italo-romene, 1879-1914. Documenti diplomatici italiani*, a cura di Rudolf Dinu, Ion Bulei, București, Univers Enciclopedic, 2001, p. 51 și urm. (Cairoli c. Fava, 5 decembrie 1879), 53 și urm. (Menabrea c. Cairoli, Londra, 9 decembrie 1879), 54 și urm. (Marochetti c. Cairoli, Paris, 12 decembrie 1879).

[57] *Ibidem*, p. 55, 56 și urm. (De Launay c. Cairoli, Berlin, 13 și 15 decembrie 1879).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui au funcţionat raţiuni politice, ţinând de preocupările „peninsularilor" de a submina sporul de influenţă austro-ungară asupra „balcanicilor" şi la Dunărea de Jos, dar şi, mai declarativ, sentimente de solidaritate neo-latină[58], la care trimisul extraordinar şi ministrul plenipotenţiar Tornielli a şi fost „instruit" să facă o înaltă referinţă, cu prilejul acreditării lui[59]. O anumită sensibilizare a „gestului" Italiei de recunoaştere a independenţei României a fost dată, e de crezut, şi de „diligenţele" demarate de Vatican „spre a separa Dioceza de Nicopole de administrarea catolicilor din Valahia"[60]. Acele „diligenţe", asumate de nunţiatura din Viena, avea „să-şi afle, spre finele anului 1880, concretizarea în desemnarea Monseniorului Ignazio Paoli ca episcop catolic de Bucureşti[61].

Momentul de vârf al recunoaşterii independenţei României l-a constituit, fără îndoială, remiterea *notei identice*, în data de 8/20 februarie 1880, de reprezentanţii Germaniei, Franţei şi Marii Britanii la Bucureşti[62]. Deşi *identică*, nota a fost remisă, în mod separat, conform uzanţelor diplomatice, de giranţii consulari german şi francez, Rotenhan şi, respectiv, Bacourt, şi de consulul general britanic White[63]. *Nota* atesta că guvernul uneia sau, respectiv, al alteia dintre puterile menţionate „a fost informat despre promulgarea, sub data de 25 octombrie 1879, a unei legi votată de Camerele de revizuire ale Principatului şi destinată să pună textul Constituţiei române în acord cu stipulaţiile inserate în articolul 44 al tratatului de la Berlin"[64]. Deşi „nu considera ca răspunzând deplin vederilor ce au călăuzit puterile semnatare" ale amintitului tratat „noile dispoziţiuni constituţionale /…/ şi, în particular, cele din care rezultă, pentru

[58] Raoul Bossy, *Politica externă a României între 1873-1880, privită de la Agenţia diplomatică din Roma*, Bucureşti, Cultura Naţională, 1928, *passim*; Domenico Caccamo, *L'Italia, la questione d'Oriente e l'indipendenza romena nel carteggio del consolato italiano a Bucarest (1870-1879)*, în „Storia e Politica", anno XVIII, 1879, no. 1, p. 65-124; *cf. 35 anni di relazioni italo-romene*, p. 51 (nota ed.).

[59] *35 anni di relazioni italo-romene*, p. 57 şi urm. (Cairoli c. Tornielli, Roma, 16 decembrie 1879).

[60] ANR, Microfilme *Vatican*, rola 7, cd. 287-297 (Archivio Segreto Vaticano, tom 548/1880: *Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari*, 1880: *Providenze per la Chiesa di Romania*) şi cd. 298 şi urm. (aceeaşi Archivio…, tom 548: Msgr. Ignazio Paoli c. Boerescu, 2 august 1879 <?>).

[61] *Ibidem*, cd. 302 şi urm., 304 şi urm. (aceeaşi Archivio…, tom 548: Leon XIII c. Carol I, 11 decembrie 1880; Carol I c. Leon XIII, Bucureşti, 31 decembrie 1880).

[62] *Documente oficiale*, p. 176 şi urm. (Nota c. Boerescu, 8/20 februarie 1880); şi în alte publicaţii, mai nou în *Independenţa României în conştiinţa europeană*, p. 278 şi urm.

[63] ANR, Microfilme *Germania* (RFG), rola 8, cd. 1386 şi urm. (Auswärtiges Amt, Bonn, *Politisches Archiv*, Abt. I.A., *Rumänien*, vol. V, Rothan c. V. Boerescu, Bucureşti, 8/20 februarie 1820); *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom III, p. 17 (nota ed.); Sorin Liviu Damean, *Diplomaţi englezi în România*, vol. I, *1866-1880*, Craiova, Editura Universitaria, 2008, p. 331 şi urm. (White c. Boerescu, Bucureşti, 8/20 februarie 1880).

[64] „Le Gouvernement (Impérial / de Sa Majesté Britannique / de la République Française) a été informé par les soins de l'agent de Sa Altesse Royale le Prince de Roumanie (à Berlin / à Paris), de la promulgation, sous la date du 25 octobre 1879, d'une loi votée par les Chambres de révision de la (sic!) Principauté et destinée à mettre le texte de la Constitution Roumaine en accord avec les stipulations insérées dans l'article 44 du traité de Berlin"; ANR, Microfilme *Germania* (RFG), cd. 1386 şi urm. (Auswärtiges Amt…, Abt. I.A., Rumänien, vol. V, doc. cit.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

persoanele de rit necreştin domiciliate în România <şi> neaparţinând niciunei naţionalităţi străine, necesitatea de a se supune formalităţilor unei naturalizări individuale[65], fiecare guvern" (al Germaniei, al Marii Britanii sau al Franţei), „încrezător în voinţa guvernului princiar, de a se apropia tot mai mult, în aplicarea acelor dispoziţiuni, de gândirea liberală de la care s-au inspirat puterile", şi doritor „să dea naţiunii române o mărturie de sentimente de amiciţie, a decis să recunoască fără întârziere Principatul României ca stat independent"[66]. În consecinţa recunoaşterii, fiecare dintre guvernele notificante se arăta dispus să dezvolte „relaţii diplomatice /…/ cu guvernul princiar"[67]. Cu titlul de trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar la Bucureşti aveau să fie acreditaţi William A. White, pentru Marea Britanie, contele Ludwig von Wesdehlen, pentru Germania, şi Jules Ducros-Aubert, pentru Franţa[68].

Referitor la *nota identică* a celor trei mari puteri, guvernanţii de la Bucureşti, satisfăcuţi că nu conţinea „vreo rezervă formală" asupra modului de îndeplinire a „delicatei condiţiuni" preconizată de articolul 44 al tratatului de la Berlin[69], nu şi-au ascuns, totuşi, la un moment dat, „dezamăgirea" faţă de expresia „de regret", conform căreia acea „îndeplinire" nu a răspuns tuturor „vederilor ce au călăuzit puterile semnatare ale tratatului de la Berlin". Prin consensul celor trei puteri, de redactarea *notei identice* s-a preocupat noul ministru de externe francez, Charles de Freycinet[70], rezultatul la care acesta a ajuns întrunind adeziunile cabinetelor de la Berlin şi Londra[71]. Acea „expresie de regret" se vedea cumva superfluă, de vreme ce principiul „naturalizării

[65] „Le Gouvernement (Impérial / de Sa Majesté la Reine / de la République) ne saurait considérer comme répondant entièrement aux vues qui ont dirigé les Puissances signataires du traité de Berlin, les dispositions constitutionnelles nouvelles dont il lui a été donné connaissance, et, en particulier, celles d'où résulte pour les personnes de rite non chrétien domiciliées en Roumanie n'appartenant d'ailleurs à aucune nationalité étrangère, la nécessité de se soumettre aux formalités d'une naturalisation individuelle…"; *ibidem.*

[66] „Toutefois, confiant dans la volonté du Gouvernement Princier de se rapprocher de plus en plus, dans l'application de ces dispositions, de la pensée libérale dont s'étaient inspirées les Puissances, et prenant acte des assurances formelles qui lui ont été transmises à cet effet, le Gouvernement (Impérial / de Sa Majesté Britannique / de la République), afin de donner à la nation Roumaine un témoignage de ses sentiments d'amitié, a décidé de reconnaître sans plus retard la Principauté de Roumanie, comme Etat indépendant"; *ibidem.*

[67] „En conséquence, le Gouvernement (Impérial / de Sa Majesté Britannique / de la République) se déclare prêt à entrer en relations diplomatiques réguliers avec le Gouvernement Princier"; *ibidem.*

[68] Reprezentantul britanic şi-a prezentat, „într-o audienţă solemnă /…/ la Principe", în chiar ziua de 8/20 februarie, scrisorile de acreditare; *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 73 ; *v.* şi Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, vol. I, p. 330 (White c. Salisbury, București, 8/20 februarie 1880). Contele Wesdehlen și-a prezentat scrisorile de acreditare pe 27 februarie / 10 martie, iar Ducros-Aubert a doua zi; *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 77.

[69] *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 69 (Boerescu, notă circulară, 27 ianuarie / 8 februarie 1880); dovadă că, la București, s-a știut „câte ceva" despre conținutul *notei identice*, înainte ca aceasta să fie remisă oficial „părții române" la 8/20 februarie 1880.

[70] *Documents diplomatiques français*, 1ère série, tom III, p. 9 (Freycinet c. Bacourt, 29 ianuarie 1880).

[71] *Ibidem*, p. 17 (Prințul Clodwig von Hohenlohe-Schillingfürst c. Freycinet, Paris, 8 februarie 1880) și 25 (Freycinet c. Pothuau, Paris, 12 februarie 1880).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

individuale a străinilor imigranţi" era urmat, „la ele acasă", sub anumite condiţii – de domiciliu, de naştere sau de ocupaţie –, de înseşi puterile ce l-au ridicat pe timpul Congresului de la Berlin[72]. Ceea ce conta, în plan politico-diplomatic, era că *nota* din 8/20 februarie a deblocat cursul recunoaşterii independenţei României şi de alte state, implicând şi stabilitatea de relaţii la nivelul legaţiilor. Cu Serbia, Belgia şi Grecia s-au stabilit la nivelul acreditării la Bucureşti de miniştri rezidenţi, Olanda acreditând însărcinat cu afaceri[73]. Şi Danemarca, Suedia, Spania, Portugalia, Confederaţia Elveţiei, dintre statele europene[74], precum şi, „de peste mări", Statele Unite ale Americii, şi-au desemnat reprezentanţi diplomatici la Bucureşti, întărind astfel recunoaşterea independenţei[75]. Din resorturile politicii externe de stat suveran, România s-a văzut în situaţia de a realiza un vast program de înfiinţarea de legaţii în diverse capitale[76]. De unde şi constatarea că recunoaşterea externă a independenţei a presupus nu doar un spor de drepturi, sub auspiciile suveranităţii depline, ci şi o mai intensă angajare de rol sau de interese naţionale la nivelul relaţiilor „cu toate statele".

[72] *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI, p. 75 (Carol Anton c. Carol I, 15/27 februarie 1880).

[73] Au fost acreditați la București: Milan A. Petronjevici, de Serbia; Joseph Jooris, de Belgia; Marc Dragenis, de Grecia; Jan A. Keun, de Olanda; *v.* Keith Hitchins, Miodrag Milin, *Relații româno-americane, 1859-1901. Documente diplomatice și consulare*, București, 2001, p. 82 și urm. (Eugen Schuyler c. William E. Evarts, București, 15 august 1880, cu „o listă" de reprezentanți diplomatici în capitala României).

[74] *Independența României în conștiința europeană, passim;* J. Jooris, reprezentantul Belgiei la București semnala ministrului său de externe, la 2 aprilie 1880, că, practic, independența României era recunoscută de *toate* puterile europene; *ibidem*, p. 287-289.

[75] Inițial, Eugen Schuyler fusese desemnat cu titlul de consul general și agent diplomatic. Observațiile formulate de Ministerul de Externe de la București și rațiunile dictate de negocierile și încheierea unui tratat comercial româno-american au condus la încercarea de reprezentantul american a titlului de ministru rezident, el fiind acreditat ca „însărcinat cu afaceri și consul general"; Keith Hitckins, Miodrag Milin, *Relații româno-americane, 1859-1901. Documente diplomatice și consulare*, București, 2001, p. 73 și urm. (Schuyler c. Evarts, Roma, 17 iunie 1880), 81 și urm.; 111 și urm. (același c. același, București, 15 august 1880 și 4 februarie 1881).

[76] *Memoriile regelui Carol I*, vol. XVI și XVII, *passim*. Un caz special a fost cel al colonelului Sergiu Voinescu, „în misiune" pentru Brazilia și Statele Unite; *v. Independența României în conștiința europeană*, p. 307 și urm. (Hoyos c. Haymerle, București, 17 noiembrie 1880, despre acea „misiune"); Keith Hitchins, Miodrag Milin, *op. cit.*, p. 84 și 86 (Schuyler c. Evarts, 8 și 10 septembrie 1880).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIE INTERNATIONALE ANERKENNUNG DER UNABHÄNGIGKEIT RUMÄNIENS. DER EINFLUSS DES DEUTSCH – ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN BÜNDNISSES VOM 1879 (Zusammenfassung)

Stichworte: Unabhängigkeit Rumäniens; internationale Beziehungen; Deutschland; Österreich-Ungarn.

Damit seine Unabhängigkeit auch anerkannt wurde, hatte Rumänien gemäß dem Berliner Vertrag vom 13. Juli 1878 eine Reihe von Bedingungen zu erfüllen. Da wäre zunächst die Abtretung von Gebieten im südlichen Bessarabien an Russland zu nennen; sodann die Lösung von Fragen der politischen wie der Religionsfreiheit durch eine Abänderung von Artikel 7 der Verfassung. Diesen Bedingungen hat Deutschland den Rückkauf der wichtigsten Eisenbahnstrecken von der Berliner Aktiengesellschaft durch Rumänien hinzugefügt. Für nicht wenige Historiker hat sich Deutschland seinen Zuwachs an Macht, der auf europäischer Ebene durch das Bündnis mit Österreich-Ungarn sichtbar wurde, zunutze gemacht, um Rumänien die „Erfüllung aller Bedingungen" aufzuzwingen. In weiteren Verlauf führten die geostrategischen Ziele des Zweibundes zu einer Entspannung der deutschen Position hinsichtlich Rumäniens, sowohl in Bezug auf die Anerkennung der Unabhängigkeit als auch bei der Ausrufung des Königreichs. Berlin hat schließlich die Lösung der rumänischen Regierung für die „israelische Frage" ebenso wie die Einrichtung des Hauptsitzes der Eisenbahn-gesellschaft in Bukarest akzeptiert.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LIVIU BRĂTESCU[*]

GERMANIA ÎN POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI (1878-1888)

Într-un mediu politic în care Franţa era, şi datorită sprijinului acordat diferitelor obiective politice româneşti, considerată ca un aliat statornic şi necondiţionat, modul în care evoluează scena politică europeană după 1866 creează destule momente de confuzie. Preluarea treptată de către Germania a rolului de primă „vioară" în politica internaţională îi determina pe mulţi lideri politici români să o privească cu atenţie, dar şi cu speranţă, mai ales după venirea pe tronul de la Bucureşti a unui prinţ din dinastia de Hohenzollern. Chiar dacă unii dintre actorii politici importanţi ai României comiteau în cursul anilor 1870-1871 anumite gesturi politice care puteau fi considerate ca fiind cel puţin inamicale la adresa Germaniei, destui dintre ei realizau tot mai mult faptul că, dincolo de simpatiile lor, o ţară ca România nu putea ignora în planurile sale de politică externă nici unul din statele importante ale Europei. Ceea ce avea să se întâmple la Berlin în 1878 putea fi considerat un adevărat avertisment pentru toată clasa politică românească în privinţa apropierii momentului în care trebuia să se decidă în legătură cu un grup sau altul de puteri spre care intenţiona să se orienteze. Apropierea şi în cele din urmă aderarea României la Tripla Alianţă devenea după 1878 un obiectiv politic important pentru Carol I şi I.C. Brătianu, chiar dacă el nu era anunţat în mod public, iar realizarea lui presupunea depăşirea câtorva obstacole interne (opoziţia taxa mereu orice gest care putea fi considerat unul de natură a atinge interesele României), dar şi externe (permanenta suspiciune asupra simpatiei pe care ar fi avut-o Brătianu şi nu doar el pentru Rusia). Dincolo de necesitatea de a face parte dintr-o alianţă politică şi militară, decizia era greu de luat din câteva motive. În primul rând, existenţa în cadrul unui stat precum Austro-Ungaria, avut în vedere pentru o colaborare politică, a unor teritorii locuite de români contribuia serios la îngreunarea identificării unor explicaţii care să poată fi acceptate de către cât mai mulţi români. În al doilea rând, deşi teama de Rusia era destul de puternică în rândul unui număr important de oameni politici de la Bucureşti, ea nu contribuia la o rapidă acceptare a orientării României spre Tripla Alianţă. Dacă la această situaţie mai adăugăm şi propaganda făcută de politicieni, precum Gr. M. Sturdza în favoarea

[*] Academia Română, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 91–104

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rusiei, avem un tablou complet asupra dilemelor existente în lumea politică românească după 1878. Întrebarea care poate să apară în acest moment este legată de motivele pentru care Germania, după o reţinere nedisimulată în anii 1866-1878 în sprijinirea României în diverse proiecte, depune un efort constant pentru ca aceasta din urmă să devină aliata ei. Demersul de faţă încearcă să găsească răspuns la această întrebare, dar şi la alte câteva neformulate aici.

Privită din perspectiva modului în care reacţionase elita politică de la Bucureşti faţă de hotărârile Congresului de la Berlin din 1878, reuniunea din capitala Germaniei contribuise la conştientizarea de către o bună parte a clasei politice româneşti a faptului că arena internaţională se caracteriza printr-un pragmatism foarte clar asumat. Modul în care se raportaseră puterile europene faţă de revendicările româneşti era un semnal evident în privinţa lipsei oricărei disponibilităţi a marilor puteri de a accepta punerea sub semnul întrebării de către România a deciziilor luate şi asumate de statele semnatare ale actului încheiat la Berlin. Aderarea României la „blocul central-european" nu doar că devenea în contextul internaţional de după 1878 singura opţiune posibilă, dar fusese practic anunţată de o serie de acţiuni politice în desfăşurarea şi realizarea cărora România era sprijinită de state precum Germania şi Austro-Ungaria. Prima acţiune din seria amintită – proclamarea Regatului –, dincolo de modificarea statutului juridic internaţional, devenea pentru guvernul condus de I.C. Brătianu o urmare firească a câştigării independenţei de stat şi a dreptului pe care-l obţinuse România de a produce acele schimbări de care credea că avea nevoie în evoluţia ei ulterioară. Ceea ce începeau să realizeze oameni precum Carol I şi prim-ministrul României, după Congresul de la Berlin, era ideea că marile puteri susţineau sau respingeau după propria lor logică anumite solicitări venite din partea „noilor" state ale Europei. În consecinţă, o acţiune de tipul celei din 14 martie 1881 impunea o pregătire atentă pe parcursul căreia nici un factor, inclusiv cel de natură economică, care ar fi putut contribui la capacitarea puterilor europene pentru susţinerea proiectului politic deja amintit, nu putea fi ignorat. Pentru o societate tot mai atentă la acte şi gesturi simbolice, acordarea pentru suveranul ei a unei consideraţii asemănătoare cu aceea a monarhilor europeni era un obiectiv deosebit de important. Fixată ca obiectiv în cadrul guvernului, încercarea de a obţine recunoaşterea modificării amintite începea cu Italia, iar apoi luând în calcul poziţia tot mai importantă pe care o juca Austro-Ungaria în această zonă a Europei, Ion Bălăceanu era trimis la Viena pentru demararea unor discuţii în direcţia amintită. Fără a exista vreo explicaţie concretă, România cerea la jumătatea lunii iulie 1878, prin intermediul lui Mihail Kogălniceanu, reprezentantului Italiei la Bucureşti opinia guvernului său în privinţa asumării de către Carol I a titlului de „Mare Domn" şi „Alteţă Regală". Cunoscând suspiciunile şi temerile existente în rândul diplomaţiei europene faţă de multe din demersurile legitime ale României, guvernul liberal încerca prin astfel de acţiuni să anunţe într-un fel noua modificare de statut juridic pe care România

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se pregătea să o realizeze, respectiv trecerea de la Principat la Regat[1]. Datorită influenţei deţinute de Imperiul Habsburgic la Berlin devenit noul decident pentru partea sud-est europeană, România lua în calcul posibilitatea ca dubla monarhie să devină pentru viitor un posibil partener extern. Conformându-se dispoziţiilor venite de la Bucureşti, în cadrul discuţiilor pe care le are cu Gyula Andrássy, Ion Bălăceanu îi comunica intenţia lui Carol de a-i fi recunoscut titlul de Alteţă Regală. Nedorind să fie implicat direct, dar nici să dea un răspuns negativ solicitării formulate de români, reprezentantul austriac, după ce aprecia chestiunea ridicată ca fiind „delicată" şi „intempestivă", sugera o soluţie interesantă, ţinând cont din partea cui venea, şi anume asumarea prin decret a titlului amintit de către suveran. Etapa următoare presupunea comunicarea acestei decizii puterilor europene printr-o notă diplomatică, acţiune ce primea promisiunea unui sprijin total din partea Austro-Ungariei[2]. Alt tip de mesaj era transmis în aceeaşi perioadă de la Berlin. Nedorind parcă să lase loc vreunui dubiu, intenţiile statului condus de Wilhelm I erau transmise prin vocea autorizată a cancelarului Bismarck în timpul discuţiilor din iulie 1879 cu ministrul de finanţe D.A. Sturdza aflat la Berlin. Cancelarul afirma că, deşi cunoştea şi înţelegea simpatia românilor pentru Franţa[3], ar fi preferat ca România să-şi asume apropierea de Germania, în felul acesta existând şanse sporite pentru ca ambiţiile Rusiei în zona balcanică să fie temperate[4]. Era într-o asemenea declaraţie nu doar o propunere, ci am spune chiar un angajament pe care Germania şi-l lua acum, precizând cu destulă abilitate finalitatea unei astfel de colaborări şi anume blocarea expansiunii ruseşti. Faptul că, în ciuda unor asemenea discuţii amicale, din punctul de vedere al lui Bismarck nu sosise momentul unei apropieri reale reiese şi din declaraţia pe care acelaşi demnitar german i-o făcea ambasadorului francez, în privinţa momentului recunoaşterii independenţei României: „câteva luni de sugrumare vor face bine românilor înainte ca ei să fie autorizaţi să se bucure de independenţă"[5]. În aparenţă, recunoaşterea independenţei depindea de modificarea articolului 7 din Constituţie ce fusese sancţionată de Carol I pe 12 octombrie 1879, motivul real fiind însă mult aşteptata aprobare de către Parlamentul român a convenţiei de răscumpărare a căilor ferate. Evenimentul realizat la 22 decembrie 1879[6] genera aproape imediat, pe 8 februarie 1880, recunoaşterea şi de către Germania a independenţei României. Ei i se alătura în scurt timp Anglia şi Franţa[7]. Tranşant

[1] Raul V. Bossy, *Politica externă a României între anii 1873-1880. Privită de la Agenţia diplomatică din Roma*, Bucureşti, Editura Cultura naţională, 1927, p. 7.

[2] Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianţă (1878-1914)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979, p. 34.

[3] Mite Kremitz, *Regele Carol al României*, Iaşi, Editura Porţile Orientului, 1995, p. 95.

[4] K. Hitchins, *România (1866-1947)*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 148.

[5] V. Cristian, *1878-1914*, în *România în relaţiile internaţionale, 1699-1939*, ed. Leonid Boicu, Vasile Cristian, Gheorghe Platon, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 308.

[6] Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 236.

[7] Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca de obicei, cancelarul Bismarck mărturisea deschis că motivul real al întârzierii germane era determinat de reglementarea afacerii Strousberg. Acesta îi va spune lui I.C. Brătianu în timpul călătoriei pe care o întreprinde în acelaşi an la Berlin că: „România va avea în Imperiul german un sprijin călduros, acuma când mărul discordiei drumurilor de fier nu mai există”[8]. Supralicitând, şeful guvernului de la Berlin se arăta gata să sprijine chiar ridicarea României la rang de regat[9]. Perioada pe care a parcurs-o România între anii 1877-1881 a fost una deosebit de dificilă. Concluzia pe care a desprins-o guvernul liberal condus de I.C. Brătianu a fost aceea a necesităţii alăturării la o alianţă suficient de puternică pentru a face faţă presiunilor din exterior. România nu mai putea să amâne prea mult momentul exprimării unei opţiuni ţinând cont de faptul că Germania şi Austro-Ungaria dăduseră suficiente semnale în privinţa intenţiilor lor. Deplasarea lui Carol I la Viena în 1880 era în viziunea diplomaţiei austriece ocazia binevenită pentru concretizarea apropierii României de Tripla Alianţă[10]. Dacă la discuţiile amintite mai adăugăm şi promulgarea la 26 ianuarie 1880 a legii pentru cesiunea căilor ferate către statul român, credem că existau destule argumente care să-l facă pe şeful guvernului liberal să spere într-un succes al vizitei sale din primăvara anului 1880 efectuată în Germania şi Austro-Ungaria. Pentru un om politic cu experienţa lui I. C. Brătianu era limpede că încă din acel moment exista o legătură puternică între recunoaşterea proclamării României ca Regat şi semnarea unui tratat cu Germania. Chiar dacă prim-ministrul român insista şi pe creşterea de prestigiu pe care ar fi dobândit-o dinastia de Hohenzollern în România după trecerea acesteia la Regat, ceea ce conta cu adevărat pentru Germania erau în primul rând cele două probleme deja amintite şi anume rezolvarea afacerii Strousberg şi cea a semnării unui tratat politic[11]. Ca de fiecare dată, deplasări de tipul celei făcute acum de I.C. Brătianu erau disimulate şi prezentate ca având diferite obiective. Acordarea ordinului „Steaua României” pentru şeful statului german şi pentru cancelar[12] erau considerate a fi bune pretexte pentru justificarea unei deplasări precum cea menţionată. Fără a cunoaşte amănuntele întâlnirilor din cele două capitale, ele pot fi considerate ca fiind încununate cu succes ţinând cont de acceptul pe care Bismarck şi Wilhelm I îl comunicau lui Carol I privind sprijinul lor pentru noul statut al României[13]. După astfel de acţiuni şi discuţii se putea spune că România intrase în privinţa relaţiei cu Germania în epoca gesturilor simbolice, dacă luăm în considerare acordarea din partea statului român a distincţiei amintite, urmată de

[8] Emil Diaconescu, *România şi Marile Puteri după Congresul de la Berlin până la 1914*, Iaşi, Institutul Grafic Presa Bună, 1937, p. 10.

[9] *Ibidem*, p. 10.

[10] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, *Întregitorii*, Bucureşti, Biblioteca Academiei, 1939, p. 227, 229.

[11] G. Fotino, *Din vremea renaşterii naţionale a ţării româneşti. Boierii Goleşti*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1934, p. 49.

[12] *Ibidem.*

[13] *Ibidem*, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conferirea unei importante decoraţii germane de către însuşi împăratul Wilhelm I, „marea cruce a ordinului coran", pentru I.C. Brătianu. Respectând legislaţia românească, liderul liberal avea să o poarte începând cu 15 aprilie 1880, după aprobarea dată de către şeful statului român[14]. Vrând poate să se asigure de soliditatea sprijinului celor două monarhii, suveranul român efectua şi el o vizită câteva luni mai târziu după cea a primului ministru în Germania şi Austro-Ungaria[15]. Dincolo de retorica politică obişnuită, ziare precum „Timpul" trădau, prin multe din textele publicate în această perioadă, o anumită temere faţă de riscul pe care şi-l asuma România apropiindu-se prea mult doar de un pol de putere din arena internaţională[16]. Bine pregătită în plan extern, proclamarea Regatului era precedată de o dezbatere aprinsă în interiorul clasei politice româneşti, ca urmare a articolului publicat la 1 ianuarie 1881 în „Timpul", de către Titu Maiorescu, apărut mai întâi la sfârşitul anului precedent în „Deutsche Revue"[17]. Pentru un grup politic cunoscut pentru simpatiile sale faţă de Germania, acuzaţii potrivit cărora liberalii ar fi intenţionat o subordonare economico-politică faţă de statul condus de Wilhelm I surprindeau cu siguranţă[18]. Extrem de important, ţinând cont de poziţia pe care o ocupa în acel moment în arena internaţională, era atitudinea pe care urma să o adopte Germania. Surprinzător aproape, dacă nu am cunoaşte înscrierea problemei căilor ferate pe cursul dorit de guvernul german, acesta dădea semnalul unei recunoaşteri rapide a actului de la 14 martie[19]. Simpatia faţă de „noul regat" manifestată de Germania şi Austro-Ungaria devenea foarte clară şi era exprimată public: „Germania şi Austro-Ungaria sunt dintre cele mai călduroase amice ale noului regat, sub condiţia naturală ca România, apreciind condiţiile existenţei ei, să recunoască valoarea unei înţelegeri intime cu Austro-Ungaria"[20]. Eforturile, sacrificiile pe care românii le făcuseră pentru a fi primiţi ca membri de drept în familia statelor europene erau apreciate de importantul ziar german ce apărea la Viena, „Deutsche Zeitung"[21]. Unul dintre liderii germani care-şi exprima poziţia faţă de noua realitate politică de la Bucureşti era chiar Bismarck. Cancelarul german îi declara reprezentantului României, Liteanu, că nu avea obiecţii faţă de transformările din Bucureşti, dar datorită relaţiilor de rudenie cu familia domnitoare de la nordul Dunării, Germania dorea ca alte puteri să aibă iniţiativa recunoaşterii noului regat. Diplomatul român încheia, arătând că această atitudine „binevoitoare" se datora tocmai vizitei pe care liderul liberal o făcuse la Berlin în 1880[22]. Bunăvoinţa aceasta a Germaniei nu putea să înlocuiască

[14] ANIC, fond Brătianu, dosar 4, 1880, fila 3f.
[15] *Ibidem.*
[16] „Românul", 10 septembrie 1880, p. 125.
[17] Idem, 12, 13 ianuarie, an 25, 1881, p. 33.
[18] Idem, 14 martie, an 25, 1881, p. 237.
[19] Biblioteca Naţională, colecţii speciale, 7 aprilie 1881, filele 907-909.
[20] „Românul", 17 martie, an 25, 1881, p. 247.
[21] *Ibidem*, p. 253.
[22] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atitudinea pragmatică ce o caracteriza în desfăşurarea politicii ei externe, motiv pentru care aştepta în continuare ca alte puteri să recunoască mai întâi apariţia unui nou regat pe harta Europei[23]. În faţa acestei situaţii, România apela la un stat care-şi manifestase deja până în acel moment susţinerea pentru diverse demersuri politice şi anume Austro-Ungaria, cu speranţa că ea va fi prima membră a concernului european care recunoştea punerea în practică a noului obiectiv politic românesc[24]. Reacţiile imediate şi pozitive ale Austro-Ungariei, Germaniei şi Rusiei din 25 martie 1881 faţă de proclamarea Regatului României nu erau deloc rodul întâmplării, ci dimpotrivă apăreau ca o consecinţă firească a activităţii desfăşurate de diplomaţia românească după Congresul de la Berlin[25]. Chiar dacă ruptura dintre elita conservatoare şi cea liberală era una destul de serioasă, în anii ce au urmat războiului de independenţă există anumite contacte între lideri liberali şi conservatori. Un reprezentant important al grupării conservatoare, P.P. Carp, nemulţumit şi de evoluţia Partidului Conservator, considera potrivit să aibă o colaborare în domeniul politicii externe cu I.C. Brătianu. Conservatorul moldovean, ferm convins că o apropiere a României de Tripla Alianţă putea contribui la o atitudine mai prietenească a Austriei în raport cu România pe tema navigaţiei pe Dunăre, poartă în anii 1880-1883 numeroase discuţii cu I.C. Brătianu în acest sens[26]. La fel ca şi în cazul proclamării Regatului, aderarea României la Tripla Alianţă era perfectată după o vizită pe care Regele Carol I o efectua în Germania şi Austro-Ungaria în vara lui 1883. Pretextul noii întâlniri era de această dată botezul noului născut al prinţului Wilhelm. Decizia şefului statului român de a purta mai întâi discuţii cu omologul său german, după care cu acela austriac nu era decât expresia unei dorinţe, manifestate concret, mai puternice a Germaniei în acel moment pentru apropierea României de Puterile Centrale. Cu toate acestea, diplomaţi austrieci importanţi, precum Kálnoky, nu-şi ascundeau satisfacţia în momentul în care aflau la jumătatea lunii august despre întâlnirea Regelui României cu împăratul austro-ungar[27]. Contestat altădată şi bănuit de simpatii ruseşti, deşi nimic nu justifica astfel de aprecieri, I.C. Brătianu devenea după 1881 un adevărat partener de dialog pentru diplomaţia vieneză. Liniştea manifestată de unii diplomaţi austrieci, precum baronul Salzberg, în privinţa direcţiei înspre care se îndrepta politica externă a României, era determinată, în primul rând, de acordul cunoscut de altfel pe care I.C. Brătianu şi-l dăduse pentru aderarea României la Tripla Alianţă[28]. Impresia pe care o provoacă întreaga desfăşurare a tratativelor este aceea că, asigurată fiind de intenţiile României în privinţa politicii sale

[23] *Ibidem.*

[24] Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 56.

[25] *Ibidem*, p. 59.

[26] C. Gane, *P. P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. I, Bucureşti, Editura Ziarului Universul, 1936, p. 284.

[27] *I. C. Brătianu şi fiii*, două conferinţe ţinute de Al. Teodorescu, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1938, p. 45.

[28] Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

externe, Germania îndemna statul condus de Carol I să ajungă mai întâi la o înţelegere cu Austria, deşi cercurile politice responsabile de la Bucureşti doreau un asemenea act încheiat mai degrabă cu Germania. O atitudine precum cea invocată deja a Germaniei putea crea şi impresia că aceasta dorea să-şi asume cât mai puţine obligaţii faţă de România, fapt care nu-l împiedica pe Carol I să poarte pe 25 august 1883 cu împăratul Franz Joseph, Kálnoky şi prinţul Reuss, ambasadorul Germaniei[29], discuţii lămuritoare în privinţa viitorului lor politic[30]. Îmbunătăţirea relaţiilor dintre cei doi monarhi reprezenta un pas important făcut în apropierea statelor pe care le conduceau, dar cu siguranţă nu unul suficient. Eforturi importante trebuiau făcute în continuare la nivel guvernamental, iar aici apărea rolul şefilor de guvern[31]. În cadrul întâlnirii desfăşurate la Gastein în mare secret[32], prim-ministrul român nu făcea un mister din greutăţile pe care trebuia să le depăşească în privinţa relaţiei României cu Austro-Ungaria, dar preciza în acelaşi timp că dificultăţile cunoscute puteau fi depăşite după alăturarea Germaniei la acordul dintre România şi Dubla Monarhie. Înţelegând importanţa unei corecte comunicări cu restul factorilor decidenţi despre tratativele de la Gastein, Brătianu îl anunţa la 7 septembrie pe D.A. Sturdza, în calitatea sa de ministru de externe, imediat după încheierea discuţiilor cu cei doi lideri politici marcanţi, despre argumentele ce i-au fost prezentate pentru ca România să accepte să facă parte din „liga păcii”[33]. Formula aceasta era preferată de Bismarck pentru că într-un fel se dorea să se transmită un mesaj şi României referitor la intenţiile Germaniei privind teritoriile locuite de românii de la răsărit de Prut. Dincolo de faptul că destui diplomaţi germani sperau încă în posibilitatea unei înţelegeri cu Rusia care reprezenta totuşi mai mult interes, diplomaţia vieneză şi cea berlineză doreau să-şi ia toate măsurile de precauţie faţă de o eventuală implicare a lor de către România într-un război cu Rusia[34]. După mai multe negocieri, proiectul prezentat de Kálnoky la 25 septembrie 1883 lua forma unui tratat de alianţă între România şi Austro-Ungaria şi era semnat o lună mai târziu. Ultimele formalităţi erau încheiate la 6 noiembrie, când regele Carol I şi Franz Joseph semnau documentul ce consemna noua orientare politică a României[35], după care urma o altă ratificare, de data aceasta a tratatului de aderare a Germaniei la alianţa dintre cei doi monarhi amintiţi, fapt care se petrecea la 19 noiembrie 1883[36]. Oricât de secrete ar fi vrut guvernele implicate în actul amintit să rămână toate aceste discuţii, întâlnirile

[29] „Românul”, 16, 17 august, an 27, 1883, p. 232.

[30] ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 19, 1883, fila 37.

[31] Idem, 28 august 1883, fila 41.

[32] Idem, 31 august 1883, fila 36; Gh. I. Brătianu, *Bismarck şi I. C. Brătianu*, extras din *RIR*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1936, p. 3.

[33] ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 19, 1883, filele 71-72.

[34] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 12-13.

[35] *Din corespondenţa familiei I. C. Brătianu*, vol. I, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1934, p. 251.

[36] *Ibidem*, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

frecvente dintre cei trei monarhi şi şefii lor de guverne nu puteau să rămână fără urmări în plan public. Interesant devenea faptul că, în chiar ziua semnării tratatului româno-austro-ungar, Parlamentul de la Bucureşti devenea locul în care liberalul Anastasie Stolojan rostea un discurs provocator cu privire la motivele ce-l determinaseră pe suveranul român să se oprească la Viena în timpul călătoriei sale din vara anului 1883[37]. Fără să dea prea multe explicaţii, I.C. Brătianu declara în Camera Deputaţilor la 29 octombrie doar că România şi cele două state membre ale „Triplei Alianţe" se apropiaseră din punct de vedere politic în urma vizitei efectuate de el şi suveran, dar fără a se fi încheiat vreo alianţă[38]. Pentru un om politic care-şi obişnuise auditoriul să vorbească despre misiunea României în această parte a Europei, era o schimbare destul de mare să vorbească acum despre incapacitatea statelor mici de a influenţa fundamental evenimentele dintr-o zonă precum cea balcanică[39]. Satisfacţia lui era cu toate acestea una deosebită datorită modului în care acţionase în plan internaţional guvernul pe care-l conducea şi care crease acum posibilitatea unor opţiuni în materie de posibili aliaţi[40]. Aparent neatent, dar mai degrabă intenţionat, Brătianu lăsa să se întrevadă faptul că România făcuse deja o alegere în clipa în care reda o mică parte dintr-o discuţie purtată cu Bismarck în care acesta prezenta „Tripla Alianţă" ca o alianţă politică defensivă preocupată de menţinerea păcii în zonă[41]. Cei care, asemeni deputatului G. Ianoli, apreciau drept riscantă manifestarea unei opţiuni clare de politică externă erau liniştiţi de prim-ministru prin redarea unui fragment dintr-o discuţie cu acesta, în care accentul cădea pe puţina disponibilitate a celui din urmă de a accepta provocări la adresa păcii[42]. În condiţiile în care prim-ministrul român încerca să păstreze măcar puţin din evoluţia relaţiei dintre România şi Tripla Alianţă, un lucru de neînţeles se întâmpla tocmai la Viena. Influentul ziar „Neue Freie Presse" publica la 10 septembrie un text bine documentat ce explica stadiul în care ajunseseră tratativele şi dezvăluia iminenţa încheierii unui tratat[43] între cele două guverne vecine. Arătând că nu sunt complet în afara jocului politic, conservatorii cereau prin „Timpul" din 20 octombrie 1883 să nu mai fie negat un lucru evident şi anume intrarea României în alianţă cu Austro-Ungaria[44]. Lucrurile erau foarte clare pentru conservatori şi din cauza nervozităţii manifestate de şeful guvernului român în momentul în care fusese întrebat despre politica externă a executivului pe care-l conducea[45]. Semnarea alianţei cu Dubla Monarhie nu contribuia la o

[37] *MOf*, nr. 18, Adunarea Deputaţilor, sesiunea 1883-1884, 30 octombrie, p. 174.

[38] Idem, nr. 27, 14 noiembrie, p. 276-277; Ion Bălăceanu, *Amintiri politice şi diplomatice (1848-1883)*, Bucureşti, Editura Cavalioti, 2003, p. 222.

[39] I. C. Brătianu, *Acte şi cuvântări*, vol. VIII, octombrie 1882 – noiembrie 1883, publicate de G. Marinescu şi C. Grecescu, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1941, p. 211.

[40] *Ibidem*, p. 212.

[41] *Ibidem*, p. 218.

[42] *Ibidem*, p. 216.

[43] Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 246.

[44] *Ibidem.*

[45] „Românul", 25 noiembrie, an 27, 1883, p. 245; „Naţiunea", 26 noiembrie, an 27, 1883, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diminuare a suspiciunilor faţă de România, văzută în continuare ca un stat gata oricând să încheie o colaborare politică cu Rusia. Intransigenţa manifestată faţă de România nu-i determina pe diplomaţii Puterilor Centrale să blocheze dialogul diplomatic cu reprezentanţi ai guvernului ţarist, precum Giers aflat în aceeaşi perioadă în capitala Germaniei şi Austro-Ungariei într-o încercare eşuată de a repune în funcţiune „alianţa păcii”[46]. Relatări precum cele din „National-Zeitung”[47] sau „Die Presse”[48] arătau clar că singurul impediment în calea unei apropieri a Rusiei de Germania şi Austro-Ungaria era reticenţa ţarului. Toate aceste discuţii dovedeau că factorii responsabili de la Bucureşti luaseră decizia alăturării României la Tripla Alianţă la timpul potrivit. Pericolul cel mai mare pe care-l evitase Bucureştiul prin semnarea actului de la 28 octombrie 1883 era tocmai cel care putea să apară din încheierea unor acorduri de tipul celor pe care încerca să le concretizeze Giers şi care ar fi putut produce efecte asupra unor state cu potenţialul, nu doar economic, redus ca cel al României. Mişcarea pe care Rusia încerca să o realizeze în această perioadă, dar şi în anii următori, trebuie privită într-un context mai larg şi anume acela al interesului manifestat de marile puteri europene pentru găsirea unor modalităţi de control asupra zonei balcanice. Un episod în cadrul scenariului amintit îl reprezenta conflictul sârbo-bulgar din 1885 care, în ciuda aparenţelor, nu era doar un incident zonal.

În condiţiile în care aderarea României la Tripla Alianţă devenea cauză a unor divorţuri politice, precum cel dintre C.A. Rosetti şi I.C. Brătianu, credem că analiza făcută de unii factori decizionali din dubla monarhie asupra motivaţiei reale pentru care executivul de la Bucureşti şi regele acceptaseră semnarea tratatului din octombrie 1883 nu poate fi ignorată. Fin observator al scenei politice româneşti, baronul Mayr conştientiza că pentru România ceea ce primase în opţiunea din toamna anului amintit nu erau simpatiile sau afinităţile cu lideri politici din dubla monarhie, ci era expresia unei necesităţi politice. Curios putea să pară faptul că la o distanţă deja destul de mare de timp de momentele în care îşi manifestase deschis simpatia pentru Franţa, I.C. Brătianu era perceput în continuare ca un filofrancez ale cărui intenţii privind aderarea României la Tripla Alianţă impuneau, considera diplomatul amintit, o serioasă analiză. Cel pe care îl recomanda Mayr către superiorul său Kálnoky, într-o corespondenţă din 4 martie 1884, ca fiind singurul militant real al acestei apropieri, era D.A. Sturdza. Ceea ce devine limpede în această perioadă era faptul că puterile de care România încerca să se apropie nu jucau totul pe o singură carte. În ciuda garanţiilor pe care Brătianu le primea din partea baronului Mayr, trimis de către Kálnoky pentru a-l asigura că întâlnirea desfăşurată la Skiernewice din primăvara lui 1884, între Rusia, Austria şi Germania, nu era o acţiune întreprinsă împotriva cuiva, ci doar încercarea de a stabili o

[46] „Românul”, 2 februarie, an 28, 1884, p. 105.
[47] *Ibidem*, p. 105.
[48] Idem, 9 februarie, an 28, 1884, p. 125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relaţie de prietenie între şefii statelor vecine[49], pentru România existau destule elemente să aibă emoţii, ţinând cont de limbajul dublu al diplomaţilor vremii. Cu toate că întrevederi de genul celor amintite puteau constitui motive suficiente de îngrijorare pentru I.C. Brătianu, la nivelul opiniei publice se încerca transmiterea unui sentiment de linişte prin explicarea amănunţită a contextului în care se desfăşurase reuniunea celor trei împăraţi[50]. Dintr-un calcul politic evident, se încerca în această perioadă convingerea cititorilor asupra faptului că România guvernată de liberali nu avea motive de îngrijorare privind securitatea graniţelor sale. Textele apărute în presa liberală trădau în descrierea unor evenimente, precum cele deja menţionate, un calm greu de găsit în perioada anterioară anului 1883. Siguranţa manifestată de cei de la „Voinţa Naţională", devenit noul ziar de popularizare a mesajelor oficiale ale liberalilor, era dată şi de informaţiile care veneau dinspre Viena, dar şi de modul de manifestare al acesteia în anumite momente. Astfel, dacă altădată schimbarea unui guvern, dar chiar şi a unui ministru de externe sau interne, provocau serioase îngrijorări, nu acelaşi lucru se putea spune despre atitudinea guvernului de la Viena, în momentul în care devenea publică demisia lui P.P. Carp din postul deţinut în capitala Imperiului Habsburgic şi a lui D. A. Sturdza din fruntea ministerului de externe, înlocuit la 2 februarie 1885 cu Ion Câmpineanu. Motivul calmului manifestat de executivul de la Viena era convingerea care exista în cadrul său potrivit căreia indiferent cine ar fi deţinut portofoliul de la externe din România, nu existau semnale vizibile privind vreo intenţie de schimbare a cursului politicii internaţionale[51].

Anii 1886-1888 au spre deosebire de ceilalţi o particularitate interesantă şi anume, exercitarea unei influenţe deosebite a schimburilor comerciale asupra relaţiilor politice. Sprijinul pe care România îl aştepta de la Austro-Ungaria şi Germania devenea direct proporţional cu gradul în care interesele lor economice în această parte a Europei erau sau nu satisfăcute. Războiul vamal declanşat de România cu Austro-Ungaria, plecat de la decizia primului stat de a-şi stabili pe baze reciproc avantajoase relaţiile comerciale, reprezintă o dovadă a celor afirmate anterior. Demonstrând că era capabil să-şi asume statutul de ţară independentă, România adopta legea vamală în 1886 prin care era stabilită o supratxă de 30% asupra valorii mărfurilor şi produselor importate din state care ar fi supus mărfurile şi produsele româneşti la o taxare deosebită de taxele ordinare din tarifele lor vamale generale[52]. Simţind nevoia unui sprijin din partea Germaniei, România poartă, la sfârşitul anului 1886 şi la începutul anului 1887, negocieri pentru încheierea unui tratat comercial suplimentar, care să rectifice unele prevederi ale convenţiei comerciale româno-germane, încheiată la 14 noiembrie 1877 şi ratificată la 10 iulie 1881. Convenţia comercială

[49] ANIC, fond Carol I, Casa Regală, 2 noiembrie 1884, dosar 4, 1884, fila 63.
[50] „Voinţa naţională", nr. 74, 9 octombrie, an 1, 1884, p. 1.
[51] Gh. N. Căzan, Şerban Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 142.
[52] *Ibidem*, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

româno-germană modificată a intrat în vigoare la 17 februarie 1887. În aceeaşi perioadă de timp, guvernul român întreţine discuţii pentru parafarea unei convenţii consulare cu Germania, dar care, din cauza prevederilor dezavantajoase pentru România, contribuia la sporirea numărului protestatarilor la adresa guvernului liberal. La începutul anului 1887 tot mai mulţi îşi manifestau nemulţumirea faţă de conţinutul documentului amintit pentru că, în viziunea lor, ar fi fost afectată foarte serios suveranitatea României[53]. Atmosfera devine la un moment dat atât de ostilă, încât Brătianu renunţă să mai ratifice convenţia comercială cu Germania la începutul lui 1887, iar câteva luni mai târziu se va renunţa chiar la convenţia consulară.

Dacă în 1883 guvernele german şi austro-ungar vorbeau din dorinţa de a-l convinge pe Brătianu să încheie alianţa cu Austro-Ungaria de iminenţa izbucnirii unui război când acesta era în mod real foarte puțin probabil, în 1887, când pericolul izbucnirii războiului era mai aproape, guvernul de la Viena vorbea de pace. Executivul habsburgic spera în felul acesta să-i determine pe guvernanţii de la Bucureşti să nu denunţe tratatul de alianţă cu Austro-Ungaria şi Germania cu un an înainte de expirare, prelungindu-i prin aceasta, în mod automat, valabilitatea pe încă trei ani. O altă particularitate a perioadei la care am făcut deja referire este implicarea într-o măsură mai mare decât până atunci a suveranului român şi arhiducelui Albrecht din familia imperială austriacă în desfăşurarea negocierilor privind continuarea alianţei secrete româno-austro-ungare[54]. Aceeaşi acţiune pentru prelungirea alianţei României cu Puterile Centrale a fost dusă şi la Berlin. Într-o scrisoare către regele Carol I, ministrul României la Berlin, Gh. Vârnav Liteanu, îşi informa suveranul asupra acordului dat de principele Bismarck „pentru a prelungi, cu dorinţa regelui Carol”[55], starea actualelor noastre relaţii cu Germania şi considera prelungirea alianţei ca intrată deja în vigoare, ea nefiind denunţată de nici una dintre părţi[56]. Guvernul român accepta invitaţia adresată lui D.A. Sturdza de a vizita Berlinul şi Viena, iar cu acest prilej ministrul român ridica problema aderării Italiei la tratatul de alianţă al României cu Austria şi Germania. La 17 februarie 1888, contele Kálnoky îi transmitea lui Gołuchowski un document prin care-l informa pe reprezentantul Austro-Ungariei la Bucureşti în privinţa acceptării demersului lui D.A. Sturdza la Viena şi Berlin şi implicarea sa privind mijlocirea aderării Italiei la alianţa României cu Puterile Centrale[57].

Victorios în alegerile din 24-25 ianuarie 1888[58], guvernul liberal începea să aibă în mod real o poziţie tot mai şubredă, fapt care provoca neliniști în

[53] ANIC, dosar 4, 1887, Heidler către Kálnoky, Bucureşti, 9 ianuarie 1887, fila 11, apud Gh. N. Căzan, S. Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 162.

[54] *Ibidem*, p. 165.

[55] ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 18, 1887, scrisoarea lui Liteanu către regele Carol I, Berlin, 4 noiembrie 1887, filele 1-2.

[56] *Ibidem*, fila 3.

[57] Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 167.

[58] La fel ca şi alte alegeri, cele de la începutul lui 1888 aveau să fie puternic contestate de către reprezentanţii opoziţiei, care acuzau în mod special implicarea guvernului în desfăşurarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rândul statelor aliate. O contribuţie importantă la această situaţie avea şi plasarea printre reproşurile la adresa lui I.C. Brătianu a continuării colaborării cu Tripla Alianţă. Ţinând cont de aserţiunile opoziţiei din acel moment potrivit căreia România trebuia să aibă o politică externă neutră, guvernul vienez dar şi cel german prefera ca Brătianu să rămână pe mai departe la conducerea executivului de la Bucureşti, pentru că perioada scursă din 1876 le dăduseră posibilitatea să-şi formeze o imagine clară asupra obiectivelor sale politice. Contestat altădată de diplomaţia europeană, I.C. Brătianu ajunsese acum să fie susţinut de lideri politici precum Kálnoky, care recomandau în mod direct suveranului român menţinerea liderului liberal la guvernare şi după demisia acestuia din 4 martie. Chiar dacă se menţinea în felul acesta o atitudine deja obişnuită a marilor puteri şi anume intervenţia lor într-o problemă de politică internă, important era faptul că, acum, obiectivul îl reprezenta menţinerea unui guvern al României şi nu schimbarea acestuia[59]. Deşi opoziţia se structurase de multă vreme, ea nu ajunsese nici măcar în acel moment la o maturizare care să-i permită asumarea în mod credibil a guvernării, motiv pentru care suveranul îi încredinţa din nou lui I.C. Brătianu misiunea de a alcătui o nouă formulă guvernamentală. Satisfacţia austriecilor pentru acest nou act politic era comunicată mai întâi de Gołuchowski, reprezentantul Austro-Ungariei la Bucureşti[60], şi apoi de Kálnoky. Ministrul de externe al Austriei îşi exprima din nou speranţa că prim-ministrul va dobândi întreaga încredere a regelui şi sprijinul partidului său[61]. Un mesaj asemănător primea reprezentantul român la Viena, G.C. Olănescu, din partea neobositului Kálnoky care nu-şi ascundea convingerea că doar un lider de factura lui I.C. Brătianu ar fi putut să navigheze cu succes în apele tulburi ale politicii din zonă, fără a fi afectate înţelegeri sau acorduri încheiate anterior[62]. De neînchipuit altădată, ajuns la Berlin, lui Carol, „principele Bismarck i-a declarat pe un ton foarte drastic că el trebuie să-l menţină pe Brătianu chiar dacă pe străzi ar trebui să curgă sânge”[63], scria contele Kálnoky reprezentantului Austriei la Bucureşti, iar la Viena Carol I era sfătuit să-l sprijine hotărât pe Brătianu. În faţa unei asemenea situaţii, regele constata cu satisfacţie deplină înţelegerea care domnea între curţile de la Berlin şi Viena şi poziţiile lor identice faţă de inutilitatea unor „experimente” politice

scrutinului electoral. Mărturii involuntare despre tendinţa de implicare a autorităţilor în alegerea Parlamentului dădeau chiar unii din susţinătorii P.N.L. Prezentate ca fiind dovezi ale loialităţii faţă de conducerea guvernului şi a Partidului Liberal, unii dintre cei amintiţi notau în scrisorile lor către I. C. Brătianu că, „cu puţină abilitate, cu oarecare înţelepciune în combinaţia candidaturilor şi cu excluderea câtorva persoane neagreate de opinia publică, cred că vom obţine majoritatea exclusivă a guvernului” (Biblioteca Naţională, Colecţii Speciale, fond Brătianu, dosar 713, 1887-1924, filele 11-15).

[59] ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 8, 1888, Viena, 5 martie 1888, fila 296.

[60] Idem, dosar 8, 1888, 13 martie 1888, fila 65.

[61] Idem, 14 martie 1888, fila 238.

[62] Ministerul Afacerilor Externe, fond Paris, dosar 128, 13 martie, 1888, fila 369; 16 martie 1888, fila 370.

[63] ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 8, 1888, 25 martie 1888, fila 239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în România. Brătianu nu mai putea rămâne însă la putere, în ciuda dorinţei guvernelor aliate cu România. Sperând poate într-o redresare a situaţiei şi o temperare a atacurilor venite din partea opoziţiei, executivul atent în continuare la imaginea sa în exteriorul ţării trimite imediat după incidentele stradale, din 14, 15 martie 1888, o circulară către legaţiile româneşti din străinătate pentru a se explica guvernelor europene natura ultimelor evenimente de la Bucureşti[64]. Răspunsul lui I.C. Brătianu la noile acuze interne a fost conceput în aceiaşi termeni generali în care relua o mai veche temă şi anume aceea a rolului jucat de România în stabilirea păcii şi a ordinii în această parte a Europei[65]. Ca de fiecare dată, I.C. Brătianu nu pierdea nici acum ocazia să reamintească auditoriului succesele obţinute de România din 1866 în momentele în care el se aflase în poziţie decizională. Aceasta a fost ultima dezbatere de politică externă la care mai participă I.C. Brătianu în calitate de şef al guvernului. Nu peste mult timp, conflictele în stradă deveneau acute, iar susţinerea regelui pentru unul dintre cei mai buni colaboratori ai săi dispărea, mai ales după ce destule din criticele opoziţiei exprimate chiar şi în stradă începeau să se îndrepte şi spre şeful statului[66]. Într-o situaţie de acest tip, singura variantă care rămânea lui Carol I era aceea de a solicita prim-ministrului demisia[67], ea fiind anunţată cu destulă greutate la 1 aprilie 1888. Reluarea de către adversari a reproşurilor referitoare la politica externă a României, în condiţiile în care destui din lumea politică românească intuiau măcar că între statul condus de Carol I şi Tripla Alianţă exista o puternică relaţie politică, producea din nou îngrijorare în rândul diplomaţiilor vieneze şi germane[68]. Viitoarele guverne româneşti aveau însă să înţeleagă corect că aderarea României la Tripla Alianţă nu era doar expresia voinţei politice a lui I.C. Brătianu şi a lui Carol I, ci reprezenta soluţia pentru care optaseră factorii decizionali de la Bucureşti în 1883 în vederea asigurării unei anumite stabilităţi politice externe şi care permitea în acelaşi timp realizarea unei evoluţii politice interne fireşti.

Relaţia României cu Germania purta în intervalul 1876-1888 amprenta unor permanente căutări, pentru normalizarea ei fiind necesar un efort constant din partea lui Carol I, I.C. Brătianu şi D.A. Sturdza. Observând cu atenţie modul în care se raportează statul german la cel român, putem spune că raţiunea pentru care guvernul condus de Bismarck militase pentru aderarea României la Tripla Alianţă era de natură economică şi politică. Din păcate, relaţia de rudenie dintre monarhul Germaniei şi cel al României nu transformase primul stat într-un aliat necondiţionat al celui de la nordul Dunării. Anii următori aveau să demonstreze că, din punctul de vedere al guvernului german, România putea juca un rol

[64] Ministerul Afacerilor Externe, fond Paris, dosar 128, 15, martie 1888, fila 378.

[65] DAD, 10-22 martie, 1888, p. 214.

[66] Paraschiva Cîncea, *Viaţa politică din România în primul deceniu al independenţei de stat*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1974, p. 290.

[67] ANIC, fond Carol I, Casa Regală, dosar 8, 1888, fila 81.

[68] Ministerul Afacerilor Externe, fond Arhiva Istorică Centrală, dosar 128, 6 aprilie 1888, fila 379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

important în politica ei externă, nefiind doar un mijloc de presiune la adresa Rusiei. Văzută multă vreme ca o susţinătoare discretă a României, Rusia reuşea în perioada 1876-1888 să aibă o bună relaţie atât cu România, cât şi cu statele fondatoare ale Triplei Alianţe. Spre sfârşitul secolului XIX lucrurile devin tot mai limpezi, Rusia luând decizia perfectării unei colaborări politice şi militare cu Franţa şi Anglia, noul centru de putere la nivel european reprezentând după anul 1900 o atracţie deosebită şi pentru România.

DEUTSCHLAND IN DER AUSSENPOLITIK RUMÄNIENS (1878-1888)
(Zusammenfassung)

Stichworte: Rumänien; Außenpolitik der Jahre 1878-1888; Deutschland.

Für eine politische Elite wie die rumänische, die es gewohnt war, voller Vertrauen und mit großer Hoffnung auf Frankreich zu schauen, bedeutete das Auftreten des deutschen Staates als Hauptakteur der internationalen Politik der 1870er Jahre eine wahrhaftige Erschütterung des eigenen Koordinatensystems. Einige der bedeutenden politischen Akteure in Bukarest ließen sich in ihrer großen Leidenschaft für den französischen Staat, die sich mit einem zeitgleichen generellen Widerwillen in Rumänien gegen Deutschland verband, im Laufe der Jahre 1870 und 1871 zu politischen Gesten hinreißen, die einen bedenklichen Mangel an Reife zeigten. Das, was 1878 in Berlin vor sich ging, konnte als eine deutliche Warnung an die politische Klasse Rumäniens verstanden werden, dass der Moment, in dem man sich für die eine oder andere Machtkonstellation zu entscheiden hatte, gekommen sei. Die Annäherung an und in der Folge der Beitritt zum Dreibund wurde nach 1878 ein wichtiges politisches Ziel für Carol I. und I.C. Brătianu, auch wenn dies nicht öffentlich bekanntgemacht wurde, da der Umsetzung dieser Annäherung einige innen- wie außenpolitische Hürden im Wege standen. Die Existenz von durch Rumänen bewohnten Gebieten in Österreich-Ungarn, die bei einer politischen Zusammenarbeit zu berücksichtigen waren, stellte eine bedeutende Erschwernis für sehr viele Rumänen dar, dies gutzuheißen. Andererseits führte die Angst vor Russland als einem mächtigen Land, die unter vielen Politikern in Bukarest verbreitet war, nicht zu einer raschen Akzeptanz der Ausrichtung hin zum Dreibund. Die Frage, die im Raum stand, war die nach den Motiven, derentwegen Deutschland, nach einer unverhohlenen Zurückhaltung in den Jahren 1866-1878 bei der Unterstützung Rumäniens, eine andauernde Anstrengung zur Gewinnung des Landes als Verbündeter unternahm. Die vorliegende Arbeit will auf diese Frage eine Antwort geben.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR[*]

IMAGINEA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ÎN LITERATURA ISTORICĂ GERMANĂ. ITINERARII ISTORIOGRAFICE, CONTROVERSE ŞI REVIZUIRI[**]

Tabloul Primului Război Mondial nu conţine nimic grandios în cultura istorică germană. Însăşi denumirea de „Marele Război" („der Große Krieg"), familiară în cazul istoricilor din Franţa, Italia sau Marea Britanie, nu mai este utilizată, cu toate că o regăsim în vocabularul exprimărilor din perioada desfăşurării conflictului. Până în 1939 a câştigat teren titulatura de război mondial (Weltkrieg), iar apoi s-a recurs la sintagma binecunoscută a Primului Război Mondial. Germania nu participă la un mare război, fiindcă posteritatea a trăit mereu obsesia înfrângerii. Războiul germanilor nu reprezintă un eveniment unificator. El produce dezbinare şi suferinţă în sânul naţiunii. Povestea lui începe cu aluzia unei posibile hegemonii teutonice asupra Europei şi a lumii, dar se încheie în formula unei catastrofe, alimentată permanent de stigmatul dureros al vinovăţiei. Gustul amar al înfrângerii alimentează consecvent dezbinarea şi polemica naţională, fiindcă eludarea răspunderii împiedică vreme îndelungată atât reluarea unor relaţii normale cu vecinii (cazul Franţei), cât şi reconcilierea în interiorul societăţii.

Chestiunea responsabilităţilor a fost mai mult decât un subiect de controversă academică, experienţa istorică producând ecouri peste timp. Neville Chamberlain a mers în Germania ca să-l liniştească pe Hitler în septembrie 1938 poate şi din convingerea că Edward Grey nu îşi făcuse suficient de bine înţelese intenţiile în vara fierbinte a anului 1914. A rămas de aceea îngrijorat că, dacă un al doilea război mondial ar fi izbucnit, faptul s-ar fi întâmplat doar din pricina unei neînţelegeri. Chiar şi preşedintele american John F. Kennedy a presupus în 1962, cu ocazia crizei rachetelor cubaneze, că naţiunile Europei au provocat la

[*] Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

[**] Cercetare finanţată de către Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane prin proiectul „Dezvoltarea capacităţii de inovare şi creşterea impactului cercetării prin programe post-doctorale", Universitatea „Al. I Cuza" din Iaşi, POSDRU/89/1.5/S/49944. [This work was supported by the Human Resources Development Operational Programme within the following project „Development of the capacity for innovation and increasing the impact of post-doctoral research programs", „Al. I. Cuza" University of Iaşi, POSDRU/89/1.5/S/49944.]

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 105–118

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

începutul secolului un război pe care nimeni în realitate nu şi l-a dorit[1]. În cazul Germaniei, moştenirea istorică a rămas probabil cea mai dureroasă, pe termen lung, naţiunea germană suferind enorm din pricina înfrângerii. Dacă Austro-Ungaria a plătit imediat preţul dezastrului prin dezintegrarea previzibilă a unui imperiu multinaţional, Germania a supravieţuit ca stat în Europa, însă a suportat ani mulţi presiunea culpabilizării. Nu este întâmplător că, în succesiune cronologică imediată, cercetările istoricilor germani, privitoare la războiul mondial, s-au axat fie pe tematica antecedentelor, fie pe consecinţele conflictului. Altfel spus, a contat mai ales problematica începuturilor războiului, convertită ideologic în faimoasa chestiune a responsabilităţii (Kriegsschuldfrage), respectiv, cea a sfârşitului războiului, şi ea amestecată în controverse politico-ideologice, precum nu mai puţin celebra teorie a revoluţiei din noiembrie, asociată cu legenda loviturii de pumnal („Dolchstoß-Frage")[2]. Împrejurările istorice au distorsionat suficient imaginile, maniera în care s-a produs capitularea Germaniei influenţând negativ percepţia socială asupra desfăşurării războiului. Ani la rând, rapoartele oficiale de pe front ofereau populaţiei informaţii optimiste, când, deodată, tonul se schimbă brusc în octombrie 1918, aducând în discuţie o eventuală catastrofă militară. Pentru masele de germani descumpănite, Imperiul (Reich-ul) părea condamnat să capituleze într-un moment când efective ale armatei se mai găseau în teritoriul inamic. Armistiţiul urmat de revoluţia din noiembrie nu aduce pacea socială mult visată, ci mai mult amplifică frustrările. Se caută primele explicaţii asupra evenimentelor, se identifică vinovaţii. Aserţiunea loviturii de pumnal se întemeiază pe discursurile lui Ludendorff, potrivit cărora armata germană a trebuit să se predea, fiindcă frontul de acasă nu oferise suficiente întăriri şi rezerve trupelor combatante în vara lui 1918. Pacifiştii, socialiştii, bolşevicii şi evreimea ar fi instigat la revoltă muncitorimea şi astfel s-a produs prăbuşirea din interior. Consecinţele legendei pumnalului se întrepătrund cu impresia deplorabilă produsă de conţinutul tratatului de la Versailles. Se ştie că tratatul a fost semnat la 28 iunie 1919 de un guvern social-democrat, sub proteste violente, iar iluziile unei păci acceptabile, care să menajeze onoarea naţiunii, s-au spulberat instantaneu. Germania pierde 10% din populaţie şi 13% din teritoriu, dar, mai presus de orice, este responsabilizată direct pentru suferinţele şi pagubele suportate de către aliaţi. Clauza vinovăţiei a provocat poate cea mai spectaculoasă răbufnire din istoria naţiunii. În acest paragraf al umilinţei, aproape toţi germanii au văzut încercarea învingătorilor, a Franţei şi Rusiei în special, de a fugi de răspundere şi de a compromite moral şi nu doar politic Germania învinsă. Condiţiile păcii

[1] John W. Langdon, *July 1914. The Long Debatte, 1918-1990*, New York, Berg Publishers Inc., 1991, p. 7.

[2] Cel puţin două dintre cercetările de referinţă asupra cunoscutei aserţiuni a loviturii de pumnal merită invocate: Boris Barth, *Dolchstoßlegenden und politische Desintegration. Das Trauma der deutschen Niederlage im Ersten Weltkrieg 1914-1933*, Düsseldorf, Dorste Verlag, 2003; Rainer Sammet, *„Dolchstoß". Deutschland und die Auseinandersetzung mit der Niederlage im Ersten Weltkrieg (1918-1933)*, Berlin, Trafo Verlag, 2003.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au provocat multă lamentaţie. Săptămâni întregi s-au desfăşurat în numeroase oraşe germane adunări de protest ale unei populaţii revoltate de ceea ce s-a numit „dictatul de la Versailles". Dreapta politică răspunde politicii de conciliere a guvernului cu atacuri furibunde. Miniştrii remarcaţi ca politicieni ai stângii sunt aspru insultaţi („gropari ai Germaniei"; „ajutoare ale duşmanilor"), o campanie virulentă a urii şi dezbinării ducând la asasinarea lui Mathias Erzberger, semnatar al armistiţiului ruşinos. Se adaugă, întregind acest tablou, prăbuşirea economiei, asociată cu disputa privitoare la reparaţiile de război. Astfel, abia la 14 ani după încheierea războiului, s-au atins două dintre ţelurile de durată ale politicii externe germane; revizuirea clauzelor privitoare la datoria de război germană, până la completa lor eludare; evacuarea Renaniei până la finele lui 1930. Numai că succesele administraţiei Stresemann au venit prea târziu pentru a împiedica radicalizarea politicilor interne din Germania. Propaganda naţional-socialistă foloseşte cu succes tema reparaţiilor ca act justificativ pentru voinţa aliaţilor de a umili Germania. Hitler le promite celor nemulţumiţi că, odată venit la putere, va desfiinţa regimul „tâlharilor din noiembrie" şi va readuce Imperiul între puterile respectate ale lumii. Reflexul istoriografic al unei atari stări de spirit este iremediabil acela al „războiului de după război"[3]. Replica decidenţilor germani s-a construit în jurul unei imense ofensive propagandistice, care avea ca scop fundamental combaterea temeiului moral ce a condus la responsabilizarea naţiunii şi impunerea plăţii reparaţiilor de război. Istoricii, alături de alţi reprezentanţi ai intelectualităţii germane, s-au mobilizat exemplar. De la început, reacţia oficială s-a metamorfozat în iniţiative instituţionale. Încă din vara anului 1919, un comitet parlamentar de anchetă a fost mandatat să analizeze originile şi desfăşurarea războiului. La iniţiativa ministerului de externe s-au elaborat două proiecte consistente. Mai întâi, o secţiune specială (Kriegsschuldreferat), care coordona şi finanţa organizaţii înfiinţate special pentru investigarea cauzelor războiului, a început să lucreze conştiincios. De o anumită recunoaştere s-a bucurat şi Centrul pentru studierea chestiunii vinovăţiei războiului (Zentralstelle zur Erforschung der Kriegsschuldfrage) care, începând din anul 1923, finanţa şi edita lunar jurnalul *Die Kriegsschuldfrage. Berliner Hefte für Internationale Aufklärung.* Revista, în paginile căreia au publicat diverse articole şi istorici de prestigiu, precum Hans Rothfels sau Hans Delbrück, s-a bucurat de o apariţie neîntreruptă până în 1928, iar apoi, până în 1944, şi-a asigurat continuitatea sub alte denumiri. A urmat publicarea celor 40 de volume ale cunoscutei colecţii de documente diplomatice, *Die große Politik der europäischen Kabinette*. Editarea textelor a început în 1922 şi s-a încheiat în 1927. Era un imens efort propagandistic, care urmărea să deturneze atenţia opiniei publice de la evenimentele crizei din iulie, demonstrând cum, încă din 1871, toate puterile occidentale şi-au subordonat politica externă unor obiective imperialiste, din care au rezultat tensiuni

[3] Ludger Grevelhörster, *Der Erste Weltkrieg und das Ende des Kaiserreiches. Geschichte und Wirkung*, Münster, Aschendorf, 2004. Vezi, *Nachgeschichte des Ersten Weltkrieges*, p. 136-148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

internaţionale şi, într-un final, războiul. Multe dintre documentele importante vor fi fost omise sau editate superficial (spre exemplificare – unele dintre comentariile împăratului, de pe marginea documentelor, au fost eliminate), dar colecţiei îi revine meritul că a inclus surse diplomatice valoroase şi pentru cercetările actuale, grăbind totodată iniţiativele altor ţări de a-şi publica propriile colecţii de documente diplomatice[4]. La fel de dificilă, sub auspiciile înfrângerii, s-a dovedit şi reconstrucţia discursului istoric privitor la desfăşurarea faptelor războiului. După ce armata a redevenit un fel de „arcă sacră", orice dezbatere critică asupra istoriei oficiale a bătăliilor dintre 1914 şi 1918 a fost amânată şi înlocuită cu obedienţa faţă de militari[5]. Datorită acestei atmosfere, contaminată politic, în Germania anilor '20-'30 nu identificăm vreo expunere istoriografică ce să fi satisfăcut pretenţiile ştiinţifice ale istoriei militare. Bilanţul istoric al războiului editat de Reichsarchiv între 1925 şi 1944 se menţine în tradiţia istorică a Marelui Stat Major al Prusiei din secolul XIX. Este marcat de efortul de a apăra onoarea armatei germane (în special a generalităţii) şi de a o menaja în faţa oricăror critici din partea civililor[6].

La nivel conceptual, încă din primii ani ai Republicii de la Weimar, şcoala revizionistă a dominat scrisul istoric din Germania şi a găsit ecouri importante chiar dincolo de ocean, în Statele Unite, acolo unde Sidney Bradshow Fay sau Harry Elmer Barnes împărtăşeau tezele lui Wagerer sau Montgelas. Perspectiva revizionistă explică atitudinea Germaniei în timpul crizei din iulie prin invocarea politicii de şantaj la care a recurs Austro-Ungaria, ce a obligat Berlinul la o limitare drastică a libertăţii de acţiune. Crima de la Sarajevo, urmată de faimoasa vizită a lui Alexander Hoyos la Berlin, a generat o reconsiderare a politicii germane faţă de condiţia geopolitică a Austro-Ungariei. Urmarea firească a fost decizia Germaniei de a exploata asasinatul din Bosnia pentru a susţine efortul Austro-Ungariei de recâştigare a poziţiei de mare putere, printr-o modificare substanţială a echilibrului de forţe în Peninsula Balcanică[7]. Istoria a fost înşelată, adevărul trunchiat. Cui servea, în realitate, acest imens efort de mobilizare în slujba unor presupuse interese naţionale? Elita tradiţională a Germaniei wilhelmniene a luptat din greu pentru supravieţuirea ei politică, apărându-şi credibilitatea internă. Chestiunea responsabilităţii războiului servea scopurilor acestei birocraţii, la fel cum celebra legendă a pumnalului înfipt în spate servea recredibilizării şi salvării onoarei militare. Stabilirea inocenţei elitelor imperiale se dovedise necesară instituţiilor republicane, iar

[4] Alan Kramer, *The First World War and German Memory*, în *Untold War. New Perspectives in First World War Studies*, ed. by Heather Jones, Jennifer O'Brien and Christoph Schmidt-Supprian, Boston, Brill, 2008, p. 387-388.

[5] Gerd Krumreich, *80 ans de recherche allemande sur la guerre de 14-18*, în *La Grande Guerre 1914-1918: 80 ans d'historiographie et représentations*, ed. par Jules Maurin, Jean-Charles Jouffret, Montpellier, Université Paul Valéry, 2002, p. 27-28.

[6] Gerhard Hirschfeld, *Der Erste Weltkrieg in der deutschen und internationalen Geschichtsschreibung*, în suplimentul „Aus Politik und Zeitgeschichte". Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament", 54 Jahrgang, Band 29-30, 12. Juli 2004, p. 5.

[7] John W. Langdon, *op. cit.*, p. 176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

negarea vinovăţiei de război reprezenta singura şansă pentru eludarea consecinţelor politice ale înfrângerii. Nu în ultimul rând, campania servea şi scopurilor politicii externe a Germaniei, de vreme ce la Wilhelmstrasse s-a sperat că, prin subminarea acuzaţiilor morale ale aliaţilor în privinţa vinovăţiei de război, se va putea restaura libertatea de care se bucurase diplomaţia germană înainte de 1914, aceea reprezentând interesele unui stat egal şi suveran al comunităţii internaţionale. Campania revizionistă condusă de personaje precum Bülow, Dräger, Freytag, Montgelas, Schücking sau Thimme a întârziat orice evaluare critică asupra originilor războiului înainte de anii '60. Ea a produs un anumit consens naţional, ce s-a dovedit fragil în final. Într-o ţară care suferea enorm de pe urma războiului, rămasă divizată social, politic şi regional, alibiul naţional se dovedea un factor integraţionist, capabil să mobilizeze întreg spectrul politic, de la dreapta spre stânga. Dar, cei doi poli aparent diametral opozabili în Germania, al naţionalismului extrem şi al frivolităţii naţionale, aveau să fie brutal exploataţi de către extrema dreaptă, adevăratul învingător al campaniei revizionismului. Pe scurt, întârziind o dezbatere deschisă şi onestă asupra originilor războiului vreme de patru decenii, cenzura regimului şi-a adus contribuţia în a produce un climat politic receptiv la ideile radical revizioniste ale lui Adolf Hitler[8]. Politica amestecată cu diplomaţia a generat un fel de preistorie a războiului (Vorgeschichte des Krieges), terenul predilect de înfruntare în complicata chestiune a responsabilităţilor. Aceasta echivala pentru istoricii germani cu întreaga evoluţie a statului şi a naţiunii de la Bismarck şi până la război. Este epoca imperialismului european, când o constelaţie a puterilor ameninţa nu doar interesele ci şi existenţa unei Germanii înfloritoare, în creştere continuă. Anii dictaturii naţional-socialiste nu produc nici o schimbare semnificativă de paradigmă istoriografică. Întrebarea fundamentală nu mai este acum „Cine răspunde de declanşarea războiului?", cât laitmotivul „Ce nu a mers şi cum putem preveni să nu se mai repete erorile trecutului?" Regimul naţional-socialist sărbătorea victoriile militare împotriva Belgiei şi Franţei, de la sfârşitul verii 1940, ca fiind adevăratul sfârşit al Primului Război Mondial[9]. Până şi oponenţii liberali sau conservatori ai regimului au întâmpinat biruinţele armatei cu vizibilă satisfacţie. Istoricul Friedrich Meinecke îi scrie, pătruns de exaltare, bunului prieten Siegfried Kächler, cum bucuria, admiraţia şi mândria îi inundă sufletul în faţa triumfului armatelor germane. „Strasbourgul câştigat din nou. Cum să nu-ţi atingă inima una ca asta!"[10] Odată ajuns la putere, regimul nazist se preocupă de reconsiderarea memoriei Primului Război Mondial. Într-un proiect grandios de recuperare a trecutului incomod, arhivişti din Germania servesc în unităţi ale Wehrmacht-ului pentru a căuta şi a captura,

[8] Holger H. Herwig, *Clio Deceived. Patriotic Self-Censorship in Germany after the Great War*, în *Forging collective Memory*, ed. by Keith Wilson, Providence, Berghahn Books, 1996, p. 88-120.

[9] Gerhard Hirschfeld, *op. cit.*, p. 5-6.

[10] Friedrich Meinecke, *Ausgewählter Briefswächsel*, hrsg. von Ludwig Dehio, Suttgart, K.F. Koehler, 1962, p. 364.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în arhivele din Franţa sau Belgia, orice fel de dovezi care responsabilizează naţiunea pentru crimele săvârşite în trecut. Organizarea acţiunii se dovedeşte ireproşabilă. Deja în luna septembrie 1940, Arhiva Militară din Potsdam nu mai are suficient spaţiu de depozitare, fiindcă primise în custodie încărcătura a mai mult de 15 vagoane cu documente, sustrase din Paris sau Metz. Alte 68 de volume ale secţiunii istorice a Marelui Stat Major belgian, privitoare la Primul Război Mondial, au fost trimise ulterior în Germania. Efortul de a rescrie istoria unei catastrofe naţionale în termenii unei responsabilităţi diluate continuă şi în perioada ocupaţiei militare germane. Cu toate că aliaţii se apropiau de Paris, în jurul datei de 7 august 1944, dosarele privitoare la constituirea în 1920 a Curţii marţiale pentru judecarea, în absenţă, a criminalilor de război germani, au fost trimise către arhivele germane. Războiul lui Hitler aminteşte pe alocuri de ideea revanşei istorice. Unii dintre generalii Wehrmacht-ului au luptat în vremea Primului Război Mondial, alţii nu au mai avut ocazia să o facă. Nu este întâmplător, spre exemplu, că operaţiunea de bombardare a Belgradului, la 6 aprilie 1941, poartă numele de „Strafgericht" (tribunalul). Asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand a fost utilizată de propaganda nazistă ca justificare pentru distrugerea vechii capitale a Serbiei. În acest fel, se pare că Hitler dorea să revizuiască rezultatul Primului Război Mondial şi să elimine concomitent orice influenţă sârbească în Peninsula Balcanică[11].

Dezbaterea a continuat inevitabil şi după al Doilea Război Mondial. În Germania a devenit necesară preocuparea de a demonstra că nu există continuitate directă între cele două războaie mondiale. Credinţa în nevinovăţia conducerii imperiului wilhelmnian a rămas nealterată. Singura schimbare semnificativă se observă doar în climatul internaţional. În contextul creat de implicaţiile internaţionale ale Războiului Rece, istoricii occidentali şi-au revizuit opiniile în sensul asumării unei responsabilităţi colective. Chiar şi în Republica Federală s-a instalat un consens istoriografic greu de zdruncinat, întemeiat pe raţionamentul lui David Lloyd George: „All powers slithered over the brink into the boiling cauldron of war" („Toate puterile au alunecat pe marginea prăpăstiei în cazanul fierbinte al războiului")[12]. Istoriografia vest-germană de după 1945 este strâns conectată la interpretările din vremea Republicii de la Weimar. Scrierile celor mai cunoscuţi istorici germani de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial (Gerhard Ritter şi Friedrich Meinecke) se îndepărtează de la gândul oricărei schimbări de paradigmă. O lungă şi prolifică dezbatere istoriografică părea să-şi găsească sfârşitul, atunci când Fritz Fischer publica faimoasele lui teze[13]. S-a

[11] Alan Kramer, *op. cit.*, p. 397-399.

[12] Immanuel Geiss, *Das Deutsche Reich und das ErsteWeltkrieg*, München, Wien, Carl Hanser Verlag, 1978, p. 14.

[13] Cartea intitulată *Griff nach Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918*. Prima ediţie publicată la Düsseldorf în 1961, urmată de o a doua ediţie (1969) sub titlul *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911-1914*. După prima traducere a textului în limba engleză (1967), editorii germani au înţeles importanţa controversei Fischer şi au publicat noi ediţii. Cele mai recente au văzut lumina tiparului în 1998 şi 2002.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

produs astfel un veritabil seism la nivelul conştiinţei publice, pentru că nimeni nu accepta încă ipoteza că Germania şi aliaţii ei au planificat şi au declanşat războiul[14]. Şi mai delicată era însă ideea continuităţii în politica externă a Germaniei de la 1897 şi până la 1945. Ideile lui Fischer au produs o rezistenţă acerbă şi au iscat prima controversă istoriografică din încă tânăra Republică Federală Germană[15]. El însuşi a avut de suferit. A fost denunţat ca trădător al patriei şi al profesiunii, iar guvernul vest-german i-a tăiat fondurile pentru călătoria în Statele Unite, unde îşi planificase un veritabil *lecture tour*[16]. Cercetările lui Fischer au revigorat interesul germanilor faţă de problematica Primului Război Mondial, care îngheţase într-un fel de zbatere inutilă. Perspectiva se anunţa însă diferită[17]. Alături de Fischer şi alţi istorici germani, precum Im. Geiss, J. C. G. Röhl, B. F. Schulte, A. Gasser, au dovedit că primatul politicii externe trebuia înlocuit cu cel al politicii interne. Din nevinovată, Germania devine responsabilă faţă de izbucnirea războiului, pe care l-a planificat încă de la faimosul Consiliu din 8 decembrie 1912, pentru a obţine foloasele condiţiei de putere mondială („Weltmacht")[18]. O a doua direcţie istoriografică, desprinsă din posteritatea controversei Fischer, şi-a axat cercetările asupra structurii politice şi sociale a imperiului condus de Wilhelm al II-lea. Ezitările elitelor conducătoare de a produce o democratizare substanţială a societăţii germane au făcut necesar subterfugiul în tehnici de manipulare a maselor, care, în final, au condus inevitabil către exaltarea şi premeditarea războiului[19]. Dar poate cea mai

[14] Ipoteza a fost încercată prima dată de către avocatul Hermann Kantorowitz, într-un manuscris din 1914, *Gutachten zur Kriegsschuldfrage*, ce a fost apoi muşamalizat şi nu a mai fost publicat niciodată înainte de 1967.

[15] V.R. Berghahn, *Die Fischerkontroverse – 15 Jahre danach*, în „Geschichte und Gesellschaft", Bd. 6, 1980, p. 403-419; G. Schöllgen, *Griff nach der Weltmacht? 25 Jahre Fischer – Kontroverse*, în „Historisches Jahrbuch", Bd. 106, 1986, p. 386-406; E. Zechlin, *Zum Kriegsausbruch in 1914. Die Kontroverse*, în „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht", 35. Jg., 1984, p. 211-221.

[16] John W. Langdon, *op. cit.*, p. 4.

[17] B. Thoss, *Der Erste Weltkrieg als Ereignis und Erlebnis. Paradigmenwechsel in der westdeutschen Weltkriegsforschung seit der Fischer-Kontroverse*, în *Der erste Weltkrieg. Wirkung. Wahrnehmung. Analyse*, hrsg. von Wolfgang Michalka, München, Piper, 1994, p. 1012-1045.

[18] Imanuel Geiss, *Der lange Weg in die Katastrophe. Die Vorgeschichte des Ersten Weltkrieges, 1815-1914*, München, Piper, 1990; J. C. G. Röhl, *Die Generalprobe. Zur Geschichte und Bedeutung des Kriegsrates vom 8. Dezember 1912*, în *Industrielle Gesellschaft und politisches System. Beiträge zur politischen Sozialgeschichte. Festschrift für Fritz Fischer zum siebzigsten Geburtstag*, hrsg. von Dirk Stegmann, Berndt-Jürgen Wendt, Peter-Christian Witt, Bonn, Verlag Neue Gesellschaft, 1978, p. 357-373; B. F. Schulte, *Zu der Krisenkonferenz vom 8. Dezember 1912 in Berlin*, în „Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft", 102, 1982, p. 183-197; A. Gasser, *Deutschlands Entschluss zum Präventivkrieg 1913-14*, în *Discordia concors: Festgabe für Edgar Bonjour zu seinem siebzigsten Geburtstag am 21. August 1968*, Bd. I, hrsg. von Marc Sieber, Basel, Helbing & Lichtenhahn, p. 171-225.

[19] Hans-Ulrich Wehler, *Krisenherde des Kaiserreichs 1871-1918. Studien zur deutschen Sozial- und Verfassungsgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1970; Wolfgang J. Mommsen, *Die latente Krise des Deutschen Reiches, 1909-1914*, Konstanz, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1972. O prezentare critică şi extinsă asupra istoriografiei germane cu privire la criza din iulie şi declanşarea războiului în Michael Salewski, *Der Erste Weltkrieg*, Padeborn, Schöningh, 2003, p. 23 şi urm. Comentarea evoluţiilor istoriografice şi expunerea controverselor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atractivă şi rezonantă cu asentimentul generaţiilor recente de istorici rămâne perspectiva ce investighează atitudini ale omului de stat. Ea oferă o nouă interpretare asupra dilemelor responsabilităţii. Cea din urmă nu se mai rezumă doar la dezastrul european, implică şi drama naţiunii germane. Critica actului de politică externă, evaluarea comportamentului diplomaţilor şi integrarea în circuitul cercetărilor a unor surse ignorate[20], necunoscute sau insuficient explorate, conferă identitate şi credibilitate noii tendinţe[21]. În zilele noastre, nimeni nu se mai îndoieşte de responsabilităţile Germaniei faţă de declanşarea Primului Război Mondial. Istoricul Gregor Schöllgen consideră chiar că aşa-zisa controversă Fischer este complet depăşită. Realitatea demonstrează că periodic tezele lui sunt puternic revigorate. Evident că niciun istoric serios nu-şi propune o resuscitare completă a polemicilor de la începutul anilor ’60. Se observă însă că orice încercare de combatere a unor o ipoteze cu reverberaţii de gen inocentist, în spiritul apologeticii tradiţionale[22] (resuscitate între alţii de istorici cu nume, precum Gregor Schöllgen sau Nial Ferguson), reprezintă instantaneu un fel de reîntoarcere ritualică la argumentele fischeriene[23]. Dincolo de tensiunea generată de controversa Fischer rămân în discuţie şi alte aspecte sensibile în anii postbelici, legate, spre exemplu, de ambivalenta discursului istoriografic al unei Germanii divizată politic şi teritorial, care se remarcă la finele anilor ’60 printr-o falsă juxtapunere a intenţiilor. Altfel spus, viziunea istoriografică est-germană adoptă moştenirea controversei Fischer din spaţiul Germaniei federale, pe care o adaptează criticii sistemului imperialist. Prin efortul de responsabilizare a elitelor Germaniei wilhelmniene, aserţiunile lui Fischer serveau judecăţii finale a politicii Reich-ului wilhelmnian. Nu trebuie să trecem cu vederea faptul că la revigorarea interesului german faţă de problematica Primului Război Mondial au mai contribuit, la începutul anilor ’60, şi alţi factori, precum publicarea surselor Comisiei pentru istoria parlamentarismului şi a partidelor politice (Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien), apariţia ultimelor două volume de documente din Arhivele Reich-ului (1956).

Sfârşitul deceniului şase aduce în discuţie şi două elaborări de tip compendiu (sinteză), una publicată în Germania de Vest (Peter Graf Kielmannsegg), cealaltă în Berlinul de Est, sub auspiciile Academiei de Ştiinţe din Republica

privitoare la politica germană în zilele crizei din iulie se regăsesc în cartea lui Anscar Jansen, *Der Weg in den Ersten Weltkrieg. Das deutschen Militär in der Julikrise 1914*, Marburg, Tectum Verlag, 2005, p. 10-13 şi 22-25.

[20] Journal des Hoffouriers im Preussischem Geheimen Staatsarchiv in Berlin.

[21] Lüder Meyer-Arndt, *Die Julikrise 1914: Wie Deutschland in den Ersten Weltkrieg stolperte. Mit einem Geleitwort von Immanuel Geiss*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2006.

[22] Liderii germani au acţionat defensiv. Cunoscând poziţia militară precară a Germaniei, ei ar fi procedat, în iulie 1914, în sensul unei lovituri preventive. Mergând pe linia cercetărilor lui Jost Dölffer, Martin Krüger şi Rolf Harald Wippich, crizele internaţionale de după începutul secolului nu trădează intenţii războinice absolut necesare din partea decidenţilor politici germani şi nici nu par să escaladeze într-un conflict de amploare.

[23] Mark Hewitson, *Germany and the Causes of the First World War*, Oxford, New York, Berg Publishers, 2004.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Democrată Germană – Institutul de Istorie. Kielmannsegg constată că ceea ce s-a publicat în cele două decenii dintre Primul şi al Doilea Război Mondial, drept sinteză atotcuprinzătoare, sub titlul „Geschichte des Weltkrieges" a reprezentat mereu doar o expunere asupra întâmplărilor frontului, faptele războiului în sens restrâns. După 1945, interesul opiniei publice se îndreaptă preponderent către Reich-ul lui Hitler, cealaltă mare catastrofă din istoria Germaniei. Cartea lui Kielmannsegg se doreşte o sinteză, dar nu una care să atingă pragul desăvârşirii enciclopedice. Miza o reprezintă prefacerile interne şi politica externă a Germaniei. Intenţia autorului rămâne aceea de a asigura o legătură viabilă între suma cunoştinţelor şi a cercetărilor prelucrate anterior cu cele aduse la zi, pentru o imagine cadru asupra războiului Germaniei. Accentul se deplasează de la cauze către consecinţe. Sistemul european de state se reflectă într-o alcătuire labilă. Între slăbiciunile specifice, cea dintâi apare dezechilibrul provocat de intrarea în sistem a Imperiului german. Puternic şi temut de toţi vecinii când îşi etalează ambiţiile, el resimte concomitent ameninţarea celor trei mari puteri care îl flanchează. Răzbate din această nefericită geopolitică a Europei Centrale o tensiune care se oglindeşte în conştiinţa politică dihotomică a Germaniei wilhelmniene, ce se lasă influenţată simultan de sentimentul puterii continentale, dar şi de cel al temerii faţă de ameninţările străine. Intrarea Germaniei în sistemul european de state a reprezentat cauza fundamentală ce a generat o constelaţie de alianţe ferme, cum nu mai cunoscuse Europa până atunci. Războiul a fost provocat de confruntarea dintre Austro-Ungaria şi Rusia. Faptul pune în evidenţă o altă slăbiciune a sistemului european. Două dintre cele cinci mari puteri erau ameninţate de forţe revoluţionare interne. În Austro-Ungaria lovitura se îndreaptă împotriva fiinţei statului, în Rusia împotriva ordinii stăpânitoare. Faptul că decidenţii politici din ambele state au anticipat pericole mortale pe care nu le mai puteau controla nu a creat climatul necesar elaborării unei politici externe raţionale. Voinţa de autoconservare a stimulat predispoziţia puterilor către asumarea unor riscuri imense ce au împins Europa către o criză fără precedent, aşa cum s-au desfăşurat evenimentele în iulie 1914. Pe lângă elucidarea cauzelor, arată Kielmannsegg, istoricului îi revine misiunea de a aşeza războiul într-o contextualitate istorică mai amplă. Şirul consecinţelor denotă că războiul a produs în evoluţia istoriei Germaniei un dublu efect. A grăbit sau a întârziat procesualităţi istorice care, în imperiul de dinainte de 1914, stagnaseră lamentabil: votul universal, sistemul parlamentar, suprimarea privilegiilor anacronice[24]. Efectele contradictorii reies însă din otrăvirea conştiinţei

[24] Istoricul Wolfgang J. Mommsen aprecia drept controversată observaţia că în timpul Primului Război Mondial s-a desfăşurat un proces de „parlamentarizare latentă" care a pregătit fundamentele democratice ale Republicii de la Weimar. Ceea ce se plasează în afara îndoielilor este constatarea că liderii germani au acceptat încă din vremea războiului necesitatea ca populaţia să participe în proporţii de masă la deciziile politicilor interne, chiar dacă reformele constituţionale au fost obstrucţionate de către elitele conservatoare până în octombrie 1918. Vezi *Bürgerstolz und Weltmachtstreben. Deutschland unter Wilhelm II, 1890-1918*, Berlin, Propyläen, 1995, p. 688-690.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politice în Germania, ca urmare a înfrângerii rezultată din război. Contradicţiile şi dezbinarea au reapărut şi au făcut imposibil ca noua ordine să se sprijine pe consensul fundamental al societăţii[25]. De cealaltă parte se remarcă sinteza, publicată în trei volume de către istoricii Berlinului de Est. O operă colectivă în trei volume, coordonată, între alţii, de istoricul Fritz Klein, sub titlul *Deutschland im Ersten Weltkrieg*, 1968-1969. Ea confirmă tendinţa de sovietizare a discursului istoric din fosta Republică Democrată, implementată la nivel înalt chiar din primii ani postbelici. Walter Ulbricht, fostul preşedinte şi secretar general al Partidului Unităţii Socialiste, publica în 1952 un studiu diriguitor despre tragedia Germaniei la finele Primului Război Mondial. Noul curs de interpretare ideologică îl oferă tezele partidului. Burghezia germană şi elita social-democrată, „slugi credincioase" ale guvernului lui Wilhelm al II-lea, au trădat interesele muncitorimii. Dacă imperialismul german „târâse" naţiunea în îngrozitoarea catastrofă a războiului, prin antibolşevismul ei, noua republică germană a căutat „să se pună bine cu puterile occidentale", pentru a obţine condiţii mai avantajoase de pace. Se întâmplă însă exact contrariul. Republica îşi demonstrează propria slăbiciune fiindcă, în loc să susţină interesele naţionale ale poporului german şi să caute sprijin la ţara care ducea o luptă consecventă pentru pace şi progres (Rusia sovietică – n.ns, C.L.T.), cercurile conducătoare continuă războiul, persistând în pretenţiile lor de jaf. Rezultatul acestei politici fatale a fost tratatul de la Versailles, prin care Germania a plătit scump „înhăitarea" guvernului şi a militariştilor cu puterile occidentale. Povara războiului şi a tratatului de la Versailles a rămas pe umerii poporului. Monopoliştii şi bancherii care în noiembrie 1918 fuseseră lăsaţi de conducerea social-democraţiei germane şi a sindicatelor în poziţii dominante au pregătit, alături de ofiţerii ce reprimaseră acţiunile muncitorimii, drumul dictaturii fasciste şi au condus Germania către al Doilea Război Mondial[26].

Concepţia predominantă a istoriografiei est-germane este străbătută de discursul marxist-leninist[27]. Primul din cele trei volume ale sintezei publicate în Berlinul de Est (în fapt răspunsul oficial al istoriografiei est-germane la provocările istoriografice ale Germaniei occidentale) se deschide cu o evaluare asupra scrierilor istorice privitoare la geneza conflictului. Volumul al doilea are în vedere critica literaturii despre chestiunea scopurilor de război, în vreme ce capitolul inaugural din volumul al treilea se referă la publicaţiile consacrate înfrângerii imperialismului german, ca o consecinţă directă a războiului. Contrastul dintre argumentele istoricilor marxişti şi cei reprezentând „istorio-

[25] Peter Graf Kielmannsegg, *Deutschland und der Erste Weltkrieg*, Frankfurt am Main, Akademische Verlagsgeselschaft Athenaion, 1968. Vezi *Einleitung* (Introducere), p. 2-3.

[26] Walter Ulbricht, *Prăbuşirea Germaniei în primul război mondial şi Revoluţia din Noembrie*, Bucureşti, Editura pentru Literatura Politică, 1963.

[27] Pentru detalii, vezi Werner Knoll, *Forschungen zur Vorgeschichte und Geschichte des Ersten Weltkrieges*, în *Forschungen zur Militärgeschichte. Probleme und Forschungsergebnisse des Militärgeschichtlichen Instituts der DDR*, hrsg. von Hans-Joachim Beth, Reinhard Brühl, Dieter Dreetz, Berlin, Trafo Verlag, 1998, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grafia burgheză" răzbate din primele rânduri. Raţionamentul porneşte de la tezele lui Lenin. Încă din septembrie 1914, el formulase, cum se ştie, în câteva propoziţii elocvente, o caracterizare limpede privind originile catastrofei. Guvernele şi partidele burgheze din toate ţările Europei au pregătit războiul ani la rând, un război imperialist, de cuceriri teritoriale şi înrobire a popoarelor. Scopul ascuns era încercarea de abatere a atenţiei claselor muncitoare din Rusia, Germania şi Anglia de la crizele politice interne, pentru a slăbi puterea proletariatului. În acord cu poziţia adoptată de către Lenin, teoreticienii germani ai stângii încercaseră să sublinieze rolul determinant şi importanţa imperialismului wilhelmnian în asumarea responsabilităţilor războiului. Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Julian Marchlewski au fost primii care, prin scrierile lor, incriminaseră falsa teorie a păcii sociale şi legitimismul blamabil al unui război de apărare, la care era chemat să participe întreg poporul german. Spre deosebire de istoriografia zisă burgheză, din Germania occidentală, măcinată în acei ani de ecourile tezelor lui Fischer, istoricii din Germania Democrată asumaseră fără ezitări, pe linia teoriilor leniniste, vinovăţia absolută a elitelor germane. Adoptând ca model instructiv publicaţiile istoricilor sovietici, ei rămân preocupaţi doar de polemica ideologică cu „istoriografia burgheză" din lumea capitalistă. Imperialismul german contribuise deci la declanşarea războiului, în logica unei confruntări inevitabile şi generalizate a imperialismelor europene[28].

Anii '70 oferă continuitate în revigorarea studiilor istoriografiei privitoare la Primul Război Mondial. Prevalează cercetările despre structurile sociale, elita politică şi intelectualii Reich-ului de dinainte de 1914. Se remarcă, între altele, studiile consacrate militarismului german. O temă dezbătută cu sârg încă din anii '50, graţie cercetărilor lui Gerhard Ritter, dar sistematic revalorizată în deceniul şapte prin contribuţiile lui Volker Berghahn şi Wilhelm Deist. S-a demonstrat astfel lipsa de temei a presupusei politici de încercuire (Einkreisung) a Germaniei de către Anglia şi aliaţii ei. De o manieră generală, începând de prin anii '80 se produce o nouă schimbare de registru tematic, către o istorie a mentalităţilor, o direcţie care, în Germania Federală, la momentul controversei Fischer, nu interesa alţi „specialişti" decât veterani ai frontului, supravieţuitori până la capăt ai nevrozelor războiului. De aici începând, câştigă tot mai insistent teren, şi în cazul Germaniei, noua istorie a vieţii cotidiene (Alltagsgeschichte), cercetarea poate cea mai bogată în rezultate la nivel internaţional. Experienţa vieţii de front acaparează convingător spectrul inovator al căutărilor. Rămân, însă, tocmai aici de elucidat noi controverse. A cunoaşte istoria individuală a experienţei vieţii de soldat, a elucida misterele intrării Germaniei în război. Dacă până în anii '80, aproape toată lumea credea că naţiunea s-a lăsat inconştient angrenată în război, s-a dovedit ulterior că ideea de la 1914 a

[28] Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für Geschichte. Arbeitsgruppe Erster Weltkrieg. *Deutschland im Ersten Weltkrieg*, 1. Band. *Vorbereitung, Entfesselung und Verlauf des Krieges bis Ende 1914*. Von einem Autorenkollektiv unter Leitung vom Fritz Klein, Berlin, Akademie Verlag, 1968. Vezi capitolul 1, *Die Geschichtsschreibung über die Entstehung des Ersten Weltkrieges*, p. 3-9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exercitat o grea povară peste sufletul încercat al germanilor[29]. Retorica naţionalistă, care insistase obsesiv asupra bravurii soldaţilor în faţa inamicului, construise un portret al războiului controversat încă de la bătăliile iniţiale, pentru ca apoi, odată cu stabilizarea frontului de vest, să frizeze absurditatea. Discursul care invocă lupta pentru măreţia Germaniei şi sacrificiul pentru patrie, pronunţat în mii de variaţiuni de decidenţii politici, cei militari şi chiar de reprezentanţi ai bisericii, îşi pierde credibilitatea în condiţiile concrete ale unui război mecanizat de distrugere în masă. Soldaţii nu mai vor să audă de aşa-zisele scopuri pozitive ale războiului. Ei acceptă firește ideea unui război de apărare a Germaniei care, însă, pe măsura desfăşurării ostilităţilor, a fost şi ea pusă la îndoială[30]. Cât priveşte trăirea propriu-zisă a războiului de către soldatul german, rămâne în continuare de discutat cum poate fi ea reconstituită. Nu se poate vorbi despre o aceeaşi experienţă a frontului, varietatea condiţiilor de luptă împiedicând generalizările. Aviatorul dispune de o libertate individuală mai mare decât artileristul sau infanteristul, este mai mobil şi mai vizibil în luptă. Diversele experienţe sunt şi ele determinate de un număr mare de factori: ajunge în linia întâi cel concentrat? Dacă da, pentru câtă vreme? Era celibatar, cap de familie? Cărei confesiuni sau păturisociale îi aparţine? Intervine apoi şi vârsta, generaţia, în funcţie de care confruntarea cu moartea şi războiul se transformă într-un eveniment fundamental[31].

Retrospectiv, în literatura istorică germană se disting trei componente majore la nivel imagistic. Fiecare derivă din reprezentarea generică a catastrofei ce marchează începutul secolului (Urkatastrophe) în spaţiul memoriei colective germane. Războiul privit ca prăbuşire a aspiraţiilor naţiunii, ce implică ambivalenţa unei drame istorice, înţeleasă fie ca experienţă tragică a unei mari oportunităţi pierdute, fie ca stigmat al unei vinovăţii induse, caracterizează epoca Republicii de la Weimar din tabloul interbelic. Războiul ca dimensiune eroizantă a sacrificiului naţional, descris de exaltarea virtuţilor militare prin asocierea profetică cu aşteptarea chinuitoare a revanşei istorice, reprezintă imaginea produsă agonizant de propaganda regimului nazist. În fine, războiul ca mobil al reconcilierii istorice – prin asumarea vinovăţiei şi învăţarea lecţiilor trecutului – conturează imaginea târzie, postbelică, a unei catastrofe ce nu va fi uitată definitiv niciodată. Pentru elita germană interbelică, imaginea Primului Război Mondial rămâne produsul unei conjuncturi externe. Ea se prefigurează ca o consecinţă a presiunii din afara ţării, acumulând enorm din experienţa de viaţă şi sentimentele contemporanilor. Câteva decenii mai târziu, aceeaşi imagine devine produsul exclusiv al frământărilor interne. Ea este acum

[29] Gerd Krumreich, *80 ans de recherche allemande…*, în loc. cit., p. 35-36.

[30] Wolfgang J. Mommsen, *Der große Krieg und die Historiker. Neue Wege der Geschichtsschreibung über den Ersten Weltkrieg*, Essen, Klartext-Verlag, 2002, p. 24.

[31] Vezi, Jürgen Mohn, *Primul război mondial în lumina literaturii de război germane. Contribuţiile la redarea experienţei războiului în context istoric (1900-1932) pornind de la operele lui W. Beumelburg, W. Flex, E.M. Remarque, L. Renn şi F. Schauwecker în context istoric*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeş-Bolyai, 1995, rezumatul tezei de doctorat, p. 10-11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rezultatul unei evoluţii istorice peste care se suprapune finalul tragic al unui nou conflict internaţional, al Doilea Război Mondial. Timpul reflecţiei şi succesiunea generaţiilor recompun substanţa dramatică a evenimentelor din 1918. Nimic nu atenuează amărăciunea înfrângerii, dar este în joc percepţia posterităţii, care nu mai judecă evenimentele la cald. Odată cu ecourile controversei Fischer, literatura istorică germană se eliberează de prizonieratul tradiţiei revizioniste. Dar libertatea câştigată după grele sfâşieri lăuntrice nu a schimbat cu nimic percepţia generică a războiului. El îşi păstrează reflectarea originară, fiindcă la germani catastrofa unei naţiuni nu se sărbătoreşte. Se comemorează.

DAS BILD VOM ERSTEN WELTKRIEG IN DER DEUTSCHSPRACHIGEN HISTORISCHEN FACHLITERATUR. HISTORIOGRAPHISCHE WEGMARKEN, KONTROVERSEN UND REVISIONEN
(Zusammenfassung)

Stichworte: Historiker; Nation; Krieg; Historiographie; Schuld; Gewalt; kollektive Verantwortung.

Von allen europäischen Nationen, die am Ersten Weltkrieg teilgenommen haben, bekamen die Deutschen am deutlichsten seine Auswirkungen in der Geschichte zu spüren. Auf lange Sicht mussten sie besonders teuer für die Niederlage bezahlen. Während Österreich-Ungarn die Folgen territorial sofort zu spüren begann, die diesen multinationalen Staat förmlich auflösten, überlebte Deutschland als Staat in einem Europa, das ihm noch lange das Stigma des Kriegstreibers anheftete. Dieses Stigma hatte nicht nur eine moralische, sondern auch eine politische Konnotation. Artikel 231 des Versailler Vertrages vom 28. Juni 1919 nimmt hierauf Bezug – die gesamte Verantwortung für den Ausbruch des Krieges wurde Deutschland und seinen Verbündeten aufgebürdet.

Die deutsche Antwort hierauf war eine gewaltige Propagandaoffensive, die vor allem die moralische Verurteilung in Frage stellte und die Kriegsreparationen als ungerecht zurückwies. In der Zwischenkriegszeit fokussierte die deutsche Geschichtsforschung primär auf die Ursachen für den Weltkrieg und die Konsequenzen, die sich aus diesem Konflikt ergeben hatten. Mit anderen Worten – was am meisten interessierte, war der Ausbruch des Krieges selbst, was zur Kriegsschuldfrage führte, und, damit in Zusammenhang stehend, das Ende des Krieges, das unter politischen wie ideologischen Gesichtspunkten einseitig betrachtet wurde und mit der nicht wenig kontrovers diskutierten Novemberrevolution in Verbindung gesetzt wurde, die sich wiederum mit der Dolchstoßlegende verband.

Die Debatte wurde nach dem Zweiten Weltkrieg zwangsläufig fortgeführt, als es in Deutschland notwendig erschien nachzuweisen, dass es zwischen Wilhelm II. und Adolf Hitler keine Kontinuitäten gegeben habe. Der Glaube an die Unschuld des wilhelminischen Deutschland war ungebrochen. Folglich kam es zu einem Aufschrei unter den Historikern, als Fritz Fischer seine Thesen publizierte: Ihm zufolge traf Deutschland die Alleinschuld am Ersten Weltkrieg, den es minutiös vorbereitet und

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

provoziert hatte. Jenseits der Spannungen, die die Fischer-Kontroverse hervorrief, blieben weitere delikate Themenfelder in den Jahren nach dem Zweiten Weltkrieg aktuell, nicht zuletzt aufgrund der Spaltung des historischen Diskurses in einem Deutschland, das sowohl territorial wie politisch zweigeteilt war und besonders seit den 1960er Jahren unter der Voreingenommenheit der Standpunkte litt. Mit anderen Worten – die ostdeutsche Historiographie nahm sich des Erbes der Fischer-Kontroverse an, das sie ihrer Kritik am imperialistischen System hinzufügte.

Der vorliegende Beitrag stellt die Entwicklung des deutschen Geschichtsdiskurses dar, der in der Zeit nach dem Ende des Ersten Weltkriegs (und über das Ende des Zweiten Weltkriegs hinaus) zwischen dem Verlangen nach einer Revision und der Notwendigkeit, Frieden mit der Vergangenheit zu schließen, hin- und hergerissen war. Die zentrale Perspektive ist diejenige auf die Bilder vom Krieg; jedes dieser Bilder ist mit einem Meilenstein in der Entwicklung der offiziellen Geschichtsschreibung und ihrer Kritik verbunden. Wir können drei Hauptentwicklungen im Bild vom Krieg festmachen. Da wäre zunächst der Krieg als nationale Katastrophe zu nennen, mit der ganzen Ambivalenz seines Dramas, das zunächst aus der Perspektive der Front wahrgenommen und später mit Scham und dem Stigma der Kriegsschuld verbunden wurde. Dann Krieg als das, was Helden hervorbringt, eine Überbewertung militärischer Tugenden, die gemixt ist mit dem prophetischen Glauben an eine heldenhafte Wiederkehr, die zwar typisch für die unmittelbaren Nachkriegsjahre war, jedoch auch für die Nazipropaganda bzw. für die Propaganda des Regimes nach 1933. Und schließlich Krieg als Möglichkeit einer Aussöhnung mit der Geschichte, durch die Anerkennung von Schuld und die Annahme der Lehren aus der Geschichte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

KRISTA ZACH[*]

DE LA ANEXIONISM LA PACIFISM. MISIUNILE DIPLOMATICE SECRETE ALE LUI MATTHIAS ERZBERGER

Implantarea unei culturi a memoriei în mediile germane postbelice a influenţat în ultimele două decenii şi tematica istoriografiei, ceea ce era de aşteptat. Aceasta include şi preocuparea pentru victimele politicii. Astfel, se vorbeşte astăzi despre un „mit Erzberger" (*Mythos Erzberger*[1]), ceea ce până recent era de neconceput. Doar un istoric american de cultură germană, Klaus Epstein, a dedicat omului politic Erzberger o monografie cuprinzătoare, în care este tematizată şi dilema democraţiei germane în perioada Republicii de la Weimar[2]. Cincizeci de ani după asasinatul lui Erzberger, Theodor Eschenburg[3], istoric al dreptului şi publicist, l-a evocat critic pe Erzberger, remarcând că dilema a continuat şi după 1945, mai ales privind cultura memoriei oficiale a unor premergători[4]. Aceste două studii au rămas pentru multă vreme unicele lucrări privind biografia acestui om politic.

Cauza acestei ignorări a fost o campanie defăimătoare, începând cu sfârşitul anului 1918, având la bază un stereotip naţional negativ de durată, care îl numea pe Matthias Erzberger „trădător de patrie". El a fost semnatarul principal al armistiţiului cu Aliaţii, ceea ce îl califica drept un „obiect de ură pentru toţi duşmanii Republicii de la Weimar"[5]. Calificativele ucigaşe cu care a fost după aceea stigmatizat Erzberger erau „criminalul din noiembrie",

[*] München.

[1] Alfons Siegel, *Ideen zur Friedensgestaltung am Ende des Ersten Weltkrieges und des Ost-West-Konflikts. Entwicklungen und Konzepte von Matthias Erzberger und Dieter Senghaas*, Münster, Agenda Verlag, 2003, p. 9.

[2] Klaus Epstein, *Mathias Erzberger und das Dilemma der deutschen Demokratie*, Berlin, Frankfurt am Main, Leber Verlag, 1962; în original: *Mathias Erzberger and the Dilemma of German Democracy*, New Jersey, Princeton University Press, 1959.

[3] Theodor Eschenburg, *Matthias Erzberger. Der große Mann des Parlamentarismus und der Finanzreform*, München, Piper, 1973.

[4] Chiar şi primul preşedinte al Republicii Federale Germania, liberalul Theodor Heuss, un om foarte cultivat şi apreciat, s-a exprimat foarte decis la mijlocul anilor 1950 împotriva preluării lui Matthias Erzberger şi a lui Philipp Scheidemann în lucrarea reprezentativă *Die großen Deutschen* (Theodor Eschenburg, *Matthias Erzberger*, p. 7).

[5] Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 449.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 119–132

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„politicianul armistiţiului", „trădător al poporului", „evreu"[6]. Această spirală a stereotipurilor a fost extrem de persistentă, supravieţuind Republicii de la Weimar, anilor dictaturii naţional-socialiste şi anilor de după 1945 în Germania. Matthias Erzberger ca „martir al republicii germane"[7], una „din puţinele figuri de martiri ai istoriei germane înainte de dictatura lui Hitler"[8], nu s-a bucurat de consideraţia posterităţii.

Recunoaşterea selectivă oficială în Germania postbelică, la optzeci de ani după asasinatul lui Erzberger din 1921, a survenit târziu[9], deşi istoria acelor vremi fusese deja scrisă. Ne putem întreba de ce atât de târziu? A fost poate din cauza unei personalităţi bizare, sau deciziile unei politici grele cu consecinţe care au fost considerate acte de jonglerie – sau a fost traumatismul opţiunilor germane în secolul XX, legate inseparabil de această personalitate?

I. Cine a fost Matthias Erzberger

Matthias Erzberger a fost ales în 1903, la 28 de ani, ca cel mai tânăr deputat, în Reichstag. El a aparţinut din punct de vedere politic centrului catolic de stânga şi s-a remarcat de la început prin mare hărnicie, deosebită competenţă în privinţa chestiunilor financiare şi prin sensibilitate pentru problemele sociale. Încă din 1914 el era un adept convins al scopurilor politicii germane de război.

Schimbarea convingerilor politice ale lui Erzberger la începutul verii lui 1917 a fost spectaculoasă. El nu a mai reprezentat anexionismul[10] politic german, ci a devenit un „om politic pacifist"[11], evoluând „de la anexionist la pacifist", cum spunea Kurt Tucholski. Această schimbare de linie a fost marcată mai întâi prin *Rezoluţia pentru pace*, votată în Reichstag, la 17 iulie 1917, care se exprima pentru o politică de pace cu aliaţii occidentali. La 17 august 1917,

[6] Michael Krausnick, Günter Randecker, *Matthias Erzberger. Konkursverwalter des Kaiserreichs und Wegbereiter der Demokratie*, Neckarsgemünd, Books on Demand, 2005, p. 6. Aceeaşi linie o reprezenta pamfletul vicecancelarului Karl Helfferich, *Fort mit Erzberger*, Berlin, Scherl, 1919, în care a fost denunţată politica financiară a lui Erzberger.

[7] Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 441.

[8] Theodor Eschenburg, *Matthias Erzberger*, p. 7.

[9] Günter Randecker, *Der gute Geist von Buttenhausen oder die Alternative zum Geist von Potsdam*, în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit". Essay zur Ausstellung im Auftrag des Bundesarchivs*, hrsg. von Wolfgang Michalka, Potsdam, Verlag für Berlin-Brandenburg, 2002, p. 13-34; Peter Grupp, Pierre Jardin, *Matthias Erzberger und die Außenpolitik. Vom Annexionisten zum Realpolitiker*, în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit"*, p. 63-67. Despre aceeaşi temă, v. Wolfgang Schäuble, pe atunci ministru de interne: *Matthias Erzberger – ein Wegbereiter deutscher Demokratie*, în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit"*, p. 35-41.

[10] Vezi memorandumul din 2 septembrie 1914 [M. Erzberger], *Zu Kriegszielen eines siegreichen Deutschlands*, în Alfons Siegel, *Ideen zur Friedensgestaltung*, Anexa III, p. 471-475, Memorandumul începe prin a construi o situaţie de ameninţare totală: „Scopul războiului mondial este, după intenţiile repetate ale duşmanilor Germaniei, sfărâmarea Imperiului German şi desfiinţarea Austro-Ungariei" (*ibidem*, p. 471). Aceasta a fost părerea lui Erzberger până la schimbarea sorţii războiului în primăvara lui 1917, v. Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 126.

[11] Günter Randecker, *Der gute Geist*, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vaticanul neutru transmitea Germaniei o ofertă de pace a Marii Britanii şi Franţei, discutarea căreia a fost amânată de cabinetul german, pentru a fi până la urmă respinsă[12]. Această schimbare „radicală" de linie[13] coincidea cu experienţa parlamentară vastă a omului politic realist Erzberger, ca şi părerii sale judicioase despre situaţia militară a Germaniei după 1916. Utile în acest sens au fost şi propriile sale experienţe dobândite în misiunile diplomatice în calitate de „diplomat amator"[14] între 1915 şi 1917 la Roma, Viena, Budapesta, Istanbul, Sofia, Bucureşti şi Stockholm, misiuni îndeplinite pentru guvernul său. Diplomaţi de carieră ca principele Bülow, ambasador la Roma şi cancelarul german von Bethmann-Hollweg sau contele Hertling scontau, încredinţându-i aceste misiuni, pe priceperea sa adeseori insidioasă şi pe puternica voinţă a acestui simplu deputat care a fost Erzberger. Cu toate acestea, misiunile sale de primă importanţă au eşuat. Acesta este poate unul din motivele schimbării de poziţii a lui Erzberger de la 1917, aspect care nu a fost îndeajuns cercetat[15] până în prezent.

A fost Erzberger un aventurier al diplomaţiei secrete, cum au afirmat adversarii săi în Ministerul german de Externe încă vreo două-trei generaţii după 1918? A fost el un exemplu tipic de oportunist politic, cum sunt destui şi astăzi? De această părere erau mulţi în anii Republicii de la Weimar, şi nu numai duşmanii săi politici. Asasinii săi din scena radicalilor de dreapta din *Organisation Consul* vedeau în Erzberger pe „trădătorul patriei", pe „criminalul din noiembrie". Astfel de calificative propagandistice ale dreptei preluate în timpul Republicii de la Weimar şi de propaganda naţional-socialistă stigmatizează încă multă vreme omului politic incert Erzberger şi vor fi reluate şi după 1945. Astfel de afirmaţii se pot găsi şi în *Memoriile* lui Theodor Heuss din 1963[16]. Un ecou al „dilemei democraţiei germane"[17]? Miturile negative sunt de durată, mai ales dacă ele maschează greşeli politice colective.

Publicaţia lui Eschenburg nu a avut iniţial nici un ecou. De abia după anul 2000 au fost recunoscute în republica de la Berlin ideile sale ca deschizătoare de drumuri, iar el a fost recunoscut drept un reprezentant al adevăratului parlamentarism, ca democrat, expert în finanţe şi pacifist. Stereotipul negativ vechi de decenii s-a transformat în contrarul său, a devenit „mitul Erzberger". Astăzi se păstrează vie amintirea lui Erzberger ca o victimă a vederilor sale largi privind catastrofa de la 1918, ca un om politic care, la 1917, împreună cu David

[12] Michael Krausnick, Günter Randecker, *Matthias Erzberger*, p. 31-33; Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, Stuttgart, Berlin, Deutsche Verlags-Anstalt, 1920, p. 105.

[13] Michael Krausnick, Günter Randecker, *Matthias Erzberger*, p. 21, 23.

[14] Titlul unui capitol la Theodor Eschenburg, *Matthias Erzberger*, p. 41-51.

[15] Epstein oferă numai o privire generală, bazată pe corespondenţa diplomatică a Reich-ului ca şi pe notiţele personale ale lui Erzberger, vezi *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 116-172. Aceste notiţe nu sunt întotdeauna foarte amănunţite ca informaţie.

[16] Theodor Heuss, *Erinnerungen, 1905-1933*, Tübingen, Wunderlich, 1963, citat în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit"*, p. 110.

[17] Aşa a formulat, în 1959, Klaus Epstein sub titlul monografiei sale despre Erzberger, nota 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi Friedrich Ebert au intervenit pentru o pace prin înţelegere[18]. El a fost unul din acei puţini, pe care genocidul junilor turci (aliaţii Germaniei) contra armenilor şi grecilor[19] i-a făcut să intervină în Reichstag. Tot el a adus în 1918, la sfârşitul războiului, cu broşura sa *Liga Naţiunilor. Drumul spre pacea mondială*[20], o contribuţie[21] la înţelegerea între popoare, onorată abia astăzi. În octombrie 1918 el a devenit secretar de stat, calitate în care a semnat, la 11 noiembrie, armistiţiul cu Franţa. Când adunarea naţională germană a acceptat Tratatul de pace de la Versailles la 22 iunie 1919, Erzberger a observat cu regret că germanii trebuie să plătească pentru acest război[22]. În 1919, el a fost unul dintre autorii Constituţiei de la Weimar[23]. La 26 august 1921 Erzberger a fost împuşcat ca „trădător".

Pentru istorici, Erzberger rămâne o figură politică activă, puternică, emoţională, plină de idei, dar nedisciplinată, devenit obiectul multor aversiuni. Astfel, omul politic al misiunilor secrete, trimis de Ministerul de Externe şi de cancelarul von Bethmann-Hollweg în multe capitale europene, un om politic a cărui lipsă de convenţionalitate şi apariţii-fulger pe parchetul diplomatic îi îngrozeau pe diplomaţii de carieră[24] – nici aceste aspecte ale evoluţiei lui Erzberger nu au fost suficient cercetate[25].

Erzberger a trăit doar 46 de ani. Ca om politic plin de pasiune, el a jucat în anii Primului Război Mondial şi până la moartea sa prematură multe roluri, pe toate cu aceeaşi energie, adesea cu multă agitaţie. El a fost iubit, dar controversat, iar la urmă urât de moarte.

---

[18] Despre rezoluţia de pace, aprobată de Reichstag, Wolfgang Schäuble în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit"*, p. 24.

[19] Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 81; Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 162. Vezi de asemenea un demers al lui Erzberger către cancelarul Germaniei v. Bethmann Hollweg din 3.3.1916, *Denkschrift über die Maßnahmen zugunsten der Christen in der Türkei*, referitor la salvarea armenilor, arameilor şi grecilor deportaţi de autorităţile turceşti, accesibil on-line http://www.armenocide.de /armenocide/ArmGenDE.nsf/0/E60CE6C92C762565C1256AD70035E211?OpenDocument (12.09.2010).

[20] Berlin, 1919. Textul acestei broşuri se bazează pe o conferinţă publică ţinută de secretarul de stat Erzberger, la 27.12.1918, la Academia de Studii Comerciale din Berlin. El se referea adesea în acea broşură la preşedintele american Woodrow Wilson. Textul începea cu cuvintele „Necesitatea existenţei Ligii Naţiunilor rezultă din prăbuşirea completă în sânge şi lacrimi a sistemului internaţional-politic precedent, care se baza numai pe forţă şi rivalitatea dintre naţiuni. […] Fiecare naţiune a încercat să obţină cât mai mult pe seama celorlalte", p. 3.

[21] Vezi Alfons Siegel, *Ideen zur Friedensgestaltung*, p. 9.

[22] Michael Krausnick, Günter Randecker, *Matthias Erzberger*, p. 27.

[23] Wolfgang Schäuble în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit"*, p. 37.

[24] Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien. In Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan*, hrsg. von Nikolaus Netzhammer, Krista Zach, vol. 1, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1995, vol. 2, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1996; ediţia în limba română: Raymund Netzhammer, *Episcop în România. Într-o epocă a conflictelor naţionale şi religioase*, vol. 1-2, ed. Nikolaus Netzhammer, Krista Zach, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 607.

[25] De exemplu, din vasta sa corespondenţă, păstrată în Archiva secretă a Reich-ului. De asemenea, lipseşte o biografie mai nouă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. Proiectele diplomatice secrete ale lui Erzberger

Fiind foarte bine informat datorită unei corespondenţe internaţionale, Erzberger a devenit în 1914 şeful unui serviciu secret pentru străinătate, organizat de el şi numit *Oficiul Central pentru servicii în străinătate*[26]. Ca ambasador itinerant al Imperiului german, el a întreprins mai multe călătorii diplomatice secrete ale căror scopuri şi rezultate nu au fost cercetate încă suficient.

În cele ce urmează ne vom ocupa doar de două dintre aceste proiecte ale lui Erzberger – cel din Italia şi România privind asigurarea neutralităţii şi un altul privind unirea Bisericilor. Între cele trei misiuni în Italia în februarie, aprilie şi mai 1915 şi misiunile din Balcani din februarie 1916 există unele tangenţe. Ele privesc în principal alianţele Germaniei în Primul Război Mondial, respectiv cazul de neutralitate şi asigurarea ei pentru Italia şi România[27]. Sub aspectul evoluţiei militare, proiectul de neutralitate a fost o vreme decisiv pentru Germania. Pentru Erzberger era în joc, în afara considerentelor diplomaţiei secrete, stafia unei prăbuşiri posibile a tânărului stat german. El a vrut să-l salveze în cazul unei înfrângeri, aşa cum se întâmplase cu Sf. Imperiu Roman de Naţiune Germană în 1803, şi să-l ferească de poftele unor adversari agresivi[28].

În modul de abordare şi îndeplinire a acestor proiecte, Erzberger s-a dovedit un emisar ce-şi realiza repede scopurile, foarte bine informat, ingenios, care exagera după necesităţi acele detalii ce-i puteau fi de folos, ignorând aspectele formale – un adevărat „diplomat-amator". Prezentarea lui de către arhiepiscopul Bucureştilor, Raymund Netzhammer (1905-1924), oferă o imagine cât se poate de corectată a lui Erzberger.

II.1. Despre sursele folosite

Pe lângă documentele şi scrisorile cunoscute din Arhiva politică a Ministerului de Externe din Koblenz/Potsdam sau din arhivele din Viena voi atrage atenţia aici asupra unei surse primare neutilizată încă în studiile privind ambele proiecte ale lui Erzberger – *Jurnalul* amplu, notat cu exactitate, publicat pentru prima oară în anii 1995/1996 sub titlul *Raymund Netzhammer Bischof in Rumänien. Im Spnnungsfeld zwischen Staat und Vatikan*[29]. *Jurnalul* conţine numeroase indicii privind problema Unirii religioase la români şi bulgari[30].

[26] Peter Grupp, Pierre Jardin, în *Matthias Erzberger: „Reichsminister in Deutschlands schwerster Zeit"*, p. 64.

[27] Vezi aici prezentarea în detaliu a lui Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, capitolul 6, p. 138-172.

[28] Vezi memorandumul din 2 septembrie 1914 la Alfons Siegel, *Ideen zur Friedensgestaltung*, p. 9.

[29] Mai multe versiuni manuscrise ale jurnalului şi întreaga corespondenţă (încă nepublicată) se află în arhiva mănăstirii elveţiene Einsiedeln; o parte a corespondenţei (în copie) şi în arhiva Arhiepiscopiei romano-catolice din Bucureşti.

[30] Reimund Haas, *Die Kirchenunionen auf dem Balkan – verpasste Chancen oder Utopien? Der Realismus von Raymund Netzhammer im Vergleich mit den Unionsbemühungen von Matthias*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste teme vaste nu pot fi aici decât menţionate. Fără permisiunea de a cerceta liber documentele din arhivele vaticane, ca şi a corespondenţei lui Netzhammer şi Erzberger, nu se pot trage concluzii definitive asupra acestei teme.

Raymund Netzhammer a fost călugăr benedictin elveţian la mănăstirea Einsiedeln, iar prin naştere se trăgea din provincia Baden din sudul Germaniei[31]. Folosesc aici *Jurnalul* episcopului ca sursă nu pentru că am fost coeditoare a ediţiilor germană şi română, pe care le cunosc bine, ci deoarece finele observaţii ale lui Netzhammer despre politica românească, ca şi asupra uniunii Bisericilor în Bulgaria şi România recomandă *Jurnalul* ca sursă narativă de prim rang. Netzhammer a fost un prelat foarte bine informat şi cultivat, care s-a menţinut conştient în planul al doilea al evenimentelor politice. Însemnările sale sunt adesea mai informative decât cele ale diplomaţilor de carieră, arhiepiscopul fiind curios, atent şi foarte bine informat. Ca şi Erzberger, Netzhammer şi-a adunat informaţiile prin numeroase contacte, prin corespondenţă şi convorbiri directe. Oameni politici români, diplomaţi, ca şi oameni ai Bisericii din diferite congregaţii şi ţări au fost parteneri de discuţie permanenţi ai arhiepiscopului, ca şi primii doi regi ai României, Carol I şi Ferdinand. El a servit, prin această activitate, în mod egal biserica sa şi ţara sa gazdă – România.

II.2. Proiectul de asigurare a neutralităţii

Cele trei misiuni în Italia din primăvara şi vara lui 1915, ca şi următoarele vizite-fulger la Viena şi Budapesta, arătau un simplu deputat în Reichstag, încă total neversat pe parchetul diplomatic. Încă de la începutul războiului în 1914, el primise însărcinarea oficială de a organiza propaganda pentru Germania în ţările neutre. Acest lucru se ştia, dar însărcinarea lui era înconjurată de un anume secret şi lipsă de claritate, ceea ce i-a servit lui Erzberger pentru scopurile sale.

Italia, semnatar al alianţei tripartite, cerea de la Austria ca o condiţie a menţinerii neutralităţii, unele provincii în care trăiau italieni – Trento, Triest, Val d'Isonzo, părţi din Dalmaţia. La Roma erau pe atunci două grupări politice concurente – intervenţioniştii şi neutraliştii. Diplomaţia germană încerca să-i instrumentalizeze pe neutralişti în favoarea proiectului menţinerii neutralităţii. Vaticanul urma a fi influenţat ca să preia un arbitraj favorabil Italiei, urmărindu-se cedări teritoriale în detrimentul Austriei. Împăratul german Wilhelm II urma să-l influenţeze pe împăratul Franz Joseph în aceeaşi direcţie. Erzberger a fost primit de papa Benedict al XV-lea şi de Franz Joseph, dar Viena a refuzat orice concesiune teritorială. Între timp i se asigurase Italiei, prin tratatul secret din 26 aprilie 1915, primirea acestor teritorii din partea Antantei ca preţ al beligeranţei.

Erzberger und Hubert Bastgen in Bulgarien, în *RESEE*, 48 (2010), 1-4, p. 283-290; Vladimir Ghika, *L'Eglise et la Nouvelle Roumanie*, în „Revue des Jeunes", Paris, 27 (1920), 6, p. 646-665; Nikolaus Netzhammer, *In verbo tuo* (paralel în germană şi română), Bucureşti, 2003, p. 67-91, 104-110 (ediţia germană).

[31] Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien*, p. 29; Idem, *Episcop în România*, p. 11 (în continuare se va folosi prima cifră pentru paginile ediţiei germane, a doua cifră se referă la ediţia în română a Jurnalului).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Erzberger şi ambasadorul principe Bülow aflaseră despre tratatul secret, de aceea a încercat primul să răstoarne guvernul format la Roma de intervenţionişti. Regele Victor Emanuel se decisese însă între timp pentru intrarea Italiei în război de partea Aliaţilor. Astfel, această misiune secretă a lui Erzberger a eşuat.

Existau temeri ca şi România să urmeze exemplul italian[32]. La începutul lui iunie 1915, cancelarul german von Bethmann Hollweg l-a trimis pe Erzberger ca emisar la Viena, pentru a cere de la guvernul maghiar al contelui István Tisza concesiuni pentru românii din Transilvania şi din Banat. Întrevederea lui Erzberger cu Tisza de la 4 iunie 1915 s-a încheiat fără un rezultat clar[33]. Arogant, prim-ministrul maghiar a încercat mai întâi să afirme că totul este

> „în perfectă ordine, căci românii trăitori în Ungaria se află în condiţii culturale mult mai bune decât cei ce trăiesc în România, doar câteva capete înfierbântate seamănă neliniște într-o populaţie de altfel aşa de calmă. Nici un stat nu ar duce o politică aşa de dreaptă a naţionalităţilor ca Ungaria”[34].

Mai apoi, el a promis foarte vag să facă unele concesii, cum a notat Erzberger mai târziu: „Oricum, a promis că el [Tisza] ar acorda românilor unele facilităţi”[35].

Erzberger reproduce în însemnările sale şi impresiile făcute de deputaţii români din Transilvania aflaţi la Viena şi la Budapesta, care în principal urmăreau realizarea proiectului arhiducelui Franz Ferdinand şi a consilierului său Aurel Popovici, „menţinerea dublei monarhii […] ca bază federativă”, respectiv o „structură federalistă” a întregii monarhii „cu drepturi de autonomie în diferitele landuri”[36].

Ca să fie sigur, Erzberger a concretizat, puţin diplomatic, propunerile sale într-o scrisoare către Tisza la 8 iunie 1915. În rezumat, acestea erau:

– acceptarea limbii române în administraţia locală;

– o autonomie lărgită în problemele şcolare;

– lărgirea dreptului electoral, astfel ca 30 de parlamentari să fie români[37].

Ca răspuns, „contele Tisza a respins orice tratative cu România pentru acordarea de noi drepturi românilor din Ungaria”[38] şi a recomandat lui Erzberger să se ocupe de propriile treburi[39].

Emisarul german nu mai avea decât să încerce un demers la Bucureşti pentru a solicita o audienţă la regele Ferdinand. Erzberger a voit să testeze dacă, la acel moment tardiv, ar mai fi fost posibilă găsirea unei căi pentru a se asigura

[32] Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 40, 103.

[33] *Ibidem*, p. 102-110; Graf Stefan [István] Tisza, *Briefe (1914-1918)*, Berlin, Reimar Hobbing, 1928, p. 228-234.

[34] Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 104.

[35] *Ibidem*, p. 105.

[36] *Ibidem*.

[37] După Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 161, care a văzut aceasta; Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 104, nu observa nimic nou.

[38] Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 105.

[39] Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neutralitatea României. El ştia foarte bine că promisiunile teritoriale ale Aliaţilor nu ar fi putut fi contracarate decât cu greu de ofertele Puterilor Centrale şi că guvernul Brătianu nu mai putea fi convins să renunţe la opţiunea pentru Antanta. El mai ştia, şi s-a putut convinge din nou în România, că opinia publică era virulent de partea Antantei. De aceea, Erzberger mai spera numai la o remaniere a cabinetului şi la presiuni din exterior asupra guvernului şi a regelui[40]. Speranţe în această direcţie a nutrit emisarul german după o discuţie cu regele Ferdinand şi le-a împărtăşit şi arhiepiscopului Netzhammer[41]. El a scris însă cancelarului său la Berlin că „România nu va merge cu nici o condiţie din dorinţă proprie cu Puterile Centrale”[42]. Dar presiunea sporită din partea Berlinului propusă cancelarului german[43] nu a avut loc. „În capitala germană s-a aşteptat, prim-ministrul Brătianu a jucat cu măiestrie un rol dublu”, observa Erzberger resemnat[44].

II.3. Vizita lui Erzberger la Bucureşti

Erzberger soseşte la 18 februarie 1916, venind din Bulgaria, rămâne două zile la Bucureşti, îşi exprimă dorinţa să locuiască în palatul arhiepiscopal şi să nu vorbească decât cu regele[45]. Arhiepiscopul catolic de Bucureşti, Raymund Netzhammer, s-a oferit să organizeze o întâlnire secretă a regelui cu emisarul german la reşedinţa sa. Plenipotenţiarul german la Bucureşti, von dem Busche, a cerut lui Netzhammer ca acesta să sugereze monarhului să ofere mai mult decât o simplă neutralitate a României.

Netzhammer a aranjat acest incognito cu vizibilă plăcere şi viclenie[46]. După o discuţie lungă cu regele – ea a durat o oră şi un sfert –, Erzberger a plecat în aceeaşi zi la Viena[47]. Netzhammer scrie că l-a prezentat regelui în glumă pe emisarul secret ca fiind „vicecancelarul Imperiului german”[48], ceea ce dovedeşte atmosfera destinsă a acestei întrevederi la cel mai înalt nivel. Ambii parteneri, regele şi emisarul, s-au găsit reciproc „simpatici”, iar convorbirile, în ciuda situaţiei tensionate dintre cele două ţări, „plăcute şi instructive”[49]. Diplomatul amator Erzberger şi arhiepiscopul de Bucureşti au relatat despre aceste convorbiri în versiuni diferite[50].

[40] Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 101, 109.
[41] Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 608/609.
[42] Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 106.
[43] Klaus Epstein, *Matthias Erzberger*, p. 164, vorbeşte chiar de un „ultimatum preventiv” ca mijloc de presiune asupra României pentru a menţine neutralitatea promisă în convenţia militară.
[44] *Ibidem*, p. 109 şi urm.
[45] Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 605/607.
[46] *Ibidem*, p. 606/607.
[47] *Ibidem*, p. 609/610.
[48] *Ibidem*, p. 607/608.
[49] Comentariul arhiepiscopului, *ibidem*, p. 609/608. Regele Ferdinand către Netzhammer: „Erzberger este un om simpatic […], am vorbit foarte deschis cu el şi i-am spus şi lui ce greşeli mari au făcut nemţii aici” (*ibidem*, p. 608/607).
[50] *Ibidem*, p. 606-610; Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 106-108, unde Netzhammer nu este amintit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arhiepiscopul a notat pe cinci pagini informaţiile despre convorbirea cu regele şi cele relatate apoi de Erzberger. Aceste însemnări sunt autentice, ele au fost redactate imediat după relatarea lui Erzberger în palatul arhiepiscopal şi sunt mult mai detaliate decât scurtul text din *Erlebnisse aus dem Weltkrieg* din 1920. Erzberger a relatat „detaliat" lui Netzhammer convorbirea sa cu regele[51].

Regele Ferdinand a numit trei teme care umbreau relaţiile României cu Puterile Centrale: răul tratament la care erau supuşi românii din Ungaria, înfiinţarea episcopiei unite Hajdúdorog în Ungaria de răsărit şi o indispoziţie diplomatică (care nu a fost comentată special). Primele două teme sunt legate între ele, căci Hajdúdorog a constituit în presa românilor transilvăneni un subiect deosebit de iritare[52].

În continuare, regele Ferdinand a relatat despre alte patru probleme politice brizante în raporturile româno-germane.

– Convenţia militară secretă[53] încheiată de regele Carol I şi de împăratul german, considerată de consiliul de coroană în august 1914 ca „neobligatorie în drept"[54], la care partea germană nu a reacţionat adecvat.

– Basarabia, pe care, spunea regele, România nu o poate ocupa; „ar fi însă posibil să o preia din mâinile Puterilor Centrale"[55]. El ar trimite trupe româneşti la acea graniţă, ca să oprească marşul ruşilor spre Bulgaria şi Serbia[56].

– Regele a refuzat să numească un cabinet progerman. Chiar dacă în Germania nu exista încredere în prim-ministrul Ion I.C. Brătianu, ceea ce el înţelegea, opoziţia condusă de Petre Carp nu se bucură de încrederea populaţiei, astfel că o remaniere de cabinet era imposibilă.

– Dinastia: „Deoarece Erzberger a adus vorba de unele pericole la adresa tronului, regele i-a răspuns că dacă bulgarii vor ieşi din acest război cu un teritoriu mai mare, iar România nu, asta în mod cert se va repercuta asupra suveranului"[57].

Câştigul teritorial din motive de prestigiu era cel mai important scop militar al României în război. Şi aici această ţară nu s-a deosebit de alte state

[51] „În legătură cu discuţia sa cu regele Ferdinand, Erzberger îmi făcu o relatare detaliată" (*ibidem*, p. 607/609).

[52] Vezi introducerea lui Nikolaus Netzhammer, *op. cit.*, p. 23-26/31-35. Înfiinţarea noii episcopii Hajdúdorog a avut loc în 1912 prin încorporarea a 82 de parohii româneşti unite din diocezele Alba Iulia şi Oradea, ceea ce a fost privit în România ca un drum sigur spre maghiarizarea, respectiv deznaţionalizarea acestora de către statul maghiar. Toată presa din România a tratat această temă pe larg. Arhiepiscopul Netzhammer a prevenit, energic, că aceasta va deteriora relaţiile între unguri şi români, dar nu a fost ascultat nicăieri, nici măcar la Vatican. În *Erlebnisse* ale lui Erzberger nu apar nici Netzhammer nici tema Hajdúdorog.

[53] Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 102, 106.

[54] *Ibidem*, p. 102.

[55] Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 608/608; Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 108 şi urm.

[56] În prezentarea lui Erzberger, acest punct important de discuţie apare ca o propunere a lui Erzberger – mutarea trupelor de la graniţa bulgară la cea rusească, propunere la care regele ar fi reacţionat cu teamă. Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 108. Această chestiune mai trebuie studiată.

[57] Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 608/610.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mari şi mici din Europa, chiar dacă la început a fost urmărită neutralitatea şi nu o politică strategică de anexări. Pentru menţinerea neutralităţii României în momentul audienţei lui Erzberger la regele Ferdinand în februarie 1916, monarhul a afirmat că „dorinţa sa cea mai puternică" era de a menţine neutralitatea ţării sale[58]. Această mică şansă a fost urmărită în mod explicit de Erzberger prin două teme care apar în *Jurnalul* lui Netzhammer.

În cazul Ungariei, Bucureştiul urmărea în primul rând ameliorarea situaţiei românilor din această parte a dublei monarhii, şi nu o politică de anexiuni, cum a subliniat regele Ferdinand în discuţia cu Erzberger:

> „Relaţia României cu Austria s-a deteriorat şi din cauza ungurilor, respectiv a tratamentului aplicat românilor din Ungaria. Dacă românii din Ungaria ar fi trataţi aşa cum sunt trataţi cehii în Austria, toată lumea ar fi deplin mulţumită. Regele a accentuat faptul că, din acest punct de vedere, el nu ar cere concesii teritoriale. Erzberger considera că această declaraţie fusese sinceră, caracterizând-o ca extrem de importantă"[59].

Erzberger a apreciat îndeosebi „asigurarea" regelui că el ar vrea să trimită trupele române la graniţa cu Rusia, spre a împiedica un marş prin România. Aceasta ar fi „foarte important"[60] pentru războiul german în Ucraina. Erzberger a avut impresia, în timpul audienţei la rege, că o presiune politică externă, de exemplu din partea Bulgariei, ar face posibilă o remaniere de guvern şi că regele nu s-ar crampona „neapărat de un minister Brătianu"[61].

Erzberger a repetat apoi arhiepiscopului lista de oferte făcută în primăvara lui 1915 de către Germania pentru menţinerea neutralităţii în războiul mondial – ofertă la care Bucureştiul nu a reacţionat în vreun fel. Acest pachet conţinea:

– trei judeţe din Bucovina;
– întreaga Basarabie;
– o alianţă ofensivă şi defensivă;
– garantarea teritoriului şi protejarea frontierelor;
– o serie de facilităţi economice;
– o ameliorare fundamentală a situaţiei românilor din Ungaria (pe care Erzberger le-ar fi impus el însuşi „guvernului austro-ungar"[62]), între altele un ministru în cabinet, o universitate românească, şase licee româneşti ş.a. Erzberger exagerează aici extrem. Contele Tisza nu-i oferise, după cum se ştie, nici o concesie în iunie 1915.

Netzhammer a apreciat mult mai corect decât Erzberger cât de reduse mai erau în realitate şansele neutralităţii României în februarie 1916, dar îşi păstra părerea pentru el.

---

[58] Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 107; ca şi „Eu consider o schimbare de cabinet din motive interne şi din voinţa regelui în România ca total exclusă. Un astfel de guvern poate veni doar printr-o puternică presiune din afară" (*ibidem*, p. 109).

[59] Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 608/609.

[60] *Ibidem*.

[61] *Ibidem*, p. 608/609; Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 109.

[62] Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 610/611.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel a eşuat şi misiunea lui Erzberger pentru menţinerea neutralităţii României. La 27 august 1916, România a intrat în războiul mondial de partea Aliaţilor[63]. Declaraţiile regelui Ferdinand faţă cu diplomaţii germani cu puţin înainte de intrarea României în război au fost calificate de guvernatorul general german în România în ianuarie 1917, de faţă cu Netzhammer, ca „menite a induce în eroare”[64]. Netzhammer a încercat să-l lămurească – de altfel fără succes – asupra „faptelor reale”[65]:

> „Fără nici un fel de dubii, regret şi eu faptul că regele i-a indus în eroare pe diplomaţii Puterilor Centrale cu puţin timp înainte de a declara război. Pe de altă parte, poate fi subliniat faptul că diplomaţia germană a făcut grave erori în România – erori pe care regele le-a relatat cu toată sinceritatea lui Erzberger – şi că această diplomaţie nu-l sprijinise deloc pe rege sau nu suficient de mult pentru ca acesta să fi putut opta pentru o altă soluţie care să nu fi fost potrivnică Germaniei şi dinastiei de Hohenzollern. […] Orice german şi mai ales orice soldat se poate supăra şi enerva când vine vorba de neloialii de italieni sau români!”[66]

Despre eşecul diplomaţilor germani din Bucureşti i-a vorbit şi General-Feldmarschal August von Mackensen lui Netzhammer la 16 decembrie 1916, puţin după intrarea sa în Bucureşti:

> „Mackensen răspunde evaziv la întrebarea mea indiscretă dacă Germania fusese pregătită pentru un război cu România, el arăta doar că se manifestase temerea că România va intra în războiul mondial contra Puterilor Centrale, dar că rapoartele diplomatice fuseseră favorabile până în ultima zi. Din precauţie, în ultimele săptămâni el dăduse ordine să fie deplasate câteva unităţi de trupe la graniţa cu România. După declaraţia de război, sarcina fusese foarte dificilă şi abia astăzi vede, făcând o retrospectivă a celor întâmplate până acum, că numai Dumnezeu şi norocul îl ajutaseră.”[67]

Nici regele Ferdinand şi nici Erzberger nu au făcut declaraţii tendenţioase privind opinia publică din România în februarie 1916. Pentru această situaţie politică a fost răspunzătoare mai ales Legaţia germană la Bucureşti, care a făcut de la începutul războiului nenumărate greşeli, ignorând şi rapoartele adresate de Erzberger cancelarului german.

În timpul scurt ce l-a petrecut la Bucureşti, Erzberger a mai purtat o convorbire destinsă cu arhiepiscopul, povestindu-i subtilităţi şi mici înşelătorii diplomatice, de exemplu că la Viena *uditore* (nunţiu) Rossi a făcut spionaj, fiind coruptibil şi în cazul Hajdúdorog, iar el, Erzberger [!], ar fi obţinut înlocuirea nunţiului. Astfel de lăudăroşenii, ca şi prea multele teme abordate de Erzberger într-un timp aşa de scurt, au influenţat părerea arhiepiscopului asupra vizitei la Bucureşti. Această concluzie este net rezervată:

---

[63] *Ibidem*, p. 629/629. Netzhammer a rămas în relaţii de corespondenţă cu Erzberger (*ibidem*, p. 627/626).

[64] *Ibidem*, guvernatorul general german la Bucureşti Tülff von Tschepe und Waidenbach, p. 708.

[65] *Ibidem*, p. 708/702.

[66] *Ibidem*, din 3 ianuarie 1917.

[67] *Ibidem*, p. 696/691.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Vizita domnului Erzberger fusese plăcută şi plină de învăţăminte. Este un om de societate foarte interesant şi, în acelaşi timp, şi un om cu foarte multe cunoştinţe, cu un orizont larg şi cu o energie inepuizabilă. El relata lucruri foarte ciudate cu privire la spionaj şi contraspionaj, despre minciunile din presă, despre submarine, despre tratativele pentru achiziţionarea Cenaclului din Ierusalim, despre periculosul Enver Paşa cu ochii inteligenţi şi ştrengari, despre moartea moştenitorului Turciei, care, cum ştia orice copil în Constantinopol, fusese ucis, ş.a.m.d."[68]

O judecată diferenţiată asupra eforturilor depuse de Erzberger în România nu a fost încă publicată şi nici nu este simplu de formulat. Nici proiectul de unire a Bisericilor în Bulgaria, proiect drag mai ales regelui Ferdinand de Sachsen-Coburg-Gotha şi care s-a aflat în anii 1915/16 sporadic pe lista misiunilor secrete ale lui Erzberger, nu a avut o soartă mai fericită. Un asemenea proiect a fost urmărit şi de unii preoţi români uniţi din Transilvania, probabil fără aprobarea superiorilor. Cu ocazia unor sondaje privind un concordat între Sf. Scaun şi România, de care s-a ocupat Monseniorul Vladimir Ghika la Roma, acesta a întreprins şi demersuri în direcţia Unirii. Ambele proiecte de Unire nu se aflau pe lista de priorităţi a lui Erzberger, motiv pentru care nici nu a pomenit de ele în timpul vizitei sale la Bucureşti[69]. De altfel, se pare că Erzberger a lucrat la „o jumătate de duzină de proiecte bisericeşti", despre care nu s-au făcut cercetări ştiinţifice[70].

II.4. Proiectele de unire a Bisericilor

Tratativele lui Erzberger privind Bulgaria şi România s-au referit, aşa cum s-a văzut, la problemele de alianţe în Primul Război Mondial. Catolicul Erzberger a sperat că o legătură mai strânsă între cele două state şi Imperiul german ar putea avea loc printr-o unire a Bisericilor ortodoxe bulgară şi română cu Roma, de aceea a fost interesat de acest proiect încă dinainte de război.

Imperiul Otoman şi Bulgaria expulzaseră încă de la începutul războiului, în anii 1914, respectiv 1915, pe clericii francezi şi italieni, iar şcolile şi centrele lor au fost închise. Unul din planurile lui Erzberger prevedea ca localele şi colegiile franceze şi italiene să fie preluate de misionari germani. El ştia că pentru aceasta nu sunt însă destui clerici adecvaţi profesional[71] şi că ar mai trebui aduşi şi alţii, dezvoltând de aceea un plan pe şapte puncte în acest sens[72].

Unii dintre expulzaţi s-au dus în România, unde avuseseră de mai de mult relaţii cu Netzhammer. Acesta i-a vizitat pe *fratres* bulgari sau i-a primit la el, la Bucureşti. Adesea aceste întâlniri au oferit ocazia să se schimbe informaţii

[68] *Ibidem*, p. 609/610.

[69] Informaţiile pe această temă sunt puţine. Ele nu se pot găsi nici în *Jurnalul* lui Netzhammer, nici la Matthias Erzberger, *Bericht über meine Reiseeindrücke in Bukarest*, în Bundesarchiv Potsdam, Nachlass Erzberger, nr. 28.

[70] Reimund Haas, *Kirchenunionen*, p. 284, cu excepţia proiectului Lichtenstein.

[71] Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, p. 91-101; Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 610 /610.

[72] Reimund Haas, *Kirchenunionen*, p. 287 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politice brizante, ca de exemplu în noiembrie 1915. Netzhammer ştia încă de atunci de un proiect de a-i înlocui pe francezii plecaţi din Philipopol în 1915, la intrarea Bulgariei în război de partea Puterilor Centrale, cu iezuiţi germani. Aceştia urmau să acţioneze în Bulgaria pentru unirea Bisericii ortodoxe bulgare cu Roma[73].

Netzhammer nu-şi ascundea îndoielile că biserica ortodoxă din România s-ar fi putut uni cu Roma. Experienţa sa de ani de zile şi bunele sale relaţii cu clerici ortodocşi români îl făceau să fie sigur de aceasta. Un aşa-zis proiect pentru Unire a fost promovat de un adversar al arhiepiscopului Netzhammer, de activul dar intrigantul cleric greco-catolic Monseniorul Vladimir Ghika[74]. Prin intrigile acestuia şi ale preotului Vasile Lucaciu din Ardeal, unii cardinali, între care şi prefectul Congregaţiei de Propaganda Fide din Roma, cardinalul van Rossum, au crezut că unirea Bisericilor s-ar afla în România în pragul împlinirii[75]. Aceşti clerici sperau prin informaţii false către Propaganda Fide că ar putea submina sau chiar prelua poziţia arhiepiscopului „german" şi a colaboratorilor săi. Netzhammer a început să fie considerat la Roma ca un adversar al unirii Bisericilor[76].

Erzberger a purtat cu predilecţie tratative în anii 1915/1916 cu ambii monarhi, ţarul Ferdinand de Sachsen-Coburg-Gotha (Kohary)[77] şi cu regele Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringen. Ambii suverani proveneau din case princiare catolice din sudul Germaniei şi aveau o problemă de legitimitate în statele lor majoritar ortodoxe. De aceea, o unire a Bisericilor ortodoxe cu Roma ar fi însemnat pentru ei un spor de legitimitate. Dar comunităţile catolice din cele două state erau reduse numeric. În Bulgaria exista o comunitate catolică mică autohtonă, dar preoţii ei localnici erau puţin dispuşi să-i accepte pe ortodocşii uniţi imediat după o posibilă Unire ca egali cu ei. Ţarul Ferdinand şi principele moştenitor Boris (care la trei ani fusese rebotezat din catolic în ritul ortodox) numeau proiectul în mod diplomatic „Unirea cu puterile apusene şi cu cultura lor religioasă"[78]. În Vechiul Regat al României, comunitatea catolică era compusă din multe grupuri de străini ce vorbeau limbi diferite – iar biserica romano-catolică era o biserică de misiune.

Pentru Matthias Erzberger aceste vagi planuri de Unire erau o completare a strategiilor sale pentru o adâncire a legăturilor Bulgariei şi României cu

[73] Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 584 şi urm./587 şi urm., 758 şi urm./748 şi urm.

[74] Regele Ferdinand îi spunea la 20 februarie 1916 lui Netzhammer: „Ghika răspândeşte peste tot în Roma zvonul că ierarhia catolică în România ar fi «filogermană şi de aceea neadecvată»" (*ibidem*, p. 606/606).

[75] Nikolaus Netzhammer, *In verbo tuo*, p. 87: după 1918 ar fi fost „adevăratele scopuri ale politicii Vaticanului în România, naţionalizarea bisericii catolice şi realizarea marii utopii a Unirii României cu Papa". Aceste scopuri au fost urmărite la Roma de la începutul războiului prin agitaţia unor preoţi români uniţi. Vezi *ibidem*, p. 86 şi Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, între 7.02 şi 24.10.1915.

[76] Pater Hieronymus Menges, http://www.deutsche-biographie.de/sfz71217.html (16.02.2011).

[77] Reimund Haas, *Kirchenunionen*, p. 585 şi urm.

[78] Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 758/748.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Germania. Scopul lor era unul de politică realistă: sprijinul pentru Imperiul german. Dar pe parcursul războiului – şi mai ales în România – s-a dovedit că bazele acestor proiecte avuseseră premize iluzorii[79].

Şi Netzhammer a devenit victima „diplomaţiei" sale dusă cu bună credinţă, atât în plan politic, cât şi bisericesc. Faptul că el l-a găzduit în februarie 1916 pe Erzberger în palatul arhiepiscopal, a devenit un cap de acuzare întors contra lui de fracţiunea pro aliată din curia romană, punct de vedere preluat în 1922 de cardinalul Willem van Rossum[80]. Ambele puncte au fost marcate pe lista motivelor de destituire a lui Raymund Netzhammer de la Bucureşti în 1924. Arhiepiscopul „german" al Bucureştilor, Netzhammer, a fost o victimă a politicii postbelice a Aliaţilor, reprezentată în curie mai ales de persoana lui Francesco Marmaggi, ulterior cardinal.

Adevăratele motive pentru demiterea după război a episcopilor catolici germani în Italia şi în Europa de sud şi de est au fost cu totul altele şi la alt nivel. *Causa* Netzhammer va fi clarificată de-abia după opt decenii[81]. Şi nu din iniţiativa bisericii romane.

VOM „ANNEXIONS"- ZUM „ERFÜLLUNGSPOLITIKER". MATTHIAS ERZBERGERS GEHEIMDIPLOMATISCHE MISSIONEN IM ERSTEN WELTKRIEG
(Zusammenfassung)

Stichworte: Matthias Erzberger; Diplomatie; Rumänien; Erster Weltkrieg.

Matthias Erzberger (1875-1921) war – beliebt und gehasst – mit Leidenschaft deutscher Berufspolitiker. Als Abgeordneter der Zentrumspartei, Sonderbotschafter des Deutschen Reiches zum Vatikan, nach Wien, Budapest, Sofia und in die Türkei versuchte er, letztlich erfolglos, den Kriegseintritt Italiens und Rumäniens an alliierter Seite zu verhindern. Er war 1919 Mitbegründer der Weimarer Verfassung, ein Vordenker der Völkerbund-Idee, Finanzminister (1919-1921). Als Aufsichtsrat der Thyssen AG (1915-1917) hatte er erkannt, dass der Erste Weltkrieg nicht zu gewinnen war, sein Vorstoß für einen Separatfrieden im Parlament stieß allseits auf erbitterten Widerstand.

Als der von GFM von Hindenburg designierte Unterzeichner des Waffenstillstands im Wald von Compiègne (11. November 1918) wurde er fortan verfemt („Volks"- und „Vaterlandsverräter", „Novemberverbrecher", „Jude") und Opfer eines rechtsradikalen Attentats.

Die kurze Geheimmission in Bukarest (Februar 1916) ist Gegenstand des Aufsatzes. Sie war Teil eines komplexen Plans Erzbergers, der hier u.a. aus der Sicht des Bukarester katholischen Erzbischofs Raymund Netzhammer berichtet wird.

[79] Pentru Bulgaria, v. Reimund Haas, *Kirchenunionen*, p. 287 şi urm. Pentru România nu există încă o cercetare pe această temă care să îndeplinească criteriile ştiinţifice.

[80] Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien / Episcop în România*, p. 1097-1099/1077-1079. Scrisoarea din 16.01.1922 către Netzhammer: a) Netzhammer nu a răspândit Unirea între români şi a prezentat catolicismul în Vechiul Regat ca pe o religie pur germană şi maghiară; b) Netzhammer l-a găzduit pe Erzberger, s-a arătat public cu generalul von Mackensen, l-a vizitat pe împăratul Karl la Viena etc. etc.

[81] Nikolaus Netzhammer, *In verbo tuo*, mai ales p. 162-175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GRIGORII ŞKUNDIN*

UN TRIUNGHI DIPLOMATIC: BUCUREŞTI – BERLIN – SOFIA ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Istoricii români şi bulgari au fost întotdeauna interesaţi de relaţiile bilaterale dintre ţările lor şi Germania în anii Primului Război Mondial[1]. Totuşi, interesul cercetătorilor din ambele şcoli istoriografice pentru această temă a fost motivat de premise iniţiale diferite, care, la rândul lor, au fost determinate de rezultatul războiului, diametral opus pentru români şi bulgari.

România, în pofida înfrângerilor militare şi a ocupaţiei inamice a unei părţi considerabile a ţării în anul 1916, a greutăţilor extraordinare ale „renaşterii" ei asemenea păsării Phoenix din propria cenuşă în luptele din anul 1917, dar şi în pofida păcii separate, semnate la Bucureşti cu Puterile Centrale la 7 mai 1918, s-a aflat, la sfârşitul războiului, în tabăra învingătorilor şi şi-a înfăptuit idealul naţional – România Mare. Nu în mică măsură, la acest rezultat a contribuit şi faptul că principalul arhitect al politicii externe româneşti, Ion I.C. Brătianu, a ştiut să se orienteze corect în perioada anilor 1914-1917, când fumul salvelor de artilerie învăluia Europa, a ştiut să înţeleagă just interesele naţionale şi statale ale ţării sale şi, în marele joc diplomatic, a pariat „pe calul" care va câştiga în final cursa – Antanta. Brătianu avea o minte lucidă şi raţională, care i-a permis să nu se lase ameţit de succesele uneia sau alteia dintre părţi, având capacitatea de a cântări şansele lor reale la victorie, i-a permis să nu se lase sedus de promisiunile ademenitoare ale diplomaţilor străini, inclusiv ale celor germani, şi să reziste la presiunea propriei opinii publice. El a ştiut să joace admirabil „la două capete", făcând promisiuni atractive, dar vagi şi rezervate, aşteptând cu

* Международный юридический институт, Москва (Institutul Internaţional de Studii Juridice, Moscova).

[1] M. Lascăr, *Pacea de la Buftea, întruchiparea politicii militarismului german faţă de România*, Bucureşti, 1955; Ion Bulei, *Arcul aşteptării 1914-1915-1916*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1981; Ema Nastovici, *România şi Puterile Centrale în anii 1914-1916*, Bucureşti, Editura Politică, 1979; Т. Влахов, *Отношения между България и Централните сили по време на войните (1912-1918)*, София, Изд. на БКП, 1957; Г. Марков, *Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914-1916*, София, Академично изд. „Проф. М. Дринов", 1995; idem, *Голямата война и българската стража между Средна Европа и Ориента 1916-1919 г. София*, Академично изд. „Проф. М. Дринов", 2006; С. Иванов, *Германия и България 1914-1915*, Велико Търново, ИК „Витал", 2002.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 133–141

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răbdare până când mersul acţiunilor militare a făcut intrarea în război a României extrem de necesară şi atunci şi-a impus revendicările.

De pildă, chiar în momentul culminant al victoriilor germane pe frontul de Est (iulie 1915), Brătianu nu a crezut în înfrângerea definitivă a Antantei. În acele zile, sub presiunea Germaniei, Austro-Ungaria a propus României autonomia regională a Transilvaniei şi concesii teritoriale în Bucovina, în schimbul intrării României în război de partea Puterilor Centrale. Trimisul german, baronul Hilmar von dem Bussche-Haddenhausen, şi colegul său austriac, contele Ottokar von Czernin, i-au declarat aceste lucruri lui Brătianu în spatele ungurilor, ceea ce, desigur, le reducea considerabil valoarea. La 22 iulie 1915 „sfinxul" de la Bucureşti s-a limitat doar să ia la cunoştinţă promisiunile, remarcând: „Dar ruşii nu sunt încă bătuţi!"[2]

Cum au acţionat însă în aceeaşi situaţie liderii politici bulgari – ţarul Ferdinand von Sachsen-Coburg-Gotha şi Vasil Radoslavov, şeful guvernului şi totodată ministrul afacerilor externe? În vara anului 1915 aceştia au fost impresionaţi de succesele de moment ale armatei germane, pe care le-au considerat semne ale victoriei rapide şi definitive a Puterilor Centrale. Strategii de la Sofia n-au mai dorit să aştepte, temându-se să nu întârzie la împărţirea „tortului balcanic", şi au făcut o alegere fatală pentru Bulgaria. În istoriografia bulgară, consecinţele acestei alegeri sunt numite a doua catastrofă naţională – cea a anului 1918 (prima a fost în anul 1913). Într-adevăr, istoria Primului Război Mondial a demonstrat, şi pe baza exemplelor României şi Bulgariei, justeţea dictonului: „*Vincit qui patitur!*" („Învinge cel care are răbdare!").

Spre deosebire de Brătianu, Radoslavov a neglijat culegerea de informaţii complete, exacte şi obiective cu privire la starea economiei, a resurselor umane şi a potenţialelor militare ale părţilor beligerante. Căci, doar o simplă comparare aritmetică a datelor ar fi dovedit supremaţia incontestabilă a Antantei. Îmbătaţi de succesele militare germane din anul 1915, ţarul şi Radoslavov au crezut orbeşte în steaua norocoasă a armatei germane şi nu au putut înţelege un adevăr evident: dacă Germania nu a obţinut victoria finală după primul an de război, având avantajul *Blitzkrieg*-ului, atunci într-un război de uzură, care dura de câţiva ani, ea nu va învinge niciodată. Echilibrul general al resurselor materiale şi umane era în acest război în favoarea Antantei şi, mai devreme sau mai târziu, această circumstanţă trebuia să încline balanţa în favoarea sa. În anii 1914-1915, Puterile Centrale au reuşit să mute operaţiile militare pe teritoriul adversarului, dar ele semănau cu o cetate uriaşă, înconjurată din toate părţile, ce va trebui să capituleze şi, ca în toate cetăţile asediate, acest lucru se va întâmpla după ce i se vor termina toate rezervele.

Desigur, deciziile hotărâtoare de la Sofia din 1915 şi de la Bucureşti din 1916 au fost luate de conducerile politice superioare. Totuşi, la luarea deciziilor respective şi formarea în continuare a atitudinilor faţă de Puterile Centrale au contribuit şi informaţiile trimise în ţară de către reprezentanţii diplomatici ai

[2] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, Bucureşti, Editura Scripta, 1993, p. 304.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

celor două ţări în afară, inclusiv diplomaţii aflaţi în misiune la Berlin. Aceşti diplomaţi – veriga intermediară – transmiteau guvernelor informaţii, a căror veridicitate a influenţat în mare măsură eficacitatea adoptării hotărârilor de politică externă. Este foarte important să analizăm cum s-a realizat interacţiunea dintre şefii celor două diplomaţii – Brătianu şi Radoslavov – şi reprezentanţii lor în punctul cheie, care era în acei ani Berlinul. Cât de independenţi erau trimişii la Berlin în aprecierile lor? Cât de corect reflectau aceştia situaţia internă a Germaniei şi starea potenţialului ei militar? În ce măsură erau ei „dirijaţi", urmând instrucţiunile primite de la Bucureşti şi Sofia şi în ce măsură erau luate în considerare acolo părerile şi sfaturile lor?

Ion Gh. Duca, colaborator apropiat al lui Brătianu, scrie în memoriile sale: „Corpul diplomatic al României în timpul neutralităţii şi al războiului era un corp diplomatic slab, nu la înălţimea chemării sale. În primul rând, deosebiţii noştri miniştri în străinătate – afară de rare excepţii – erau atât de influenţaţi de mediul în care trăiau, încât ajunseseră să se identifice în aşa măsură cu politica ţărilor pe lângă care fuseseră acreditaţi, încât erau mai mult reprezentanţii acelor guverne pe lângă guvernul român, decât reprezentanţii guvernului român pe lângă acele guverne străine. Aşa de pildă, Beldiman era mai german decât germanii, atitudinea lui ulterioară a dovedit-o de altminteri cu prisosinţă. A fost un paragraf ruşinos din istoria unităţii noastre naţionale"[3].

Este vorba despre Alexandru Beldiman, trimisul român la Berlin timp de 20 de ani, din 1896 până în 1916. Într-adevăr, vocea sa era ascultată în Wilhelmstraße, inima politică a Germaniei, mai ales de către subsecretarul de stat în Ministerul de Externe german, Arthur Zimmermann, din noiembrie 1916 secretar de stat în acelaşi minister. În mare măsură, tocmai din cauza insistenţelor lui Beldiman, chiar la începutul războiului, a fost îndepărtat de la post trimisul german în România Julius von Waldthausen, o persoană iritabilă, generatoare de conflicte, care furniza către centrala din Wilhelmstraße informaţii nu tocmai corecte, având totodată şi foarte puţină influenţă la Bucureşti[4]. (Menţionăm că, de exemplu, liderul conservatorilor români Alexandru Marghiloman prefera să colaboreze mai degrabă cu secretarul misiunii germane la Bucureşti, decât cu trimisul Waldthausen, „a cărui pricepere e într-adevăr înceată"[5]). Când în septembrie 1914 diplomaţii germani au început să intermedieze tratativele dintre România şi Austro-Ungaria, la propunerea lui Zimmermann, ca negociator a fost ales tocmai Beldiman[6].

De ce totuşi Brătianu, care, chiar de la început, nu a dorit să lupte de partea Puterilor Centrale, i-a dat lui Beldiman posibilitatea să joace un rol atât de important şi nu a dezavuat în nici un fel declaraţiile şi acţiunile sale

[3] Ion Gh. Duca, *Memorii*, vol. II, *Neutralitatea*, partea a II-a (1915-1916), Timişoara, Editura Helicon, 1993, p. 39.

[4] Glenn E. Torrey, *Romania and World War I*, Iaşi, Oxford, Portland, 1998, p. 42-43.

[5] A. Marghiloman, *op. cit.*, p. 174.

[6] М. Лалков, *Балканската политика на Австро-Унгария (1914-1917 г.)*, София, Наука и изкуство, 1983, p. 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

progermane? Să-i oferim din nou cuvântul lui Ion Gh. Duca: „Ca să fim drepţi, trebuie să recunoaştem că dacă corpul diplomatic se prezenta atât de slab, în mare parte vina era tot a lui Brătianu. Nu avea decât să înlocuiască elementele incapabile. În personalul politic din ţară, dacă nu în cadrele carierei diplomatice, ar fi găsit destule elemente care să reprezinte în afară ţara cu competenţă şi cu demnitate. Cine e vinovat dacă Beldiman era mai germanofil decât germanii? …Şeful lui ierarhic nu avea decât să nu tolereze asemenea atitudine. Nu am fi avut toate neplăcerile cu Beldiman, dacă Brătianu din prima zi l-ar fi pus la locul lui...

De când a izbucnit războiul general, Brătianu a plecat însă de la principiul – greşit după mine – scrie Duca – de a nu se atinge de reprezentanţa noastră diplomatică în străinătate. Îi convenea să aibă la Berlin un Beldiman, fiindcă i se părea că prin germanofilia lui exagerată va lăsa la Wilhelmstraße mai multe iluzii în privinţa neutralităţii definitive a României, decât le-ar putea da germanilor orice alt plenipotenţiar român”[7].

Aşadar, din partea lui Brătianu aceasta a fost o mişcare subtilă şi reuşită. Iar trimisul, fără să dorească şi să bănuiască ceva, a devenit un instrument în jocul diplomatic al premierului român[8]. Ion I.C. Brătianu nu i-a permis lui Beldiman să înfăptuiască vreun fel de acţiuni care ar fi însemnat devieri de la linia generală pro Antanta a diplomaţiei româneşti, proiectată şi realizată treptat la Bucureşti[9].

Cu totul alte raporturi s-au stabilit între Radoslavov şi Dimităr Rizov – trimisul bulgar la Berlin. Asemenea lui Beldiman, Rizov credea cu tărie în invincibilitatea Germaniei şi în faptul că numai în alianţă cu ea Bulgaria va putea să-şi înfăptuiască idealul naţional. În zilele crizei din iulie 1914, dintre toţi reprezentanţii diplomatici bulgari în ţările europene, doar Rizov şi-a sfătuit fără rezerve guvernul să intre în război de partea Puterilor Centrale. El şi-a păstrat până la moarte (survenită la 23 aprilie 1918 la Berlin) încrederea în invincibilitatea Germaniei. În informaţiile trimise de la Berlin în 1917 şi începutul anului 1918 Rizov nu numai că a trecut sub tăcere iminenţa crizei politice şi economice din Germania, ba chiar a contestat astfel de date, primite la Sofia din alte surse. Rizov afirma cu aplomb: „Acest război poate provoca o revoluţie oriunde în lume, dar Germania ar putea fi ultima ţară unde ar putea izbucni revoluţia”. De sfaturile sale se ţinea cont la Sofia, deşi ţarul Ferdinand îl privea pe Rizov cu o nedisimulată ironie. Pe marginile acestei depeşe, ţarul bulgar a notat: „În sfârşit domnul Rizov a rostit un mare adevăr!”[10]

Rizov era cuprins de psihologia marelui război. Pentru ambiţiile sale de preamărire, Peninsula Balcanică era limitată ca spaţiu. Era absolut convins că

[7] I. Gh. Duca, *op. cit.*, p. 41.

[8] Lucian Boia, *„Germanofilii”: Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009, p. 37.

[9] Titu Maiorescu, *România şi Războiul Mondial*, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1999, p. 106, 115-117.

[10] *Дипломатически документи по участието на България в Европейската война*, T. 2, София, nr. 1156, 1921, p. 741-742.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

succesul Puterilor Centrale va fi asigurat dacă Wilhelm II va ţine cont de recomandările sale pe cine ar fi mai bine să-l numească cancelar al Germaniei, şi dacă, la sfatul său, generalul Erich von Ludendorff va alege sectorul de pe frontul de Est sau de Vest, unde ar fi mai bine să fie atacat duşmanul. După cum spunea un contemporan, Rizov „era tentat să facă cele mai bruşte schimbări în linia politică deja stabilită; el era gata să-şi spargă şi propriul cap, dacă vreun aventurier puternic şi l-ar fi ales drept consilier”[11]. Despre ambiţiile politice ale lui Rizov stă mărturie şi misiunea acestuia în Suedia şi Norvegia la începutului anului 1917. Fără a-l informa pe Radoslavov, Rizov a reuşit să-i creeze cancelarului Theobald von Bethmann Hollweg iluzia că, graţie influenţei pe care ar avea-o în cercurile politice ruseşti, ar putea netezi calea către o pace separată a Rusiei cu blocul german. Anume în acest sens, cu acordul ţarului Ferdinand, cancelarul german i-a încredinţat sarcina de a-i tatona pe trimişii ruşi din ţările neutre, Suedia şi Norvegia, în legătură cu posibilitatea încheierii unui astfel de acord[12].

Asemenea lui Beldiman, Rizov era extrem de servil faţă de Germania, ceea ce genera iritare la Sofia. La 11 aprilie 1918, într-o scrisoare către ţar, Radoslavov îi propunea acestuia câteva modalităţi de înlăturare a lui Rizov de la Berlin[13]. Însă moartea subită a lui Rizov, survenită după 12 zile, a pus capăt tuturor intrigilor legate de el şi numele său. A murit cu convingerea că Germania se află în pragul victoriei în războiul mondial şi că ea a câştigat deja războiul în Estul Europei şi a instaurat acolo *pax germanica* sub forma acordurilor de pace de la Brest-Litovsk şi Bucureşti. Deşi Rizov nu a mai trăit încă jumătate de an ca să vadă prăbuşirea speranţelor sale, lui îi revine o parte din responsabilitate pentru faptul că Bulgaria a rămas până la sfârşit agăţată de maşina de război germană şi a fost condamnată alături de Germania să bea toată cupa amară a înfrângerii.

La fel de mult timp s-a aflat prizonier al iluziilor sale şi Beldiman. Considerând intrarea României în război de partea Antantei ca fiind greşeala fatală a lui Brătianu[14], după ocuparea Bucureştiului de către germani, acesta şi-a oferit serviciile Germaniei. După cum scria în memoriile sale bine informatul Karl Theodor Helfferich, „acest grup a intrat în relaţii cu guvernul german cu scopul de a clarifica dacă Germania înclină să intre în tratative cu noul guvern român, care-l va declara pe rege şi dinastia lui îndepărtaţi de pe tron şi va semna o pace acceptabilă pentru România”[15]. Beldiman a devenit unul dintre cei mai zeloşi

[11] П. Тодоров, *Политически образи*, София, 1939, p. 69.

[12] *L'Allemagne et les problèmes de la paix pendant la Première Guerre Mondiale: Documents extraits des archives de l'Office allemand des Affaires étrangères*, pub. et annotés par A. Scherer et J. Grunewald, Paris, Presses Universitaires de France, 1962, p. 522-524, 564, 569-571.

[13] Централен държавен архив (София), Отделение „Чуждестранни архиви”, КМФ-19, Инв. бр. 714/6, Л. 36.

[14] T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 213; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine: Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. III, partea a V-a (1916-1917), Bucureşti, Editura Humanitas, 1992, p. 162-165; L. Boia, *op. cit.*, p. 305.

[15] Karl Helfferich, *Der Weltkrieg*, Bd. III, Berlin, Ullstein, 1919, p. 299.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adepţi ai înlăturării din România a regelui Ferdinand şi a întregii dinastii Hohenzollern-Sigmaringen[16]. Pentru coordonarea acţiunilor sale cu vârfurile conducătoare ale armatei germane, Beldiman s-a dus la Marele Cartier General german, unde a obţinut o susţinere totală din partea lui Hindenburg şi a lui Ludendorff, care, la începutul lui ianuarie 1918, doreau chiar să-l vadă în fruntea guvernului colaboraţionist din Bucureştiul ocupat[17]. La 22 februarie, Beldiman a publicat în ziarul „Lumina" un articol cu titlul *Nici român, nici Hohenzollern*, reprodus la 27 februarie de „Berliner Lokal-Anzeiger". În articol, el l-a învinuit pe regele Ferdinand că, înşelând în 1916 Puterile Centrale, a renunţat la politica marelui său predecesor – regele Carol I – şi a trădat interesele României şi ale Hohenzollernilor. Beldiman afirma că, legând soarta României de cea a Rusiei, Ferdinand a comis o crimă şi astfel a încetat să fie rege. Concluzia era următoarea: „Regele Ferdinand şi casa lui nu mai au ce căuta nici în România, nici în Germania. Ei vor trebui să-şi ispăşească păcatele în străinătate"[18]. Evoluţia ulterioară a evenimentelor din anul 1918, decisiv pentru România, Germania şi întreaga Europă, a demonstrat miopia politică a lui Beldiman şi a scos în evidenţă mai pregnant înţelepciunea celor care au luat decizia istorică la Consiliul de Coroană din 27 august 1916.

Desigur, evaluând şi comparând eficacitatea acţiunilor diplomaţilor români şi bulgari în situaţia militară complexă şi cu schimbări dinamice, este important să separăm dificultăţile obiective (şi adesea insurmontabile) de erorile subiective. În primul rând, acest lucru a ţinut de adoptarea celei mai importante decizii, şi anume, când şi de partea cui să se intre în război. Aici există o deosebire principială. Idealul naţional românesc – România Mare – a fost real şi, de aceea, realizabil. Însă idealul naţional bulgar, care consta în obţinerea graniţelor prevăzute de armistiţiul de la San Stefano din 1878, era o himeră. Realizarea lui era împiedicată de poziţia geopolitică a Bulgariei şi de multidirecţionalitatea pretenţiilor ei teritoriale. Bulgaria era înconjurată de patru adversari, fiecare dintre ei alcătuind obiectul pretenţiilor sale. Pentru împlinirea unui astfel de ideal ar fi fost necesar ca, la sfârşitul războiului, toţi vecinii Bulgariei să se afle în tabăra învinşilor, deoarece de la vecini neutri şi cu atât mai puţin de la vecini învingători ea oricum nu ar fi obţinut nici un fel de beneficiu teritorial; chiar dacă marile puteri ale coaliţiei victorioase ar fi fost dispuse să satisfacă pretenţiile Sofiei. Aşa s-ar fi întâmplat oricare ar fi fost sfârşitul războiului, chiar dacă ar fi învins Puterile Centrale. Necazul era că ţarul Ferdinand şi Radoslavov nu au putut, dar nici nu au vrut să conştientizeze realitatea acestui lucru neplăcut pentru ei, preferând să alerge după mirajul San Stefano, dar „tentaţi" şi de Macedonia de pe Vardar, care le-a fost promisă de către Germania. Şeful Foreign Office, Sir Edward Grey, care era la fel de pasionat de ornitologie ca şi ţarul bulgar, s-a exprimat despre această chestiune foarte

[16] General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*, Bucureşti, Editura Modelism, 1997, p. 238; G. Torrey, *op. cit.*, p. 340-341; L. Boia, *op. cit.*, p. 44, 50-51, 173.

[17] A. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1995, p. 57-58.

[18] „Berliner Lokal-Anzeiger", 27. Februar 1918, nr. 107, Abendausgabe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plastic: „Pasărea oferită de noi nu numai că a fost mai mică şi mai puţin apetisantă, dar s-a îndepărtat tot mai adânc în desişuri. Pasărea oferită de Germania nu numai că era mai strălucitoare şi mai mare, dar ea parcă atâta şi aştepta: să fie prinsă”[19]. Pe fondul acestei miopii a conducătorilor diplomaţiei sofiote se reliefează mai pregnant politica clarvăzătoare a lui Brătianu.

Analiza relaţiilor diplomatice ale triunghiului Bucureşti – Berlin – Sofia ar fi incompletă dacă nu am vorbi, chiar şi pe scurt, despre activitatea diplomaţilor germani în ambele ţări din Europa de Sud-Est. Apare importantă problema gradului şi formelor de parteneriat dintre Wilhelmstraße şi Ballhausplatz, adică dintre germani şi austro-ungari, în bătălia diplomatică pentru Balcani. Analiza obiectivă a faptelor ne arată că, în lupta pentru atragerea Bulgariei, diplomaţia Monarhiei habsburgice a dominat şi ca tactică şi ca prestigiu. În descrierile combinaţiilor austro-germane de la Sofia, numele trimisului german Christian Gustav Michahelles se află întotdeauna în plan secund, după numele contelui Adam Tarnowski[20]. Nu a fost un diplomat strălucit nici noul trimis german, contele Alfred von Oberndorff, sosit la Sofia în 1916.

În România, diplomaţia germană a trebuit să se conducă după principiul parităţii recunoscute cu diplomaţia austro-ungară. La Bucureşti s-a format un tandem şi acţiunile baronului von dem Bussche sunt practic inseparabile de cele ale lui Czernin, deşi la începutul luptei diplomatice pentru România diplomatul german, de abia venit din îndepărtatul Buenos Aires, cunoştea realităţile româneşti infinit mai puţin decât colegul său austriac[21]. Totuşi, foarte energic şi curajos, Bussche a pătruns imediat în miezul lucrurilor. Într-un amplu raport din 2 decembrie 1914, trimis la centrala din Ballhausplatz, Czernin recunoaşte: „Germania şi armata germană şi nu monarhia dunăreană este aici forţa care impune respect. La Bucureşti se crede că, oricum s-ar termina războiul, aliata noastră va rămâne o mare putere”.

Dar, în acelaşi raport, Czernin se plângea de îngâmfarea exagerată a lui Bussche, de divergenţele dintre Puterile Centrale privitoare la chestiunea românească, a căror cauze se aflau, după părerea lui, de cele mai multe ori în prea marea încredere în sine a Ministerului Afacerilor Externe al Germaniei. În aceste afirmaţii era o mare parte de adevăr. Berlinul, chiar la sfârşitul anului 1914, nu renunţase încă la speranţa că România va adera la Puterile Centrale şi cu orice ocazie sfătuia permanent Viena să facă totul pentru asigurarea susţinerii armatei române în lupta împotriva Rusiei. Aceasta a fost o rătăcire uriaşă, care n-a rezistat probei timpului. Dar Czernin uita în mod intenţionat că orice idee diplomatică referitoare la România, născută pe malurile râului Spree, era susţinută de o mult mai mare sumă de bani şi de o organizare mai solidă, decât planurile diplomaţiei habsburgice. Astfel, de exemplu, fără ştirea lui Czernin, Bussche a pregătit printr-un grup de evrei români revolta din Basarabia.

[19] Lord Grey of Fallodon, *Twenty-Five Years, 1892-1916*, vol. II, London, 1925, p. 198.
[20] М. Лалков, *op. cit.*, p. 276, 306.
[21] G. Torrey, *op. cit.*, p. 17, 42-43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evreilor le-au fost plătite 50 de mii de mărci. Mai eficient a lucrat în România serviciul de spionaj militar german şi mai rar s-au soldat cu eşecuri acţiunile propagandistice ale misiunii germane din Bucureşti[22].

De aici a rezultat şi marea îngâmfare a lui Bussche, despre care Czernin nu s-a mai exprimat la fel de entuziast ca în primele zile ale serviciului lor comun. Diplomatul austro-ungar îl invidia într-o oarecare măsură pe colegul său german – un bărbat cu înfăţişare plăcută şi maniere excelente, poliglot, foarte muncitor, şiret şi care se pricepea să intre repede în contact cu ceilalţi. Dar sămânţa neîncrederii n-a generat o ruptură, deşi Bussche, ulterior, în anul 1927, în ziarul „Hamburger Nachrichten", s-a exprimat destul de sceptic cu privire la calităţile fostului său coleg austriac[23].

Desigur, din raportul menţionat al lui Czernin din 2 decembrie 1914, putem fi de acord fără rezerve cu afirmaţia că orice artă diplomatică va fi neputincioasă la Bucureşti, dacă Germania şi Austro-Ungaria nu-şi vor dovedi forţa pe câmpul de luptă. „Numai de evoluţia ulterioară a operaţiilor militare va depinde dacă România după un timp ne va ataca pe la spate sau dacă pe neaşteptate va înţelege că ea este legată de noi printr-un acord şi că datoria ei de onoare este de a lupta umăr la umăr cu noi", scria Czernin şi, după cum timpul a dovedit-o, din acest punct de vedere el a avut dreptate[24].

Cu tot eşecul diplomatic pe care l-au suportat la Bucureşti în 1916, Bussche şi Czernin au fost avansaţi în funcţie. Primul a devenit subsecretar de stat în Ministerul Afacerilor Externe, iar cel de al doilea a devenit şeful diplomaţiei austro-ungare. Este evident că acei care au decis respectivele numiri nu au considerat că a fost vina trimişilor pentru acest fiasco românesc, explicându-l prin dificultăţile obiective şi insurmontabile, fiind vorba de un caz de forţă majoră şi, desigur, hotărârea lor a fost corectă. Nu degeaba se spune că politica în general şi diplomaţia în special sunt arta posibilului. Diplomaţia germană a fost condamnată la înfrângere la Bucureşti, aşa cum a fost condamnată la înfrângere Germania însăşi în acest război lung şi istovitor. Şi nici un fel de talente diplomatice şi milioane de mărci germane (aşa-numitele acţiuni ale lui Ludwig Roselius, omul de încredere din Wilhelmstraße[25]) nu au putut înfrânge forţa intereselor naţional-statale româneşti, care au impus imperios ţării să lupte împotriva Puterilor Centrale. Ele nu au putut învinge nici înţelepciunea politică a şefului diplomaţiei româneşti, Ion I.C. Brătianu, care, deşi într-un fel subiectiv, dar în general corect, a înţeles aceste interese obiective.

[22] М. Лалков, *op. cit.*, p. 201, 251.

[23] „Hamburger Nachrichten", 16. Aprilie 1927.

[24] *Österreichisch-ungarisches Rotbuch; diplomatische Aktenstücke betreffend die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Rumänien in der Zeit vom 22. Juli 1914 bis 27. August 1916*, Wien, Manz, 1916, p. 13-14.

[25] G. Torrey, *op. cit.*, p. 17-19, 43; М. Лалков, *Акциите „Розелиус"*, în *България и Балканите. 681-1981*, София, 1983, p. 359-385.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EIN DIPLOMATISCHES DREIECK: BUKAREST – BERLIN – SOFIA IM ERSTEN WELTKRIEG
(Zusammenfassung)

Stichworte: Erster Weltkrieg; Diplomatie, Rumänien; Bulgarien; Deutschland.

In diesem Artikel wird die Bündnispolitik von Rumänien und Bulgarien im Ersten Weltkrieg in Hinblick auf ihre jeweiligen Beziehungen zu Deutschland analysiert. Es wird gezeigt, wie die Zusammenarbeit der beiden Regierungschefs – Brătianu und Radoslavov – mit ihren Repräsentanten am Schlüsselort, der in diesen Jahren Berlin war, funktionierte. Auch wenn Rumänien wie Bulgarien in Berlin durch deutschlandfreundliche Diplomaten vertreten wurden, die in gleichem Maße ihren Regierungen die Macht Deutschlands übertrieben darstellten, bewies die rumänische Regierung doch ein deutlich besseres Verständnis für die Kräfteverhältnisse in Europa und entschied sich schließlich, nach längerem Zögern, für die Entente.

Aufgrund von Analyse und Vergleich der Effektivität der rumänischen wie der bulgarischen Diplomaten vor dem Hintergrund der komplexen militärischen Situation und sich ständig ändernder Rahmenbedingungen unterstreicht der Autor, wie wichtig es ist, die objektiven (und daher auch unüberwindlichen) Hindernisse von subjektiven Irrtümern der beiden Repräsentanten in ihren Beurteilungen Deutschlands sowie bei den Versuchen, bei Kriegsende möglichst weitgehende territoriale Zugeständnisse zu erlangen, zu trennen. Vor allem wird dargestellt, wann und durch wen die wichtigen Entscheidungen, insbesondere der Eintritt in den Krieg, getroffen wurden. Hier gibt es einen zentralen Unterscheid. Die politischen Vorstellungen auf rumänischer Seite waren durchaus der Wirklichkeit angepasst und daher auch realisierbar, wohingegen diejenigen Bulgariens, die in einer Umsetzung der Grenzziehungen des Vertrages von San Stefano von 1878 bestanden, sich als Chimäre entpuppten. Ihre Umsetzung wurde durch die geopolitische Lage Bulgariens und durch die Vielzahl der Adressaten ihrer territorialen Ansprüche verhindert.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CORNELIUS R. ZACH*

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ÎN DEZBATERILE CONSILIILOR DE COROANĂ ALE ROMÂNIEI

Consiliile de Coroană au fost convocate în România din 1877. Ele pot fi considerate în tradiţia sfaturilor domneşti, fiindcă monarhul putea convoca în principiu la astfel de întruniri pe cine voia, consilieri personali sau personalităţi nelegate direct de viaţa politică. În istoria României între 1877 şi 1940 au fost convocate treisprezece astfel de consilii, ceea ce înseamnă circa două într-un deceniu. Rolul unor astfel de întruniri era ca suveranul să se informeze asupra opiniei vârfurilor elitei politice a ţării asupra unor chestiuni dificile sau spinoase de politică, eventual să-şi asigure adeziunea acestei elite pentru decizii controversate. Din aceste treisprezece consilii, zece au dezbătut probleme directe sau indirecte legate de conflagraţii sau ameninţări armate la adresa României. Două s-au ocupat de problemele sentimentale ale lui Carol II şi ale fratelui său, Nicolae. Menţionăm aici că, în martie 1938, regele Carol II a instituţionalizat Consiliul de Coroană transformat după interzicerea partidelor politice într-un fel de pseudoparlament cu funcţii aclamatorii. Consiliile de Coroană nu aveau funcţii legislative şi nu durau decât câteva ore. Numărul participanţilor se cifra între douăzeci şi treizeci.

Participanţii la aceste consfătuiri erau invitaţi de monarh prin scrisori personale, ei erau membrii guvernului din acel moment, foştii preşedinţi ai consiliului de miniştri, şefii partidelor de opoziţie, preşedinţii Corpurilor legiuitoare, eventual generali cu posturi importante în conducerea armatei.

Sub aspectul relaţiilor româno-germane, cinci Consilii de Coroană din anii 1914-1918 au avut relevanţă politică. Cel din august 1914 a decis neutralitatea României, cel din august 1916 a proclamat starea de război a României de partea aliaţilor occidentali. Cele trei Consilii din februarie 1918 sunt legate de încheierea păcii separate a României cu puterile Axei. În acea lună au fost convocate trei Consilii de Coroană la Iaşi, unde se refugiaseră Curtea şi guvernul, unul după altul pe 17, 18 şi 19 februarie, de fapt a fost un singur Consiliu de Coroană desfăşurat în trei zile din cauza noilor condiţii ivite[1].

* München.

[1] Pentru această temă, v. Ion Mamina, *Consilii de coroană*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLIX, 2012, Supliment, p. 143–149

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Direcţiile urmărite de noi în această cercetare sunt:

– cine au fost participanţii la aceste Consilii, ce poziţii au adoptat ei în funcţie de situarea lor politică şi zonală (proveniența după regiuni);

– ce interese şi scopuri de război au determinat deciziile politice;

– în ce discurs politic au fost ele prezentate;

– care a fost poziţia diferenţiată a României faţă de Austro-Ungaria şi Germania ca adversari beligeranţi;

– care a fost competența participanţilor la Consilii sub aspectul militar-tehnic;

– care a fost rezultatul consultărilor;

– cum s-a discutat problema dinastiei în cadrul politicii privind războiul.

Consiliul de la Sinaia/Peleş din 21 iulie 1914 este foarte cunoscut, de aceea voi menţiona doar punctele centrale ale dezbaterii. Regele Carol I a convocat pe reprezentanţii de frunte politici pentru a lua o hotărâre privind politica României faţă de războiul care începuse. Bătrânul monarh, care fusese toată viaţa un partizan al politicii alături de Germania, spera ca elita politică să fie de acord cu o intrare în război contra Antantei. România era legată de un tratat de alianţă cu Puterile Centrale încă din 1883, reînnoit în 1913, dar nesupus parlamentului spre ratificare din frica de a fi respins. Acest tratat preconiza însă ca România să dea asistenţă militară Austro-Ungariei şi Germaniei numai în cazul în care una din ele ar fi fost atacată de un alt stat. Situaţia în vara lui 1914 era însă alta, cele două state fiind agresoare. Regele Carol se simţea îndatorat să ajute pe cei doi monarhi de care se simţea legat prin obligaţii dinastice şi simpatie (pentru Franz Joseph). Dar în Consiliul de Coroană nu s-a aflat decât conservatorul Petre Carp care să împărtăşească această dorinţă a regelui. Rusofob notoriu, Carp se temea de orice victorie a Rusiei, pe care o vedea în expansiune peste România, în drumul spre Strâmtori. Regele Carol a fost convins de superioritatea armatei germane, crezând într-o victorie sigură a celor două imperii. Dar chiar evoluţia primelor două luni de război avea să-l facă mai sceptic la adresa unei victorii sigure a Puterilor Centrale. Carol murind la 27 septembrie 1914, piedica principală pentru alianţa României cu statele Antantei dispărea. La 18 septembrie acelaşi an, un tratat secret româno-rus asigura României, chiar şi numai pentru menţinerea neutralităţii, Ardealul şi ţinuturile populate de români din dubla monarhie.

Se remarcă, din discuţiile reproduse în memoriile participanţilor, care este sursa principală despre discuţiile Consiliilor, o accentuată lipsă de profesionalitate. Nici la Consiliul de Coroană de la 14 august 1916 de la Bucureşti/Cotroceni participanţii nu au pus nici o întrebare privind capacitatea de luptă, gradul de pregătire a armatei române, discuţiile au rămas vagi, creând impresia unor aserţiuni nu prea consistente. De fapt aceeaşi impresie o va

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

confirma douăzeci de ani mai târziu Carol II despre participanţii la Consiliile de Coroană din 1940[2].

Grija de a rămâne neutri până la capăt era frica de a nu avea nimic de câştigat la masa tratativelor, de a apărea pe parchetul internaţional ca slab sau neinteresat. Cu aceeaşi motivaţie a dorit Carol I intrarea în 1913 în războiul balcanic, pentru a obţine măcar şi câteva judeţe de la Bulgaria. La 14 august 1916, regele şi primul său ministru nu au consultat pe consilieri dacă să intre în război sau nu, ci le-au comunicat decizia deja luată. Ion I.C. Brătianu sublinia că, după victoria finală a României, i se promisese Ardealul până la Tisa, Banatul, Crişana, Maramureşul, Bucovina până la Prut. Brătianu şi-a savurat triumful politic în acea zi, afirmând că era un bun român. Politica lui izvora din ceea ce el credea a fi cerinţele superioare ale ţării şi neamului. Luminos şi limpede i se părea că nu se poate scăpa ocazia de a se realiza visul secular al românismului[3]. De fapt România nu avea scopuri de război decât contra Austro-Ungariei sau, ca să exceptăm Bucovina, numai contra Ungariei. Doar tratatele de alianţă au dus România la un război contra Berlinului.

Presiunea opiniei publice asupra guvernului în cei doi ani de după iulie 1914 a crescut, la fel ca şi presiunea diplomatică exercitată de statele Antantei. Astfel, regele Ferdinand putea declara la Consiliul de Coroană din august 1916 că „nimeni nu-şi dă seama mai bine ca mine de sinceritatea acestui curent popular bazat pe credinţa că acum este momentul prielnic de a realiza partea cea mai scumpă aspiraţiilor naţionale ale poporului român. Curentul este cu atât mai natural cu cât corespunde unui ideal naţional nutrit de secole”[4].

Între argumentele pentru intrarea în război, Ion I.C. Brătianu a folosit unul care pare, prin perspectiva modernă, straniu. El afirma că „România nu putea fără să dispară moraliceşte să stea de o parte de un război la care se hotăra soarta lumii. România având ca ideal unitatea naţională, era datoare să urmărească acest ideal acum, căci împrejurări ca cele de azi nu vor mai fi niciodată”[5].

În discursul său final la Consiliul de Coroană de la Cotroceni, Brătianu şi-a exprimat convingerea că România, chiar în cazul unui război pierdut, îşi va asigura unitatea naţională, „cauza românismului a făcut un pas gigantic, din moment ce patru mari puteri au recunoscut dreptul nostru la unitatea naţională. Mihai Viteazul este eroul legendar fiindcă a trecut în Transilvania. Aşa va fi şi cu regele Ferdinand”. „Mihai Viteazul poate că nici nu avea cunoştinţa ideii mari ce o reprezenta el şi a rămas totuşi emblema ei, aşa va fi şi cu regele Ferdinand, oricare va fi soarta războiului”[6].

---

[2] Carol al II-lea, *Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice*, vol. 2, *1939-1940*, Bucureşti, Editura Silex, 1996. p. 204.

[3] Ion Mamina, *op. cit.*, p. 82.

[4] *Cuvântări de Ferdinand I, Regele României. 1889-1922*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Principele Carol, 1922. p. 6.

[5] Ion Mamina, *op. cit.*, p. 60.

[6] Alexandru Marghiloman, *Note politice. 1897-1925*, vol. II, *1916-1917*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1927, p. 148-153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru opinia românilor, eliberarea fraţilor ardeleni de sub stăpânirea ungară era un argument politic exploatat de presă şi de guvern. Dar mai existau şi unele afirmaţii mai sceptice. În 1915, regele Ferdinand spunea lui Alexandru Marghiloman că „am cedat prea mult faţă de ardeleni", iar ministrul Costinescu adăuga: „dacă vom face război, nu o vom face de dragul ruşilor şi nici pentru aşa-zişii fraţi ardeleni"[7]. Cu un an înainte exprimase şi Brătianu un anume scepticism în problema Ardealului. El spunea plenipotenţiarului rus la Bucureşti că „putem trăi fără Ardeal, dar nu fără Dobrogea".

O altă întrebare care nu a fost pusă în acest context în Consiliile de Coroană a fost aceea a numeroşilor neromâni care urmau a fi preluaţi odată cu noile provincii. În 1915, conservator-democratul Tache Ionescu declara că el nu are nevoie de Cernăuţi şi de Bucovina care este plină de evrei, din care existau destui în Moldova[8].

Între adversarii intrării în război de partea Antantei, printre participanţii la Consiliul de Coroană de la Cotroceni se numărau pe lângă acerbul Carp, Alexandru Marghiloman, Teodor Rosetti şi Titu Maiorescu. Carp a mers atât de departe în respingerea unui război de partea Rusiei, încât a urat regelui să piardă războiul şi să fie detronat. Marghiloman a cerut menţinerea statutului de neutralitate, căci o victorie a ruşilor i-ar duce la Strâmtori, ceea ce ar sugruma România[9]. El a mai spus că aşa-zisele idealuri ar trebui aduse la realitatea lucrurilor. Că ţara nu este favorabilă războiului, iar românii din Transilvania nu doresc unirea cu România[10]. Singurul participant la Consiliul de Coroană din august 1916 care era transilvănean din naştere era Titu Maiorescu. Cu atât mai mult rezerva lui faţă de intrarea în război pentru întregirea neamului a produs o impresie neplăcută. El sfătuia să se aştepte sfârşitul războiului şi lua în derâdere idealul naţional. „Care ideal naţional? Alocuţiunea atrăgătoare, ce este în realitate în spatele acestei frazeologii patriotice. El conchidea că ardelenii nu vor nicidecum unirea cu patria-mumă, ci vor stăpânirea habsburgică spre a-i proteja de unguri"[11]. Maiorescu a propus ca regele Ferdinand să intervină la Viena ca românii din Ungaria să primească drepturi mai largi. Regele a răspuns că înainte de război sub Carol I s-au făcut astfel de intervenţii la Viena „ca românii să primească cel puţin aceleaşi drepturi ca cehii din Boemia", dar aceste demersuri s-au izbit de un refuz categoric. Ferdinand însuşi ca prinţ făcuse din însărcinarea lui Carol o astfel de intervenţie nefructuoasă. Împăratul Wilhelm intervenise la Viena cu acelaşi scop, dar tot fără rezultat[12].

Evoluţia războiului a fost, precum se ştie, defavorabilă României. În iarna 1917-1918 necesitatea unei păci separate cu Puterile Centrale devenea acută.

[7] Cornelius R. Zach, *Die Neutralität Rumäniens (August 1914 − August 1916) im Spiegel der Memorialistik*, în „Ungarn-Jahrbuch", 20 (1992), p. 27-51, aici p. 42.

[8] *Ibidem*, p. 44.

[9] Ion Mamina, *op. cit.*, p. 75.

[10] *Ibidem*, p. 60.

[11] *Ibidem*, p. 78.

[12] *Ibidem*, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Armata germană nu mai ataca trupele române, dar defecţiunea aliaţilor ruşi făcea situaţia imposibilă. Propagandiştii bolşevici au aţâţat trupele ruse, care au refuzat să mai asculte de ofiţeri. Mulţi dintre aceştia au fost omorâţi de proprii soldaţi. Armamentul promis armatei române, care trebuia livrat de către statele Antantei prin Rusia nu a mai fost predat, iar problemele de subzistenţă ale ruşilor îi făceau pe aceştia să devasteze ca bande înarmate satele Moldovei.

În cazul unei păci separate, România risca să piardă dreptul recunoscut la cobeligeranţă şi pe acela de a obţine provinciile dorite de la Austro-Ungaria. Deci întregul război ar fi fost pentru România un adevărat eşec. Trupele ruseşti au putut fi respinse peste Prut, dar Brătianu nu a vrut să semneze el o pace dezavantajoasă, având în vedere urmările negative ce ar fi avut aceasta pentru partidul său în viitor. Generalul Alexandru Averescu a preluat conducerea guvernului, considerându-se că un militar era mai adecvat ca reprezentant al României la tratative. Între 5 şi 11 februarie 1918, Averescu a avut la Buftea (lângă Bucureşti) prima întrevedere cu comandantul german al trupelor de ocupaţie, Mackensen, apoi cu miniştrii german şi austriac de externe, Kühlmann şi Czernin. Problema centrală erau condiţiile foarte grele de pace. Puterile Centrale impuneau cedarea Dobrogei Bulgariei, largi rectificări de frontiere, care ar fi permis Ungariei să controleze trecătorile din Carpaţi şi unele clauze economice oneroase. Atunci s-a născut ideea ca pacea în astfel de condiţii să fie încheiată de un guvern Alexandru Marghiloman. Omul politic conservator, care se ridicase întotdeauna contra ideii unui război cu Puterile Centrale, rămăsese după ocuparea Bucureştilor de trupele aliate în acest oraş, trăind deci sub ocupaţia germană, ceea ce era considerat la Iaşi drept un fel de trădare. Cele trei Consilii de Coroană din 17, 18 şi 19 februarie de la Iaşi s-au ocupat cu acceptarea condiţiilor de pace. În cazul în care România ar fi refuzat pacea, armata germană avea intenţia să atace trupele române, care nu puteau rezista decât foarte scurtă vreme. În acest caz, regele şi familia sa aveau două alternative: ori să devină prizonieri ai trupelor germane, ori să se refugieze în Rusia, încercând să ajungă pe un vas militar pe Marea Neagră într-un stat neutru. Rusia fiind cuprinsă de revoluţie, această soluţie era nepracticabilă.

La primul Consiliu de Coroană de la Iaşi, la 17 februarie, Averescu a declarat că trupele române nu pot rezista, pacea în orice condiţii devenind o necesitate. Lipseau muniţiile şi subzistenţa. Ion I.C. Brătianu a declarat, cu această ocazie, că o apărare chiar cu pierderi foarte mari era mai onorabilă, el susţinând această soluţie. Brătianu şi partidul său nemaipurtând răspunderea politică, aceste intenţii nu pot fi calificate decât ca demagogice. Generalii Iancovescu şi Culcer au confirmat cele expuse de Averescu, precizând că trupele române nu ar putea rezista mai mult de cincisprezece zile[13].

Cum generalul Averescu a declarat că el, ca şef de guvern, nu accepta nici rezistenţa armată, nici retragerea în Rusia, Brătianu a adus în discuţie implicarea oamenilor politici de la Bucureşti în tratativele de pace.

[13] Ion Mamina, *op. cit.*, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Generalul Averescu a subliniat la cel de-al doilea Consiliu de Coroană la 18 februarie la Iaşi din nou că trupele române nu pot rezista, că românii sunt încercuiţi şi că trupele germane au intrat în Basarabia, spre a ataca pe români din nord. Între timp, guvernele german şi austro-ungar au mai adăugat câteva condiţii greu de acceptat pentru România, cum a fost demobilizarea a opt divizii din armata română, trecerea liberă prin România a trupelor germane ş.a.

Cel de-al treilea Consiliu de Coroană de la Iaşi a fost marcat de o intervenţie emoţională şi vehementă a prinţului moştenitor Carol, inspirat de regina Maria, care nu putea participa la consiliu, nici face acolo declaraţii. Principele Carol a declarat, în numele reginei şi a tuturor femeilor din ţară, că refuză o pace în astfel de condiţii. Intervenţia sa a fost privită critic de participanţii la consiliu, căci era lipsită de orice temei juridic şi de aplicabilitate. A doua zi, Averescu a prezentat regelui demisia ca prim-ministru, respinsă de monarh. Cele trei consilii de la Iaşi au luat în cele din urmă decizia de a accepta condiţiile de pace, ele fiind fără alternativă. La 27 februarie regele îi acorda lui Averescu demisia, optând pentru un guvern Marghiloman.

La 20 februarie se semna la Buftea prelungirea armistiţiului, iar la 24 aprilie 1918 pacea separată a României cu Puterile Centrale. Ea nu va fi niciodată ratificată, evenimentele anului 1918 schimbând radical situaţia pentru beligeranţi. România va fi ulterior acceptată – nu fără greutate – ca membru deplin la masa tratativelor de la Paris, România Mare se va realiza pentru câteva decenii. Alexandru Marghiloman, deşi semnase pacea din voinţa regelui, va fi considerat trădător, deciziile guvernului său vor fi anulate şi i se va intenta o acţiune juridică, dar va fi achitat. Dar deciziile guvernului său vor fi declarate nule.

În concluzie se poate constata că, din membrii Consiliilor de Coroană, conservatorii au fost contra intrării în război de partea Antantei. Dintre ei, cel mai filogerman a fost Petre Carp. Transilvăneanul Maiorescu a fost, în ciuda originii sale, tot un adversar al atacării Puterilor Centrale.

Războiul a fost unul anexionist, câştigarea de noi provincii a fost îmbrăcată într-un discurs patriotic şi naţional.

Germania nu a fost considerată un adversar al României, ci doar din cauza alianţei Berlinului cu Austro-Ungaria.

Competenţa participanţilor la consilii a fost redusă, mai ales cea militară. Discuţiile au avut loc pe un fond de iluzii, speranţe şi idei generale.

În 1914, consiliul a decis menţinerea neutralităţii, a fost singura decizie a unui astfel de consiliu, căci în 1916 regele şi prim-ministrul au comunicat hotărârea luată de ei de a intra în război, Consiliul de Coroană urmând a lua doar notă de această decizie. În 1918, evenimentele au hotărât, numai acceptarea condiţiilor de pace ale Puterilor Centrale era posibilă, nu existau alternative la acceptarea condiţiilor impuse.

Dinastia nu a fost pusă în discuţie în nici una din aceste întruniri. Ea a fost recunoscută ca unica formulă politică adecvată, în ciuda situaţiei militare din iarna lui 1917/18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DER ERSTE WELTKRIEG IN DEN DEBATTEN DER KRONRATSSITZUNGEN RUMÄNIENS
(Zusammenfassung)

Stichworte: Erster Weltkrieg; Rumänien; Kronrat.

Der Kronrat war eine Versammlung von Politikern und Generälen im Königreich Rumänien, die jedesmal einberufen wurde, wenn wichtige Entscheidungen zu treffen waren. Zwischen 1877 und 1940 war das dreizehn Mal der Fall. Der Monarch konnte all diejenigen berufen, deren Meinung er hören wollte.

Von den dreizehn Kronratsitzungen wurden zehn wegen militärischer Fragen einberufen, fünf davon befassten sich mit dem Ersten Weltkrieg und der Lage Rumäniens in diesem Konflikt. Die Teilnehmerzahl an den Kronräten schwankte zwischen zwanzig und dreißig.

Im August 1914 fand in Sinaia ein Kronrat statt. König Carol I. konnte sich nicht mit seinem Wunsch durchsetzen, Rumänien am Krieg auf seiten der Mittelmächte teilnehmen zu lassen. Zwei Jahre später, im August 1916, teilten der neue König Ferdinand und sein Premierminister Ion I.C. Brătianu mit, dass Rumänien in den Krieg auf der Seite der westlichen Alliierten eintrete. Die letzten drei Kronratsitzungen fanden in Iaşi statt (17., 18. und 19. Februar 1918). Dorthin hatten sich der Hof und die Behörden vor Beginn der deutschen Offensive geflüchtet. Obwohl alle Teilnehmer gegen die Bedingungen für einen Separatfrieden waren, mußten sie dafür stimmen, da die rumänischen Truppen keinen Widerstand mehr leisten konnten.

Untersucht werden folgende Aspekte:

Welche Entscheidungskraft besaß ein Kronrat?

Wer waren seine Teilnehmer?

Welche Kompetenz besaßen die Mitglieder?

Der Erste Weltkrieg – ein Annexionskrieg für Rumänien?

Welche war die Position der rumänischen politischen Elite dem Krieg gegenüber?

Welche Interessen haben die Entscheidungen beeinflusst?

Welche war die Position des Königshauses in den Debatten des Kronrats?

Welche Ergebnisse hatten die Sitzungen des Kronrats?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OCTAVIAN ŢÎCU[*]

PROBLEMA BASARABIEI ŞI RELAŢIILE ROMÂNO-GERMANE ÎN AJUNUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Introducere

Privită prin prisma istoriei interbelice, opţiunea Basarabiei pentru reunirea cu România nu a fost doar o problemă internă românească. Prin implicaţiile sale internaţionale, chestiunea Basarabiei a fost una din problemele „fierbinţi" ale Europei postbelice, luând în considerare pasiunea şi interesul manifestate de către Uniunea Sovietică în revendicarea acestui teritoriu. Moscova a contestat permanent în această perioadă atât valabilitatea revenirii Basarabiei la România, considerându-l un act de forţă din partea acesteia, cât şi autoritatea diferitelor acte internaţionale care confirmau acest fapt.

După anul 1924, puterile europene au înţeles interesele URSS în această problemă, de aceea au devenit reticente în a-şi asuma un angajament faţă de frontiera de est a României. În mediile politice şi diplomatice occidentale s-a statuat concepţia că o soluţionare diplomatică a problemei Basarabiei era tot mai dificilă, în condiţiile menţinerii pretenţiilor sovietice asupra acestui teritoriu.

Cercurile politice şi diplomatice româneşti au conştientizat şi ele faptul că, în relaţiile cu o putere ca Uniunea Sovietică, adevărul istoric era insuficient în lipsa unei reglementări juridice clare a situaţiei Basarabiei. România a dorit în permanenţă semnarea unui tratat cu URSS, dacă acesta ar fi cuprins o recunoaştere a Nistrului ca frontieră românească. Izolarea internaţională în problema Basarabiei, cât şi consecinţele dezastruoase ale acţiunilor subversive sovietice în provincie făcea vitală o astfel de înţelegere.

Cu excepţia perioadei de debut a existenţei sale, când, în schimbul neutralităţii României în conflictul polono-sovietic, Rusia Sovietică era gata să renunţe la pretenţiile sale asupra Basarabiei, Moscova a dorit în permanenţă să menţină deschisă această problemă, pentru a o soluţiona la momentul oportun în favoarea sa. Privind relaţiile sovieto-române din această perspectivă, constatăm că perioada dintre cele două conflagraţii mondiale nu a fost decât un lung armistiţiu între cele două părţi asupra problemei Basarabiei.

[*] Universitatea Liberă Internaţională din Moldova, Chişinău.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 151–164

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Articolul de faţă doreşte să abordeze problema Basarabiei în perioada interbelică într-un context mai neobişnuit al relaţiilor româno-germane în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial. Am găsit oportună şi interesantă această perspectivă din două considerente. Primul, pentru a releva felul în care problema Basarabiei a fost folosită pentru presiuni asupra României atât din partea Uniunii Sovietice, cât şi din partea Germaniei naziste la sfârşitul anilor 1930. Cel de-al doilea, pentru a ne edifica asupra raţionamentelor care au făcut posibilă includerea Basarabiei în sfera de influenţă sovietică ca urmare a pactului sovieto-german din 1939 şi anexarea ei ulterioară de către statul sovietic.

Realităţi internaţionale la mijlocul anilor 1930 şi perspectiva relaţiilor româno-germane

Semnalul schimbărilor în relaţiile dintre Berlin şi Bucureşti poate fi considerat anul 1936, când în urma unei remanieri guvernamentale are loc înlăturarea lui N. Titulescu din funcţia de ministru de externe. În condiţiile anului 1936, ideea securităţii colective nu mai era valabilă. Germania promulgase în martie 1935 legea serviciului militar obligatoriu, în contradicţie cu Tratatul de la Versailles. Franţa nu a întârziat cu răspunsul, semnând, după cum ştim, un tratat de asistenţă cu Uniunea Sovietică. Drept consecinţă, Germania denunţă acordurile de la Locarno şi ocupă zona renană.

În urma destrămării construcţiei internaţionale bazate pe principiile stabilite la Versailles, în Europa s-au creat două tabere. Pe de o parte, Franţa, URSS, Marea Britanie, deşi cu rezerve şi Cehoslovacia, pe de altă parte Germania, Italia, încă nehotărâtă de altfel, Ungaria, Bulgaria. La o situaţie echidistantă între cele două blocuri încercau să se menţină Polonia şi Iugoslavia. Singură, România, datorită lui N. Titulescu, a rămas fidelă securităţii colective, în timp ce atât Franţa cât şi Marea Britanie nu se mai refereau la Societatea Naţiunilor decât pentru a obţine adoptarea unor rezoluţii antigermane. În concluzie, putem afirma cu certitudine că înlăturarea lui Titulescu a fost condiţionată, în primul rând, de procesul de dezagregare în care intrase Societatea Naţiunilor şi eşecului politicii de securitate colectivă, prin afirmarea statelor fasciste şi revizioniste şi politica de concesii promovată de marile puteri.

Noile valenţe ale vieţii internaţionale nu puteau să nu inducă schimbări şi în politica externă românească. România era o ţară care, la fel ca altele cu acelaşi statut, trebuia să existe în interiorul jocului de interese al marilor puteri, faţă de vectorii cărora diplomaţia românească a căutat mereu soluţii de adaptare care să permită realizarea propriilor interese. Din acest punct de vedere, politica lui N. Titulescu era perimată. Apropierea sa de Uniunea Sovietică nemulţumise Germania. În condiţiile unui sistem efectiv de securitate, cu garanţiile Franţei şi Angliei, argumentele lui Titulescu în favoarea unui tratat de asistenţă cu Moscova erau justificate. Dar în condiţiile unei presiuni şi influenţe germane tot mai accentuate, ea era periculoasă. În timpul discuţiei din august 1936 cu O. Goga,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hitler a declarat că principalul pericol pentru România îl constituie nu revizionismul, ci bolşevismul. România şi Germania, consemna Führerul, puteau ajunge la consens în orice problemă, dar pentru aceasta trebuia înlăturat principalul obstacol în stabilirea relaţiilor germano-române – N. Titulescu. În calitate de etalon, Hitler a arătat relaţiile stabilite între Germania şi Iugoslavia. Ultima era aliată cu Franţa, se afla în Mica Înţelegere, iar în acelaşi timp avea strânse legături economice şi politice cu Germania şi aliaţii săi. „România, a încheiat Hitler, este o parte naturală a Balcanilor şi are interese comune cu Germania în Răsărit, de aceea ea trebuie să adopte o poziţie clară faţă de Berlin". La întoarcerea în ţară, O. Goga a transmis acest mesaj regelui Carol al II-lea[1]. Faptul că H. Schacht, în timpul vizitei sale în Balcani, a ocolit Bucureştiul, a fost considerat de către regele României ca un nou semn al Berlinului faţă de prezenţa lui N. Titulescu în guvern[2].

Evoluţiile şi schimbările din Europa impuneau cercurilor de la Bucureşti modificarea tacticii ce urma a fi promovată, în vederea păstrării independenţei şi integrităţii teritoriale. În România exista convingerea că apropierea de Germania şi Italia n-ar fi schimbat substanţial relaţiile sale cu aliaţii occidentali. În acest sens, exista exemplul Poloniei, care, chiar în condiţiile în care promova o politică progermană, continua să aibă susţinerea Parisului. Conform acestor convingeri, România trebuia să aducă relaţiile sale cu Germania până la gradul relaţiilor polono-germane şi să menţină relaţiile sale cu URSS la nivelul la care se aflau în acel moment[3]. Experienţa relaţiilor franco-poloneze arată, într-adevăr, că această variantă era posibilă fără periclitarea serioasă a relaţiilor de alianţă cu Franţa. Însă pentru aceasta trebuia înlăturat N. Titulescu.

Aceste raţionamente erau bine cunoscute la Moscova. De altfel, demiterea lui N. Titulescu n-a surprins cercurile politice sovietice. Raporturile lui M.S. Ostrovski confirmă faptul că Moscova era pregătită pentru acest gest. Din această cauză, după înlăturarea lui N. Titulescu, Uniunea Sovietică a devenit mai suspicioasă şi mai reticentă în relaţiile cu România. Remanierea guvernamentală din august 1936 a fost concepută de URSS ca începutul schimbării treptate a cursului de politică externă românească.

Într-o convorbire telefonică de la începutul lunii septembrie 1936, M. Litvinov i-a confirmat lui N. Titulescu acest fapt. Comisarul de externe sovietic a declarat nule înţelegerile de la Montreux, considerând că înlocuirea lui N. Titulescu „în circumstanţele cunoscute, echivalează cu o schimbare de politică externă"[4].

În realitate, după înlocuirea lui N. Titulescu, în politica externă românească au intervenit unele modificări, dar ele se refereau, în primul rând, la formă şi nici într-un caz nu s-au manifestat printr-o orientare progermană, aşa cum susţinea Moscova. Era mai curând o readaptare a României la noile circumstanţe

[1] ASB, fond „Casa Regală", dosar 7/1936, f. 7-9.
[2] Em. Bold, I. Seftiuc, *România sub lupa diplomaţiei sovietice*, Iaşi, Junimea, 1998, p. 150.
[3] *Ibidem*.
[4] V.F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, Iaşi, Junimea, 1991, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

internaţionale create. Declaraţia noului ministru de externe, V. Antonescu, privind direcţiile politicii externe româneşti, făcută la 4 septembrie 1936, este edificatoare. În declaraţie se confirmă continuitatea politicii externe, având drept axiomă alianţa franco-română, conlucrarea în cadrul Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice, păstrarea şi dezvoltarea relaţiilor cu Polonia. În acelaşi timp, se doreau relaţii de bună vecinătate şi prietenie cu URSS, dar asta nu însemna o îndepărtare de Italia şi Germania, faţă de care guvernul român îşi păstra bunăvoinţa unei conlucrări economice[5].

Politica externă românească faţă de URSS a rămas un timp pe aceleaşi coordonate, dar acţiunile concrete aveau un alt caracter decât cele operate în primii doi ani după restabilirea relaţiilor sovieto-române în 1934. România avea într-adevăr intenţia să frâneze relaţiile cu URSS. În acest sens, Carol al II-lea i-a declarat lui R. Hoare, la 6 decembrie 1936, că „vom înceta să ne îmbrăţişăm cu sovieticii, dar vom continua să dăm mâna cu ei”[6]. Suveranul constata că, prin „trecerea la prietenia nesăbuită cu Rusia, N. Titulescu provocase antagonisme fără rost în alte părţi”[7].

Diplomaţia sovietică susţinea că asigurările României privind loialitatea faţă de Moscova erau sterile, atâta timp cât Kremlinul atestă unele simptome de schimbare a cursului de politică externă. Diplomatul sovietic arăta că semnarea acordului economic cu Germania, în septembrie 1936, facilita, în viziunea guvernului sovietic, Germaniei obţinerea influenţei politice în România. Acest lucru, declara N. Krestinski, îl înţelegea N. Titulescu şi, de aceea, cât a fost ministru nu a acceptat semnarea tratatelor comerciale[8]. Moscova vedea tendinţe de deteriorare a relaţiilor sovieto-române în îmbunătăţirea accentuată a relaţiilor româno-polone, cât şi în apropierea României de Italia, tendinţe care nu au existat în timpul ministeriatului lui N. Titulescu[9].

La 20 octombrie 1936, ministrul sovietic la Bucureşti M. Ostrovski trimetea la Moscova un raport amplu asupra politicii externe româneşti[10]. În condiţiile când în Europa exista un singur focar real de război – relaţiile sovieto-germane, susţine raportul –, diplomaţia românească considera oportun să creeze, împreună cu aliaţii săi din Mica Înţelegere, ţările Balcanice şi Polonia, un bloc care să împiedice un conflict între Germania şi URSS. Acest bloc trebuia să fie neutru, iar membrii săi urmau să menţină relaţii bune atât cu Germania, cât şi cu Uniunea Sovietică. Adepţii înflăcăraţi ai acestei idei erau Gr. Gafencu şi profesorul Fotino, vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor.

În scrisoarea de răspuns către Ostrovski, M. Litvinov, comisarul de externe sovietic, spunea despre planul Gafencu-Fotino privind crearea unui bloc

[5] „Dimineaţa”, 4 septembrie 1936.

[6] *Documenty vnešnej politiki SSSR (DVP SSSR)*, vol. I-XXI (1919-1938), Moskva, Gospolitizdat, 1948-1962; vol. XIX (1936), doc. 309.

[7] V.F. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 115.

[8] *DVP SSSR*, vol. XIX (1936), doc. 309.

[9] *Ibidem.*

[10] Em. Bold, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 157-164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de state neutre între URSS şi Germania ca imposibil de înfăptuit din mai multe motive. După părerea sa, cu excepţia Poloniei, nici Estonia, nici Letonia, nici România nu erau capabile să oprească armatele germane. Chiar dacă aceste state ar fi semnat între ele o alianţă, ele nu şi-ar fi putut asigura asistenţa necesară din cauza insuficienţei de forţe armate. În eventualitatea că adepţii blocului speră că Uniunea Sovietică va întâmpina armatele germane în Ţările Baltice sau România, continua M. Litvinov, pentru ultima nu era lipsită de importanţă existenţa unui tratat cu URSS.

La sfârşitul anului 1936, situaţia internaţională a României era extrem de dificilă. Ea era legată în primul rând de eforturile tot mai insistente ale Germaniei şi Italiei în vederea destrămării Micii Înţelegeri şi a Înţelegerii Balcanice. La 4 decembrie 1936, H. Göring declara ambasadorului României la Berlin, N. Petrescu-Comnen, că guvernul german era dispus să garanteze integritatea României cu condiţia ca aceasta „să nu se lege prin vreun tratat de alianţă sau de tranzit de trupe cu URSS, să nu contracteze noi angajamente îndreptate împotriva Germaniei sau să nu ia parte la vreo combinaţie împotriva ei”[11]. În condiţiile acestor presiuni, România trebuia să ia în considerare, într-o măsură tot mai mare, factorul de putere german. La 9 decembrie 1937, se mai semna un tratat economic româno-german. Tactica acordurilor economice impusă de Germania României este arătată de Fabricius, ministru german la Bucureşti, în relatarea din 18 noiembrie 1937 către guvernul de la Berlin: „Relaţiile economice cu Germania leagă tot mai mult România de Reich şi în plan politic, ceea ce inevitabil o îndepărtează de politica orientală, care pe timpul lui Titulescu consta în relaţii de prietenie cu Rusia Sovietică”[12].

Chiar dacă în timpul vizitelor de la Paris şi Varşovia, din noiembrie şi decembrie 1936, V. Antonescu a făcut declaraţii de ataşament faţă de alianţele ce o legau de Franţa şi Anglia, faţă de obligaţiile sale din cadrul Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice şi a asigurat URSS că România nu se va alătura blocului îndreptat împotriva sa, începând cu toamna anului 1936 asistăm la o slăbire a poziţiilor internaţionale ale României faţă de Germania[13].

Problema Basarabiei în triunghiul relaţiilor sovieto-româno-germane

Uniunea Sovietică n-a ezitat să-şi exprime reticenţa ei faţă de influenţa tot mai mare pe care o căpăta Germania în România, iar în asemenea circumstanţe Moscova scotea de la naftalină din nou problema Basarabiei. M. Litvinov i-a declarat lui Ciuntu, ministrul român la Moscova, că „… ultimii doi ani am fost liniştiţi. Eram gata să dăm României garanţii suplimentare să nu trecem Nistrul. Acum situaţia s-a schimbat. Nemţii sunt aproape de instalarea în Bucureşti. În

[11] M. Muşat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, p. 1413.

[12] *Documents on German Foreign Policy 1919-1945 (DGFP)*, Series D (vol. V), Washington-Londra, H.M. Stationery Office, doc. 147.

[13] M. Muşat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1413.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceste condiţii, credem periculoase, pentru noi, aceste acţiuni”[14]. În telegrama din 22 februarie 1937, el arăta lui M. Ostrovski că Moscova doreşte menţinerea independenţei României faţă de pretenţiile germane, loialitate faţă de Franţa şi Mica Înţelegere, relaţii de prietenie cu URSS şi fidelitate faţă de principiile Societăţii Naţiunilor[15]. Însă guvernul sovietic, menţiona M. Litvinov, constată slăbirea Micii Înţelegeri, prin politica urmată de Iugoslavia şi încurajată de România, intensificarea influenţei germane în România şi o nouă apropiere de Polonia[16].

Atrage atenţia, în continuare, modul în care oficialii sovietici încercau să influenţeze politica externă românească prin ridicarea problemei Basarabiei. Atât timp cât România a urmat sau ar fi urmat o politică prosovietică, Moscova nu intenţiona să pună pe tapet problema basarabeană. O eventuală „deviere” a politicii externe româneşti, aşa cum interpreta Kremlinul politica României după demiterea lui Titulescu, ar fi dus la redeschiderea acestei probleme. Iar pentru a fi mai convingător, guvernul sovietic ameninţa cu posibilitatea unei soluţionări militare a problemei basarabene.

Acest lucru se desprinde din discuţia avută de M. Ostrovski cu Milan Hodža, prim-ministrul Cehoslovaciei, la 15 iunie 1937. Ministrul sovietic susţinea că insistenţele României în a obţine recunoaşterea formală a Basarabiei reprezintă un simptom care demonstrează lipsa intenţiilor serioase ale Bucureştiului de a soluţiona problemele existente. Partea sovietică era gata să reia tratativele duse cu N. Titulescu în 1936, dar V. Antonescu, menţiona N. Ostrovski, a respins această ofertă, propunând ca model tratatul italo-iugoslav. Moscova era în aşteptarea unui text din partea României, însă orice formulare care ar fi conţinut recunoaşterea formală a Basarabiei era pentru ea apriori inacceptabilă. „Nu vom recunoaşte formal Basarabia, afirma ministrul sovietic, luând în considerare instabilitatea politicii externe româneşti”. În încheiere, el lansa acelaşi procedeu de şantaj diplomatic, declarând că România ar trebui să ţină cont de situaţia Basarabiei înainte de a se decide pentru o solidaritate deschisă, de exemplu, cu Polonia, în problemele de politică europeană[17].

Între timp, evenimentele europene s-au precipitat. La 11-13 martie 1938 se înfăptuia „Anschluss”-ul. Odată cu anexarea Austriei, politica urmărită de Franţa încă din 1919, de a ţine Germania departe de spaţiul dunărean, a eşuat. În locul hegemoniei franceze în sud-estul Europei s-a instalat din nou un echilibru precar între trei grupări de puteri: Franţa – Marea Britanie, Germania – Italia şi Uniunea Sovietică. Acest fapt a intensificat presiunile economice, politice şi militare ale Germaniei în centrul şi sud-estul Europei, ceea ce, în condiţiile unei politici ezitante anglo-franceze, a avut repercusiuni grave asupra situaţiei externe a României. Ea se agrava cu atât mai mult cu cât, o dată cu presiunile

[14] *DVP SSSR*, vol. XX (1937), doc. 55.
[15] *Ibidem*, doc. 53.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*, doc. 203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

germane, creşteau şi ameninţările revizionismului maghiar. Faptul impunea României căutarea unor soluţii în vederea protejării independenţei şi integrităţii sale teritoriale. Regele Carol II reflecta în acest sens: „Ne găsim într-o situaţie politică extrem de gravă şi care ne poate antrena la o modificare a politicii noastre externe". Suveranul român trasa perspectivele pe care trebuia să le urmeze România: „Legături cât mai strânse cu Franţa şi îndeosebi cu Anglia, fidelitate absolută aliaţilor noştri (adesea foarte greu) şi să nu ne lăsăm angajaţi într-un conflict care să ne aducă în mod automat în conflict cu Germania, iar de URSS nici o legătură prea strânsă care să facă pe germani să creadă că facem un act ostil"[18].

Aceleaşi idei le regăsim şi la ministrul cehoslovac de externe Kamil Krofta, expuse la 21 martie 1938 la o întrevedere cu S. Aleksandrovski, ministrul sovietic la Praga. K. Krofta l-a întrebat pe ministrul sovietic dacă URSS continuă să vadă în România un potenţial şi dorit aliat împotriva agresiunii. Acesta a răspuns favorabil, dar nu credea că Bucureştiul poate fi socotit un partener. Ministrul cehoslovac a declarat atunci că regele Carol II era puternic influenţat de „Anschluss", dar că România nu dorea să irite Germania. Dar dacă s-ar reuşi o formulă prin care România s-ar putea baza pe un sistem mai larg de pacte de asistenţă, Bucureştiul nu ar ezita să facă acest lucru. Din cauza situaţiei internaţionale, credea K. Krofta, România nu agreează o înţelegere directă cu Uniunea Sovietică, însă ea doreşte totuşi să susţină Cehoslovacia, iar Cehoslovacia caută o metodă care ar permite materializarea acestei tendinţe printr-un tratat cu o bază largă de asistenţă[19].

În aprilie 1938, în lipsa unui ministru sovietic la Bucureşti, S. Aleksandrovski sosea în România pentru a discuta poziţia acesteia în eventualitatea unei agresiuni asupra Cehoslovaciei. El a avut iniţial discuţii cu N. Petrescu-Comnen, ministrul de externe al României, care a declarat că nu identifică nici un fel de contradicţii între politica externă a celor două ţări, deoarece atât România cât şi URSS au momentan aceleaşi scopuri. Dar, în condiţiile de atunci, N. Petrescu-Comnen credea că România, ca stat mic, nu-şi putea permite decât o politică de aşteptare, care era justificată prin semnarea tratatului anglo-italian, urmat de cel italiano-francez. Deşi nu cunoştea conţinutul acestora, pentru ministrul român era suficient faptul în sine pentru a crede că politica de expectativă era unica justă în cazul României[20]. După aceasta, S. Aleksandrovski a avut o audienţă la regele Carol II, care, după adoptarea noii Constituţii, devenise nu numai formal, dar şi de fapt, factorul principal care decidea politica externă românească. Rezultatul acestei convorbiri a fost expus de ministrul sovietic la Moscova în cadrul unui consiliu restrâns, compus din Stalin, Molotov, Kaganovici, mareşalul Voroşilov şi Litvinov. El a confirmat faptul că, în România, regele are, înainte de orice, teamă de Germania şi, în aceste condiţii, nu doreşte să se

[18] M. Muşat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1451-1452.
[19] *DVP SSSR*, vol. XXI (1938), doc. 98.
[20] *Ibidem*, doc. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preteze, cel puţin la acel moment, la un acord de trecere a trupelor sovietice prin România[21].

După cum vedem, perspectiva atacării Cehoslovaciei punea din nou problema unei asistenţe sovietice prin România. De acest lucru era cointeresată şi Franţa, deoarece intervenţia sovietică trebuia să aibă loc doar după cea prealabilă a Franţei. La 5 aprilie 1938 a avut loc o întâlnire a lui J. Paul-Boncour cu ambasadorii de la Moscova şi Varşovia şi cu miniştrii de la Praga şi Bucureşti asupra concursului pe care putea conta Franţa din partea URSS, din partea Poloniei şi din partea României în cazul unei asistenţe franceze în sprijinul Cehoslovaciei. Robert Coulondre, ambasadorul francez la Moscova, arăta că sprijinul sovietic era extrem de important, însă îl găsea imposibil de materializat, deoarece Polonia refuza categoric trecerea armatelor sovietice pe teritoriul său. Acelaşi lucru era valabil şi în cazul României, arăta R. Coulondre, atâta timp cât problema Basarabiei nu va fi reglată. La această remarcă, J. Paul-Boncour a dorit să ştie dacă URSS nu ar fi putut să plătească printr-o recunoaştere a Basarabiei dreptul de a trece prin România spre Cehoslovacia[22].

În acest sens, la 10 aprilie 1938, Victor de Lacroix, ultimul ministru francez la Praga, anunţa Parisul că ministrul cehoslovac de externe a primit asigurări din partea Moscovei privind posibilitatea ridicării ipotecii asupra Basarabiei, în eventualitatea acordului român privind tranzitarea teritoriului său de către armatele sovietice. În continuare, el a declarat că guvernul sovietic era decis, dacă circumstanţele cereau, să-şi treacă armatele prin România cu sau fără acordul acesteia[23]. Oficialităţile de la Praga considerau, însă, că era absolut necesară intervenţia Franţei în încheierea acestui aranjament, declarând că, în lipsa unei recunoaşteri a Basarabiei din partea Moscovei, o garanţie comună franco-engleză ar fi putut linişti România[24].

În întâmpinarea acestor cerinţe, la 12 mai 1938, în timpul sesiunii de la Geneva a Societăţii Naţiunilor, Georges Bonnet, ministrul de externe al Franţei, a avut o întrevedere cu N. Petrescu-Comnen, în care a dorit să influenţeze partea română în vederea tranzitării teritoriului său de către Armata Roşie. Ministrul român de externe a refuzat soluţia radicală a lui Bonnet. El a subliniat că guvernul român trebuie să refuze armatei sovietice dreptul de trecere, deoarece aceasta ar putea provoca Germania, iar România ar fi putut deveni un teatru de război[25].

Privind retrospectiv politica externă românească din vara anului 1938, putem concluziona că, sub presiunea poziţiei adoptate de Polonia şi de neliniştea că teritoriul românesc ar putea deveni teatru de război între Germania şi Uniunea Sovietică, guvernul român s-a opus insistenţelor Franţei în problema

[21] M. Muşat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1455.

[22] *Documents diplomatiques francaise (DDF)*, Series I (1932-1935), vol. I, Paris, Flammarion, 1964, doc. 112.

[23] *Ibidem*, doc. 129.

[24] *Ibidem*, doc. 199.

[25] A. Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu*, Bucureşti, 1994, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trecerii trupelor sovietice prin România. Însă în spatele acestor considerente era teama că intrarea Armatei Roşii în România ar fi putut duce la pierderea Basarabiei[26]. Din aceste raţionamente, asupra României nu s-au mai făcut ulterior presiuni.

În legătură cu discuţiile privind tranzitarea teritoriului românesc şi polonez de către armatele sovietice pentru a-şi onora obligaţiile de aliat, se mai impune o concluzie, pe care, credem, evoluţia ulterioară a evenimentelor a confirmat-o. Prin prisma evenimentelor acelor ani, constatăm că nici Uniunea Sovietică nu era animată de ideea că i se va deschide drumul spre centrul Europei. Am văzut anterior că Moscova a condiţionat, în permanenţă, intervenţia sa de acţiunea prealabilă a Franţei. Uniunea Sovietică dorea, ca după o eventuală angajare în conflict a acesteia, ceea ce ar fi atras şi Marea Britanie, să se sustragă de la propriile obligaţii invocând ca pretext incapacitatea materializării lor din cauza atitudinii României şi Poloniei. Liderii politici sovietici ştiau, acest fapt fiind confirmat şi de tratativele anterioare, că atât Varşovia, cât şi Bucureştiul nu vor accepta tranzitarea teritoriilor naţionale de către trupele sovietice. Jucând pe cartea alianţei cu Franţa şi Cehoslovacia, Moscova dorea de fapt acelaşi lucru ca şi Parisul – să convingă Germania de posibilitatea unui conflict pe două fronturi.

Aceste precizări sunt extrem de importante pentru a înţelege evoluţia ulterioară a relaţiilor germano-româno-sovietice în contextul viitoarelor tratative dintre Franţa şi Marea Britanie, pe de o parte, şi URSS, de alta, privind crearea unui sistem capabil să oprească agresiunea germană.

La 29 septembrie 1938, prin acordul de la München, era sacrificată integritatea teritorială a Cehoslovaciei. Pentru România, care-şi întemeiase politica externă pe colaborarea cu Marea Britanie, Franţa, ţările membre ale Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice, poziţia adoptată de reprezentanţii celor două mari puteri la München a constituit o grea lovitură. Acordul a destabilizat puternic sistemul de securitate colectivă, Societăţii Naţiunilor substituindu-se un directorat al celor patru mari puteri, care se angajau să se consulte şi să hotărască în comun asupra problemelor europene.

Situaţia era gravă pentru România şi din cauza creşterii presiunilor politice şi economice germane asupra Bucureştilor. Vizitele lui Carol II din noiembrie 1938 la Londra, Bruxelles, Paris şi Berlin au consemnat dezinteresul guvernelor englez şi francez faţă de situaţia din sud-estul Europei. Situaţia a îngrijorat cercurile politice de la Bucureşti, deoarece se considera întemeiat că România, prin importanţa sa economică şi strategică, reprezintă obiectivul principal imediat al Germaniei.

Chiar dacă voalat, la Bucureşti se preconiza o schimbare a atitudinii guvernului în problema relaţiilor româno-germane. Fabricius transmitea la Berlin că regele Carol II a conştientizat faptul că asistenţa Franţei devine tot mai efemeră, iar bunele relaţii cu Germania puteau apăra România de tendinţele

[26] *Ibidem*, p. 56-57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revizioniste maghiare. Însă suveranul, menţiona ministrul german, nu dorea să facă un pas hotărât pentru apropierea de Germania până când Berlinul nu va asigura securitatea României împotriva Uniunii Sovietice[27]. Despre astfel de garanţii, arăta Fabricius, nu putea fi vorba, deoarece nu găsea raţională o asistenţă germană la Nistru pentru interesele româneşti, iar garanţiile germane oferite României ar fi fost privite de către Ungaria şi Bulgaria ca un act neloial[28]. De altfel, chiar în timpul întâlnirii cu Carol II, Hitler s-a eschivat să-şi asume vreo obligaţie faţă de România, intenţionând probabil să folosească în viitor tensiunile acesteia cu vecinii săi în funcţie de propriile sale interese[29].

Perioada dintre 29 septembrie 1938 şi 23 martie 1939, când se semna tratatul economic româno-german, a fost extrem de dificilă pentru România, deoarece în condiţiile unor presiuni politice, economice şi militare, nu au existat decât indicii nesemnificative asupra unui eventual sprijin extern.

Dacă în aceste condiţii, România continua să privească cu speranţă spre Paris şi Londra, atunci un eventual sprijin sovietic era tendenţios evitat de guvernul român. Atitudinea Bucureştiului era condiţionată de poziţia intransigentă a Germaniei faţă de o eventuală înţelegere sovieto-română. Această poziţie a influenţat decisiv relaţiile dintre România şi Uniunea Sovietică. După cum i-a declarat Grigore Gafencu lui William Christian Bullitt, ambasadorul american la Paris, în timpul întâlnirii din 29 aprilie 1939, România nu putea intra într-o înţelegere defensivă cu Uniunea Sovietică. Aceasta din cauză că Hitler îi declarase că, dacă România va intra într-un pact cu Uniunea Sovietică, acesta va fi sfârşitul relaţiilor de prietenie dintre Germania şi România, iar Germania va ataca imediat România[30].

De altfel, guvernul sovietic, în acel moment, era extrem de interesat în menţinerea independenţei României. La 18 martie 1939, la însărcinarea ministrului de externe lordul Halifax, William Seeds, ministrul britanic la Moscova, a întrebat Kremlinul care va fi poziţia URSS în cazul unei agresiuni germane asupra României[31]. M. Litvinov s-a arătat iniţial mirat că de asistenţa sovietică era interesată partea engleză şi nu România, care nu s-a adresat direct Uniunii Sovietice. În continuare, el a declarat că URSS era cointeresată în menţinerea independenţei României şi Poloniei, deoarece ocuparea acestora de către Germania ar fi permis armatei germane ieşirea la frontiera de vest a statului sovietic[32].

În condiţiile unui pericol tot mai mare a penetraţiei germane în România, Franţa şi Marea Britanie, după îndelungi tratative diplomatice, acordau la 13 aprilie 1939 garanţii politice României[33]. Printr-o formulare abilă, garanţiile anglo-

[27] *DGFP*, Series D, vol. V, doc. 227.
[28] *Ibidem*, doc. 228.
[29] M. Muşat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1478.
[30] V.F. Dobrinescu, *op. cit.*, Anexa VII.
[31] A.A. Ševjakov, *Sovetsko-rumynskie otnošenija i problema evropejskoj bezopasnosti (1932-1939*), Moskva, Nauka, 1977, p. 302.
[32] *Ibidem*.
[33] V.F. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

franceze vizau, însă, doar independenţa statului român, dar nu şi integritatea sa teritorială. În cursul tratativelor tripartite anglo-franco-sovietice privind semnarea unui acord, atât Franţa cât şi Marea Britanie au dorit ca URSS să se asocieze garanţiilor pe care acestea le oferise României şi Poloniei. Partea sovietică a cerut ca aceste ţări să se adreseze direct Moscovei sau cel puţin să se declare de acord cu cerinţele anglo-franceze[34].

Cerinţele Uniunii Sovietice n-au întâlnit aprobarea Bucureştiului, care, de altfel, avea rezerve chiar şi faţă de negocierile dintre cele două puteri apusene şi URSS. Gr. Gafencu a declarat că România ar fi fost stânjenită dacă Franţa şi Anglia ar face un pact cu Uniunea Sovietică pentru a proteja România, deoarece un astfel de pact era suficient în sine pentru a provoca Germania să o atace. Însă, ministrul român l-a anunţat pe A. Chamberlain şi pe E. Daladier că nu va obiecta dacă Franţa şi Anglia vor dori să se înţeleagă cu Uniunea Sovietică asupra garanţiilor fără a menţiona România[35].

La întâlnirea de la Geneva, din 23 mai 1939, cu ministrul britanic lordul Halifax, secretarul ministerului român de externe N. Cretzianu a confirmat, din nou, că România nu doreşte să se angajeze într-un sistem legat de asistenţa Uniunii Sovietice şi că guvernul român nu va merge alături de Franţa şi Marea Britanie la tratativele cu Uniunea Sovietică[36]. Despre aceasta l-a asigurat regele Carol II şi pe ministrul german Fabricius la 6 mai 1939. Suveranul român a declarat că nu va semna nici un acord cu Uniunea Sovietică, iar pentru a evita întâlnirea cu V. P. Potemkin, adjunctul comisarului sovietic de externe, care urma să treacă prin Bucureşti în Turcia, a părăsit demonstrativ capitala[37]. La 8 mai 1939, diplomatul sovietic s-a întâlnit cu Gr. Gafencu. V.P. Potemkin a dorit să afle cum priveşte România tratatul de alianţă româno-polonez, luând în considerare situaţia creată în estul Europei. Ministrul român a declarat că îl percepe ca pe un factor al politicii orientale şi nici într-un caz ca instrument împotriva Germaniei[38]. Aceeaşi tendinţă a fost manifestată şi de V.V. Tilea, ministrul român la Londra, în timpul discuţiei avută la 9 mai cu omologul său sovietic I.M. Maiskii. Ultimul a sondat terenul în vederea poziţiei guvernului român privind necesitatea unei eventuale apropieri dintre cele două ţări. V.V. Tilea i-a răspuns că România nu va participa la nici o alianţă sau tratative unde va fi implicată URSS, deoarece „nu se poate lega cu Moscova în situaţia creată”[39].

Tratativele dintre cele două puteri, în special cele din august 1939 de la Moscova, au pus din nou problema trecerii armatelor sovietice prin România şi Polonia. Şeful delegaţiei sovietice, Voroşilov, a declarat, în cadrul tratativelor

[34] M. Muşat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1498.

[35] V.F. Dobrinescu, *op. cit.*, Anexa VIII.

[36] *Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (DBFP)*, Series III (vol. V), London, H.M. Stationery Office, 1967, doc. 601.

[37] *DGFP*, Series D, vol. VI, doc. 337.

[38] *Ibidem*, doc. 375.

[39] *DBFP*, series III, vol. V, doc. 435.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Moscova, că trecerea trupelor sovietice pe teritoriul polonez şi prin România era condiţia preliminară a negocierilor, iar dacă ea nu se rezolva pozitiv, el găsea tratativele inutile[40]. Era, însă, cunoscut tuturor părţilor implicate în tratative că atât Polonia, cât şi România se opuneau acestui fapt. Şi dacă România s-a opus trecerii Armatei Roşii pe teritoriul său, atunci când situaţia internaţională era încă sub control, sub ameninţarea pericolului invaziei germane o acceptare a asistenţei sovietice era cu atât mai puţin probabilă. Acest fapt, după cum am văzut mai sus, fusese clar exprimat de cercurile politice de la Bucureşti. Din acest considerent, în ultimul stadiu al tratativelor anglo-franco-sovietice, poziţia României nici n-a mai fost sondată în acest sens[41].

Invocând faptul că problema acordului privind intervenţia trupelor sovietice pe teritoriul Poloniei şi României nu era soluţionată, partea sovietică a dispus întreruperea tratativelor[42]. Se pregătea o cotitură a cursului de politică externă sovietic spre Germania. La 23 august 1939, Joachim von Ribbentrop şi V.M. Molotov semnau la Moscova un tratat de neagresiune între Uniunea Sovietică şi Germania, prin anexa căruia Basarabia era declarată sferă de influenţă sovietică. În condiţiile izbucnirii conflagraţiei mondiale, Kremlinul a crezut oportună transpunerea în practică a înţelegerii din 23 august 1939, înaintând României, la 26 iunie 1940, un ultimatum prin care a cerut cedarea teritoriului dintre Prut şi Nistru.

Concluzii

Politica externă a României în perioada interbelică a urmărit consolidarea statului naţional unitar prin conservarea clauzelor teritoriale şi politice stabilite în anii 1919-1923. Aceste eforturi ale statului român nu au fost pe deplin realizate, circumstanţele timpului determinând o repartizare neproporţională a presiunilor externe asupra securităţii frontierelor sale. Dacă frontierele României cu Ungaria şi Bulgaria, stabilite prin tratatele de pace de la Trianon şi Neuilly, fuseseră fixate în conformitate cu dreptul internaţional, frontiera de răsărit a României cu Uniunea Sovietică nu era cu totul recunoscută şi nici garantată de către marile puteri. Dacă împotriva eforturilor de revizuire făcute de Ungaria s-a ridicat Mica Înţelegere, iar împotriva unor tendinţe similare din partea Bulgariei, în 1934, s-a încheiat Înţelegerea Balcanică, singura apărare contra unei acţiuni sovietice în Basarabia o constituia alianţa româno-poloneză din 1921.

Corelată cu ezitarea puterilor aliate de a-şi asuma vreun angajament în problema Basarabiei, securitatea frontierelor României era asigurată atâta timp cât raportul politic de forţe stabilit în sud-estul Europei, începând din 1919, nu era tulburat, adică atâta timp cât Germania şi Uniunea Sovietică nu erau în situaţia de a promova o politică activă în acest spaţiu. Ambele state au asaltat cu

[40] Ioan Scurtu, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998*, Bucureşti, Semne, 1998, p. 199.

[41] A.A. Ševjakov, *op. cit.*, p. 439.

[42] M. Muşat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1513.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diferită intensitate în diferite perioade edificiul sistemului de la Versailles, pentru ca în cele din urmă să-l scufunde.

După anul 1924, când are loc stabilizarea statului sovietic şi recunoaşterea sa pe plan internaţional, puterile europene au înţeles interesele URSS în această problemă şi, de aceea, au devenit precaute în a-şi asuma vreun angajament faţă de frontiera de est a României. Acest lucru a fost sesizat şi de către presa europeană a vremii care considera că o asistenţă directă sau indirectă acordată României în problema Basarabiei era privită la Moscova ca un act inamical faţă de guvernul sovietic. În mediile politice şi diplomatice occidentale s-a instaurat percepţia că o soluţionare diplomatică a problemei Basarabiei devine din ce în ce mai dificilă luând în consideraţie pretenţiile sovietice asupra acestui teritoriu, existând convingerea că, mai devreme sau mai târziu, problema Basarabiei urma să fie rezolvată prin forţa armelor.

În contextul ascensiunii Germaniei şi a decăderii influenţei Franţei în relaţiile europene la mijlocul anilor 1930, au avut loc multiple încercări ale diplomaţiei româneşti de adaptare la noile circumstanţe. Fără a abandona vechiul sistem de alianţe care garanta integritatea sa teritorială, România se confrunta cu o presiune constantă şi crescândă a influenţei germane, fapt ce determina la Bucureşti o politică de „corectitudine" şi „respect" faţă de factorul german. În asemenea circumstanţe, România devenea tot mai reticentă în a se angaja într-un acord sau înţelegere cu Uniunea Sovietică, considerând că un astfel de gest ar putea irita Germania şi provoca reacţii neplăcute din partea sa, lucru pe care, de altfel, Berlinul l-a sugerat repetat factorilor de decizie de la Bucureşti.

La rândul său, pentru a contracara influenţa germană, Uniunea Sovietică continua să folosească problema Basarabiei pentru a exercita presiuni asupra României în vederea determinării unei politici amicale faţă de statul sovietic şi a obţinerii dreptului de trecere a armatelor sovietice pe teritoriul român, în vederea susţinerii Cehoslovaciei şi ameninţării Germaniei cu un război pe două fronturi.

Prin prisma persistenţei sovietice în a emite pretenţii faţă de problema Basarabiei şi a menţinerii sale deschise pe tot parcursul perioadei interbelice, considerăm logică şi lipsită de surpriză introducerea Basarabiei în sfera sovietică de influenţă şi acceptul Germaniei de a recunoaşte acest fapt în pactul sovieto-german din 1939. Germania a reacţionat ţinând cont din pretenţiile constante ale URSS faţă de această problemă în perioada interbelică şi pentru că nu avea interesul de a provoca Uniunea Sovietică într-o problemă care nu prezenta interes strategic pentru Germania. Aceasta cu atât mai mult cu cât de la Berlin, în diferite perioade care au precedat semnarea pactului, au venit semnale clare că un sprijin german în menţinerea securităţii la frontiera de est a României era improbabil.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIE BESSARABIEN-FRAGE UND DIE RUMÄNISCH-DEUTSCHEN BEZIEHUNGEN AM VORABEND DES ZWEITEN WELTKRIEGS
(Zusammenfassung)

Stichworte: Bessarabien; Zwischenkriegszeit; Außenpolitik; Rumänien; Deutschland.

Die rumänische Außenpolitik in der Zwischenkriegszeit verfolgte als Ziele die Sicherung der territorialen Zugewinne wie die Festigung des politischen Einflusses, die sich aus den Verträgen der Jahre 1919 bis 1923 ergaben. Diese Erfolge des rumänischen Staats waren aber niemals vollständig gesichert, denn die Umstände erforderten flexible Reaktionen auf den Druck von außerhalb auf die neuen Grenzen. In der zu untersuchenden Periode gehörte die Sicherung des internationalen Status' Bessarabiens zu den vordringlichsten Anliegen der rumänischen Diplomatie. Aufgrund ihrer internationalen Implikationen war die bessarabische Frage eines der brennendsten Probleme im Europa nach dem Ersten Weltkrieg, besonders in Hinblick auf die Zähigkeit der Sowjetunion bei ihren Bemühungen um Zurückgewinnung dieses Territoriums. Die sowjetische Diplomatie hat ohne Unterlass sowohl die Zugehörigkeit Bessarabiens zu Rumänien als auch die Gültigkeit der internationalen Verträge, die dies bestätigten, bestritten.

Der Aufstieg Deutschlands und der Verfall des französischen Einflusses in Europa in der Mitte der 1930er Jahre führte zu zahlreichen Versuchen Rumäniens, seine Politik an die neuen Verhältnisse anzupassen. Ohne das alte System, das die territoriale Integrität des Staates garantierte, aufgeben zu wollen, sah sich Rumänien mit einer beständigen Zunahme des deutschen Einflusses und auch Drucks konfrontiert, der Bukarest dazu zwang, dem deutschen Faktor gegenüber eine Politik der „Verbesserung der Beziehungen" und des „Respekts" zu betreiben.

Das sowjetischen Beharren auf Bessarabien während der gesamten Zwischenkriegszeit führte, wenig überraschend, dazu, dass Bessarabien deutscherseits der Interessensphäre der Sowjetunion zugeordnet wurde, was dann auch 1939 von Seiten Deutschlands durch den Hitler-Stalin-Pakt anerkannt wurde. Deutschland reagierte dabei nicht nur auf die permanenten sowjetischen Forderungen aus der Zwischenkriegszeit, sondern auch weil es kein Interesse daran hatte, die Sowjetunion wegen einer Angelegenheit, die kein strategisches Interesse für Deutschland darstellte, zu provozieren.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASILE CIOBANU[*]

RELAŢIILE ROMÂNO-GERMANE DIN PRIMUL DECENIU INTERBELIC REFLECTATE ÎN PRESA SĂSEASCĂ DIN SIBIU

În istoria relaţiilor româno-germane din perioada interbelică, tot mai mult cercetată în ultimele decenii, o problemă mai puţin studiată a rămas rolul şi locul ocupat de minoritatea germană din România în aceste legături economice, politice şi culturale. Întrucât presa minorităţii germane din România a fost încă prea puţin folosită ca izvor istoric, ne-am propus să urmărim în ce măsură relaţiile româno-germane din primul deceniu după 1918 s-au reflectat în coloanele presei săseşti din Sibiu. Nu avem în vedere o reconstituire şi o analiză a acestor relaţii, care au fost abordate de autori contemporani (economişti, jurişti, oameni politici)[1] şi de o serie de istorici ca Ioan Chiper, Emilian Bold, Constantin Buchet, Hans Tonch, Rebecca Heynes, Andreas Hillgruber[2] ş.a. De amintit sunt şi lucrările generale care tratează politica externă a României şi cea a Germaniei în această perioadă, ca şi istoriografia despre germanii din România în anii interbelici, cu referiri la locul lor în relaţiile româno-germane.

[*] Institutul de Cercetări Socio-Umane, Sibiu.

[1] Hermann Gross, *Deutsch-rumänische Wirtschaftsbeziehungen. Mit einer volkswirtschaftlichen Bibliographie über Rumänien*, Berlin & Leipzig, de Gruyter, 1929; Walter Horwath, *Deutsch-rumänische Beziehungen im Spiegel der Zeitschrift „Ţara Bârsei" (1929-1938)*, în „Südost-Forschungen", 4, 1939, p. 163-172; Heinz Lucas, *Die deutsch-rumänischen Wirtschaftsbeziehungen in neuerer Zeit (bis zum Stande vom 1.02.1939)*, Würzburg, Triltsch, 1940; Florin Codrescu, *Colaborarea economică româno-germană*, Bucureşti, 1940 ş.a.

[2] Ioan Chiper, *Atitudinea Germaniei faţă de problema unirii Transilvaniei cu România (1918-1919)*, în *RdI*, 32, 1978, nr. 11, p. 2065-2074; idem, *România şi Germania nazistă. Relaţiile româno-germane între comandamente politice şi interese economice (ianuarie 1933 – martie 1938)*, Bucureşti, Editura Elion, 2000; Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919-1932). Activitatea diplomaţiei româneşti în problema reparaţiilor de război,* Iaşi, Editura Junimea, 1976; Constantin Buchet, *România şi Republica de la Weimar (1919-1933). Economie, diplomaţie şi geopolitică*, Bucureşti, ALL Educaţional, 2001; Hans Tonch, *Wirtschaft und Politik auf dem Balkan. Untersuchungen in den deutsch-rumänischen Beziehungen in der Weimarer Republik unter besonderer Berücksichtigungen der Weltwirtschaftskrise*, Frankfurt am Main, Bern, New York, Nancy, Lang, 1984; Rebecca Haynes, *Politica României faţă de Germania între 1936 şi 1940*, Iaşi, Polirom, 2003; Andreas Hillgruber, *Hitler, regele Carol şi mareşalul Antonescu. Relaţiile româno-germane 1938-1944*, Bucureşti, Humanitas, 1994.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 165–177

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Menţionăm aici pe Harald Roth, Wolfgang Miege, Johann Böhm, Michael Kroner[3] ş.a.

În ceea ce priveşte presa săsească, există unele abordări[4], dar socotim utile câteva precizări, deoarece uneori sunt vehiculate informaţii eronate. Sibiul avea, în 1920, 32.748 de locuitori, din care 18.218 germani[5], şi era centrul principal al saşilor, iar din 1918, al tuturor germanilor din România, estimaţi atunci la un milion de locuitori. În 1933 se înregistrau 89 de periodice germane în Transilvania, din care 27 apăreau la Sibiu[6]. În anii '20 din secolul trecut, cele mai importante pentru analiza noastră erau cotidienele „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" şi „Deutsche Tagespost", revistele „Ostland" (1919-1920 şi 1926-1931) şi „Deutsche Politische Hefte aus Grossrumänien" (1921-1927). Celelalte erau publicaţii profesionale (pentru agricultură, comerţ, meserii) sau ştiinţifice. Cotidienele aveau un tiraj de câteva mii de exemplare şi o ţinută grafică asemănătoare cu aceea a unor ziare din Occident. Rolul presei săseşti era clar exprimat într-un articol din 1919: a informa şi a forma opinia publică, a exprima atitudinea saşilor faţă de problemele cu care se confruntă societatea[7]. Publicaţiile săseşti erau chemate să respecte o disciplină riguroasă, să nu depăşească indicaţiile conducerii poporului. Atunci când ziarul „Grosskokler Bote" din Sighişoara a cerut ca articolele să reflecte poziţia autorilor lor, a fost admonestat de „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" pentru încălcarea disciplinei naţionale şi i se atrăgea atenţia că aceste ziare nu erau citite numai de saşi, deci nu erau scrise numai pentru ei[8].

Presa săsească sibiană a avut un rol de instrument al conducerii saşilor, chiar a tuturor germanilor din România. „Deutsche Tagespost" avea de altfel, din iunie 1919, subtitlul „ziar naţional pentru germanii din România Mare" (Allgemeine Volkszeitung für das Deutschtum in Grossrumänien) pe care din 1926 l-a preluat „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", cele două gazete unificându-se. Ambele erau proprietatea unor societăţi pe acţiuni şi au primit sprijin

[3] Harald Roth, *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919-1933*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 1994; Johann Böhm, *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933*, Ippesheim, Verlag des Arbeitskreises für Geschichte und Kultur der deutschen Siedlungsgebiete im Südosten Europas, 1993; idem, *Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich 1933-1940*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, Lang, 1999 ş.a.

[4] *Die Zeit in der Zeitung. Beiträge zur Rumäniendeutschen politischen Publizistik*, herausgegeben von Eduard Eisenburger und Michael Kroner, Cluj-Napoca, Dacia, 1977; Vasile Ciobanu, *Presa săsească în perioada 1919-1944*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai Ephemerides", 44, 2000, nr. 1, p. 87-114; Paul Şeulean, *Die deutsche Presse der Zwischenkriegszeit in Klausenburg / Cluj, Hermannstadt / Sibiu und Temeswar / Timişoara*, în „Forschungen zur Volks-und Landeskunde", 51, 2008, p. 61-94 ş.a.

[5] „Telegraful Român", Sibiu, LXIX, nr. 1, 1/14 ianuarie 1921, p. 3.

[6] Elena Dunăreanu, Mircea Avram, *Presa sibiană în limba germană (1778-1970)*, Sibiu, Biblioteca Judeţeană „Astra", 1971, p. 105-106.

[7] „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" (în continuare, *SDT*), Sibiu, an 46, 1919, nr. 13.824, 5 aprilie 1919.

[8] Idem, nr. 13.953, 12 septembrie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

financiar de la Berlin. Conducătorii saşi din anii ’20 (Rudolf Brandsch, Hans Otto Roth, Adolf Schullerus) au publicat în aceste periodice opiniile lor, inclusiv faţă de politica externă. În aceste foi apăreau şi demersurile parlamentarilor germani din România, care abordau uneori şi politica externă a ţării. Aceste publicaţii au avut şi jurnalişti de talie europeană, ca Emil Neugeboren, Fritz Klein, Fritz Theil, Hermann Plattner, Oskar Kraemer ş.a., care au ridicat nivelul presei săseşti. De altfel, Fritz Klein a ajuns la Berlin şi a devenit, în 1924, redactor-şef al cotidianului „Allgemeine Deutsche Zeitung”, cel mai mare ziar din Capitala Germaniei[9].

Aproximativ aceasta este „oglinda” în care încercăm, în continuare, să vedem care era atitudinea elitei săseşti faţă de politica externă germană şi română, faţă de relaţiile româno-germane din anii ’20. Evident, presa a fost şi este un izvor istoric ale cărei informaţii erau menite să fie cunoscute şi de toate părţile unui sistem politic, şi nu ne oferă informaţiile primare aflate în documente.

În 1918-1919 poziţia politică a saşilor era foarte complicată. Elita lor politică a considerat necesară adeziunea la unirea Transilvaniei cu România şi a votat proclamaţia *Către poporul nostru* (An unser Volk), prin care se considera „un membru al Regatului Român” (als Glied des rumänischen Reiches)[10], solicitând dreptul de a-şi păstra identitatea. Saşii intrau într-un stat care se aflase în război cu Germania, ţara-mamă pentru ei. Această situaţie a fost evidenţiată şi de Conferinţa de Pace de la Paris, ale cărei lucrări s-au deschis în 18 ianuarie 1919. Noua patrie (Heimatland), România, făcea parte din tabăra învingătorilor, iar Germania, ţara-mamă (Mutterland), era marea învinsă. Mai mult, trupele Kaiserului Wilhelm ocupaseră cea mai mare parte a Regatului Român în anii 1916-1918 şi populaţia nu le păstra o amintire frumoasă[11].

Din articolele ziarelor săseşti sibiene nu aflăm însă de existenţa acestor preocupări, deşi unele documente atestă îngrijorarea anumitor cercuri săseşti. La începerea Conferinţei de Pace, presa aştepta ca aceasta să ţină cont de „egalitatea tuturor popoarelor”, să aibă în vedere „apărarea minorităţilor naţionale”. În general se puneau mari speranţe în Conferinţa Păcii, într-o lume mai dreaptă. Conducerea saşilor a intenţionat să trimită la Paris o delegaţie, pentru a cere luarea în considerare a drepturilor poporului săsesc. S-a anunţat apoi că doar

[9] R. Kisch, *Fritz Klein und die DAZ, die sein Schicksal wurde*, în „Südostdeutsches Vierteljahresblätter”, 25, 1976, nr. 1, p. 10.

[10] Ioan Scurtu şi Liviu Boar (coord.), *Minorităţile naţionale din România 1918-1925. Documente*, Bucureşti, Arhivele Statului din România, 1995, p. 127.

[11] Emil Răcilă, *România în Primul Război Mondial: situaţia economică, social-politică şi administrativă din teritoriul vremelnic ocupat: 1916-1918*, Bucureşti, Editura Ager Economistul, 2005, *passim*; idem, *Contribuţii privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial 1916-1918*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, *passim*; I. Ciupercă, *O dimensiune tragică a agregării României în Marele Război: ocupaţia germană (1916-1918)*, în *Istoria – o meditaţie asupra trecutului*, Iaşi, Tipo Moldova, 2001, p. 365-382; Constantin I. Stan, Valeriu Nicolescu, *Ocupaţia germană în judeţul Buzău (decembrie 1916 – octombrie 1918)*, în „Mousaios”, Buzău, 5, 1999, p. 271-293 ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rudolf Brandsch, fost deputat în parlamentul maghiar, va fi chemat la Paris de către Alexandru Vaida-Voevod, reprezentantul Consiliului Dirigent al Transilvaniei în delegaţia României, dar liderul sas nu a mai fost solicitat[12]. Redactorul-responsabil al „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", Hermann Plattner, constata, în februarie 1919, că cea mai grea misiune a Conferinţei era să decidă asupra apartenenţei statale a diferitelor teritorii rezultate în urma descompunerii imperiilor. Autorul recunoştea contribuţia României pe frontul de est şi pe cel de vest (prin împiedicarea diviziilor germane să plece la Verdun), dar constata că toţi micii aliaţi solicitau sprijinul Antantei, uneori pentru acelaşi teritoriu, şi conchidea că „s-a sfârşit cu Antanta"[13].

Ziarele săseşti sibiene au arătat acelaşi interes pentru soarta Germaniei, publicând multe informaţii, ştiri, relatări despre dificultăţile economice şi despre viaţa politică, dar mai ales despre tratamentul aplicat delegaţiei germane la Paris[14]. Cele două cotidiene sibiene au publicat şi condiţiile din tratatul de pace şi mai ales au scris despre reacţiile de protest ale liderilor politici din Germania[15]. În iunie 1919, Hermann Plattner considera că împotriva păcii se ridica un curent în întreaga lume. El credea chiar că „şi-n patria noastră domneşte convingerea că această pace România n-o va putea semna niciodată"[16]. Redactorii foilor sibiene au scris cu compasiune şi înţelegere pentru tragedia prin care trecea ţara-mamă. Ele s-au comportat ca adevărate foi germane[17].

În acelaşi timp, elita săsească a susţinut ideea recunoaşterii unirii întregului Banat cu România, având în vedere interesele şvabilor bănăţeni, care coincideau cu cele ale românilor[18].

Elita săsească a apreciat că în Germania rezistenţa împotriva Dictatului de la Versailles a fost slăbită şi de acţiunea spartakiştilor. Apariţia focarului bolşevic în Ungaria şi acţiunea armatei române pentru stingerea lui a găsit aprobarea şi susţinerea saşilor. În iulie 1919, Hermann Plattner scria: „Niciodată încă n-a fost poziţia noastră aşa clară ca în aceste zile, când la Tisa s-a luptat pentru patria noastră transilvăneană"[19]. Cu atât mai mare era satisfacţia, cu cât în armata română au luptat şi saşi[20]. Mai mult, se aprecia că Anglia şi celelalte

[12] Direcţia Judeţeană Sibiu a Arhivelor Naţionale (în continuare, DJSAN), Colecţia Brukenthal E.I. 1-4, nr. 32, f. 99-105, Raportul lui Hans Otto Roth către Consiliul Naţional German-Săsesc despre călătoria delegaţiei săseşti la Bucureşti pentru a preda hotărârea adunării săseşti de la Mediaş, prin care saşii aderau la unirea Transilvaniei cu România.

[13] *SDT*, nr. 13.777, 8 februarie 1919.

[14] Idem, nr. 13.854, 14 mai 1919.

[15] Idem, nr. 13.864, 27 mai 1919.

[16] Idem, nr. 13.888, 27 iunie 1919, p. 1.

[17] Idem, nr. 13.904, 4 iulie 1919.

[18] Idem, nr. 13.800, 7 martie 1919; nr. 13.780, 21 februarie 1919; nr. 13.885, 24 iunie 1919 ş.a.; William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen,* Temeswar, Editura Facla, 1980, p. 84-106.

[19] *SDT*, nr. 13.910, 24 iulie 1919.

[20] Otto Folberth, *Der rumänische „Theißfeldzug" gegen Räteungarn im Jahre 1919 und die Siebenbürger Sachsen*, în „Südostdeutsches Archiv", 9, 1966, p. 220-228.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mari puteri ar trebui să recunoască aportul României la stoparea bolşevismului în Sud-Estul Europei[21]. În august 1919, Hermann Plattner condamna atitudinea marilor aliaţi ai României care n-au apreciat corect rolul său în înfrângerea Ungariei Sovietice[22].

Ziarele săseşti au relatat, preluând din cele româneşti, despre nemulţumirea din ţară faţă de amestecul în problemele interne ale României prin condiţionările care însoţeau Tratatul de pace cu Austria (libertatea tranzitului mărfurilor marilor aliaţi prin România, unele concesionări pentru exploatarea unor materii prime)[23]. Marile Puteri nu mai puteau fi însă condamnate de ziarele săseşti şi pentru că impuneau României semnarea Tratatului pentru protecţia minorităţilor naţionale, în care saşii şi secuii erau menţionaţi expres[24]. În consecinţă, deputatul Hans Otto Roth, care avea o rubrică de analiză politică („Orizont politic" – „Politische Rundschau") în revista lunară „Ostland", scria, în iulie 1919, că era vorba de un tratat al statelor succesorale de pe teritoriul monarhiei austro-ungare pentru apărarea reciprocă a minorităţilor. El susţinea, deci, că nu era o lezare a suveranităţii statului român, aşa cum scria toată presa românească. H.O. Roth considera că guvernul român ar trebui să accepte tratatul, deoarece în viitor România va fi atacată de statele vecine din cauza minorităţilor, dacă acestea nu vor fi corect tratate[25]. El intuia astfel o situaţie pe care a folosit-o, mai târziu, şi Germania.

H.O. Roth şi ziarele săseşti au respins politica de alianţe a României din 1920-1921. Liderul sas făcea o analiză politică riguroasă a alianţei central-europene preconizată de Take Ionescu încă din toamna anului 1918, care reunea: România, Grecia, Iugoslavia, Cehoslovacia şi Polonia[26]. Această alianţă ar fi fost subordonată Franţei, de care Take Ionescu era foarte apropiat. Franţa ar fi urmărit să folosească acest bloc împotriva Rusiei, argumentul fiind atacul Poloniei împotriva Rusiei Sovietice. România, continua H.O. Roth, n-avea interes în alianţa cu Polonia care avea conflicte atât cu Rusia, cât şi cu Germania. Ca un adevărat profet, liderul sas, în vârstă de 30 de ani atunci, afirma în august 1920: „În problema relaţiilor germano-ruse stă viitorul păcii europene"[27]. România, continua el, ar trebui să caute aliaţi între statele care erau împotriva Rusiei. Ajungând cu analiza sa la relaţiile româno-germane, constata că acestea erau „prea puţin serios tratate"[28]. Pe bună dreptate el făcea această apreciere şi arăta că poziţia Germaniei faţă de Rusia era hotărâtoare pentru România. Deputatul sas încheia: „Dacă Germania rămâne duşmanul Rusiei ca

[21] *SDT*, nr. 13.925, 10 august 1919.
[22] Idem, nr. 13.934, 21 august 1919.
[23] Idem, nr. 13.884, 23 iunie 1919.
[24] *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*, Gesammelt und bearbeitet von Ernst Wagner, 2. durchgesehene und erweiterte Auflage, Köln, Wien, Böhlau, 1981, p. 272-275.
[25] „Ostland", Sibiu, I, nr. 2, iulie 1919, p. 89-90.
[26] Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993, p. 42-44.
[27] „Ostland", II, 1920, primul număr din august, p. 588.
[28] *Ibidem*, p. 589.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înainte de război, este aliatul natural al României. Dacă ea trece la relaţii amicale cu Moscova, aceasta are mari consecinţe politice pentru pacea Europei. În acest caz n-ar fi înţelept pentru România să fie aliat cu un adversar al ambelor state”[29].

În consecinţă, coaliţia central-europeană concepută de Take Ionescu ar fi dus România în situaţia de a fi adversar atât cu Germania, cât şi cu Rusia[30]. Drept urmare, H.O. Roth a respins o asemenea formulă politică, demonstrând o perspicacitate remarcabilă. El a dat dovadă de adevărate calităţi de analist politic profesionist cu asemenea consideraţii.

În mod firesc, elitele saşilor doreau ca noua lor patrie să fie un stat cu stabilitate politică şi prosperitate economică, cu relaţii economice şi politice strânse cu Germania. De puterea patriei-mame (Mutterland) depindea şi posibilitatea ei de a-i proteja pe germanii din România (devenită patrie, dar Vaterland, în germană), fapt ce-i determina pe aceştia să susţină campania guvernelor de la Berlin împotriva Tratatului de la Versailles. Astfel, liderii saşi ajungeau uneori în poziţii politice delicate, reflectate şi în presă. Ei au continuat să conteste şi alianţa care s-a înfăptuit în 1920-1921, între România, Cehoslovacia şi Iugoslavia. Aceasta îşi propunea să militeze pentru respectarea tratatelor de pace, împotriva revizuirii lor, pentru apărarea graniţelor celor trei state aliate[31]. Ziarele săseşti au considerat, şi pe bună dreptate, că Mica Înţelegere era la dispoziţia Franţei, că România putea ajunge în conflict cu Germania din cauza alianţei cu Cehoslovacia[32]. În acelaşi timp, ziarele şi liderii saşi Rudolf Brandsch, H.O. Roth ş.a. au repetat că deşi, ca germani, susţineau interesele Germaniei şi se pronunţau împotriva „Diktatului” de la Versailles, ca cetăţeni români erau loiali statului român. Într-o conferinţă din 1923, H.O. Roth sublinia că germanii din România nu sunt iredentişti, deoarece „le lipsesc condiţiile naţional-politice şi geografice”[33], întrucât Germania nu se învecina cu România.

Liderii germanilor din România, ca şi presa săsească şi unii oameni politici români, erau convinşi de necesitatea reluării relaţiilor economice şi politice cu Germania, atât înainte cât şi după semnarea Tratatului de la Versailles. La rândul său, şi guvernul german dorea restabilirea relaţiilor cu România. Reluarea şi dezvoltarea acestor relaţii era însă împiedicată de probleme economice rămase de pe urma stării de război şi a ocupaţiei militare germane în Vechiul Regat: emisiunea biletelor Băncii Generale Române, executarea anticipată a Tratatului de la Bucureşti, depozitele de aur de la Berlin şi

[29] *Ibidem.*

[30] Johann Böhm, *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933,* p. 52-53.

[31] Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, Bucureşti, 1968, p. 45-65; Milan Vanku, *Mica Înţelegere şi politica externă a Iugoslaviei 1920-1939. Momente şi semnificaţii,* Bucureşti, Editura Politică, 1979, p. 23-24.

[32] Johann Böhm, *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933,* p. 53.

[33] Hans Otto Roth, *Ideologia şi tendinţele politice ale minorităţii germane,* în *Doctrinele partidelor politice,* ediţie îngrijită de Petre Dan, Bucureşti, f.a. [1996], p. 332.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

problema reparaţiilor (Reparationsproblem)[34]. Aceste probleme erau agravate de faptul că politica externă a României de după Marele Război s-a bazat în continuare pe prietenia cu Anglia şi Franţa, alături de care se realizase România Mare. Apărarea şi consolidarea statului naţional român întregit era văzută de guvernele de la Bucureşti prin rămânerea alături de aceste Mari Puteri.

Presa săsească sibiană a contestat însă această direcţie a politicii externe româneşti din trei motive: economic, politic şi cultural. Interesele economice ale saşilor cereau ca legăturile economice normale cu Germania să fie reluate imediat după război, deoarece băncile, fabricile, comerţul şi agricultura lor aveau de pierdut datorită acestei întreruperi. Vama şi alte taxe sau măsuri care îngreunau legăturile economice ale saşilor cu Republica de la Weimar erau mereu contestate de toate publicaţiile săseşti consultate. Saşii exportau în Germania produse ale agriculturii şi importau pentru uzul propriu sau pentru desfacere în alte regiuni ale României produse industriale germane. România, aflată în plină reconstrucţie, avea nevoie de asemenea mărfuri pentru care saşii erau cunoscuţi drept furnizori în spaţiile de la sud şi est de Carpaţi încă din Evul Mediu. După 1918, ei şi-au făcut planurile de extindere a comerţului lor în România Mare şi de aici vehemenţa tonului din unele articole care acuzau guvernele româneşti de incompetenţă şi corupţie, în cazul obţinerii aprobărilor necesare pentru operaţiunile de import-export[35]. Uneori, la aceste proteste s-au asociat cercuri economice româneşti interesate şi partidele politice din opoziţie, de obicei Partidul Naţional Român, Partidul Ţărănesc, după 1926 Partidul Naţional-Ţărănesc. Aici trebuie menţionat că Rudolf Brandsch şi ziarul său, „Deutsche Tagespost", au susţinut alianţa Partidului German cu Partidul Naţional Român, autorul Rezoluţiei de la Alba Iulia care cuprindea prevederi cu drepturi largi pentru minorităţi, în timp ce Hans Otto Roth şi „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" au dus o politică de alianţe electorale cu partidele politice aflate la guvernare, încercând astfel să obţină satisfacerea dezideratelor lor, inclusiv primirea unor permise de import/export din/în Germania. Din aceste motive, uneori s-a ajuns la polemici cu ziarele româneşti, care acuzau saşii de pangermanism, de acte neloiale faţă de statul român, şi chiar de susţinere a revizionismului[36].

Pe plan cultural, tergiversarea normalizării relaţiilor economice româno-germane şi atitudinea fermă antirevizionistă a României aduceau de asemenea daune vieţii culturale a germanilor din România. Schimburile de conferenţiari, de formaţiuni artistice (trupe de teatru, orchestre), de publicaţii şi cărţi[37] erau îngreunate în lipsa unor relaţii româno-germane prieteneşti sau cel puţin normale. În 1926 a avut loc o dezbatere despre înfruntarea dintre influenţa culturală

[34] Constantin Buchet, *România şi Republica de la Weimar*, p. 22-24.

[35] Vasile Ciobanu, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 68-75.

[36] „Der Auslanddeutsche", Stuttgart, anul IX, nr. 20, 1926, p. 646; „Telegraful Român", LXXIV, nr. 79, 15 noiembrie 1926.

[37] „Der Auslanddeutsche", anul IX, nr. 20, 1926, p. 646-647.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

franceză şi cea germană în România. Participanţii, episcopul Friedrich Teutsch, liderul politic Rudolf Brandsch, dr. Konrad Nussbächer, redactor al revistei „Ostland", au subliniat că era vorba de o adevărată luptă, în care germanii din România puteau avea un aport deosebit, contribuind la răspândirea cărţilor germane, la organizarea unor turnee muzicale şi teatrale[38]. În anii '20 au existat situaţii în care unele acţiuni culturale au fost compromise din cauza refuzului vizei de intrare în ţară a unor persoane. Astfel, interzicerea turneelor teatrale străine în România, la un moment dat, a dus la înfiinţarea Teatrului German de la Sibiu (1933)[39]. De asemenea, la începutul anilor '20 din Germania au venit mii de copii în Transilvania, în vacanţele de vară, pentru a se revigora, pentru a fi hrăniţi mai bine, întrucât criza alimentară luase proporţii în primii ani ai Republicii de la Weimar. Copiii erau găzduiţi în familii de saşi şi şvabi din sate şi oraşe, stabilindu-se astfel legături durabile între minoritatea germană din România şi ţara-mamă, nu doar la nivelul elitei, ci şi al unor categorii socio-profesionale largi[40]. La un moment dat, în vara anului 1924, autorităţile române nu au mai acceptat asemenea transporturi de copii din Germania. Cu toate intervenţiile politice întreprinse pentru deblocarea acţiunii de către preşedintele Partidului German, Hans Otto Roth, guvernul român nu a cedat. Un funcţionar al Ligii Culturale a Germanilor din România (Kulturamt der Deutschen in Rumänien), care se ocupa de organizarea plasării copiilor în familii, aprecia că interdicţia se datora influenţei unei puteri străine: Franţa[41]. Liderul Ligii amintite, Richard Csaki, informa Asociaţia pentru Germanii din Străinătate (Verein für das Deutschtum im Ausland) că acţiunea va fi reluată în anii următori[42]. Au intervenit însă ambasadorul german Hans von Freitag şi Crucea Roşie Germană. Guvernul român şi-a dat acordul şi în toamna anului 1924 au fost aduşi în Transilvania, pentru câteva săptămâni, 300 de copii din Germania[43]. În anii următori acţiunea nu a mai fost reluată, în pofida cererilor trimise din Germania. Germanii din România trebuiau să-i ajute pe conaţionalii din Basarabia, loviţi de secetă în 1926[44].

Motivaţia politică a dorinţei de normalizare şi detensionare a relaţiilor româno-germane este cel mai mult prezentă în presa săsească a anilor '20 şi în acest fel este cea mai cunoscută. Germanii din România au cerut în mod constant să li se accepte dreptul la germanitate (Deutschtum), dar după 1918 au apărut nemulţumiri pentru că n-au fost aplicate prevederile Rezoluţiei de la Alba Iulia privind drepturile colective ale minorităţilor, pentru că ajutoarele de

[38] *Ibidem*.

[39] Vasile Ciobanu, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei saşilor*, p. 395-398.

[40] DJSAN, fond Liga Culturală a Germanilor din România, dosar 2, 1923, f. 525-529, 725, 927, 934, 936, 1245, 1667; dosar 3, 1924, f. 68, 187, 367-369, 873, 1067; *SDT*, an 50, nr. 15.022, 29 iunie 1923, p. 3; „Banater Zeitung", Timişoara, an 5, nr. 167, 22 ianuarie 1997.

[41] DJSAN, fond Liga Culturală a Germanilor din România, dosar 3, 1924, f. 708, 731-732.

[42] *Ibidem*, f. 627, 634.

[43] *Ibidem*, f. 43-44, 518, 1067; dosar 4, 1924, f. 10-12, 25-26.

[44] Idem, dosar 5, 1925, f. 11-12; dosar 7, 1926, f. 577-578.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la stat pentru învăţământul săsesc era insignifiante, pentru că reforma agrară a expropriat suprafeţe întinse de la Biserica Evanghelică şi de la Universitas Saxonum[45] etc. Elita politică săsească a exprimat deseori în presă aceste nemulţumiri. Drept urmare, era dorită o Germanie revenită în rândul marilor puteri, care să poată impune guvernelor României protecţia sa asupra germanilor cetăţeni români. Pe de altă parte, sentimentul apartenenţei la o mare naţiune, al mândriei naţionale, nu le era străin saşilor, elitei lor, instruită, în marea ei majoritate, în Germania.

Guvernele de la Berlin au căutat să folosească minoritatea germană în relaţiile cu România, cu care doreau legături cât mai strânse. Dar contribuţia acestei minorităţi la reluarea relaţiilor, la încheierea acordului comercial româno-german din 10 noiembrie 1928, a fost destul de redusă, după cum se poate deduce din presă. Articolele din ziarele săseşti, intervenţiile unor parlamentari nu au putut fi un factor important, care să determine guvernele de la Bucureşti să normalizeze mai repede legăturile economice cu Republica de la Weimar. Protestele elitei săseşti în ziare împotriva politicii României faţă de Germania nu au fost luate în seamă decât într-o mică măsură de miniştrii de externe Take Ionescu, I. Mitilineu, I. G. Duca şi N. Titulescu. Mai curând a putut irita cercurile guvernamentale atitudinea de compătimire a Germaniei, de susţinere a intereselor sale în presa săsească. Semnarea Tratatului de cooperare sovieto-german de la Rapallo (16 aprilie 1922), prin care cele două părţi reluau relaţiile diplomatice şi îşi acordau clauza naţiunii celei mai favorizate, a fost salutată în ziarele săseşti sibiene. „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" scria că tratatul marca „sfârşitul dictatului peste Europa", că acordul era începutul revenirii Germaniei, care, prin acest act, făcea un pas spre independenţă, după ce până atunci fusese dirijată de învingători[46]. Mai mult, se afirma că Germania „a spart gheaţa" şi că adversarii Rusiei erau obligaţi să urmeze exemplul dat şi să reia relaţiile cu sovieticii[47]. „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" îşi exprima speranţa că, după acest acord, Germaniei i se deschideau noi perspective economice, de care vor beneficia şi întreprinderile săseşti[48]. Aceste informaţii şi comentarii îşi găseau loc, de obicei, pe prima pagină a cotidianului, în articolul editorial.

Invadarea Ruhr-ului, în ianuarie 1923, de către trupe franceze şi belgiene comandate de generalul Degoutte[49], a produs la Sibiu un val de indignare împotriva imperialismului francez[50]. Ziarele săseşti au sesizat şi un aspect pozitiv al invaziei: solidaritatea germanilor care au trecut la rezistenţa pasivă, generând

[45] Rudolf Brandsch, *Drei Jahre Grossrumänien*, în „Deutsche Politische Hefte aus Großrumänien", Sibiu, I, 1921, nr. 1, p. 2-7; Johann Böhm, *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933,* p. 81-87.

[46] *SDT*, nr. 14.667, 22 aprilie 1922, p. 1.

[47] Idem, nr. 14.666, 21 aprilie 1922, p. 1.

[48] Idem, nr. 14.668, 23 aprilie 1922, p. 1; nr. 14.671, 27 aprilie 1922, p. 1.

[49] Pierre Gaxotte, *Histoire de l'Allemagne*, Paris, Flammarion, 1975, p. 620-621.

[50] *SDT*, nr. 14.887, 14 ianuarie 1923, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

admiraţia saşilor. Conducătorii francezi au fost blamaţi pentru violarea graniţelor germane şi pentru că după ce au dat Poloniei bogăţiile naturale din Silezia Superioară, acum luau şi cărbunele din Ruhr, lăsând Germania fără nici o posibilitate de dezvoltare[51].

Conferinţa economică de la Londra, care a adoptat Planul Dawes, a adus o nouă reglementare a reparaţiilor germane[52]. Ziarul „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" a publicat o serie de *Scrisori pariziene*, de la un corespondent aflat în Franţa, în care cititorii erau informaţi despre noul aranjament financiar, favorabil Republicii de la Weimar. „Germania vrea să plătească, dar nu poate da mai mult decât are", era concluzia acestei serii de reportaje[53].

Înţelegerea economică a fost completată de una politică, în octombrie 1925, realizată la Locarno, în Elveţia. Garantarea frontierei dintre Germania, Franţa şi Belgia a fost primită cu entuziasm de opinia publică europeană, deşi graniţele răsăritene ale Germaniei, cu Cehoslovacia şi Polonia nu erau garantate[54]. De această dată, presa săsească a fost rezervată, socotind că acordurile de la Locarno reparau, în parte, nedreptatea Diktatului de la Versailles. Aceste acorduri ar fi fost rezultatul dorinţei de pace a Germaniei[55], care îşi rezerva dreptul de a acţiona la graniţa de est, dar pe cale paşnică. „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" a scris deschis că această schimbare însemna libertatea în relaţiile cu Austria şi revenirea coridorului polonez, a Danzig-ului şi a Sileziei Superioare la Germania[56]. Pe de altă parte, aranjamentul de la Locarno este privit ca o altă cedare germană în faţa intereselor britanice de a păstra echilibrul puterilor în Europa. Germania ar fi făcut, aşadar, un nou sacrificiu, singurul avantaj obţinut fiind imposibilitatea unei noi acţiuni în forţă, ca în Ruhr. Faţă de această situaţie, se arăta în aceste articole, Europa nu era recunoscătoare, ci menţinea demilitarizarea în Germania, îngrădirile în industrie şi comerţ, controlul ţării de către puterile inamice[57]. Într-un alt articol se mergea şi mai departe, apreciindu-se că acordurile de la Locarno erau un pas în direcţia revizuirii Tratatului de la Versailles. Încheierea articolului este şocantă: „Dacă pergamentul de la Locarno nu este mult mai bun decât Dictatul de la Versailles, în viitorii 6 ani, documentul de la Locarno se va transforma într-un petic de hârtie fără valoare, cum este astăzi Tratatul de la Versailles"[58]. Deci, în aprecierea cotidianului săsesc, principalul tratat din sistemul Versailles devenise deja un petic de hârtie.

---

[51] Idem, an 50, nr. 14.887, 14 ianuarie 1922; nr. 14 892, 20 ianuarie 1922.

[52] Pierre Gaxotte, *op. cit.*, p. 628-629; Emilian Bold, *Diplomaţia de conferinţe. Din istoria relaţiilor internaţionale între anii 1919-1933 şi poziţia României,* Iaşi, Editura Junimea, 1991, p. 100-130.

[53] *SDT*, nr. 15.253, 2 aprilie 1925, p. 2.

[54] Emilian Bold, *Diplomaţia de conferinţe*, p. 131-169; Pierre Gaxotte, *op. cit.*, p. 629-630.

[55] *SDT*, nr. 15.693, 20 octombrie 1925.

[56] *Ibidem.*

[57] Idem, nr. 15.703, 31 octombrie 1925, p. 2.

[58] Idem, nr. 15.700, 28 octombrie 1925, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru România, consecinţele unor asemenea aprecieri însemnau punerea sub semnul întrebării a hotarelor sale, pe atunci de curând recunoscute internaţional prin sistemul de tratate versaillez. În acest context este foarte importantă luarea de poziţie publicată în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" a lui Rudolf Brandsch, deputat de Sibiu, preşedintele Uniunii Germanilor din România. El arăta că tratarea Germaniei ca mare putere după Locarno avea urmări însemnate în Europa. Astfel, Republica de la Weimar va putea să se intereseze mai îndeaproape de soarta minorităţilor germane din ţările succesorale, între care se afla şi România. Prin acordurile de la Locarno, aprecia liderul minorităţii germane, s-au întărit „sentimentul naţional al germanilor" şi poziţiile acelora dintre ei trăind în afara Germaniei, care nu se puteau obişnui cu situaţia lor de minoritari. R. Brandsch respingea însă tendinţa Germaniei de amestec în problemele minorităţilor germane. El afirma că aceste minorităţi nu se puteau implica în luptele politice dintre partidele din patria-mamă şi scria că nici „partide politice din Germania nu au dreptul să se amestece în treburile germanilor din România"[59].

În pofida entuziasmului pentru „spiritul locarnian" al împăcării, opinia publică şi presa românească priveau cu îngrijorare evenimentele şi consecinţele lor, înaintarea Germaniei spre răsărit vizând şi România, ameninţându-i integritatea teritorială[60]. În aceste condiţii, tonul ziarelor săseşti nu se deosebea de cel al presei din Republica de la Weimar.

A urmat admiterea Germaniei în Liga Naţiunilor, întârziată de Franţa, după cum scria „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt"[61]. Cotidianul a prezentat dezbaterile din forul de la Geneva şi poziţiile diferitelor state în problema admiterii Germaniei. Atitudinea Germaniei era socotită demnă, deoarece a respins orice condiţii pentru aderare[62], aşteptând ca „puterile locarniene să-şi respecte promisiunea de a o accepta în Ligă"[63]. Acelaşi ziar socotea că intrarea Germaniei în Ligă, la 4 septembrie 1926, era o „reparaţie morală", era recunoaşterea statutului de mare putere. Pentru saşi era o victorie, o îndeplinire a dorinţei de a revedea patria-mamă între marile puteri. România a susţinut admiterea Germaniei în Ligă, în speranţa că revizionismul său va fi supus reglementărilor forului de la Geneva[64].

Pentru a nu-şi supăra aliatul sovietic, care putea considera că guvernul de la Berlin se îndepărta de Moscova, Germania a încheiat un nou tratat cu URSS,

---

[59] Idem, an 54, nr. 16.055, 1 ianuarie, 1927, p. 1-2, articolul semnat de Rudolf Brandsch, *Deutsche Volksgemeinschaft und Locarno.*

[60] „Adevărul", Bucureşti, nr. 38, nr. 12.827, 7 octombrie 1925, nr. 12.838, 20 octombrie 1928; „Patria", Cluj, an VII, nr. 223, 14 octombrie 1925; „Lupta", Bucureşti, an IV, nr. 1162, 21 octombrie 1925.

[61] *SDT*, nr. 15.821, 29 martie 1926, p. 1.

[62] Idem, nr. 15.818, 25 martie 1926, p. 1.

[63] Idem, nr. 15.821, 29 martie 1926, p. 1.

[64] Mihai Iacobescu, *România şi Societatea Naţiunilor 1919-1929,* Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în 24 aprilie 1926[65], pe care „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" îl explică prin prisma intereselor economice ale Europei, care ar fi avut nevoie de resursele sovietice[66]. Mai mult, se aprecia că Rusia „este o ţară bogată, cu un mare potenţial material şi uman, prezenţa ei în Europa fiind o condiţie necesară a relansării europene"[67].

România, îngrijorată de consecinţele noului tratat, a decis să adopte aceeaşi atitudine ca şi aliaţii săi[68]. Încheierea tratatului a dus la încordarea relaţiilor între Berlin şi Bucureşti. De această dată, ziarele săseşti scriu şi despre poziţia României: este reluată o declaraţie a lui C. Diamandy, reprezentantul României la Paris, prin care se exprima îngrijorarea faţă de nerespectarea *statu-quo*-ului în Europa şi a Tratatului de la Versailles, demersul Germaniei fiind considerat „cel puţin straniu". Berlinul a cerut explicaţii printr-o telegramă, dar Bucureştiul a infirmat primirea notei. Aceste momente tensionate au fost prezentate detaliat de „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", îngrijorat de tensiunea apărută brusc în relaţiile româno-germane[69].

Anii 1927-1928 în relaţiile româno-germane au fost mai puţin agitaţi, deoarece se ajunge la o normalizare a relaţiilor economice, în urma unor tratative intense, urmărite cu atenţie de presă. În 19 martie 1928, „Allgemeine Deutsche Zeitung" din Berlin a publicat o ediţie specială, dedicată relaţiilor româno-germane. „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" l-a imitat în 24 noiembrie 1928, reproducând şi fragmente din articolele ziarului berlinez[70]. Acum s-au purtat tratative la Berlin, relatate pe larg în presa săsească. Cititorii au fost informaţi despre atmosfera negocierilor de la Berlin, despre textul acordului financiar, semnat în 10 noiembrie 1928[71]. Normalizarea relaţiilor era astfel aşezată pe baze temeinice[72].

În concluzie, anii 1919-1928 în relaţiile româno-germane au fost marcaţi de tensiune, dar şi de intense negocieri, vizând în primul rând domeniul economic. Presa săsească sibiană s-a arătat interesată de acest subiect şi l-a prezentat frecvent în coloanele sale. Cele mai multe sunt notele şi ştirile despre neajunsurile create în viaţa economică săsească de lipsa unor înţelegeri şi acorduri comerciale româno-germane. În editoriale şi în alte articole s-a cerut chiar favorizarea acestor relaţii, dar ele au fost grevate de moştenirea grea a războiului, de statutul diferit la Conferinţa de Pace al celor două ţări şi mai apoi de revizionismul Germaniei. În pofida acestor dificultăţi, din paginile publicaţiilor consultate reiese că între România şi Germania au existat în anii '20

[65] Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României 1919-1940*, Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 207.
[66] *SDT*, nr. 15.846, 25 aprilie 1926, p. 1.
[67] *Ibidem*.
[68] Constantin Buchet, *România şi Republica de la Weimar*, p. 141.
[69] *SDT*, nr. 15.846, 25 aprilie 1926, p. 1.
[70] Idem, nr. 16.621, 24 noiembrie 1928, p. 1.
[71] Idem, nr. 16.599, 30 octombrie 1928, nr. 16.613, 16 noiembrie 1928, p. 1.
[72] Constantin Buchet, *România şi Republica de la Weimar*, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

schimburi economice, bancare, culturale, al căror volum a crescut de la un an la altul, în 1928 încheindu-se şi o înţelegere financiară, favorabilă dezvoltării legăturilor româno-germane pe multiple planuri. Pe baza informaţiilor din ziarele cercetate este dificil de apreciat dacă saşii au exercitat un rol decisiv în relaţiile româno-germane. Ei au avut însă un aport important în reluarea şi dezvoltarea relaţiilor dintre România şi Germania, având în vedere rolul oricărei minorităţi de punte în relaţiile dintre două state şi interesul său ca aceste legături să fie cât mai ample şi să poată juca un rol activ în formele concrete ale schimburilor. Bunele relaţii româno-germane favorizau păstrarea şi dezvoltarea legăturilor minorităţii germane cu ţara-mamă, menţinerea şi afirmarea identităţii naţionale.

DIE RUMÄNISCH-DEUTSCHEN BEZIEHUNGEN IM SPIEGEL DER SIEBENBÜRGISCH-SÄCHSISCHEN PRESSE IN HERMANNSTADT IM ERSTEN JAHRZEHNT DER ZWISCHENKRIEGSZEIT
(Zusammenfassung)

Stichworte: Zwischenkriegszeit; Siebenbürgisch-sächsische Presse.

Der Beitrag bietet zunächst eine allgemeine Darstellung der siebenbürgisch-sächsischen Presse in Hermannstadt in den Jahren von 1921 bis 1930, als 27 Publikationen in deutscher Sprache erschienen. Von diesen werden nur zwei Tageszeitungen und zwei Zeitschriften analysiert, da die anderen Publikationen Organe der Berufsvereinigungen waren. Insbesondere wird die Berichterstattung über die wichtigsten Momente der deutsch-rumänischen Beziehungen untersucht. Die rumäniendeutschen Journalisten wünschten sich gute wirtschaftliche Kontakte und intensive politische Zusammenarbeit zwischen den beiden Ländern. Ihre politischen Führer sprachen sich für eine Annäherung der beiden Länder aus und begrüßten die Unterzeichnung des deutsch-rumänischen Handelsabkommens vom 10. November 1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN RADU[*]

RELAŢIILE ROMÂNO-GERMANE REFLECTATE ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ SUD-TRANSILVĂNEANĂ (1919-1929)

Obiectivele studiului

Modul în care presa românească şi implicit opinia publică din Transilvania au perceput relaţiile româno-germane în primul deceniu interbelic prezintă o semnificaţie aparte, datorită existenţei aici a unei puternice şi influente comunităţi germane, care era dispusă să depăşească răceala politică postbelică şi să militeze pentru o apropiere economică şi politică de Germania. În articolul nostru ne propunem creionarea modului în care relaţiile româno-germane au fost percepute de câteva dintre cele mai importante gazete româneşti din sudul Transilvaniei în anii 1919-1929. Datorită diversităţii şi numărului foarte mare de ziare româneşti, ne-am restrâns cercetarea la gazetele din sudul Transilvaniei, mai precis la următoarele publicaţii periodice: „Foaia Poporului", „Cuvântul Poporului", „Dacia Traiană", „Lumina satelor", „Renaşterea română", (Sibiu), „Patria" (doar în etapa sibiană), „Gazeta Transilvaniei", „Carpaţii" (Braşov), „Unirea Poporului" (Blaj), „Libertatea" (Orăştie).

Scurtă privire asupra presei româneşti din Transilvania

Centralizarea presei româneşti, determinată de cea politico-administrativă, de starea proastă a mijloacelor de comunicaţie, a dat naştere unei prese locale, redusă numeric, cu un tiraj scăzut şi mai slabă din punct de vedere al calităţii şi al diversităţii. În provincie se citeau de regulă două-trei ziare din Bucureşti, precum şi periodicul partidului din care, eventual, cititorul făcea parte[1].

În Transilvania, înainte de unire, presa românească era axată pe problemele naţionale, avea un caracter polemic şi militant şi era subordonată unui scop unic: conservarea fiinţei naţionale. Abonarea ziarului românesc, ca şi

[*] Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu.

[1] Pentru o perspectivă generală asupra presei româneşti în secolele XIX-XX, vezi Mihai Petcu, *Istoria presei române,* Bucureşti, Editura Tritonic, 2002; Marin Badea, *Scurtă istorie a presei româneşti,* Bucureşti, Editura Economică, 2004.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 179–194

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colaborarea la el, era considerată de cei mai mulţi drept o datorie naţională. Presa era oglinda frământărilor şi preocupărilor unui popor lipsit de instituţiile fundamentale ale vieţii publice. Unirea de la 1 Decembrie 1918, pe lângă schimbările de ordin politic, economic şi administrativ, a influenţat în mod hotărâtor viaţa culturală din Transilvania şi în speţă presa. Se constată un dublu fenomen: pe de o parte, o creştere a numărului publicaţiilor româneşti, comparativ cu perioada anterioară, iar pe de altă parte, o scădere din punct de vedere al calităţii conţinutului presei. Ziariştii, intelectualii, vorbesc tot mai mult despre „o criză a presei româneşti" din Transilvania. Schimbarea se poate explica prin faptul că, după unire, obiectivul naţional fiind atins, s-a răsturnat un întreg echilibru moral, apetiturile de ordin material luând locul idealurilor naţionale, culturale ori morale. Vechea generaţie de ziarişti s-a stins, cei mai mulţi au încetat să mai scrie din cauza vârstei înaintate sau datorită faptului că s-au îndreptat spre alte activităţi. Presa transilvăneană de după 1918 prezintă astfel o altă fizionomie, o altă coloratură[2].

Specific Transilvaniei sunt aşa-numitele *gazete poporale*. Acestea erau scrise într-un limbaj simplu, cu conţinut variat şi aveau menirea de a informa şi culturaliza ţărănimea, educând-o în spirit naţional. Ele au jucat un rol important în perioada anterioară Unirii din 1918[3]. După această dată, gazetele poporale vor căpăta treptat anumite nuanţe politice, se vor implica în lupta politică, înclinând spre unul sau spre altul dintre partide, multe dintre ele devenind organe oficiale de presă ale acestora. Acest tip de ziar a avut un impact deosebit asupra opiniei publice. O problemă a presei româneşti transilvănene rezidă în faptul că nu s-a reuşit editarea unui cotidian, care să apară o perioadă mai îndelungată. La începutul anilor '20 au fost mai multe încercări în acest sens, dar din considerente financiare în principal, nu au rezistat decât foarte puţin. Gazetele de informaţii din Transilvania erau de regulă hebdomadare, puţine dintre acestea reuşind să apară de două sau trei ori pe săptămână[4].

Cele mai importante gazete româneşti din Transilvania în primul deceniu interbelic au fost: „Patria", „Gazeta Transilvaniei", „Carpaţii", „Ardealul", „Lumina satelor", „Foaia Poporului", „Telegraful Roman", „Dacia Traiană", „Românul", „Vestul", „Unirea", „Libertatea", „România Nouă".

Presa minorităţilor naţionale din Transilvania era mult mai bogată şi cu o prestaţie deosebită. Excelau câteva cotidiene maghiare („Keleti Ujsàg", „Előrë" – Cluj, „Brassai Lapok" – Braşov) şi germane („Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" – Sibiu; „Kronstädter Zeitung" – Braşov, „Temesvarer Zeitung" – Timişoara). În perioada 1919-1928, maghiarii au editat 46 cotidiene politice şi

[2] Sorin Radu, *Consideraţii privind structura şi organizarea presei româneşti din Transilvania în perioada interbelică (1919-1939)*, în „Apulum", Alba Iulia, tom XXXIII, 1996, p. 215-217.

[3] Vezi, pe larg, Sorin Radu, *Consideraţii privind gazetele poporale din Transilvania apărute înainte de primul război mondial*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane", Sibiu, anul III, 1996, p. 209-220.

[4] Idem, *Consideraţii privind structura şi organizarea presei româneşti din Transilvania în perioada interbelică (1919-1939)*, p. 218-220.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

107 hebdomadare politice şi sociale, dintr-un total de 577 (restul fiind literare, ştiinţifice, bisericeşti, de educaţie, umoristice, comerţ, industrie, agricultură). În perioada 1919-1924, germanii din România au editat 53 de ziare, dintre care 11 cotidiene; 25 dintre periodice erau politice, cu o prestanţă şi o calitate deosebită. În 1934, cotidienele minorităţilor reprezentau 58,1% din totalul cotidienelor tipărite în România[5].

„Foaia Poporului" apărea la Sibiu şi era una dintre cele mai vechi gazete româneşti din Transilvania (fondată în 1893 sub redacţia lui Ioan Russu-Şirianu). Mulţi ani a avut formatul unei gazete poporale şi era foarte citită în mediul rural românesc, dar după război, deşi se declara independentă, va dovedi un evident partizanat în favoarea Partidului Naţional, ulterior faţă de Partidul Naţional-Ţărănesc. Directorul acesteia, Nicolae Bratu, a fost ales deputat în câteva mandate pe listele acestei formaţiuni politice. În toată perioada interbelică se va menţine drept una dintre cele mai puternice şi mai influente gazete româneşti. Apărea săptămânal, în opt pagini şi conţinea informaţii din cele mai diverse.

Săptămânalul „Cuvântul Poporului" a fost întemeiat în 1918 la Sibiu, încercând să păstreze tradiţia foilor poporale. Era apropiată de Partidul Naţional şi-l avea ca director pe Ioan Lupaş. Din anul 1927, odată cu înscrierea grupului Lupaş – Vasile Goldiş – Silviu Dragomir în Partidul Poporului, va deveni organul judeţean de presă al grupării averescane.

„Dacia Traiană", cotidian independent, a apărut pentru scurt timp la Sibiu (1920-1921), cu un discurs modern şi foarte bine informat.

„Lumina satelor" a apărut din 1922 la Sibiu sub patronajul Mitropolitului Ardealului şi Banatului, Nicolae Bălan, cu menirea de a transmite mesajul şi învăţăturile credinţei ortodoxe în rândul ţăranilor români. Conducerea i-a fost încredinţată părintelui Iosif Trifa. „Lumina satelor" se va dovedi o adevărată foaie poporală, înregistrând un succes remarcabil (editată în peste 16.000 de exemplare). În jurul acestei foi se va crea, în anii '30, mişcarea religioasă Oastea Domnului.

Ziarul „Patria" era organul de presă cel mai important al Partidului Naţional, apărea la Sibiu, de la începutul anului 1919, sub direcţiunea lui Ion Agârbiceanu şi a lui Sebastian Bornemisa, ca redactor responsabil. Din 1920

[5] Silviu Dragomir, *La Transylvanie Roumaine et ses minorités ethniques*, Bucureşti, 1934, p. 206-207; Niculae Ferenczi, *Presa periodică maghiară din România în ultimii zece ani*, în *Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul (1918-1928)*, vol. II, Bucureşti, Cultura Naţională, 1929, p. 1308; Emanoil Bucuţa, *Statistica publicaţiilor periodice din Transilvania*, în *Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul*, vol. II, p. 1291 şi urm.; Liviu Maliţa, *La presse transylvaine pendant la première décennie après l'union*, în „Transylvanian Review", Cluj-Napoca, vol. III, nr. 2, 1994, p. 72-98; Vasile Ciobanu, *Betrachtungen zur siebenbürgisch-sächsischen Presse in der Zwischenkriegszeit*, în „Forschungen zur Volks und Landeskunde", Sibiu, tom 29, 1986, nr. 1, p. 61-71; idem, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 337-362; Nicolae Dascălu, *La presse des minorités nationales dans la Roumanie d'entre deux guerres (1919-1939). Analyse statistique*, în „Revue Roumaine d'Histoire", Bucureşti, tom XX, 1981, nr. 1, p. 111-129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

redacţia se va muta la Cluj, odată cu Consiliul Dirigent. Apărea în format mare, în 2-4 pagini, iniţial cotidian, ulterior de patru ori pe săptămână.

„Renaşterea română" apare la Sibiu în anii 1919-1920, fiind editată de un grup de intelectuali din jurul lui V. Hotăran, A. P. Bănuţ (directori), Al. Hadoş, I.U. Soricu, Eugen Goga (redactori), nemulţumiţi de politica Partidului Naţional şi care manifestau evidente simpatii ţărăniste.

„Gazeta Transilvaniei" (Braşov), cel mai important ziar românesc din Transilvania, a fost întemeiată la 1838 de George Bariţ, suspendată în 1916 de autorităţile austro-ungare şi, la scurt timp, pusă în slujba intereselor maghiare. După Marea Unire şi-a reluat apariţia în 1 iunie 1919, sub directa coordonare a Consiliului Dirigent, apărând de trei ori pe săptămână. Avea ca redactori responsabili pe Ioan Brotea şi Victor Branisce şi reprezenta glasul autorizat al Partidului Naţional.

„Carpaţii" apărea la Braşov din 1921 sub direcţia lui Alexandru Tissescu, primele două luni cotidian, ulterior săptămânal. Cu toate că se declara „ziar naţional independent", era în mod evident favorabil Partidului Naţional Liberal.

„Unirea Poporului" era editată săptămânal la Blaj din 1919, fiind foaia poporală a Mitropoliei Greco-Catolice, ce apărea alături de gazeta religioasă „Unirea", condusă de Alexandru Lupeanu-Melin.

„Libertatea" apărea la Orăştie din 1902, sub direcţia preotului Ioan Moţa, vechi militant naţional. Întemeiată de către membrii Partidului Naţional, gazeta avea un caracter politic, dar discursul publicistic era specific unei „foi poporale naţionale". După anul 1922 va aluneca spre dreapta scenei politice, manifestând simpatii pentru mişcările şi grupurile antisemite, îndeosebi faţă de LANC[6].

Scurtă privire asupra relaţiilor româno-germane în primul deceniu interbelic[7]

În cadrul politicii externe a României de după Primul Război Mondial, relaţiile politice, economice şi culturale cu Germania au ocupat un loc foarte important, diplomaţia românească conferindu-le statutul de „relaţii speciale". Raporturile dintre cele două state au cunoscut puţine perioade de destindere, dominanta fiind atmosfera de încordare. Normalizarea relaţiilor româno-germane

[6] Ion Băilă, *Presa românească ardeleană,* în *Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul (1918-1928),* vol. II; *130 de ani de la apariţia „Gazetei de Transilvania" (1838-1968),* coord. Mircea Băltescu, Braşov, 1969; Sebastian Bornemisa, *Gazetele poporale din Transilvania şi Banat*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 ani,* Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1936; Ioan Lupaş, *Contribuţii la istoria ziaristicii româneşti ardelene*, Sibiu, Editura „Asociaţiunii", 1926.

[7] Vezi, pe larg, Constantin Buchet, *România şi Republica de la Weimar 1919-1933. Economie, diplomaţie şi geopolitică*, Bucureşti, Editura ALL, 2001; Ioan Chiper, *România şi Germania nazistă. Relaţiile româno-germane între comandamente politice şi interese economice (ianuarie 1933 – martie 1938),* Bucureşti, Editura Elion, 2000 (capitolul I); Emilian Bold, *Diplomaţia de conferinţe. Din istoria relaţiilor internaţionale între anii 1919-1933 şi poziţia României,* Iaşi, Editura Junimea, 1991.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost mai îndelungată şi mai presărată cu obstacole decât în cazul altor ţări inamice. Acest fapt părea cu atât mai greu de înţeles, cu cât între cele două ţări nu exista o dispută teritorială şi nici interese diametral opuse. Dificultăţile au izvorât mai degrabă din hăţişul controverselor iscate de evoluţia aplicării clauzelor Tratatului de la Versailles şi a convenţiilor ce i-au urmat.

Relaţiile româno-germane în primul deceniu postbelic au fost dominate de permanente convorbiri şi tratative între reprezentanţii celor două state în scopul rezolvării problemei reparaţiilor şi a creanţelor speciale, izvorâte din Tratatul de la Versailles. Reluarea raporturilor diplomatice va fi ezitantă, primii ani fiind marcaţi de resentimentele pricinuite de suferinţele războiului şi consecinţele acestuia, dar şi de problemele interne cu care se confruntau cele două ţări. România, cu toate că avea nevoie de produsele industriei germane şi a dorit dezvoltarea relaţiilor comerciale cu Republica de la Weimar, nu şi-a atins acest ţel, în principal, din cauza neonorării de către statul german a obligaţiilor fixate prin tratatul de pace. Dificultatea stingerii acestui diferend se datora, într-o mare măsură, rigidităţii diplomatice manifestate atât de România, cât şi de Republica de la Weimar. Treptat, însă, Germania a devenit mai receptivă la cererile guvernului român şi a căutat să satisfacă, cel puţin în parte, interesele economice ale României.

Anul 1920 va marca reluarea raporturilor diplomatice româno-germane, iar anul 1922 va înregistra debutul unei intensificări a schimburilor economice între cele două ţări. În timpul crizei Ruhr-ului, relaţiile româno-germane au cunoscut o primă perioadă de tensiune, determinată de refuzul Berlinului de a recunoaşte aşa-numitele *creanţe speciale* ale României asupra Germaniei, dar şi datorită faptului că relaţiile dintre cele două state erau percepute de diplomaţii români prin filtrul polemicii franco-germane. Anul 1925 va aduce în plan economic o restrângere până la suspendarea totală, pentru o scurtă perioadă de timp, a schimburilor comerciale între cele două state. Încordarea relaţiilor româno-germane va fi amplificată la începutul anului 1926, cauza constituind-o încheierea Tratatului de la Berlin dintre Republica de la Weimar şi URSS, situaţie care va nelinişti cercurile politice de la Bucureşti. Sesizând complementaritatea economiilor celor două state, Berlinul a plasat România în centrul planului de construcţie a unui „mare spaţiu economic" (*Großraumwirtschaft*) în Europa Estică. Concomitent, diplomaţia românească considera Germania ca făcând parte din zona interesului naţional, datorită faptului că acest stat reprezenta debuşeul principal al producţiei agroalimentare româneşti, capacităţii de furnizor industrial şi, după 1925, de creditor financiar.

Finele primului deceniu postbelic avea să fie marcat prin încheierea unor acorduri economice româno-germane, prin care se punea capăt diferendelor financiare dintre România şi Germania izvorâte din Tratatul de la Versailles (este vorba de acordul economic din 10 noiembrie 1928 şi cel din 13 martie 1929). Conţinutul celor două convenţii, semnate după lungi şi dificile tratative, demonstrează faptul că guvernul de la Bucureşti nu a obţinut tot ceea ce şi-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dorit în problema creanţelor speciale şi nici în ceea ce priveşte reparaţiile fixate prin Planul Dawes. Guvernul român, forţat de împrejurările externe, precum şi de situaţia economică internă dificilă, a trebuit să accepte ideea revizuirii unor paragrafe din Tratatul de la Versailles, sperând într-o normalizare a relaţiilor cu fostul inamic.

În ceea ce priveşte orientarea politicii externe româneşti în primul deceniu interbelic, partidele politice – în ciuda unei concurenţe şi polemici acerbe în problemele de politică internă – au manifestat o convergenţă de opinii, care a asigurat continuitatea şi stabilitatea în sensul păstrării amiciţiei cu Marile Puteri occidentale, a cultivării relaţiilor de bună vecinătate şi de încercare de a normaliza raporturile cu statele foste inamice.

Anul 1929 a însemnat sfârşitul unei etape în relaţiile româno-germane. După această dată, pe fondul crizei economice mondiale, Germania îşi va intensifica eforturile de penetraţie economică şi politică în estul şi sud-estul Europei. Politica *Drang nach Osten*, promovată de Berlin, avea să fie favorizată de atitudinea puterilor apusene, îndeosebi a Marii Britanii.

Presa românească despre relaţiile româno-germane

În anii 1919-1922, presa românească publică numeroase articole având drept temă negocierile pentru semnarea tratatului de pace cu Germania, situaţia politică şi economică internă din Germania, accentuând îndeosebi chestiunea reparaţiilor de război şi mai ales tentativa diplomaţiei germane de a se eschiva de la plata lor. Opiniile unor gazetari sunt deseori realiste; spre exemplu, „Gazeta Poporului" din Sibiu la 23 martie 1919 aprecia că nici un guvern german nu va putea accepta clauzele atât de grele ce doreau aliaţii să le impună prin tratat Germaniei[8]. În schimb, „Patria", oficiosul Partidului Naţional, era de părere că frământările ce au cuprins poporul german la aflarea condiţiilor de pace ţin mai mult „…de durerea pentru timpurile apuse, decât însuşi condiţiile tratatului, care sunt o operaţiune radicală, dureroasă, de a o vindeca de visurile de stăpânire a întregii lumi"[9]. Aceeaşi gazetă observa încercările diplomaţiei germane de „a eluda hotărârile Conferinţei de Pace şi de a scăpa de dezastrul ce şi l-au provocat cu maximul de câştig", preferând să alunece „de bunăvoie şi premeditat în haosul pe care l-au produs în jurul lor". În final, autorul articolului îşi exprima convingerea că aliaţii vor reuşi să anuleze „manevrele germane"[10]. În aceeaşi cheie este interpretată şi demisia cancelarului Scheidemann, adică „…un fapt de natură a amâna din nou lucrările Conferinţei de Pace de la Paris", „ultima carte" pentru a amâna iscălirea păcii[11].

În acelaşi ton, „Renaşterea română" din 29 iunie 1919 interpreta semnarea Tratatului de la Versailles drept „un fapt istoric menit să schimbe constelaţiunile

[8] *Germania întinsă la pământ,* în „Cuvântul Poporului", Sibiu, anul II, nr. 12, 23 martie 1919.
[9] *Germania plânge,* în „Patria", Sibiu, anul I, nr. 76, 21 mai 1919.
[10] „Patria", anul I, nr. 59, 26 aprilie 1919.
[11] Idem, nr. 104, 25 iunie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politice din lumea întreagă", iar clauzele tratatului, „oricât ar fi de grele […], ele desigur sunt mai modeste şi mai echitabile decât acelea pe care Germania le pregătea pentru Franţa şi aliaţii săi, pentru cazul în care rămânea biruitoare"[12]. Credinţa generală că acest tratat de pace a pus definitiv stavilă în faţa imperialismului german era împărtăşită şi de ziariştii de la publicaţia sibiană. În general, presa românească din sudul Transilvaniei aprecia Tratatul de la Versailles ca fiind greu pentru Germania, dar just.

Dacă majoritatea gazetelor româneşti şi nu numai îşi exprimau încrederea şi speranţa că tratatul impus Germaniei va aduce pacea pentru mult timp, „Gazeta Transilvaniei" din Braşov, într-un articol publicat în 20 septembrie 1919, se arăta mult mai pesimistă, mărturisind că „Germania n-a fost aşa de îngenunchiată după cum se pare şi că în curând ea va deveni o forţă. Sunt atâtea semne care arată că Germania nu doarme şi e de ajuns să amintim alarma presei franceze, îngrozită că mărfurile germane au invadat graniţele elveţiene şi italiene"[13]. Situaţia din Germania va sta în atenţia gazetei braşovene şi după semnarea tratatului de pace, articolele publicate oferind cititorilor informaţii despre situaţia internă. Astfel, era sesizat faptul că ţara se refăcea mult mai repede din punct de vedere economic, în comparaţie cu ţările învingătoare. Ba chiar vedea în acest fapt un pericol al reînvierii pangermanismului: „…armistiţiul oprind înaintarea [trupelor aliate – n.a.] în inima Germaniei, fabricile ei au rămas neatinse. Prin urmare, capacitatea de producţie industrială a învinsei nu s-a schimbat. Astăzi suferim toţi de pe urma acestei greşeli. […] Era o datorie pentru Marile Puteri să distrugă industria germană în aceeaşi măsură în care germanii au distrus-o pe a lor. Numai în acest mod ar fi putut păstra echilibru şi nu s-ar mai fi ajuns la situaţia anormală ca învinsa să fie mai înfloritoare decât învingătorii". Concluzia tranşantă a autorului era că „repunerea Germaniei în starea de înflorire de mai înainte, numai spre a plăti despăgubiri, echivalează cu zdrobirea industriei antantiste" şi constituia o grava greşeală a Antantei, îndeosebi a Marii Britanii şi a SUA, „care voiau să apere pe învinsă", creând astfel premisele „reluării planului pangermanist. Dacă pangermanismul mai trăieşte, vina este numai a noastră"[14].

O temă des abordată de gazetele româneşti din sudul Transilvaniei era aceea a situaţiei economice şi politice din Republica de la Weimar, sesizându-se realitatea refacerii rapide a acestui stat din punct de vedere economic, în comparaţie cu celelalte state participante la război. Nu puţine sunt articolele publicate la începutul anilor '20 din care rezultă admiraţia pentru modul în care germanii s-au mobilizat în efortul de reconstrucţie a statului. „Foaia Poporului" din Sibiu punea relansarea economică pe seama capacităţii de muncă impresionante a germanilor, a hărniciei şi solidarităţii naţionale: „Da, în Germania se lucră, se lucră zi şi noapte fără răgaz. Muncitorii din Germania n-au vreme de

[12] „Renaşterea română", Sibiu, anul I, nr. 129, 29 iunie 1919.
[13] „Gazeta Transilvaniei", Braşov, anul 82, nr. 195, 20 septembrie 1919.
[14] *Pangermanismul trăieşte încă,* în „Gazeta Transilvaniei", anul 83, nr. 211, 6 octombrie 1920.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grevă, de întruniri păgubitoare, cu toate nenorocirile ce s-au abătut pe capul lor, muncitorii germani n-au uitat nicio clipă că sunt germani şi nu şi-au uitat nicicând de îndatoririle lor de a lucra din răsputeri pentru vindecarea ţării şi a neamului”[15].

O temă foarte des întâlnită în articolele publicate la începutul anilor ’20 în gazetele româneşti a fost cea referitoare la biletele BGR emise de Germania în timpul ocupaţiei României. Cititorii din Transilvania erau informaţi asupra modului fraudulos în care autorităţile de ocupaţie germane au emis leii de hârtie, creând inflaţie şi probleme economice grave. În această direcţie foarte critică s-a remarcat îndeosebi gazeta „Libertatea” din Orăştie. Astfel, preotul Ion Moţa, directorul gazetei, analiza oferta Germaniei de a acoperi paguba produsă prin emiterea bonurilor de hârtie prin plata în mărfuri de care România avea nevoie şi aprecia că „socoteala Germaniei nu e proastă”, deoarece printre aceste mărfuri erau şi locomotive „care sunt foarte scumpe şi Germania ne va da bucuroasă, pentru că sunt maşini furate de la noi”[16].

În ceea ce priveşte problema reparaţiilor germane, cotidianul sibian „Dacia Traiană” ia atitudine împotriva celor care se pronunţau pentru menajarea Germaniei, motivând că valoarea reparaţiilor era excesivă. Autorul articolului recunoştea că „despăgubirile cerute Germaniei sunt grele desigur, dar ele sunt absolut datorite [justificate – n.a.]”. Opinia publică – concluziona acesta – „nu trebuie să uite niciodată cât a suferit Belgia, Franţa, Serbia, România etc. de pe urma urgiei dezlănţuite de la Berlin şi nu trebuie să uite că Germania nu a suferit niciun fel de devastare”[17].

Semnarea acordului germano-sovietic de la Rappalo era apreciată de „Lumina Satelor” drept un „trăznet” căzut asupra Aliaţilor şi a României[18], iar „Foaia Poporului”, descriind panica produsă de acest tratat, consemna: „Înţelegerea dintre ruşi şi germani, lucru de tot neaşteptat, a adus în încurcături pe toţi delegaţii celor 28 de ţări adunaţi la Geneva ca să pună încă o piatră la fundamentul păcii. Încurcătura a mers aşa de departe, încât unii au început să vorbească de război”[19]. În acelaşi registru de idei, ziarul „Carpaţii” din Braşov, referindu-se la impactul acestui acord asupra României, scria despre „primejdia germano-rusă” menită să atragă serios atenţia clasei politice de la Bucureşti[20].

Faţă de criza Ruhr-ului, o privire panoramică asupra numeroaselor articole publicate în gazetele româneşti ne duce la concluzia că, indiferent de orientarea politică, aceste publicaţii apreciau politica externă a României şi evenimentele externe în care Germania a fost implicată într-un mod destul de asemănător: aprobă şi legitimează acţiunea militară a Franţei de ocupare a Ruhr-ului, aprobă atitudinea rezervată a guvernului de la Bucureşti faţă de acest act, combat

[15] „Foaia Poporului”, Sibiu, anul 28, nr. 44-45, 24-31 octombrie 1920.
[16] „Libertatea”, Orăştie, anul 18, nr. 49, 20 decembrie 1920.
[17] *Constrângerea Germaniei,* în „Dacia Traiană”, Sibiu, anul II, nr. 54, 13 martie 1921.
[18] „Lumina satelor”, Sibiu, anul I, nr. 16, 30 aprilie 1922.
[19] „Foaia Poporului”, anul 30, nr. 17, 30 aprilie 1922.
[20] „Carpaţii”, Braşov, anul II, nr. 20, 30 aprilie 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încercările Germaniei de a se eschiva de la plata reparaţiilor şi se arată extrem de optimiste în ceea ce priveşte Conferinţa de la Locarno şi acordurile semnate aici. Astfel, într-un articol semnat de Voicu Niţescu publicat în „Gazeta Transilvaniei" se făcea referire la divergenţele franco-britanice pe tema invadării Ruhr-ului. Niţescu aprecia că deosebirea dintre cele două puncte de vedere constă în „maniera de a înţelege şi a explica tratatul de pace", iar România nu îşi putea permite să se pronunţe pentru una sau alta dintre tabere, ci trebuia să rămână prietenă cu toţi aliaţii: „…noi constatăm un fapt, între aliaţi s-a produs o ruptură. Şi fiindcă ţara noastră, aşa cum e azi, s-a făcut prin noi şi prin concursul tuturor aliaţilor, noi nu ne putem permite luxul de a ne da de-o parte sau de alta. Pentru noi nu poate interveni o ruptură. Prietenia noastră rămâne întreagă cu toţi aliaţii […]. Oricare altă atitudine ar însemna o politică de aventuri"[21]. Invadarea bazinului Ruhr de către trupele franco-belgiene, la 11 ianuarie 1923, determina gazeta braşoveană să noteze că „Franţa păşeşte energic împotriva refuzului Germaniei [de a mai plăti reparaţiile de război – n.a., S.R.], trimiţându-şi trupe de ocupaţie în bogatul ţinut al Ruhr-ului, care este viaţa însăşi a industriei germane". Autorul articolului avea să conchidă cât se poate de just că „faptul are o mare însemnătate şi poate duce la o criză acută între marile puteri aliate"[22].

„Foaia Poporului", care a publicat câteva articole având drept temă criza Ruhr-ului, aprecia că neînţelegerile franco-engleze riscă să ducă la ruperea prieteniei dintre cei doi mari aliaţi, la destrămarea Antantei şi la „primejduirea păcii". Vinovatul principal, în opinia foii, era, în mod evident, guvernul german, care „a căutat toate mijloacele să se sustragă de la plătirea la timp a datoriilor"[23]. Legitimarea acţiunii militare franco-belgiene constituia o preocupare generală a presei româneşti din sudul Transilvaniei.

În condiţiile înrăutăţirii situaţiei interne din Germania, ca urmare a acţiunii militare franco-belgiene, şi a politicii de „rezistenţă pasivă", se produce o stare de haos manifestată prin instabilitate politică, creşterea enormă a inflaţiei, mişcări de stradă ale muncitorilor, intensificarea mişcărilor naţionaliste. Această stare de fapt a stat în atenţia gazetelor româneşti. Astfel, „Cuvântul Poporului", într-un articol publicat în 5 august 1923, nota că „sentimentul general în Germania este că nu mai e vreme de pierdut şi că trebuie neapărat făcut ceva pentru a calma starea de spirit iritată a populaţiei […]. Pe pieţele şi străzile Berlinului se aud tot mai des izbucnirile disperate ale femeilor, căci nu izbutesc să se aprovizioneze nici măcar pentru două zile cu banii ce trebuie să le ajungă o săptămână întreagă. Excesele din cauza scumpetei, căci s-au produs în multe părţi, ar putea lua proporţii mari şi nimeni nu poate şti unde ar putea duce"[24]. Aceeaşi gazetă, urmărind desfăşurarea evenimentelor din vestul Europei, aprecia în septembrie 1923 că împăcarea franco-germană era de neevitat[25]. În

[21] „Gazeta Transilvaniei", anul 86, nr. 13, 29 ianuarie 1923.
[22] Idem, nr. 8, 13 ianuarie 1923.
[23] „Foaia Poporului", anul 31, nr. 2, 14 ianuarie 1923.
[24] *Haosul din Germania,* în „Cuvântul Poporului", anul V, nr. 32, 5 august 1923.
[25] „Cuvântul Poporului", anul V, nr. 38, 23 septembrie 1923.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceeaşi ordine de idei, „Foaia Poporului” scria că „toate semnele din urmă arată că Germania nu mai poate suporta neajunsurile cauzate prin ocupaţia franceză în Ruhr” şi că, în cele din urmă, va accepta condiţiile impuse de Franţa, „spre a se ajunge la linişte”. Autorul articolului considera că acestor neînţelegeri trebuie să li să pună cât mai repede capăt, deoarece „au o mare înrâurire asupra industriei şi comerţului din întreaga Europă”[26].

În general, cele mai importante gazete româneşti sud-transilvănene – „Patria”, „Gazeta Transilvaniei”, „Foaia Poporului”, „Unirea”, „Libertatea” – acuzau Germania de rea voinţă în problema plăţii obligaţiilor ce-i reveneau din tratatele şi acordurile semnate în problema reparaţiilor.

Într-un articol publicat în „Foaia Poporului” (*România şi ocuparea Ruhr-ului*)[27] erau analizate efectele economice asupra relaţiilor româno-germane, concluzionând că o cauză majoră a inflaţiei din România rezidă în această criză a Ruhr-ului. Astfel, se susţinea ideea că deprecierea mărcii indusă de acţiunea militară franceză a avut drept rezultat imediat scumpirea mărfurilor germane: „Cum România a fost unul dintre cei mai buni clienţi ai industriei germane, scumpirea produselor germane s-a resimţit foarte tare, mai ales în industria petrolieră, apoi cea de textile, medicamente etc. De aici s-a pornit o mare parte din valul de scumpete revărsat în anul acesta asupra ţării noastre”.

În consecinţă, depăşirea neînţelegerilor franco-germane şi aprobarea Planului Dawes, în cadrul conferinţei de la Londra din 16 iulie – 16 august 1924, au fost percepute drept pozitive pentru pacea europeană şi, în particular, pentru economia românească: „Lucrările Conferinţei de la Londra – scria «Gazeta Transilvaniei» – au fost încoronate deocamdată de un succes real, care ne face să credem că, după lichidarea problemelor încă pendente, va urma cu adevărat o epocă nouă de muncă, pace şi progres pentru lumea întreagă”. Autorul articolului considera că la Londra s-a consemnat cel mai important eveniment de după semnarea păcii[28]. „Foaia Poporului” aducea cititorilor informaţii consistente despre conţinutul înţelegerilor de la Londra, subliniind că, deşi Franţa a obţinut plata despăgubirilor din partea Germaniei, acestea au fost însă „binişor micşorate”[29]. Gazeta sibiană aprecia că reglementarea raporturilor franco-germane nu putea decât să-i bucure pe români, „fiindcă se micşorează temerea de un viitor război”[30].

Problema diferendului româno-german pe tema aşa-numitelor creanţe speciale nu a fost uitată de gazetele româneşti nici în această perioadă. Presa Partidului Naţional (îndeosebi „Patria”, „Foaia Poporului”, „Unirea Poporului” şi „Gazeta Transilvaniei”) publică o serie de articole cu o vădită tentă antiliberală, în care critică slăbiciunea guvernului Ionel Brătianu faţă de Berlin în chestiunea recuperării unor drepturi legitime. Spre exemplu, articolul

[26] *Franţa şi Germania,* în „Foaia Poporului”, anul 31, nr. 36, 16 septembrie 1923.
[27] „Foaia Poporului”, anul 31, nr. 41, 14 octombrie 1923.
[28] „Gazeta Transilvaniei”, anul 87, nr. 99, 21 august 1924.
[29] *Spre o pace mai îndelungată,* în „Foaia Poporului”, anul 32, nr. 35, 31 august 1924.
[30] „Foaia Poporului”, nr. 51, 21 decembrie 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Războiul economic cu Germania – un nou rezultat al politicii liberale, apărut în „Gazeta Transilvaniei”[31], punea în discuţie politica „de mână tare” a guvernului Gustav Stresemann, care refuza să recunoască creanţele speciale ale României asupra Germaniei. Guvernul Brătianu – în opinia autorului articolului – „a pierdut ocaziunea de a tranşa această chestiune, când sub fostul guvern german se putea ajunge mai uşor la o înţelegere în chestiunea biletelor emise de BGR sub ocupaţie. Acum doi ani ni s-a oferit bune compensaţii pentru această emisiune şi pentru confiscările făcute de trupele de ocupaţie. Iar azi, în loc de vreo ofertă, ne trezim cu un refuz complet şi cu o notă jignitoare! Iată o nouă latură a politicei funeste liberale!” Acelaşi ziar consemna la 20 februarie, în problema diferendului economic româno-german, ideea că România s-a arătat mult prea conciliantă faţă de Germania în chestiunea executării tratatelor şi aceasta doar din dorinţa de a împăca în mod sincer cât mai rapid diferendele dintre cele două state. „Întrucât sforţările ei par a nu fi dus la alt rezultat decât la încurajarea Germaniei de a nesocoti angajamentele ei contractuale, România va fi silită să avizeze la luarea măsurilor necesare pentru apărarea drepturilor ei”[32]. Opinii asemănătoare rezultă şi din articolul *Germanii nu vreau să plătească României despăgubiri*, publicat în hebdomadarul „Unirea Poporului” din Blaj din 22 februarie 1925. În consecinţă, „între conducătorii acestor două ţări domneşte în prezent un spirit agitat”. În acest context, un ziarist de la „Foaia Poporului” constata în 22 februarie 1925 că un eventual boicot al mărfurilor germane impus de guvernul de la Bucureşti ar avea efecte negative asupra vieţii economice, fiind de dorit totuşi o înţelegere paşnică între cele două state[33].

În altă ordine de idei, alegerea mareşalului Paul von Hindenburg în funcţia de preşedinte al Republicii de la Weimar, ca reprezentant al cercurilor conservatoare, a fost pe larg comentată de presa românească din Transilvania, nota comună fiind aceea că acest fapt nu era altceva decât confirmarea dezvoltării curentului revizionist, revanşard. Percepţia generală era aceea că evenimentul nu putea fi în măsură să ducă la îmbunătăţirea relaţiilor dintre Bucureşti şi Berlin. Relevant în acest sens este comentariul unui ziarist sibian: „Prin alegerea lui Hindenburg ca preşedinte al Reich-ului [sic!] s-a mişcat Europa din toropeală. Intenţiile Germaniei au fost date pe faţă. Sub faima lui Hindenburg se ascunde toată îngâmfarea şi toată lăcomia teutonilor monarhişti, iar triumful lui Hindenburg e triumful ex-kaiserului Wilhelm […]. Prin Hindenburg n-a triumfat bătrânul pensionar, ci a triumfat despotismul şi politica agresivă a junkerilor neastâmpăraţi…”[34]. De asemenea, „Gazeta Transilvaniei”, preluând părerea lui Iuliu Maniu, aprecia alegerea lui Hindenburg în funcţia de preşedinte al Republicii de la Weimar o consecinţă a „lipsei de solidaritate a aliaţilor, care au încurajat ideea de revanşă a Germaniei”, conchizând că „este un eveniment

[31] „Gazeta Transilvaniei”, anul 88, nr. 15, 11 februarie 1925.

[32] *Diferendul economic româno-german,* în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 19, 20 februarie 1925.

[33] *România şi Germania,* în „Foaia Poporului”, anul 33, nr. 8, 22 februarie 1925.

[34] „Cuvântul Poporului”, anul VII, nr. 16, 3 mai 1925.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de cea mai mare importanţă, a cărui gravitate creşte prin împrejurarea că o intervenţie în forţă este imposibilă…”[35].

În ceea ce priveşte Conferinţa de la Locarno, presa românească din sudul Transilvaniei se arată bine informată, transmiţând cititorilor detalii interesante despre contextul desfăşurării, participanţi, spiritul în care s-a desfăşurat întâlnirea, precum şi detalii relative la conţinutul hotărârilor. Sentimentul general era acela că Locarno a adus Europei un spirit de pace, de siguranţă, de linişte. Spre exemplu, „Foaia Poporului” scria în 25 octombrie că în urma acestei conferinţe, prin acordurile parafate, „s-a pus o puternică proptea pentru asigurarea păcii în Europa, ba am putea zice în lumea întreagă”. Gazeta consemna că „la Locarno a fost un spirit nou. Nu s-a mai discutat între învinşi şi învingători, ci între ţări pe acelaşi picior de egalitate”[36]. Acelaşi ton optimist, specific întregii Europe, îl întâlnim şi într-un alt articol al foii sibiene: „Tratatul de la Locarno e cel mai mare eveniment de la începutul războiului încoace, prin el se începe o lume nouă, care e drept că nu ne aduce o pace veşnică, dar totuşi ne apropie mai mult de pacea dorită. Pentru spiritul politicii româneşti, Locarno este o întărire”[37].

Anii 1926-1929 au fost marcaţi de numeroasele negocieri purtate între guvernele de la Bucureşti şi Berlin în scopul reglementării litigiilor existente între cele două state. Presa românească din Transilvania, ca de altfel şi cea centrală, are puţine referiri la aceste tratative, dar întâlnim şi de această dată numeroase articole care abordează problema creanţelor speciale şi mai ales evenimentele internaţionale la care participă Germania, urmărind să surprindă efectele asupra României. Spre exemplu, admiterea Germaniei în Societatea Naţiunilor este pe larg comentată în publicaţiile transilvănene, perspectiva transmisă opiniei publice de gazetele româneşti fiind una extrem de optimistă. Acţiunea a fost percepută drept un pas spre normalizarea raporturilor cu aliaţii, şi implicit cu România, o garanţie a păcii. Legat de acest eveniment, „Foaia Poporului” din 19 septembrie 1926 se arăta convinsă că „…intrarea Germaniei în Liga Naţiunilor a fost primită cu mare bucurie de toată lumea dornică de pace” şi că reprezintă o garanţie adusă păcii[38]. „Gazeta Transilvaniei” interpreta intrarea Germaniei în Societatea Naţiunilor drept un act al Franţei în spiritul de la Locarno: „Franţa a fost cea dintâi care a întins o mână prietenoasă şi a sprijinit admiterea Germaniei în mijlocul adunării internaţionale de la Geneva”, acest lucru constituind „începutul unei colaborări generale a popoarelor pentru menţinerea păcii”[39].

„Foaia Poporului” din 13 februarie 1927 analiza foarte lucid şi realist stadiul raporturilor româno-germane până în acel moment. Autorul articolului sesiza dorinţa cercurilor guvernante germane de a încheia la începutul anului 1927

[35] „Gazeta Transilvaniei”, anul 88, nr. 45, 3 mai 1925.
[36] „Foaia Poporului”, anul 33, nr. 43, 25 octombrie 1925.
[37] Idem, nr. 49, 6 decembrie 1925.
[38] Idem, anul 34, nr. 38, 19 septembrie 1926.
[39] „Gazeta Transilvaniei”, anul 89, nr. 97, 22 septembrie 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un acord cu România. În acest sens, gazeta nota că, „în timpul din urmă, Germania pare a fi mai cu considerare faţă de România, dorind legături comerciale mai strânse cu noi. Aceasta nu s-a putut până acum din mai multe puncte de vedere, între care era neplătirea leilor germani din cursul războiului, pe care Germania în anii din urmă nu voia să-i recunoască […]. În prezent, industria germană, neavând prea mult de lucru, a început a se uita spre România", iar în încheiere autorul îşi exprima speranţa că în noile condiţii Germania se va dovedi „mai platnică"[40]. Aceeaşi foaie, în articolul *Noi şi Germania,* surprindea intensitatea raporturilor economice de dinainte de primul Război Mondial dintre cele două state şi pleda pentru „revenirea la starea dinaintea războiului", astfel „s-ar face îmbunătăţiri simţitoare şi de o parte şi de alta"[41]. De altfel, sunt numeroase articolele publicate în „Patria", „Gazeta Transilvaniei", „Foaia Poporului", „Unirea Poporului", „Carpaţii" ş.a. care exprimau ideea că ar fi de dorit ca Germania să-şi recâştige poziţia de partener economic important, aşa cum fusese până la Primul Război Mondial. „Gazeta Transilvaniei" face comentarii referitoare la acordul încheiat în vara anului 1927 de guvernul român cu concernul german Otto Wolf, notând că partenerul german „a obţinut mari comenzi din partea României într-o sumă de 45 milioane mărci. Comenzile româneşti sunt făcute pe conturile reparaţiilor şi trebuiesc efectuate de către Germania conform Planului Dawes"[42].

Intensele negocieri româno-germane din vara anului 1928 au intrat în atenţia gazetelor sud-transilvănene. Majoritatea erau la curent cu piedicile care stăteau în faţa rezolvării diferendului româno-german în chestiunile economice. Spre exemplu, „Foaia Poporului" din 12 august 1928 nota: „De prezent între guvernele celor două ţări se poartă tratative cu scopul de a ajunge la o dezlegare a chestiunilor economice, care până acum au stat piedică unei apropieri între cele două ţări. După cum se ştie, Germania a declarat în săptămânile trecute că nu ia parte la împrumutul de stabilizare al României. Motivul a fost că România nu a recunoscut plata împrumuturilor sale vechi făcute de Germania înainte de război. România spune că la asta îi dă dreptul tratatul de pace, ba guvernul nostru a cerut totdeauna despăgubire pentru leii germani din timpul ocupaţiei. Germania la rândul ei spune că ultima împărţeală a despăgubirilor de război nu o mai obligă la despăgubire pentru aceşti lei germani…"[43]. Aceeaşi gazetă sibiană, scriind de pe poziţii naţional-ţărăniste, remarca la 2 septembrie 1928 că dacă tratativele dintre guvernele de la Bucureşti şi Berlin vor da rezultate bune, atunci „Germania va lua parte la împrumutul de stabilizare al leului"[44]. În cazul unui eşec, guvernul liberal ar fi trebuit să-şi dea demisia, lucru care de altfel se va întâmpla.

[40] *Germania şi România,* în „Foaia Poporului", anul 35, nr. 7, 13 februarie 1927.
[41] „Foaia Poporului", nr. 8, 20 februarie 1927.
[42] *Comenzile româneşti în Germania,* în „Gazeta Transilvaniei", anul 90, nr. 87, 24 august 1927.
[43] „Foaia Poporului", anul 36, nr. 33, 12 august 1928.
[44] Idem, nr. 36, 2 septembrie 1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În schimb, gazeta braşoveană de orientare liberală „Carpaţii" aprecia că tratativele româno-germane duse la Berlin „merg bine, împotriva aşteptărilor acelora care credeau altfel şi lucrau în consecinţă…". Autorul articolului considera că „interesele României sunt apărate cu convingerea pe care o dă totdeauna o cauză dreaptă şi în toate litigiile cu Germania cauza României este numai dreaptă", încheind extrem de optimist: „Este sigur că rezultatul acestor tratative nu va putea fi altul decât unul conform cu această situaţiune: România nu este debitoarea Germaniei, ci dimpotrivă"[45].

Convenţia româno-germană din noiembrie 1928 era apreciată atât de presa transilvăneană naţional-ţărănistă, cât şi de cea de orientare liberală. Astfel, „Foaia Poporului" îşi exprima speranţa că prin acordul încheiat, „…în urma cărei împrejurări Germania ne plăteşte 75,5 milioane mărci aur, s-a pus capăt la toate neînţelegerile dintre aceste două ţări", conchizând că „…de fapt România poate vinde în Germania o sumedenie de produse agricole, iar Germania poate da României mărfuri industriale, ce nu se fabrică la noi. Acum ne mai trebuieşte un bun tarif vamal între aceste două ţări şi apoi totul se va dezvolta numai spre bine"[46].

O radiografie a legăturilor economice româno-germane este făcută în articolul *Apropierea economică între noi şi Germania* publicat în „Foaia Poporului"[47]. Autorul articula ideea că relaţiile economice antebelice dintre cele două ţări au fost foarte dezvoltate, cu avantaje de ambele părţi, „capitalul german ajutând în mare măsură la înjghebarea primelor industrii româneşti". În mod corect, autorul observa complementaritatea dintre economiile celor două state, susţinând că „Germania formează pentru noi o puternică piaţă de desfacere a produselor noastre agricole, iar pe de altă parte, e în stare a umple toate lipsurile ce ţara noastră le simte în privinţa mărfurilor şi-a altor fabricate. Chestiunea de căpetenie e ca să se poată ajunge la înţelegerile ce trebuiesc să premeargă unei asemenea conlucrări".

În ceea ce priveşte lucrările Conferinţei de la Haga din august 1929 şi Planul Young, „Unirea Poporului" din Blaj surprindea faptul că, în problema reparaţiilor germane, „noi vom primi de la germani o despăgubire de 2 milioane de mărci aur pe an, vreme de 37 de ani […]. Cu toate că pagubele noastre de război sunt mult mai mari şi, după dreptate ar trebui să primim mai mult, totuşi trebuie să ne îndestulăm şi cu atâta, mai ales că la început nu era să primim aproape nimic"[48]. La rândul ei, „Gazeta Transilvaniei", evaluând rezultatele obţinute de delegaţia română la aceeaşi conferinţă, consemna că cel mai important succes îl constituie „conexarea regulării reparaţiilor germane cu aceea a reparaţiilor orientale, soluţie propusă de delegaţia română şi adoptată de celelalte delegaţiuni"[49].

[45] „Carpaţii", anul VIII, nr. 446, 16 septembrie 1928.
[46] „Foaia Poporului", anul 37, nr. 8, 17 februarie 1929.
[47] Idem, nr. 29, 14 iulie 1929.
[48] „Unirea Poporului", anul XI, nr. 37, 15 septembrie 1929.
[49] „Gazeta Transilvaniei", anul 92, nr. 112, 23 octombrie 1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Concluzii

Presa românească transilvăneană s-a arătat foarte interesată de modul în care au evoluat relaţiile româno-germane, inclusiv de felul în care anumite evenimente internaţionale, la care Germania a participat, s-au răsfrânt asupra României. Gradul în care s-a acordat acestui subiect spaţii mai mari sau mai puţin întinse diferă de la publicaţie la publicaţie. Unele periodice s-au mulţumit doar să amintească anumite episoade ale raporturilor româno-germane în cadrul rubricilor de „ştiri externe"; altele au consacrat articole întregi analizei situaţiei interne din Germania; cele mai multe însă, au abordat subiectul în toate aspectele lui, acordându-i spaţii însemnate, nu de puţine ori pe prima pagină. Întâlnim în ziarele româneşti sud-transilvănene articole de fond care cuprind comentarii şi interpretări extinse asupra unor aspecte ale relaţiilor româno-germane, care dezvăluie mobilurile unor luări de poziţie, caută explicaţii pentru un fapt sau altul şi reflectă, nu atât opţiunea personală a semnatarului, cât pe aceea a grupării, partidului sau curentului politic căruia acesta îi aparţinea.

O privire de ansamblu asupra articolelor consacrate relaţiilor dintre România şi Germania publicate în presa românească din sudul Transilvaniei ne duce la constatarea că, indiferent de orientarea politică, aceste gazete apreciază politica promovată de Bucureşti, subliniază importanţa raporturilor economice cu Germania, dar se pronunţă împotriva încercărilor Berlinului de a se sustrage de la îndeplinirea îndatoririlor ce-i reveneau în conformitate cu Tratatul de la Versailles şi a convenţiilor şi acordurilor ce au urmat.

O altă constatare se referă la măsura în care presa românească transilvăneană a reuşit să pătrundă, să înţeleagă sensul real al desfăşurării relaţiilor româno-germane şi al evenimentelor internaţionale la care Germania a fost parte şi care au avut reverberaţii asupra României. Aceasta în condiţiile în care presa era informată despre mersul diferitelor evenimente prin intermediul unor servicii speciale de presă, de cele mai multe ori reporterii neavând acces la negocierile şi convorbirile diplomatice. Cu toate acestea, gazetele româneşti au reuşit să surprindă într-un mod realist aspectele esenţiale ale raporturilor româno-germane, să perceapă adevăratele sensuri şi semnificaţii ale unor acorduri, convenţii, întâlniri ale unor personalităţi politice etc. Nu de puţine ori, desfăşurarea unor evenimente era descrisă cu lux de amănunte, dovedind o foarte bună informare a ziariştilor. În aceeaşi ordine de idei, sunt importante aprecierile acestor publicaţii vizavi de minoritatea germană din Transilvania şi de atitudinea acesteia faţă de Germania. Nu puţine sunt polemicile purtate în paginile gazetelor româneşti cu publicaţiile germane pe tema relaţiilor româno-germane. Acest aspect dă o importanţă şi mai mare felului în care periodicele româneşti din Transilvania au reflectat raporturile politice şi economice româno-germane.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIE RUMÄNISCH-DEUTSCHEN BEZIEHUNGEN IM SPIEGEL DER RUMÄNISCHEN PRESSE AUS SÜDSIEBENBÜRGEN (1919-1929) (Zusammenfassung)

Stichworte: Deutschland; Rumänien; Siebenbürgen; Zwischenkriegszeit; Presse.

Der vorliegende Beitrag versucht einen Überblick darüber zu geben, wie einige der bedeutendsten rumänischen Zeitungen aus Südsiebenbürgen die rumänisch-deutschen Beziehungen in den Jahren zwischen 1919 und 1929 wahrgenommen haben. Die Thematik hat besondere Bedeutung aufgrund der starken und einflußreichen deutschen Gemeinschaft in Siebenbürgen, deren Ziel es war, die politische Abkühlung der Nachkriegszeit zu beenden und für eine politische wie wirtschaftliche Annäherung Rumäniens an Deutschland zu werben. Der Beitrag unterstreicht, dass sich die rumänische Presse in Südsiebenbürgen sehr interessiert daran zeigte, wie sich die rumänisch-deutschen Beziehungen entwickelten, besonders auch dafür, wie einige internationale Vorgänge, an denen Deutschland beteiligt war, sich auf Rumänien auswirkten. Eine Analyse der Gesamtheit der Artikel, die den rumänisch-deutschen Beziehungen gewidmet waren, führt zu dem Ergebnis, dass unabhängig von der politischen Ausrichtung der jeweiligen Zeitung die Grundtendenz der Bukarester Deutschlandpolitik unterstützt und die Wichtigkeit wirtschaftlicher Beziehungen zu Deutschland unterstrichen wurde. Zugleich aber wurde Versuchen Berlins, sich der Erfüllung der Auflagen, die sich aus dem Versailler Vertrag und den auf ihn folgenden internationalen Abkommen ergaben, zu entziehen eine Absage erteilt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GUDRUN-LIANE ITTU[*]

EXPOZIŢIILE PICTORILOR GRETE CSAKI-COPONY ŞI HERMANN KONNERTH DE LA ATENEUL ROMÂN (1932) – EXPRESIE A RELAŢIILOR CULTURALE GERMANO-ROMÂNE

Expoziţiile despre care este vorba în acest articol au fost organizate în timpul prim-ministeriatului lui Nicolae Iorga, deţinător şi al portofoliului culturii, funcţie care îi permitea să ia decizii importante atât în domeniul expoziţional, cât şi în cel al achiziţiilor de lucrări de artă pentru colecţiile statului. Savantul încercase o mai mare apropiere de minorităţi decât predecesorii săi[1], înfiinţând în acest scop un subsecretariat de stat pentru problemele minorităţilor naţionale, condus de politicianul sas Rudolf Brandsch (1880-1953).

Intensificarea relaţiilor culturale între Bucureşti şi Transilvania şi/sau între capitală şi reprezentanţi ai minorităţii germane stabiliţi în ţara îndepărtatei lor origini a constituit, pentru clasa politică a vremii, un bun prilej de investire a evenimentelor culturale cu semnificaţii politice.

Din 1920 până în 1939 mai mulţi artişti plastici germani din Transilvania şi Banat participaseră la expoziţii de artă în Bucureşti, organizând chiar şi expoziţii personale. Aceste evenimente au fost primite normal, fiind comentate profesional atât de presa germană din Bucureşti şi din provincie, cât şi de cea românească din capitală[2].

Spre deosebire de evenimentele menţionate anterior, expoziţiile pictorilor Grete Csaki-Copony (1893-1990) şi Hermann Konnerth (1881-1960) din primăvara anului 1932, de la Ateneul Român, au fost instrumentate şi excesiv politizate.

La 20 martie, în sala 2 a Ateneului Român, în prezenţa ambasadorului Germaniei, Friedrich Werner Graf von der Schulenburg (1875-1944), a subsecretarului de stat Rudolf Brandsch, a parlamentarilor germani şi maghiari, precum şi a altor personalităţi importante, se deschidea expoziţia pictoriţei

[*] Institutul de Cercetări Socio-Umane, Sibiu.

[1] Michael Kroner**,** *Interferenzen. Rumänisch-ungarisch-deutsche Kulturbeziehungen in Siebenbürgen*, Cluj, Dacia, 1973, p. 201-202; Friedrich Müller, *Iorgas Volkshochschule in Vălenii de Munte*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", Sibiu, 15355, 5 august 1924, p. 1-2; *Vălenii de Munte und Professor Iorga*, în *ibidem*, 16583, 12 oct. 1928, p. 2-3.

[2] Gudrun-Liane Ittu, *Artişti saşi în expoziţiile bucureştene din perioada interbelică*, în *Confluenţe. Repere europene în arta transilvăneană* (Catalog de expoziţie), Sibiu, Palatul Brukenthal Sibiu, 2007, p. 119-126.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 195–202

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grete Csaki-Copony. Artista, născută la Zărneşti, provenea dintr-o familie înstărită, ceea ce i-a permis să întreprindă lungi călătorii de studii în străinătate, călătorii în timpul cărora a lucrat în atelierele mai multor pictori reputaţi. Apoi a devenit soţia cunoscutului om de cultură Richard Csaki (1886-1943), întemeietor al „Kulturamt der Deutschen in Großrumänien" [*Liga culturală a Germanilor din România Mare*] şi al revistei „Ostland" (1919-1921). Grete Csaki-Copony a început activitatea expoziţională în 1918, la Sibiu, unde lucrările ei expresioniste, stranii pentru majoritatea vizitatorilor, nu s-au bucurat de o primire favorabilă[3]. În câţiva ani situaţia s-a schimbat, iar artista a devenit o prezenţă activă în peisajul expoziţional transilvănean. În 1931, cu un an înainte de evenimentul plastic de la Ateneu, participase la o expoziţie colectivă în Germania, bucurându-se de cronici laudative. În discursul de deschidere al expoziţiei bucureştene, Nechifor Crainic (1889-1972), poet şi iniţiator al curentului gândirist, a vorbit despre autohtonismul creaţiei ei şi despre rolul artistului de a construi punţi de legătură între etnii. Vorbitorul s-a referit, de asemenea, la arta minorităţilor etnice, care, prin diferenţa de viziune, completează şi îmbogăţeşte arta românească[4]. Ziarul de limbă germană „Bukarester Tageblatt" a relatat în şapte numere ale sale despre expoziţia Gretei Csaki-Copony, unul dintre articole fiind un pertinent text critic semnat de Oscar Walter Cisek[5], care ocupa, la vremea respectivă, funcţia de director al direcţiei de presă a prim-ministrului. Dacă la deschiderea evenimentului plastic au participat numeroase persoane importante, înainte de închidere expoziţia a fost vizitată de regina Maria[6]. Gestul prietenei artiştilor şi bunei cunoscătoare de artă a sporit prestigiul manifestării expoziţionale care, în mod incontestabil, era una valoroasă.

În timp ce primul eveniment de la Ateneu trebuia să realizeze apropierea între minoritatea germană şi populaţia majoritară, următorul, al cărui protagonist a fost Hermann Konnerth, urma să apropie două state, respectiv Germania şi România. Înainte de a mă referi la expoziţia de la sala 1 a Ateneului Român, din intervalul 3-28 aprilie, se impune o succintă prezentare a biografiei şi a parcursului artistic al lui Hermann Konnerth, un pictor aproape uitat în ţara de origine[7].

Artistul, despre care un prieten afirma că „datorează cunoştinţele teoretice Germaniei, dinamismul [artei sale] Italiei, iar Franţei în mare măsură stilul"[8], a fost apreciat în epocă atât în România, cât şi în Germania, ţara în care se

[3] Günther Ott, *Grete Csaki-Copony, eine Berliner Malerin aus Kronstadt*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter", München, 2, 1984, p. 91.

[4] *Ausstellung Grete Csaki-Copony*, în „Bukarester Tageblatt", Bucureşti, 1492, 18 martie 1932, p. 4.

[5] Oscar Walter Cisek, *Gemäldeausstellung Grete Csaki-Copony*, în *ibidem*, 1502, 31 martie 1932, p. 1-3.

[6] *Königin Maria in der Ausstellung*, în *ibidem*, 1503 din 1 aprilie 1932, p. 4.

[7] Wilhelm Arz, *Der Kunstgelehrte und Maler Hermann Konnerth*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter", 1, 1971, p. 1-5; Johannes Eichner, *Die farbige Welt des Malers Hermann Konnerth*, în „Westermanns Monatshefte", vol. 147, 878, 1929, p. 145-152.

[8] Stefan von Hannenheim, *Atelierbesuch bei Dr. Hermann Konnerth*, în „Ostland", Sibiu, decembrie 1919 – ianuarie 1920, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stabilise în 1921. În 1929 a expus la Berlin, alături de artişti importanţi, precum Max Liebermann (1847-1935), Arthur Segall (1875-1944) şi Willi Baumeister (1889-1955)[9]. S-a născut la Sibiu, la 27 februarie 1881, într-o familie de intelectuali saşi în care tradiţia îmbinării meseriei de preot cu cea de profesor era perpetuată de mai multe generaţii. Tânărul Hermann, cel de-al doilea fiu al familiei, a făcut primii paşi în direcţia respectării tradiţiei, urmând studii de teologie şi filosofie mai întâi la Marburg (1899), iar apoi la Cluj (1900). Curând şi-a dat seama că opţiunea sa nu a fost corectă şi a părăsit Clujul. În 1901 a plecat la Berlin, unde a studiat istoria artei cu renumitul profesor Heinrich Wölfflin (1864-1945). În timpul studiilor, tânărul transilvănean a intrat în contact cu teoriile estetice ale lui Conrad Fiedler (1841-1895), unul dintre cei mai importanţi teoreticieni ai secolului XIX în domeniul artelor plastice. Hermann Konnerth, care era kantian convins, considera că ar fi descoperit origini kantiene în teoriile lui Fiedler, o ipoteză originală pe care a dezvoltat-o în teza de doctorat întitulată „Die Kunsttheorie Conrad Fiedlers, eine Darlegung der Gesetzlichkeit der Bildenden Kunst" [*Teoria artistică a lui Conrad Fiedler, tratat al legităţilor în arta plastică*] şi susţinută în 1908. Teza de doctorat a lui Konnerth a fost atât de apreciată încât doi mari profesori ai vremii, Heinrich Wölfflin, titularul catedrei de istoria artei din Berlin (funcţie pe care a deţinut-o între 1901 şi 1912), şi Eugen Kühnemann (1868-1946), titular al catedrei de istoria filosofiei din Breslau au dorit să-l angajeze la catedrele lor. Între timp, tânărul îşi descoperise pasiunea pentru pictură şi, dorind să urmeze acest drum, a declinat invitaţiile ambilor profesori. În 1908 s-a înscris la Academia de Artă din München, iar în august 1909 a participat deja cu trei lucrări la o expoziţie organizată la Sibiu de „Sebastian Hann Verein für heimische Kunstbestrebungen" [*Asociaţia Sebastian Hann de impulsionare a artei locale*][10]. A călătorit un timp în Italia, iar în 1913 s-a decis să studieze la *Academia Ranson* din Paris. Acolo i-a avut ca îndrumători pe Maurice Denis (1870-1943) şi pe Félix Vallotton (1865-1925), reprezentanţi de seamă ai simbolismului şi nabismului.

La momentul izbucnirii Primului Război Mondial, Hermann Konnerth se afla într-un sat de pescari din Normandia. Ca cetăţean al unei ţări inamice, a fost internat timp de cinci ani într-un lagăr din sudul Franţei, dându-i-se însă posibilitatea să picteze. După război şi eliberarea din prizonierat, artistul a încercat să se stabilească la München, dar, dezamăgit de perspectivele pe care i le oferea capitala Bavariei, a părăsit-o. Din 1921 a devenit cetăţean al Berlinului, fără a rupe însă legăturile cu ţara de origine. Ori de câte ori a fost posibil a revenit în ţară, prezentându-se publicului în expoziţii colective alături de colegi de breaslă autohtoni sau în expoziţii personale. Dacă înainte de război a colaborat la revista „Die Karpathen" (Braşov, 1907-1914)[11], după prima conflagraţie

[9] Franz Servaes, *Berliner Künstlerköpfe*, în „Der Tag", Berlin, 3 februarie 1929, p. 5; Hugo Kubsch, *Berliner Kunstchronik*, în „Deutsche Tageszeitung", 22 februarie 1929, p. 3.

[10] Asociaţia a luat fiinţă la Sibiu în 1904, fiind activă până în 1946.

[11] Dr. Hermann Konnerth, *Ein Brief aus Florenz*, în „Die Karpathen", Braşov, XXI, 1911, p. 646-653.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mondială contribuţiile sale pot fi găsite în paginile revistei „Klingsor” (Braşov, 1924-1939)[12]. Ambelor periodice le-a furnizat informaţii despre viaţa artistică din vestul şi centrul Europei, precum şi articole cu caracter teoretic.

În 1928 s-a reîntors în sudul Franţei pentru o şedere de şase luni, şedere care a avut ca efect adoptarea unei palete coloristice mai luminoase şi a unei tuşe largi şi generoase. În deceniul al patrulea a revenit în repetate rânduri în România, perioade în timpul cărora a lucrat cu sârg. Lucrările realizate cu aceste prilejuri au fost expuse în expoziţiile din 1931, 1932, 1933 şi 1937 la Sibiu şi Braşov, iar în 1932 şi la Bucureşti[13].

Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial şi dictatura comunistă care i-a urmat au pus capăt relaţiilor fireşti între artistul Hermann Konnerth şi locurile sale de baştină. S-a stins din viaţă în 1960, la Berlin.

Galeria de Artă Naţională a Muzeului Brukenthal din Sibiu deţine 13 tablouri ale lui Konnerth din intervalul temporar 1914-1936, tablouri ce permit urmărirea evoluţiei artistului de la postimpresionism la expresionism.

Să revenim la expoziţia din 1932. Cu câteva zile înainte de deschiderea acesteia, mai precis în 27 martie, „Bukarester Tageblatt”, cotidianul de limbă germană din capitală, publica o amplă relatare a lui Hermann Konnerth despre împrejurările în care realizase, la cumpăna dintre anii 1931-1932 (respectiv în intervalul 26-30 decembrie 1931 şi 2 ianuarie 1932), la Sinaia, portretul prim-ministrului Nicolae Iorga (1871-1940)[14]. Pentru a trezi curiozitatea publicului şi a da expoziţiei o importanţă deosebită, cotidianul bucureştean anunţa că portretul în ulei al savantului şi schiţele pregătitoare ale acestuia vor fi piesele de rezistenţă ale expoziţiei[15], eveniment ce va fi inaugurat de însuşi primul ministru. Lucrările menţionate mai sus fuseseră deja expuse în luna februarie, la Sibiu, în vitrina magazinului Breckner (astăzi sediu BRD), din strada Cisnădiei /Heltauergasse (astăzi Bălcescu), şi s-au bucurat de o prezentare favorabilă în paginile cotidianului sibian „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”[16].

Împrejurările în care artistul îl cunoscuse pe Nicolae Iorga şi cum s-a ajuns ca profesorul să-i pozeze pentru realizarea unui portret nu sunt pe deplin clarificate. Ne vine totuşi în ajutor un articol al lui Otto Folberth (1896-1991) din ziarul „Karpatenrundschau” din Braşov, din 4 iunie 1971. Profesorul Folberth, un sas transilvănean stabilit în Austria, îl cunoscuse pe Iorga în 1923, la Paris. Tânărul de atunci tocmai îşi luase doctoratul la Cluj şi venise în Franţa pentru

[12] Ambele reviste au apărut la Braşov, fiind editate de scriitori: *Die Karpathen* de Adolf Meschendörfer, iar *Klingsor* de Heinrich Zillich. Scopul principal a fost acela de a familiariza publicul cu noile tendinţe din literatură şi artă plastică şi să se constituie, totodată, în punţi între etniile transilvănene.

[13] Harald Krasser, *Maler und Kunstwissenschaftler*, în *Sie prägten unsere Kunst* [volum editat de Brigitte Stephani], Cluj-Napoca, Dacia, 1985, p. 202-204.

[14] Hermann Konnerth, *Wie ich Jorga malte*, în „Bukarester Tageblatt”, 1500, 27 martie 1932, p. 1-3.

[15] *Gemäldeausstellung Hermann Konnerth*, în *ibidem*, 1500, 27 martie 1932, p. 4.

[16] *Jorgabildnis von Hermann Konnerth*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, 17614, 7 februarie 1932, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perfecţionarea cunoştinţelor de limbă franceză. A locuit la Fontenay-aux-Roses în cadrul „École roumaine en France", un aşezământ pe care Iorga îl crease. Folberth susţine că el ar fi mijlocit întâlnirea dintre artist şi celebrul său model[17].

Konnerth a fost fascinat de primul ministru, pe care l-a asemănat cu un venerabil personaj vetero-testamentar. Prima întâlnire între artist şi model a avut loc în 26 decembrie, iar pictorul reţine următoarele: „Pe un ton amabil şi plin de naturaleţe mi-a vorbit despre expoziţia pe care doream să o deschid la Bucureşti. […] Spunea că a venit la Sinaia să lucreze şi nu ar avea nimic împotrivă dacă l-aş studia în timp ce lucrează. […] Ca un imens vârf de munte se înălţa capul cărturarului […]. Aflat în perpetuă mişcare, adâncit într-o muncă extrem de intensă, acest chip emana echilibru şi linişte interioară. […] N-a stat nici măcar un minut în aceeaşi poziţie".

Deşi se anunţase că la vernisajul expoziţiei va fi prezent prim-ministrul, acesta a fost reţinut, dar l-a delegat pe Ştefan Neniţescu (1897-1979), unul dintre cei mai importanţi critici de artă ai timpului, să-l reprezinte. Criticul a rostit şi cuvântul de deschidere în prezenţa lui von der Schulenburg, ambasadorul Germaniei, a lui Rudolf Brandsch, subsecretar de stat pentru minorităţi, a numeroşi parlamentari, precum şi a unui numeros public. Vorbitorul l-a apreciat pe teoreticianul şi practicianul Hermann Konnerth, a cărui artă o vedea ca pe o sinteză între cea de factură „romanică", însuşită în timpul lungii sale şederi în Franţa, şi cea „germanică". Artistul era privit în dublă ipostază, ca reprezentant al ţării elective şi al minorităţii germane din România, iar expoziţia organizată la Bucureşti trebuia să servească bunelor relaţii dintre cele două state, dar şi relaţiilor statului român cu minoritatea germană[18].

Pe parcursul a nouă numere, „Bukarester Tageblatt" a oferit cititorilor noi şi noi informaţii despre artist, despre arta sa şi despre expoziţie. Astfel, aflăm că majoritatea lucrărilor de pe simezele Ateneului Român au fost prezente în urmă cu un an la Berlin, unde s-au bucurat de o primire entuziastă. În sprijinul acestei afirmaţii sunt citate cronicile favorabile din „Vossische Zeitung", „Deutsche Allgemeine Zeitung", „Neue Preußische Kunstzeitung", „Berliner Börsen-Courier", „Berliner Volkszeitung" şi „Rheinisch-Westfälische Zeitung"[19]. Dacă nu a putut fi prezent la vernisaj, prim-ministrul a vizitat expoziţia în data de 8 aprilie, manifestând un viu interes pentru lucrările de pe simeze[20]. În urma vizitei, Cancelaria prim-ministrului a achiziţionat patru lucrări din expoziţie pentru colecţiile de stat[21], lucrări recomandate foarte probabil de Nicolae Iorga. Din păcate, nu ştim unde se află în prezent aceste lucrări şi dacă printre ele a fost şi celebrul portret al cărturarului.

[17] Otto Folberth, *Ein Freund der Siebenbürger Sachsen. 100 Jahre seit der Geburt von Nicolae Iorga*, în „Karpatenrundschau", Braşov, 22, 4 iunie 1971, p. 11.

[18] *Eröffnung der Gemäldeausstellung H. Konnerth*, în „Bukarester Tageblatt", 1506, 5 aprilie 1932, p. 4.

[19] *Presseurteile über Hermann Konnerth*, în *ibidem*, 1505, 3 aprilie 1932, p. 5-6.

[20] *N. Jorga in den Ausstellungen des Athenäums*, în *ibidem*, 1511, 10 aprilie 1932, p. 5.

[21] *Staatsankauf aus der Ausstellung H. Konnerth*, în *ibidem*, 1518, 19 aprilie 1932, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Expoziţia de la Ateneu a făcut şi obiectul unei „Cronici plastice" în „Neamul Românesc", al cărui patron era chiar profesorul Iorga. După cum era de aşteptat, cronicarul vedea portretul cărturarului drept cea mai reuşită lucrare dintre cele 47 aflate pe simeze: „Într-adevăr, portretul d-lui prof. Iorga, reuşind să dea o impresie de gravitate şi linişte, mărită prin culorile închise, sumbre, pe care d. Konnerth le-a nimerit minunat, ne pare a fi cel mai bun portret"[22]. Din păcate, nu am reuşit să aflu unde se păstrează piesa de rezistenţă a expoziţiei din 1932, aceasta fiindu-mi cunoscută numai din reproduceri alb-negru („Klingsor", nr. 4/1932, p. 121 şi „Karpatenrundschau" nr. 22, 4 iunie 1971, p. 11). În ciuda faptului că trăsăturile profesorului sunt stilizate şi geometrizate, asemănarea portretului cu modelul este evidentă. Tendinţa de abstractizare ar putea fi interpretată ca o apropiere de cubism, un stil pe care artistul îl cunoscuse în Franţa, numai că diferenţele faţă de realizările cubiştilor sunt mari. În domeniul portretului, aceştia din urmă doreau ştergerea totală a trăsăturilor particulare ale modelelor[23].

Lui Hermann Konnerth i-a revenit şi cinstea de a fi, în 26 aprilie, oaspetele „Unirii Intelectuale Româneşti", în cadrul căreia a ţinut o conferinţă despre *Mijloacele de exprimare în arta plastică şi evoluţia stilurilor*[24]. Ca un corolar al celor petrecute până atunci, expoziţia de la Ateneu a primit în ultima zi vizita Majestăţii Sale Regele Carol II. Suveranul s-a întreţinut cordial cu artistul, găsind cuvinte de apreciere pentru operele sale[25]. Publicitatea făcută expoziţiei, precum şi înaltele vizite de care s-a bucurat, au făcut ca după închiderea ei la Ateneu, lucrările să fie mutate în sala de conferinţe a hotelului „Princiar" din Bulevardul Elisabeta, unde au putut fi văzute pe întregul parcurs al lunii mai. Devenit un artist „la modern" în capitala României, Hermann Konnerth a mai zăbovit un timp la Bucureşti pentru a executa câteva portrete[26].

În concluzie, putem afirma că, deşi Grete Csaki-Copony şi Hermann Konnerth au fost artişti valoroşi, expoziţiile acestora din 1932 au fost supramediatizate, fapt petrecut mai mult pentru valoarea lor simbolică decât pentru cea intrinsecă, artistică.

[22] H. G., *Expoziţia Konnerth*, în „Neamul Românesc", 14 aprilie 1932, p. 2.

[23] Christopher Butler, *Early Modernism. Literature, Music and Painting in Europe 1900-191*6, Oxford, Clarendon Press, 1994, p. 61.

[24] *Vortrag des Malers H. Konnerth*, în „Bukarester Tageblatt", 1522, 25 aprilie 1932, p. 7.

[25] *S. M. der König in der Ausstellung H. Konnerth*, în *ibidem*, 1528, din 1 mai 1932, p. 4.

[26] *Der Maler H. Konnerth*, în *ibidem*, 1531, 6 mai 1932, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIE AUSSTELLUNGEN GRETE CSAKI-COPONYS (1893-1990) UND HERMANN KONNERTHS (1881-1960) IM ATHENÄUM IN BUKAREST (1932) ALS AUSDRUCK DEUTSCH-RUMÄNISCHER KULTURBEZIEHUNGEN (Zusammenfassung)

Stichworte: Grete Csaki-Copony; Hermann Konnerth; Ausstellungen; Bukarest.

Die Ausstellungen der Malerin Grete Csaki-Copony und ihres Kollegen Hermann Konnerth im Athenäum in Bukarest fanden zu dem Zeitpunkt statt, als der berühmte Historiker Nicolae Iorga (1871-1940) das Amt des Ministerpräsidenten bekleidete (19. April 1931 – 6. Juni 1932). In dieser Funktion hatte Iorga eine Annährung an die ethnischen Minderheiten des Landes versucht und ein Unterstaatssekretariat ins Leben gerufen, das von Rudolf Brandsch (1880-1953), einem Siebenbürger Sachsen, geleitet wurde. Das Kulturministerium gehörte ebenfalls zum Ressort des Ministerpräsidenten, so dass dieser auch auf das kulturelle Leben und die Ausstellungstätigkeit direkten Einfluss nehmen konnte.

So kam es, dass die Ausstellungen, die die beiden vorhin genannten Künstler 1932 in Bukarest zeigten, keine gewöhnlichen Ereignisse waren, sondern zu einem Politikum hochstilisiert wurden.

Grete Csaki-Copony (1893-1990), deren Ausstellung am 20. März 1932 eröffnet wurde, war eine sehr begabte Malerin und Ehefrau Dr. Richard Csakis, Begründer des „Kulturamtes der Deutschen in Großrumänien“. Die Vernissage der Bilderschau, die in Saal 2 des Athenäums aufgebaut war, fand in Anwesenheit des deutschen Gesandten Graf von der Schulenburg, des Unterstaatssekretärs Rudolf Brandsch, des Generaldirektors im Kultusministerium Emanoil Bucuţa, Oskar Walter Ciseks von der Pressedirektion des Ministerpräsidenten und eines großen kunstliebenden Publikums statt. Der Dichter Nichifor Crainic hielt die Einführungsrede, in der er auf die Brückenfunktion der bildenden Kunst, und auf die Bereicherung der rumänischen durch die der Minderheiten hinwies.

Die Ausstellung wurde von zahlreichen Kunstliebhabern besucht, zu denen auch die Königinmutter Maria gehörte. Die Kunst der Siebenbürger erfreute sich seitens der Letztgenannten hoher Wertschätzung. Ihre Majestät war bekanntlich eine kompetente Kunstkennerin, eine Gönnerin der bildenden Künstler und betätigte sich selbst als Malerin und Grafikerin.

Im Anschluss an die Ausstellung Grete Csaki-Coponys wurde jene von Hermann Konnerth (1881-1960) eingerichtet und am 3. April im Saal 1 des Athenäums eröffnet. Der gebürtige Hermannstädter lebte seit 1921 in Deutschland, ein Grund für die rumänischen Behörden, ihn nicht nur als Vertreter der deutschen Minderheit in Rumänien anzusehen, sondern auch als Repräsentanten seiner Wahlheimat. Dieser Sonderstatus war auch der Grund dafür, dass seine Ausstellung noch mehr Aufsehen erregte als die seiner Vorgängerin, wobei ihn die deutschsprachige Bukarester Presse kräftig unterstützte.

Um seine Leser auf die Ausstellung, die einige Tage später eröffnet werden sollte, vorzubereiten, veröffentlichte das „Bukarester Tageblatt“ am 27. März den Beitrag Konnerths „Wie ich Jorga malte“. Darin beschreibt der Künstler die Begegnungen, die er in der Zeitspanne 26. – 30. Dezember 1931 und am 2. Januar 1932 mit dem Professor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

in Sinaia hatte, Begegnungen, in deren Verlauf er Porträtskizzen anfertigte. In den Pausen wurden anregende Gespräche geführt. Der Künstler, selbst ein hochgebildeter Mann, war vom Wissen, von der Schaffenskraft, der Konzentrationsfähigkeit und nicht zuletzt vom Aussehen des rumänischen Gelehrten sehr beeindruckt. Das Ölbild des Ministerpräsidenten sowie die vorbereitenden Skizzen und Studien sollten Schwerpunkt und Blickfang der Bukarester Ausstellung sein, eines künstlerischen Ereignisses, dem – laut Zeitungsmeldung vom 27. März – der Porträtierte auch selbst beiwohnen sollte.

Das Hermannstädter Publikum konnte das Porträt und die Skizzen vor demjenigen der Hauptstadt bewundern, da sie bereits im Februar in der Auslage des Kaufhauses Breckner in der Heltauergasse zu sehen waren.

Trotz dem Versprechen Iorgas, der Vernissage beizuwohnen, musste dieser seine Teilnahme absagen. Anwesend waren jedoch erneut alle bedeutenden Persönlichkeiten des politischen und kulturellen Lebens, die auch bei der Eröffnung der Grete Csaki-Copony-Ausstellung dabei gewesen waren. Ştefan Neniţescu (1897-1979), ein namhafter Kunstkritiker der Zeit, hielt die Einführungsrede, in der er den Theoretiker und Künstler Konnerth würdigte. Dessen künstlerisches Œuvre sah Neniţescu als eine Synthese des romanischen und des germanischen Geistes.

Im Verlauf von neun Nummern berichtete das „Bukarester Tageblatt“ über die Ausstellung, um auf diese Art das Interesse der Leser zu wecken und zu steigern. Auf diesem Wege erfuhren die Leser, dass ein Teil der ausgestellten Werke ein Jahr zuvor in Berlin zu sehen waren, wo sie sehr gut aufgenommen wurden. Ebenfalls aus der Zeitung erfuhren sie, dass der Ministerpräsident am 8. April die Ausstellung besichtigt und großes Interesse für die ausgestellten Werke bekundet hatte. Darauf ist vermutlich auch der Ankauf von vier Gemälden für die staatlichen Sammlungen zurückzuführen. Kurz vor Schließung der Ausstellung erhielt sie hohen Besuch von König Carol II., der sich herzlich mit dem Künstler unterhielt. Der König fand Worte der Anerkennung und Wertschätzung sowohl für Konnerth selbst als auch für sein Werk.

Nach Schließung der Ausstellung im Athenäum wurde sie im „Princiar“ Hotel am Elisabeta-Boulevard neu aufgebaut und war den ganzen Monat Mai über geöffnet. Der Künstler blieb ebenfalls noch eine Zeitlang in Bukarest, wo er einige Porträtaufträge ausführte.

Obzwar Grete Csaki-Copony und Hermann Konnerth bedeutende Künstler der siebenbürgischen klassischen Moderne sind, wurde im Falle der Bukarester Ausstellungen größeres Gewicht auf die symbolische Bedeutung ihrer Persönlichkeiten als auf den intrinsischen Wert ihres künstlerischen Œuvres gelegt, was zu einer exzessiven Politisierung der Ausstellungen führte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL NISTOR[*]

PRIMELE RELAŢII POSTBELICE DINTRE COMUNIŞTII ROMÂNI ŞI EST-GERMANI (1948)

Finalul celui de-al Doilea Război Mondial a adus cu sine sedimentarea unor sensibilităţi reale între români şi germani. Propaganda agresivă a Uniunii Sovietice, care indica permanent existenţa unui pericol german pentru Europa Centrală şi de Est, a avut efecte, pentru câţiva ani, şi în România. După constituirea „lagărului socialist", pe parcursul primului deceniu postbelic, aşa-numita problemă germană a devenit una de top pe agenda externă a statelor comuniste[1]. Existau temeri, justificate sau nu, în direcţia posibilităţii reînvierii militarismului german sau a folosirii zonei germane ca bază de atac, spre est, a forţelor americane staţionate în Europa Occidentală.

Din acest motiv, capitalele estice au fost atente la evoluţiile politice, sociale şi economice care aveau loc în spaţiul dintre Rin şi Odra, încercând, pe cât posibil, să influenţeze destinul viitor al poporului german. Încă din 1945-1946, guvernele ţărilor căzute sub influenţa Moscovei au operat cu atitudini diferite faţă de zona de ocupaţie sovietică, în comparaţie cu regiunile vestice ale Germaniei, şi faţă de partidele de stânga sau comuniste, în comparaţie cu celelalte partide germane, aflate sub protecţia Statelor Unite şi Marii Britanii. Până în 1948, soarta Germaniei rămăsese încă nedecisă. Dar ea se afla într-o permanentă schimbare, între discuţiile interminabile din Consiliul Miniştrilor Afacerilor Externe, constituit din reprezentanţii puterilor învingătoare, şi acţiunile care se derulau cu repeziciune, pe teren, în Germania de Est[2].

Astfel, în primii trei ani postbelici au avut loc mai multe evenimente în zona sovietică care au influenţat decisiv falia dintre estul şi vestul Germaniei: aplicarea unei reforme agrare (1945), constituirea Partidului Socialist Unit din Germania (PSUG) (1946), crearea unei comisii economice germane în regiunea răsăriteană, aplicarea unei noi legislaţii şcolare, precum şi iniţierea unei reforme monetare. Toate aceste detalii individualizau Germania de Est şi arătau statelor

[*] Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Iaşi.

[1] John Lewis Gaddis, *The Long Peace. Inquiries into the History of the Cold War*, Oxford, Oxford University Press, 1987, p. 53-57.

[2] Walter LaFeber, *America, Russia and the Cold War 1945-1971*, New York, John Wiley & Sons, 1972, p. 68-70.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 203–213

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comuniste că partidul majoritar de acolo înclina să iniţieze metamorfoze politice care să ducă nu doar la denazificare şi demilitarizare, dar şi la o democratizare, în sens popular, a spaţiului răsăritean german. Încă dominate de îngrijorare în direcţia unui pericol continental german, guvernele est-europene primeau cu satisfacţie veştile schimbărilor din zona sovietică a Germaniei, considerându-le cele mai bune garanţii pentru revenirea la relaţii paşnice în aria centrală a Europei.

Din contra, pentru statele occidentale, aceste modificări accelerate au fost un semnal de alarmă. La început, politicienii vestici nu s-au îngrijorat foarte mult, considerând că unele posibile guverne comuniste estice nu aveau să urmeze o traiectorie neapărat foarte apropiată de Moscova. Se credea că interesul naţional nu va aduce simpatii nelimitate între Estul Europei şi Uniunea Sovietică, în nici o formulă[3]. Totuşi, după puţin timp, documentul american NSC-20 ridica cota de alarmare, plasând URSS nu doar în poziţii europene defensive, ca până atunci, ci într-o ecuaţie de intenţie spre o dominare ofensivă globală[4]. Din acest motiv, acţiunea occidentală în Germania se va precipita. În timp ce se lucra intens pentru integrarea vestului Germaniei într-un sistem economic şi politic occidental, partidul cu cea mai mare influenţă din est era izolat şi ignorat[5].

Pentru a ieşi din izolare politică şi pentru a obţine credibilitate măcar într-o anumită parte a continentului, reprezentanţii PSUG au iniţiat o serie de contacte cu guvernele estice. Aceste prime discuţii postbelice între reprezentanţi ai unor state traumatizate de fostul regim nazist şi noul partid majoritar din Germania răsăriteană erau menite nu doar a reface legături politice şi a depăşi reticenţe uriaşe, dar trebuiau să deschidă şi calea unor viitoare cooperări economice. În ceea ce priveşte România, aceasta renunţase forţat la recuperarea unor creanţe de la Germania şi întâmpina dificultăţi în aducerea în ţară a bunurilor proprii din zonele germane ocupate de aliaţi. Aceste probleme nu i-au împiedicat însă pe comuniştii români să salute congresul de unificare dintre social-democraţii şi comuniştii din estul Germaniei, precum şi alegerea lui Wilhelm Pieck şi Otto Grotewohl în calitate de preşedinţi ai noii formaţiuni politice în aprilie 1946[6].

În iunie 1948, o delegaţie germană de partid, coordonată chiar de cei doi preşedinţi, a venit la Bucureşti pentru a tatona economic şi politic conducerea guvernului şi a Partidului Muncitoresc Român. Sosirea acestei delegaţii avea loc în momente de maxime transformări interne, când liderii comunişti români luau măsuri pe toate planurile pentru schimbarea societăţii: în aprilie 1948 fusese

[3] Beatrice Heuser, *Western Containment Policies in the Cold War*, London and New York, Routledge, 1989, p. 42.

[4] Ronald E. Powaski, *The Cold War. The United States and the Soviet Union (1917-1991)*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1998, p. 75-76.

[5] Mark Smith, *NATO Enlargement during the Cold War. Strategy and System in the Western Alliance*, Palgrave, 2000, p. 96-98.

[6] Cătălin Turliuc, Flavius Solomon (coord.), *Punţi în istorie. Studii româno-germane*, Iaşi, Editura Cantes, 2001, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adoptată noua constituţie, în iunie Marea Adunare Naţională adopta legea pentru naţionalizarea industriei şi în august se înfiinţa Direcţia Generală a Securităţii Poporului. De asemenea, guvernul român era implicat în numeroase decizii şi pe plan extern, de la abrogarea Concordatului cu Vaticanul (iulie 1948) la semnarea Tratatelor de prietenie cu Ungaria (iunie) şi Cehoslovacia (iulie) şi până la organizarea celebrei reuniuni a Cominformului, de la Bucureşti, în care era „demascată" conducerea Partidului Comunist din Iugoslavia. Această mare densitate de evenimente din vara anului 1948 a făcut ca vizita delegaţiei PSUG să nu pară a fi una foarte importantă. De altfel, timpul restrâns alocat discuţiilor dintre liderii de partide confirma faptul că, în acel moment, românii acordau o atenţie sporită altor detalii de politică internă sau internaţională.

Totuşi, chiar în 1948, problema germană, departe de a fi fost soluţionată, părea că revine ca factor destabilizator în Europa. În primăvara lui 1948, la Londra, o conferinţă anglo-franco-americană decidea organizarea distinctă a Germaniei Occidentale, pregătind în acest fel separarea definitivă a fostului stat învins. Sovieticii, nemulţumiţi, au replicat nu doar cu blocada Berlinului (1948-1949), dar şi cu mobilizarea tuturor statelor estice contra deciziilor de la Londra, văzute, nici mai mult nici mai puţin, ca posibile declanşatoare ale unui nou război mondial[7].

În acest context internaţional au avut loc primele contacte politice dintre reprezentanţii partidului german ce urmau a guverna viitoarea Republică Democrată a Germaniei (oct. 1949) şi reprezentanţii executivului şi partidelor româneşti care se aflau la putere, la Bucureşti. La întrevederea de miercuri, 16 iunie 1948, au luat parte Wilhelm Pieck şi Otto Grotewohl, iar din partea română Petru Groza – preşedintele Consiliului de Miniştri, Gh. Gheorghiu-Dej – prim vice-preşedinte al Consiliului de Miniştri şi Traian Săvulescu şi Ştefan Voitec – vicepreşedinţi[8]. Wilhelm Pieck a deschis discuţiile precizând din start că doreşte restabilirea relaţiilor dintre poporul român şi cel german. Cea mai mare parte a excursului său a constat dintr-o informare, referitoare la situaţia Germaniei în ansamblu şi a părţii răsăritene în mod special.

Astfel, Pieck prezenta Germania ca pe o victimă a neînţelegerilor marilor puteri. Acestea se certau între ele pe viitorul Germaniei dar nu înaintau propuneri pentru un tratat de pace, care să stabilizeze situaţia. Evident, în viziunea preşedintelui PSUG, occidentalii creau tot felul de dificultăţi germanilor: „tăierea Germaniei de piaţa europeană, oprirea dezvoltării industriale, scoaterea din Germania a celor mai bune materii prime şi, în sfârşit, întrebuinţarea regiunii Ruhr pentru producerea de noi arme, intenţionându-se în mare ca această parte a Germaniei să depindă de politica americană"[9]. Mai mult,

[7] John Lewis Gaddis, *op. cit.*, p. 55.

[8] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Relaţii Externe, dosar 10/1948, *Audienţa delegaţiei Partidului Unităţii Socialiste din Germania la dl dr. Petru Groza, preşedintele Consiliului de Miniştri, 16 iunie 1948*, f. 41.

[9] *Ibidem*, f. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

occidentalii ar fi pregătit un nou război şi doar Uniunea Sovietică „face totul pentru o pace democratică".

Wilhelm Pieck deplângea decizia puterilor vestice de a forma un stat german occidental şi aprecia că noua situaţie ar fi reprezentat un pericol pentru toată Europa. Divizarea Germaniei ar fi putut crea o stare de spirit asemănătoare cu cea declanşată de Tratatul de la Versailles, existând temeri pentru exacerbarea şovinismului şi naţionalismului[10]. Reprezentantul PSUG făcea, apoi, o comparaţie între estul şi vestul Germaniei. În zona sovietică, se considera că industria şi agricultura progresau bine. Unele fabrici au fost preluate de URSS în exploatare proprie, iar altele „au fost predate de noi în mâinile poporului". Aprovizionarea muncitorimii cu alimente şi articole de primă necesitate era bună. În regiunile rurale, se procedase la o reformă agrară şi proprietăţile de peste 100 ha fuseseră împărţite ţăranilor. Acest lucru era considerat a fi un eveniment cu mare impact, deoarece „s-a creat o foarte bună bază pentru democraţie la sate"[11].

În vestul Germaniei, din contră, situaţia populaţiei ar fi fost proastă, iar din cauza slabei alimentări ar fi avut loc greve împotriva foamei. În plus, muncitorii ar fi fost nemulţumiţi de evoluţia politică şi economică. Cel mai dureros lucru, considera Pieck, era utilizarea „vechilor fascişti" de către americani, în poliţie, administraţie şi justiţie. „Astfel, muncitorii constată că, faţă de vechea situaţie din timpul lui Hitler, nu s-a schimbat nimic"[12]. Americanii erau vinovaţi de această situaţie şi intenţionau, după spusele reprezentantului german, să imagineze un plan de război, utilizând Germania occidentală ca bază de plecare.

Finalul discursului lui Wilhelm Pieck s-a concentrat pe necesitatea colaborării economice între români şi germani. S-a afirmat deschis că germanii aveau nevoi speciale de materii prime: cărbuni, bumbac etc. Contra acestora, erau gata să ofere maşini agricole, maşini unelte, tipografii, produse ale industriei chimice. În zona de est a Germaniei se formase deja o comisie economică care pregătea un plan economic pe doi ani şi care, în plus, coordonase refacerea şi dezvoltarea regiunilor unde avea acces. Această comisie intenţiona să trimită sub-comisii în ţările din sud-estul Europei, „pentru a stabili cu ele legături economice". Pentru a întoarce „buna primire pe care ne-a făcut-o guvernul român", Pieck invita o comisie economică românească în Germania, care să trateze încheierea unei convenţii comerciale[13]. Aceste contacte nu se făceau doar în scop economic exclusiv, ci şi pentru a combate strategiile anglo-americane, care ar fi încercat izolarea pe termen lung a Germaniei. Din acest motiv, germanii erau interesaţi în următoarea direcţie: „să creem legături cât mai strânse cu Uniunea Sovietică şi zona democraţiilor populare şi, desigur, atât cât este posibil, şi cu celelalte ţări occidentale"[14].

[10] *Ibidem.*
[11] *Ibidem*, f. 43.
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem*, f. 44-45.
[14] *Ibidem*, f. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Otto Grotewohl l-a completat pe colegul său, afirmând că germanii făceau eforturi pentru a depăşi greutăţile care „provin din blestemul timpurilor hitleriste". Grotewohl se exprima foarte realist, conştientizând că, după un astfel de război, uşile ţărilor europene erau mai mult închise pentru ei. Dar tocmai reformele şi schimbările politice pe care le preconizau ar fi avut menirea „să ofere popoarelor Europei garanţia şi încrederea că în Germania există acum validate numai forţe politice sigure"[15].

Grotewohl a vorbit mai mult de intenţiile PSUG de a declanşa o metamorfoză totală la nivelul întregii Germanii. Deoarece partidul său, cu cele 2 milioane de membri, era cel mai mare din întreaga ţară, liderii considerau că au şi responsabilităţi sporite: „suntem obligaţi în sânul poporului german să îngrijim de o transformare spirituală"[16]. Ideea acestui tip de schimbare, una spirituală, apărea de mai multe ori în text şi îngloba toate reformele la care se gândeau liderii comunişti germani: economice, ideologice, sociale, educaţionale. Un important accent se punea pe modificarea sistemului de învăţământ, astfel încât „la el să poată ajunge orişice fiu de muncitor". Dimensiunea socială a noii educaţii era completată cu una cultural-spirituală, bazată pe toleranţă religioasă, dar şi pe un nou învăţământ istoric. Se considera că în trecut o educaţie istorică defectuoasă în rândul tineretului german favorizase ascensiunea nazismului. Din acest motiv, vechile teorii bazate pe rase, care susţineau superioritatea poporului german, urmau a fi înlocuite cu o educaţie umanistă, menită a şterge spiritul militarist şi a-i obişnui pe germani cu ideea că erau un popor ca toate celelalte[17].

În acest context, al metamorfozei culturale, politice şi de mentalitate a unei întregi naţiuni, Otto Grotewohl plasa şi restabilirea legăturilor cu alte state: „sperăm că celelalte popoare vor vedea că poate exista şi o altă Germanie decât cea a lui Hitler"[18]. La finalul mesajului, era reluată insistent ideea colaborării economice, reprezentanţii PSUG afirmând că vor pleca fericiţi din România dacă vor avea asigurări că pe viitor se vor putea întâlni la negocieri cele două comisii economice. Viziunea lui Grotewohl era mai largă, el considerând legăturile economice doar un mijloc de a stimula conexiuni complete între români şi germani: „Credem că există o seamă de factori economici care vor conduce la stabilirea unor legături comerciale trainice. Credem însă că, mai mult decât simplele legături comerciale, vor fi importante legăturile spirituale dintre cele două popoare, care vor duce la restabilirea încrederii reciproce"[19]. Evident, întreg eşafodajul unor viitoare relaţii româno-germane era plasat, cu ajutorul unui limbaj de lemn veritabil, în subordinea marelui front al păcii coordonat de Moscova.

Pentru a răspunde propunerilor germane, premierul Petru Groza i-a dat cuvântul lui Gh. Gheorghiu-Dej, considerându-l responsabilul suprem cu

[15] *Ibidem*, f. 45.
[16] *Ibidem*, f. 46.
[17] *Ibidem*, f. 46-47.
[18] *Ibidem*, f. 47.
[19] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

probleme economice în statul român. Dej a răspuns cu multă amabilitate germanilor, accentuând că şi românii căutau de ceva vreme asemenea relaţii. În plus, i-a asigurat pe W. Pieck şi O. Grotewohl că „acea comisiune, care va fi însărcinată să vină la noi pentru pregătirea materialului în legătură cu relaţiile de schimb cu Germania, va găsi toate condiţiile favorabile ca să ajungă la concluzii precise şi concrete în acest domeniu”[20]. Dej a vorbit apoi apreciativ despre industria germană şi a spus în mod deschis că cele două popoare îşi vor putea completa reciproc necesităţile. Românii cunoşteau lipsurile germane în produse alimentare, petrol, cărbuni, lemne şi se ofereau să le schimbe cu produse industriale „în cadrul unei convenţii economice, care va trebui să fie încheiată oficial”. Mai mult, Dej considera că aceste contacte economice ar fi fost urmate obligatoriu de cele politice: „Noi ştim însă că restabilirea acestor relaţii economice va determina şi o reluare a relaţiilor politice cu zona de răsărit a Germaniei”[21].

Uimitor este că Dej a plusat suplimentar, făcând germanilor propuneri pentru stabilirea unor legături mai complexe. Deşi zona sovietică de ocupaţie nu avea încă forma unui stat, liderul PMR încerca să-i trateze pe oaspeţi ca pe reprezentanţii unei entităţi deja existente. Dej a făcut trei propuneri majore: negocieri cu o comisie economică germană care să aibă şi împuternicirea de a semna un acord, trimiterea la Bucureşti a unui ataşat comercial sau înfiinţarea unei agenţii comerciale germane şi crearea la Bucureşti a unui post de reprezentant de presă al Germaniei răsăritene – „pentru informare reciprocă, pentru o mai uşoară schimbare a produselor noastre şi pentru o mai bună cunoaştere a ceea ce se petrece în această parte a Germaniei şi în România”[22]. În aceste condiţii, considerăm exagerată poziţia istoricului Cezar Stanciu, care aprecia că Dej ar fi fost reticent faţă de ideile expuse de germani cu ocazia acestei vizite, condiţionând reluarea fluxului comercial de refacerea, mai întâi, a relaţiilor politice[23]. Din contra, ni se pare că Dej a încercat să accelereze stabilirea noilor forme de colaborare, chiar trecând peste faptul că Germania de Est nu exista în mod formal ca stat recunoscut internaţional.

Comentând expunerile făcute de colegii germani, Dej i-a felicitat pentru schimbările radicale introduse în zona sovietică de ocupaţie, considerând şi el că acestea vor întări o presupusă democraţie de tip estic şi vor descuraja pe celebrii „aţâţători la război”, din partea occidentală. La finalul intervenţiei sale, Gheorghiu-Dej a abordat problema populaţiei germane din România. El a apreciat că etnicii germani vor primi bine veştile despre reluarea relaţiilor economice cu o parte a Germaniei şi se vor bucura de venirea la Bucureşti a reprezentanţilor celui mai puternic partid german. În schimb, Dej nu s-a sfiit să spună că urmau a se lua măsuri contra trimişilor imperialismului german în

[20] *Ibidem*, f. 48.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*, f. 49.
[23] Cezar Stanciu, *Devotaţi Kremlinului. Alinierea politicii externe româneşti la cea sovietică în anii 50*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2008, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această parte a Europei, adică cei care au sprijinit politica de expansiune a defunctului Reich. Soluţia, după cum preciza Dej, era una de clasă. „Noi facem deosebire între elementul popular, elementul muncitoresc şi ţăranii săraci, faţă de elementul capitalist al acestei naţionalităţi. Intenţionăm să organizăm populaţia germană pe baza diferenţierilor în clase”[24]. Se pare că PMR dorea atragerea păturilor sărace germane din România către construirea democraţiei populare şi a socialismului, oferindu-le „drepturi şi îndatoriri egale, ca şi celorlalţi cetăţeni liberi ai naţionalităţilor conlocuitoare din ţara noastră”[25]. Chestiunea germanilor din România, din care unii simpatizaseră cu nazismul, părea a fi una importantă, deoarece la ea s-a referit şi premierul Petru Groza, încercând să-i familiarizeze pe reprezentanţii PSUG cu ideea că o parte a etnicilor germani din România vor suferi represalii politice.

Traian Săvulescu, vice-preşedinte al Consiliului de Miniştri, a intervenit în probleme agricole, apreciind că e nevoie de schimburi economice. Agricultura românească, în principal, putea folosi maşinile germane[26]. Traian Săvulescu s-a lăudat cu reforma agrară din România, considerând-o mai eficientă decât cea din Germania de Est, pentru că limitase proprietatea la 50 ha şi nu la 100 ha. După opiniile sale, cu ajutorul mecanizat al Germaniei şi cu munca ţăranilor români, agricultura putea prospera. Această relaţie ar fi fost una veche, deoarece „ţăranii noştri apreciază virtutea poporului german, ei sunt învăţaţi să o aprecieze şi ştiu cât de departe au mers industria şi şcoala germană”[27]. Traian Săvulescu a formulat şi observaţii critice la adresa vechii Germanii, considerând că România fusese exploatată nejustificat în trecut: „în special în vremea lui Hitler, ţara noastră a fost tratată ca un fel de colonie: eram obligaţi să producem şi să silim pe ţăranii noştri să producă cât mai mult, fără însă să putem primi în acelaşi timp partea corespunzătoare acestei munci”[28]. Având în vedere vechile realităţi, reprezentantul guvernului român uza de un mic orgoliu naţional, precizând că, aşa cum „suntem desprinşi de marea noastră prietenă, Uniunea Sovietică”, românii urmau să trateze de pe poziţii egale şi echitabile cu alte state[29].

Prim-ministrul Petru Groza i-a încurajat pe est-germani, considerând că toate acţiunile lor constituie un semnal clar de reformă şi progres. Nu doar suferinţele care au decurs din nebunia regimului nazist ar fi fost comune popoarelor român şi german, dar şi munca susţinută, dorinţa pentru democraţia populară şi noul tip de educaţie politică aplicată maselor[30]. Şeful guvernului român a dat asigurări liderilor PSUG că România era foarte interesată de evoluţia situaţiei din Germania, fiind şi ea îngrijorată de jocul „imperialiştilor”

[24] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Relaţii Externe, dosar 10/1948, *Audienţa delegaţiei Partidului Unităţii Socialiste din Germania la dl dr. Petru Groza, preşedintele Consiliului de Miniştri, 16 iunie 1948,* f. 50.
[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem,* f. 51.
[27] *Ibidem.*
[28] *Ibidem,* f. 50-51.
[29] *Ibidem,* f. 51.
[30] *Ibidem,* f. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

occidentali. De aceea, i-a chemat pe est-germani să se alăture marii familii populare conduse de Uniunea Sovietică şi prin exemplul lor să-i atragă şi pe vest-germani. Premierul a acceptat oferta lui Wilhelm Pieck şi Otto Grotewohl, arătându-le încredere şi formulând explicit dorinţa noilor democraţii populare de a primi alături noua entitate care se forma: „Noi suntem pentru aceasta: poporul german trebuie să-şi aibă locul în familia popoarelor muncitoare şi iubitoare de pace. Prin această apropiere a noastră de zona estică a Germaniei, noi, de fapt, ajutăm poporul german din Est să se apropie de poporul german din Vest”[31].

În ceea ce priveşte colaborarea economică, Petru Groza l-a felicitat pe Gheorghiu-Dej pentru deschiderea manifestată de PMR, asigurând că şi partidul său, Frontul Plugarilor, mergea alături de partidul muncitorimii române. Ideologia însă îi juca feste lui Petru Groza, acesta ajungând la concluzia că datorită „unui regim capitalist în decadenţă” şi „poporul muncitor german din Vest va fi atras, în mod irezistibil”, către regimul care se instaura în Germania de Est[32].

Petru Groza a încheiat această întrevedere între liderii români şi est-germani, reluând ideea soluţionării problemei naţionalităţii germane din România. Groza nu a spus explicit care urmau să fie măsurile, dar a repetat că poporul german muncitor din România va primi drepturi egale cu alte naţionalităţi, dar că erau vizate aspru anumite „elemente hitleriste din Apus care operau şi operează şi astăzi în sânul acestei populaţii”[33]. Premierul a afirmat totuşi deschis că ştie de preocuparea liderilor germani pentru conaţionalii din România, numind chiar „psihoză generală” această îngrijorare a Germaniei pentru etnicii săi rămaşi în afara graniţelor. A dat asigurări că problema aceasta va fi rezolvată în mod democratic, fără a explica concret ce îşi imagina el prin asta[34].

Putem spune, în concluzie, că întrevederea reprezentanţilor guvernului român cu preşedinţii partidului de stânga, dominant în Germania răsăriteană, a fost una cordială, în care ambele părţi au răspuns pozitiv la propunerile făcute. Deşi aceste contacte politice veneau după un trecut traumatic, românii nu au manifestat reticenţe faţă de germani. Din contră, au afirmat că au încredere în ei şi au exprimat explicit dorinţa de cooperare economică, precum şi intenţia de a-i ajuta politic pe comuniştii şi muncitorii germani. Este evident, însă, că apropierea doctrinară şi de clasă, precum şi interesul pentru un viitor comun au fost cele care au influenţat decisiv tonul, deschiderea şi bunăvoinţa manifestate în discuţii. Probabil în cu totul alt mod ar fi discutat comuniştii români cu autorităţile din vestul Germaniei, care aveau o altă coloratură politică. În plus, acceptarea ideii de colaborare economică venea şi pe fondul necesităţii reconstrucţiei Europei lovite de efectele războiului. Românii, cel puţin, conştientizau că aveau nevoie de maşinile şi de produsele manufacturate în Germania, care puteau ajuta decisiv la ridicarea economiei noii republici.

[31] *Ibidem*, f. 53.
[32] *Ibidem*, f. 53-54.
[33] *Ibidem*, f. 54.
[34] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vizita delegaţiei germane nu a fost una foarte mediatizată în presă. De fapt, concurenţa cu evenimentele importante din plan intern şi internaţional nu era în favoarea întâlnirii româno-germane. Vedetele din lumea ştirilor, în luna iunie 1948, erau următoarele subiecte: recunoaşterea statului Israel de către România, reacţiile la conferinţa puterilor occidentale de la Londra – care refuza să ia în discuţie unitatea Germaniei, comentarii la legea naţionalizării industriei şi prezentarea procesului celor care se făceau vinovaţi de Pogromul de la Iaşi, din 1941. În special chestiunile pogromului şi a naţionalizării industriei ocupau pagini întregi din oficiosul partidului, „Scânteia”[35].

Ziarul „Scânteia”, din 18 iunie 1948, doar anunţa în câteva rânduri prezenţa delegaţiei germane[36]. Apoi, în 20 iunie, era redată mai pe larg conferinţa de presă susţinută de Wilhelm Pieck şi Otto Grotewohl. Aceştia au reluat aproape identic temele susţinute în faţa guvernanţilor români, de această dată, însă, adresându-se poporului. Astfel, Wilhelm Pieck a deschis conferinţa de presă cu o prezentare a situaţiei economice şi sociale din Germania. Apoi, s-a declarat foarte mulţumit de rezultatele pozitive ale discuţiilor cu preşedintele şi vicepreşedinţii Consiliului de Miniştri, sperând în stabilirea unor legături comerciale[37]. A trecut apoi la subiectul momentului, criticând decizia anglo-americană de sprijinire a unei entităţi statale germane formate doar din zonele ocupate de occidentali. În viziunea sa, acel stat urma să se transforme nemijlocit în bază americană de agresiune în Europa. Tonul alarmist a fost păstrat pe tot parcursul dialogului cu jurnaliştii români, în continuare considerându-se că „este clar că o Germanie dezmembrată va constitui un focar permanent de nelinişte în Europa şi, de aceea, Partidul Unităţii Socialiste luptă pentru a păstra unitatea poporului german”[38]. Apoi a trecut la comparaţii ultrasubiective între cele două zone germane. Pentru zona de vest, el a menţionat păstrarea „vechilor reacţionari germani”, plus şomajul şi problemele economice crescânde. Pentru zona estică s-a vorbit doar de progres, de la reforma agrară la naţionalizarea industriei şi buna aprovizionare cu articole de larg consum. Cu toate aceste „realizări”, în continuare, anglo-americanii ignorau Partidul Unităţii Socialiste, colaborând doar cu alte partide germane, considerate reacţionare de către vorbitor[39].

Otto Grotewohl a făcut şi el o bună prezentare partidului său, apreciind că PSUG asigura demilitarizarea în estul Germaniei şi punea bazele viitoarei dezvoltări. Otto Grotewohl nu a uitat să mulţumească Uniunii Sovietice pentru sprijinul acordat socialiştilor şi comuniştilor est-germani şi a ţinut să precizeze clar: „drumul pe care trebuie să se îndrepte Germania este acela al democraţiei şi al socialismului”. În final, el a mai adăugat că vizita la Bucureşti făcea parte dintr-un turneu mai amplu, în care delegaţia est-germană îşi propunea să

[35] „Scânteia”, seria III, an XVII, iunie 1948.
[36] Idem, 18 iunie 1948, p. 1.
[37] Idem, 20 iunie 1948, p. 1.
[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viziteze şi alte capitale estice, precum Praga sau Sofia, pentru a pune în aplicare strategia de ieşire din izolare[40].

Problema Germaniei interesa însă, în cel mai înalt grad, blocul comunist. La puţin timp după plecarea lui Wilhelm Pieck şi Otto Grotewohl din Bucureşti, la Varşovia, în zilele de 23-24 iunie 1948, miniştrii de externe ai statelor comuniste s-au reunit pentru a decide o reacţie oficială faţă de Conferinţa de la Londra, unde americanii, francezii şi englezii se pronunţaseră pentru consolidarea entităţii occidentale a Germaniei, fără a agrea ideea unităţii şi nici retragerea tuturor trupelor de ocupaţie. Drept urmare, ţările estice au propus un plan în cinci puncte, care, în teorie, trebuia să aducă liniştea în centrul continentului. Printre altele, proiectul prevedea ideea unui guvern democratic pentru toată Germania, semnarea unui tratat de pace şi retragerea trupelor străine de pe teritoriul german[41]. Propunerile nu au fost acceptate de aliaţii occidentali şi în 1949 se vor forma oficial cele două state germane, fiecare din ele aliniate la politica internaţională a protectorilor de la Washington şi Moscova.

Evenimentul din capitala Poloniei a avut parte de o largă publicitate în presa română, fiind însoţit şi de critici acerbe îndreptate contra Conferinţei de la Londra, unde occidentalii hotărâseră sprijinirea Germaniei de Vest. Într-un articol impulsiv din „Scânteia", *O puternică lovitură dată aţâţătorilor la război*, în stilul celor scrise în prima etapă a Războiului Rece, Silviu Brucan îşi revărsa acuzele asupra taberei apusene. El lua drept exemplu Conferinţa de la Londra pentru ceea ce numea „politica de aservire a ţărilor mari şi mici de către hrăpăreţul imperialism american"[42]. Întâlnirea din capitala Angliei era pusă în aceeaşi ecuaţie a unui nou război de agresiune care ar fi fost pregătit meticulos de către aliaţii apuseni. Singura „rază de speranţă" pentru pace venea dinspre mobilizarea exemplară a esticilor, la Varşovia. Doar reacţia taberei sovietice mai putea împiedica, în viziunea lui Brucan, terifianta agresiune pe care o plănuia Occidentul: „Declaraţia miniştrilor de externe de la Varşovia – exprimând forţa solidarităţii şi voinţa de pace a ţărilor din răsăritul Europei – va constitui o nouă şi grea lovitură pentru aţâţătorii la război şi va solidariza şi mai puternic opinia publică a tuturor popoarelor iubitoare de pace cu politica limpede a lagărului democratic şi antiimperialist"[43].

În ceea ce priveşte România, ea accepta să stabilească relaţii diplomatice cu RDG-ul în 1949, la nivel de legaţie, participând astfel la consolidarea identităţii internaţionale a statului comunist german. Discuţiile începute în 1948 vor fi finalizate în 1950, când, în urma unei vizite la Bucureşti a unei delegaţii est-germane conduse de Walter Ulbricht, au fost semnate un Protocol Financiar, un Acord Tehnic şi Ştiinţific şi un Acord Cultural. Cel mai important act,

[40] *Ibidem.*

[41] Alexander Rubel, Cătălin Turliuc (coord.), *Totalitarism. Ideologie şi realitate socială în România şi RDG*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2006, p. 141.

[42] „Scânteia", seria III, an XVII, 27 iunie 1948, p. 1.

[43] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acordul economic româno-german, va fi semnat după câţiva ani de negocieri, la Berlin, în septembrie 1952, de Miron Constantinescu[44]. În scurt timp, încă în anii ’50, RDG va ajunge al doilea partener comercial al României comuniste, după Uniunea Sovietică.

DIE ERSTEN NACHKRIEGSKONTAKTE ZWISCHEN RUMÄNISCHEN UND OSTDEUTSCHEN KOMMUNISTEN (1948)
(Zusammenfassung)

Stichworte: Kalter Krieg; Kommunistische Parteien; DDR; Rumänien.

Der Beginn des Kalten Krieges und die Neuorganisation Europas nach 1945 führten zu internationalen Spannungen, Neugruppierungen von Bündnissen und unerwarteten Blockstrategien. Das Treffen in Bukarest von 1948, das zwischen den Führern des Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und Mitgliedern der rumänischen Regierung in einer Zeit der Neuformierung von Grenzen, Regierungen und Staatsideologien stattfand, zeitigte mehrere unmittelbar wirksame Effekte. Die deutsche Seite, die unter der strengen Aufsicht der Sowjetunion stand, versuchte sich aus ihrer Isolierung zu befreien, die ihr die westlichen Alliierten auferlegt hatten, sowie diplomatische Unterstützung für einen zukünftigen ostdeutschen Staat zu erlangen und nach Möglichkeiten für ein wirtschaftliches Überleben zu suchen. Die rumänische Seite wiederum versuchte einige historische Wunden zu schließen und sah die Möglichkeit eines Warenaustausches mit dem deutschsprachigen Raum.

[44] Cezar Stanciu, *Frăţia Socialistă. Politica RPR faţă de ţările lagărului socialist (1948-1964)*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2009, p. 58-60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETER ULRICH WEISS*

DIE GESPALTENE KULTURNATION. KULTURELLE DOPPELREPRÄSENTANZ IN RUMÄNIEN ALS AUSSENPOLITISCHES KONFLIKTFELD DER BEIDEN DEUTSCHEN STAATEN BIS ANFANG DER 1970er JAHRE

Einleitung

Seit dem Ende des Kalten Krieges werden in der US-amerikanischen Politik und politikwissenschaftlichen Publizistik leidenschaftlich Chancen und Risiken von *Soft Power* als Modell und Strategie fortschrittlicher Außenpolitik diskutiert. Ausgangspunkt sind der problematische Verlauf der Irak- und Afghanistan-Kriege und die damit verbundenen enormen Image-Schäden der USA in der Welt. Beide Erfahrungen sind verknüpft mit der Erkenntnis, dass auf militärischem Wege dauerhaft weder stabile demokratische Systeme implantiert noch Sympathien für das eigene Land bzw. die westlich-amerikanische Wertegemeinschaft gewonnen werden können. Erfolgreiche staatliche *Soft Power*, so die Annahme von Joseph S. Nye, dem wohl bekanntesten Verfechter dieses Konzeptes, basiert auf der erfolgreichen zwanglosen Anziehungs- und Überzeugungskraft eines Landes bzw. politischer (Groß-)Akteure auf auswärtige Eliten und Bevölkerung[1]. Die Logik ist einfach: Je größer die freiwillige Adaptions- bzw. Nachahmungsbereitschaft im Ausland, desto leichter die Durchsetzung bestimmter außenpolitischer Interessen und Werte. Der Kultur kommt dabei als eine der drei, von Nye identifizierten

* Zentrum für Zeithistorische Forschung, Potsdam; Humboldt-Universität zu Berlin.

[1] Das *Soft Power*-Konzept, das vom amerikanischen Politikberater und Havard-Professor Joseph S. Nye geprägt wurde, bezeichnet im Kontext der internationalen Beziehungen eine Form der Machtausübung politischer Akteure (in der Regel Staaten), die im Unterschied zur *Hard Power* ohne die Androhung oder Anwendung von traditionellen militärischen oder wirtschaftlichen Zwangsmaßnahmen oder Anreizen auskommt. Ziel ist es, andere Akteure für sich einzunehmen bzw. jene soweit zu beeinflussen, dass sie Entscheidungen treffen, die im eigenen Interesse liegen. Die Mittel und Formen von *Soft Power* können passiv oder aktiv sein, angefangen von der politischer, ökonomischer oder kultureller Strahlkraft mit zum Teil Vorbildwirkung über den Einsatz dialogorientierter Diplomatie, das offensiven Werben durch *Public Diplomacy* oder gezielte Entwicklungshilfepolitik bis hin zur Bildung internationaler Organisationen. Vgl. Joseph S. Nye, *Bound to Lead: the Changing Nature of American Power*, New York, Basic Books, 1990; ders., *The Powers to Lead*, Oxford, Oxford University Press, 2008, S. 29-33.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLIX, 2012, Supliment, p. 215–231

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Primärquellen“ staatlicher *Soft Power* eine besondere Rolle zu[2]. Sie verfügt über eine spezifische Ausstrahlungskraft, die im Rahmen auswärtiger Kulturpolitik bzw. von bi- und multilateralem Kulturaustausch gezielt beeinflusst, gelenkt und gefördert werden kann.

In Deutschland wurde die Diskussion bislang nur verhalten angenommen, wohl auch, weil die Entdeckung des außenpolitischen Mehrwertes von *Soft Power* kaum jemanden ernsthaft zu überraschen schien. Das hat vor allem historische Ursachen. So gilt der Einsatz von auswärtiger Kulturpolitik bzw. kultureller *Soft Power* seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts als probates außenpolitisches Politikmittel von Groß- und Mittelmächten wie Frankreich, Deutschland und England. Nahezu ganz Europa wurde infolge des Ost-West-Konflikts bzw. des Kalten Krieges zum Schauplatz einer Systemauseinandersetzung, die auch mit nicht-militärischen Mitteln geführt wurde. Die verfeindeten Groß- bzw. Supermächte entwickelten dabei mannigfaltige Formen des Kulturaustauschs, der Propagandaarbeit und der psychologischen Kriegsführung, die sowohl auf auswärtige Imagebildung als auch auf Werte-Transfer auf beiden Seiten des *Eisernen Vorhangs* abzielten[3]. Einen besonderen Fall stellt in diesem historischen Kontext das geteilte Deutschland dar, verlief doch die politisch-kulturelle Systemgrenze quer durch die eigene Nation. Beide deutsche Staaten nutzten während ihrer 40 Jahre andauernden Legitimationskonkurrenz kulturelle Mittel der *Soft Power*, um sich nach der Weltkriegskatastrophe sowohl voneinander abzugrenzen als auch ihren umstrittenen Platz in der internationalen Staatenwelt zu behaupten. Dabei war ihr Einsatz für die DDR umso existentieller, als die Bundesrepublik Deutschland mit Hilfe der Hallstein-Doktrin (*Hard Power*) den Aufbau normaler zwischenstaatlicher Beziehungen außerhalb des sozialistischen Lagers erfolgreich unterband. Imagebildung und *Public Diplomacy* bildeten insofern ebenso wie die auswärtige Kulturpolitik (als quasi „Kryptodiplomatie“) zentrale Bestandteile der DDR-Außenpolitik, was sich so auch in der Forschungsliteratur abbildet[4]. Die Bundesrepublik musste vor allem im kommunistischen Osteuropa auf Elemente kultureller *Soft Power* zurückgreifen, um in der dort von der ostdeutschen SED [PSUG = Partidul Socialist al Germaniei] als „Deutschland-Experten“ dominierten Konkurrenzsituation zu bestehen[5]. Traf kulturelle *Soft*

[2] Weitere „Primärquellen” sind demnach politische Werte und auswärtige Politik. Vgl. ders., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, S. 11, S. 33-72.

[3] Vgl. auch: Bernd Stöver, *Der Kalte Krieg. Geschichte eines radikalen Zeitalters 1947-1991*, München, Beck, 2007.

[4] Anita M. Mallinckrodt, *Die Selbstdarstellung der beiden deutschen Staaten im Ausland. „Image-Bildung“ als Instrument der Außenpolitik*, Köln, Verlag Wissenschaft und Politik, 1980; Olivia Griese, *Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg. Die Konkurrenz von Bundesrepublik und DDR in Finnland 1949-1972*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2006; Nils Abraham, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden. Zur Public Diplomacy der DDR gegenüber Schweden nach der diplomatischen Anerkennung (1972-1989)*, Münster, LIT-Verlag, 2007.

[5] Dazu gibt die Forschung bislang noch wenig Auskunft. Zu den Ausnahmen gehören: Barbara Lippert, *Auswärtige Kulturpolitik im Zeichen der Ostpolitik. Verhandlungen mit Moskau*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Power aus der DDR und Bundesrepublik in Drittländern aufeinander, so bildeten diese „die Arena für einen Kulturkrieg“[6], in dem als Waffen Mittel der Kultur und Kulturdiplomatie eingesetzt wurden. So auch in Rumänien, das zwar offiziell und formal zu den engsten Verbündeten der DDR zählte, jedoch in den 1960er Jahren wiederholt aus der kommunistischen Blockdisziplin ausscherte und wegen seiner nationalkommunistischen Autonomiepolitik und seiner Westöffnung zum „Sorgenkind“ der kommunistischen Parteiführungen in Moskau und Ost-Berlin avancierte. Die daraus entstehende deutsch-deutsche Kulturkonkurrenz in Rumänien war zu diesem Zeitpunkt ein höchst außergewöhnlicher Vorgang im kommunistischen Osteuropa, denn seit der Eröffnung der bundesdeutschen Handelsmission in Bukarest 1963/64 bzw. seit der Aufnahme diplomatischer Beziehungen zwischen Rumänien und der Bundesrepublik 1967 war der Status dieser Konkurrenzsituation offiziell und legal[7]. Der „Fall Rumänien“ zog gerade in den 1960er Jahren weltweite Aufmerksamkeit auf sich, erschien er in Zeiten der „Hallstein-Doktrin“ als Indikator für die deutschlandpolitischen Möglichkeiten und Grenzen künftiger zwischenstaatlicher (auch kultureller) Beziehungen über Systemgrenzen hinaus[8]. Im Folgenden sollen nun einige ausgewählte Grundzüge und Charakteristika dieser besonderen auswärtigen Konkurrenzsituation diskutiert werden[9].

Kulturkonkurrenz als permanenter Kleinkrieg

Die Dynamik der deutsch-deutschen Kulturkonkurrenz wie auch des kulturpolitischen Dreiecksverhältnisses wurde entscheidend von politisch-diplomatischen Faktoren geprägt, die der Situation des Kalten Kriegs entsprangen. Die Eröffnung der bundesdeutschen Handelsmission sukzessive der bundesdeutschen Botschaft verursachte im Zusammenspiel mit den außenpolitischen Unabhängigkeitsbestrebungen der rumänischen Parteiführung die längste und schwerste politische Krise, die es je zwischen den kommunis-

1969-1990, Münster, LIT-Verlag, 1996; Peter Ulrich Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel. Die kulturellen Auslandsbeziehungen im Dreiecksverhältnis der beiden deutschen Staaten und Rumäniens von 1950 bis 1972*, München, Oldenbourg, 2010.

[6] Johannes Paulmann, *Auswärtige Repräsentationen nach 1945: Zur Geschichte der deutschen Selbstdarstellung im Ausland*, in *Auswärtige Repräsentationen. Deutsche Kulturdiplomatie nach 1945*, hrsg. von Johannes Paulmann, Köln; Weimar; Wien, Böhlau, 2005, S. 1-32, S. 29.

[7] Hans Hartl, *Als Rumänien 1967 „aus der Reihe tanzte“ – Zur Aufnahme diplomatischer Beziehungen Bonn – Bukarest vor 20 Jahren*, in „Südosteuropa-Mitteilungen” (München), 27, nr. 7, 1987, S. 17-24; Michael Lemke, *Jugoslawien und Rumänien im Konzept der völkerrechtlichen Anerkennung der DDR 1949 bis 1967*, in *Die DDR in Deutschland. Ein Rückblick auf 50 Jahre*, hrsg. von Heiner Timmermann, Berlin, Duncker & Humblot, 2001, S. 67-90.

[8] Marco Booz, *„Hallsteinzeit“. Deutsche Außenpolitik 1955-1972*, Bonn, Bouvier, 1995, S. 108-117.

[9] Die nachfolgenden Ausführungen basieren auf Forschungsergebnisse aus Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*. Einzelne Passagen stimmen inhaltlich überein bzw. sind identisch mit ders., *Doppelter Goethe. Deutsch-deutsche Kulturkonkurrenz in Rumänien in den 1960er Jahren*, in „Deutsch-rumänische Hefte” (Berlin), 14, nr. 1, 2011, S. 16-19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tischen Staatsführungen der DDR und Rumäniens gab[10]. Das spiegelte sich direkt in den Kulturbeziehungen wider: So war der Höhepunkt der politischen Krise 1967 (bundesdeutsch-rumänischer Diplomatenaustausch) und 1968 (Ceauşescus Kritik am militärischen Einmarsch in die ČSSR) zugleich der kulturpolitische Tiefpunkt zwischen beiden Ländern. Hallstein-Doktrin, „Ulbricht-Doktrin", ČSSR-Invasion, rumänischer Sonderweg, Berlin-Frage, Neue Ostpolitik usw. wirkten sich bis in die einzelnen Facetten der kulturellen Programmarbeit hinein aus. Hinzu traten jeweilige innenpolitische Ereignisse wie die Regierungsantritte von Nicolae Ceauşescu, Willy Brandt oder Erich Honecker oder die „Kleine Kulturrevolution" in Rumänien, die für Konjunkturen oder Regressionen im Kulturaustausch verantwortlich waren. Die Einbindung von Kultur bzw. Kulturarbeit als Instrument staatlicher Außenpolitik war für beide deutsche Staaten einschließlich Rumänien quasi zwangsläufig. Damalige bundesdeutsche Reformansätze auswärtiger Kulturpolitik ab der zweiten Hälfte der 1960er Jahre, die auf die Eigendynamik und Eigenständigkeit von Kulturbeziehungen abhoben, erwiesen sich für dieses Konstellation als irrelevant.

Die deutsch-deutsche Konkurrenzsituation offenbarte sich in erster Linie als ein permanenter Kleinkrieg, der sich an unterschiedlichen deutschlandpolitischen Positionen entzündete und auf diplomatischer Ebene ausgetragen wurde. Beide Seiten übten sich vor allem im Intervenieren, Stören und Verhindern hinter den Kulissen. Besonders augenscheinlich wurde die gegenseitige Abgrenzungspolitik auf Buchausstellungen, wo anhand der beanstandeten Ausstellungsstücke die DDR ihre antifaschistische Legitimierung und ihr Deutungs-Monopol postulierte, dagegen die Bundesrepublik ihren gesamtdeutschen Vertretungsanspruch. So zum Beispiel im November 1969, als es zum öffentlichen Eklat kam zwischen rumänischen Kulturfunktionären und Günter Grass, der eigens nach Bukarest angereist war, um die 300 Exponate umfassende Buchausstellung mit dem programmatischen Titel „Deutsche Gegenwartsliteratur" zu eröffnen. Auf Betreiben von DDR-Diplomaten verboten rumänische Kulturfunktionäre wenige Stunden vor der Eröffnung das Ausstellen von 16 Büchern und einer Zeitschrift, in denen sich die Autoren kritisch gegenüber der DDR und dem kommunistischen System äußerten. Dass sich Günter Grass, auch zur Verärgerung der bundesdeutschen Botschaft, während der hektischen Verhandlungen bis zum Schluss weigerte, diesen Zensurakt zu akzeptieren und das Ausstellungsprojekt schließlich im Ganzen scheiterte, schlug im In- und Ausland hohe Wellen[11]. Allerdings trug auch die

[10] Ulrich Burger, *Die Reaktion der DDR auf die Wiederaufnahme der diplomatischen Beziehungen zwischen Bonn und Bukarest 1967*, in *Punţi in istorie. Studii româno-germane*, hrsg. von Cătălin Turliuc; Flavius Solomon, Iaşi, Cantes, 2001, S. 149-164; Peter Ulrich Weiß, *Anul 1967 – Punctul minim al relaţiilor politice externe dintre România şi Republica Democrată Germană*, in *Anii 1961-1972: Ţările est-europene, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, hrsg. von Romulus Rusan, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 2001, S. 685-694.

[11] Peter Ulrich Weiß, *Război rece cultural. Concurenţa literară germano-germană în România anilor 1960*, in *Intelectualii şi regimul comunist: Istorie unei relaţii*, hrsg. von Cosmin Budeancă u.a., Iaşi, Polirom, 2009, S. 57-71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bundesdeutsche Seite zur Schürung des Konflikts bei: So war diese Ausstellungseröffnung ganz bewusst an das Ende der großen Bücherschau zum 20. Jahrestag der DDR gelegt worden, und auch ostdeutsche Funktionäre meldeten den Diebstahl solch kontroverser Bücher wie dem „Braunbuch" aus ihren Buchausstellungen[12]. Bereits auf der ersten bundesdeutschen Bücherschau in Bukarest drei Jahre zuvor kam es zu einem Zensurakt, bei dem über 100 Exponate aus der Ausstellung entfernt worden waren. Jedoch verbarg sich dahinter nicht nur ideologische Willkür, sondern auch westdeutsche Provokationslust: So lagen Bücher mit Landkarten aus, auf denen die DDR innerhalb eines Deutschlands in den Grenzen von 1937 markiert oder auf denen das gesamte Territorium von Berlin mit der Farbe der Bundesrepublik versehen worden war. Es wurden Lexika gezeigt, in denen die DDR ausschließlich als Sowjetzone oder SBZ bezeichnet wurde und die Machtübernahme der SED als reiner Vorgang von Terrorjustiz, Massenverhaftungen, Psychoterror und Massenflucht beschrieben war. Oder es waren Polemiken gegen die Nieder-schlagung des Aufstandes vom 17. Juni 1953, den Mauerbau 1961 und DDR-kritische Werke von gefluchteten oder ausgereisten Autoren wie Uwe Johnson, Wolf Biermann oder Hans Mayer ausgestellt[13]. Kein Wunder also, dass hier ostdeutsche Diplomaten beim Gastgeber interveniert hatten.

Dadurch, dass aber die DDR-Diplomaten als deutschlandpolitische „Gralshüter" auftraten und stets auf Verbotsregelungen hinarbeiteten, war es vor allem die ostdeutsche Seite, die aus dem deutsch-deutschen Nebeneinander ein Gegeneinander werden ließ. Mal waren es Modellbauten von Westberliner Theatern, mal die geplante Teilnahme von DDR-flüchtigen Künstlern, die zum Verbot bundesdeutscher Ausstellungsprojekte führten. Dass der von 1965 bis 1970 tätige DDR-Botschafter Ewald Moldt wegen seiner ständigen Protestnoten und Belehrungen schnell zu einem der unbeliebtesten Diplomaten in Rumänien wurde, war auch ein Ausdruck für die ostdeutsche Hilflosigkeit[14]. Die SED fand für ihr Dilemma keine konstruktive Lösung: Einerseits war ihr der Ausbau einer DDR-Kulturpräsenz in Rumänien zu teuer und der zu erwartende außenpolitische Gewinn zu gering. Andererseits wusste sie, dass nicht nur westliche Regierungen, sondern gerade auch die osteuropäischen kommunistischen „Bruderparteien" genauestens registrierten, wenn der Bundesrepublik neue

[12] *Ebenda*, S. 64f., S. 67.

[13] AMAE, Direcţia Relaţiile Culturale (DRC), Fond 217, 1966, RFG: Comitetul de Stat pentru Cultură şi Artă către Vasile Gliga, MAE: Nota privind deschiderea Expoziţiei cărţii din RFG 1966, 10.10.1966.

[14] „Der von Mai 1965 bis August 1970 für die DDR in Bukarest tätige Botschafter […] hatte es in den reichlich fünf Jahren seiner Amtszeit in Bukarest nicht vermocht, freundschaftliche Beziehungen […] zu knüpfen. Nach dem sowjetischen Botschafter war er der Ostblockdiplomat, der wegen seiner häufigen Proteste auffiel. Das änderte sich schlagartig mit seiner Ablösung", schätzten bundesdeutschen Analysten ein. Gutachten und Berichte aus dem Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung: *Die Abgrenzungspolitik der DDR im kulturellen Bereich*, Teil IV: *Die Praktizierung der kulturellen Abgrenzung der DDR von der Bundesrepublik in Rumänien, Schweden, Finnland und Ägypten*, Bonn-Bad Godesberg, Friedrich-Ebert-Stiftung, 1972, S. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Handlungsspielräume in einem Ostblockland eingeräumt wurden. Anstatt jedoch den Ausbau der eigenen Kulturpräsenz in Rumänien voranzutreiben, konzentrierte sich die SED-Führung in den 1960er Jahren auf die weitmögliche Torpedierung bundesdeutscher Kulturaktivitäten. Das änderte sich erst ab der zweiten Hälfte der 1970er Jahre, als die DDR-Führung die Existenz einer eigenständigen DDR-Nationalkultur deklarierte, mit der sie sich weltweit von der Bundesrepublik abzugrenzen versuchte.

Zwei-Klassen-Tourismus am Schwarzen Meer

Der Tourismus in Rumänien – seinerseits Bestandteil des sozialistischen Kulturaustauschs – entpuppte sich als der Bereich, der die auswärtige Konkurrenzsituation am stärksten in der DDR bekannt machte. So hatte sich die rumänische Regierung vor allem aus Devisengründen ab 1963 entschlossen, die Badeorte verstärkt auf westliche, darunter vor allem bundesdeutsche Urlauber umzustellen. Plötzlich wurden die besten Hotels, Passagierschiffe und Betreuer für die westliche Kundschaft reserviert, während die staatlichen DDR-Reiseveranstalter wie das „Deutsches Reisebüro“ (DER) nun sowohl mit verschlechterten Verhandlungsangeboten als auch deutlich schlechterer Erholungsqualität konfrontiert wurden. Die Möglichkeit massenhafter deutsch-deutscher Kontakte am Schwarzen Meer – schon im Sommer 1963 standen pro Ferien-Durchgang 1000-1500 westdeutsche Touristen 2000 ostdeutschen Touristen gegenüber[15] –, die offene Ungleichbehandlung west- und ostdeutscher Urlauber in rumänischen Hotels und Gaststätten und nicht zuletzt die Entdeckung des rumänischen Antisowjetismus verstörten zunehmend die zurückkehrenden DDR-Bürger. Es lag auf der Hand, dass bei Begegnungen zwischen den Deutschen beider Staaten sehr schnell Fragen und Vergleiche über die jeweilige Gesellschaft aufkamen. Dass eine Schwarzmeerreise für Westdeutsche deutlich weniger kostete und sie unbegrenzt Geld tauschen könnten, darin käme doch schließlich zum Ausdruck, welcher Staat mehr für seine Arbeiter täte und wie es um die Freundschaft zwischen Staaten bestellt sei, übermittelte der ständige DER-Vertreter in Mamaia ein bundesdeutsches Argumentationsbeispiel in die Heimat und forderte eine bessere Schulung der Reiseleiter[16]. Auch ratlose sowjetische Reiseleiter baten um Bruderhilfe, wie sie ihren Touristen den sichtbaren Wohlstand der bundesdeutschen „Arbeiter” erklären sollten. Mehr als einmal hatte man diese nach ihrem Auftreten in Bars und Restaurants irrtümlicherweise als „Kapitalisten” eingestuft, was nach Richtigstellung zu regelrechten Schockerlebnissen geführt hatte[17]. Offizielle Beschwerden der DDR über die

[15] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes / Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten der DDR (PAAA / MfAA), A 7404, Situationsbericht von Genosse Neumann an Genosse Wenzel vom DER vom 25.06.1963.

[16] PAAA / MfAA, A 7419 Fiche 2: Vermerk vom 16.11.1963 über ein Gespräch mit dem Gen. Neumann, ständiger Vertreter des DER in Mamaia, am 8.11.1963 in der Sektion Rumänien.

[17] PAAA / MfAA, A 7404: Vermerk der DDR-Botschaft in Bukarest vom 27.07.1963 über die Dienstreise von Thiede nach Mamaia vom 23.-25.7.1963.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ungleichbehandlung von West- und Ostdeutschen blieben in diesen Jahren meist folgenlos. Dass sich dies auch auf die Moral der Reisegäste, insbesondere von SED-Mitgliedern, auswirken musste, war nur eine Frage der Zeit. Zumal der Urlaub – für viele ohnehin ein Jahreshöhepunkt, insbesondere bei einer der begehrten Auslandsreisen – als „wohlverdiente" Ruhezeit galt, um neue Kraft für die „sozialistische Produktion" zu schöpfen. Wohin diese Entwicklung in Rumänien führen konnte, machte 1965 ein Leiter der DDR-Reisegruppe in Mamaia deutlich: „Die Touristen unserer Gruppe (und auch anderer Gruppen) empfanden die Benachteiligung und Hintenanstellung gegenüber Touristen aus kapitalistischen Ländern deutlicher und krasser als in den vorangegangenen Jahren. Dieses Gefühl war teilweise deprimierend und führte bei den meisten Touristen zu sensiblen Reaktionen und der Schlussfolgerung, dass nicht von der Haltung und dem Herkunftsland, sondern von der mitgeführten Währung die Wertschätzung abhängig gemacht wird; viele von uns fühlten sich deshalb so ein bisschen als Menschen zweiter Klasse"[18]. Auch Georg Perlbach, DER-Mitarbeiter und SED-Mitglied, diagnostizierte vor Ort eine Benachteiligung „in grober Weise". Dabei unterschied er zwei Reaktionen: einerseits starke Empörung „über viele Erscheinungen des prinzipienlosen Verhaltens rumänischer Bürger, Funktionäre usw. gegenüber Touristen aus dem kapitalistischen Ausland" und andererseits depressive Stimmungen angesichts der schlechteren Behandlung, die in der Ablehnung einer wiederholten Reise nach Rumänien gipfeln würden[19]. Das wiederum brachte die SED in der Heimat in große Erklärungsnot und führte zu Überreaktionen: So evakuierten beispielsweise ostdeutsche Reiseleiter im Sommer 1967, als Bundesaußenminister Willy Brandt auf seiner Rumänienreise in Mamaia Station machte, nahezu sämtliche DDR-Touristen im Umkreis des Badeortes – nur, damit jede Möglichkeit zu einer ungewollten Kontaktaufnahme mit westdeutschen Delegationsmitgliedern und umgekehrt ausgeschlossen blieb.

Deutsche Kulturarbeit ohne Risiko

Trotz der bedrohlichen Konkurrenzsituation war die DDR aber erstaunlicherweise nicht bereit, in Rumänien mehr als nur ihr kulturelles Pflichtprogramm abzuleisten. In der Kulturfinanzierung rangierte Rumänien im osteuropäischen Vergleich noch hinter Bulgarien konstant an letzter Stelle[20]. Das ist nicht zuletzt auch ein Indiz für die generelle Ressourcenknappheit, die den DDR-Kulturaustausch charakterisierte. Die DDR hielt schon frühzeitig Kulturkomplexveranstaltungen für die ökonomischste und wirkungsvollste

[18] PAAA / MfAA, A 7419 Fiche 1: Brief von Ernst Müller an das MfAA, 15.9.1964.

[19] PAAA / MfAA, A 7419 Fiche 1: Georg Perlbach an die DDR-Botschaft in Bukarest (Botschafter Ruh): Einschätzung einiger Probleme der DDR-Touristik in Mamaia, 27.8.1964.

[20] Siegfried Bock, *Zu den Beziehungen zwischen der DDR und Rumänien*, in *Alternative deutsche Außenpolitik? DDR-Außenpolitik im Rückspiegel (II)*, hrsg. von ders.; Ingrid Muth; Hermann Schwiesau, Münster, LIT-Verlag, 2006, S. 60-76, hier S. 60f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Form der kulturellen Selbstdarstellung. Dies war ein auf wenige Tage und die rumänische Hauptstadt konzentriertes Kulturprogramm, das von Kranzniederlegungen und Botschaftsempfängen über Filmgalas, Kunstausstellungen und Konzerten bis zu Kultursymposien reichte – und in dem einseitig die Erfolge der DDR gefeiert wurden. Damit konnte sie sich zu bestimmten Zeitpunkten durchaus von der bundesdeutschen Konkurrenz abheben, auch wenn das von den bundesdeutschen Diplomaten immer geleugnet wurde. So heißt es im Jahreskulturbericht der bundesdeutschen Botschaft von 1969 über die DDR-Präsenz: „Konzentration einer ganzer Serie von Veranstaltungen aus Anlass des 20. Jahrestag der ‚DDR' (in Anführungszeichen!) – ohne größeres Echo in der Bevölkerung", und: „In Buchhandlungen ist die ‚DDR' präsenter als wir, dank ihrer weichen Währung und bilateraler Austauschabkommen, vielleicht aber auch nur, weil der Absatz schwieriger ist als bei westlicher Literatur"[21]. Ansonsten orientierte sich die kulturelle Programmgestaltung der DDR an den üblichen Leitbildern der auswärtigen Selbstdarstellung: sozialistischer Realismus, deutsches Kulturerbe, Hochkultur, Antifaschismus und sozialistischer Aufbau. Den publikumswirksamen Bereichen Literatur, Theater und Film fehlte allerdings oft der DDR-Gegenwartsbezug, was vor allem von der rumäniendeutschen Minderheit vermisst wurde. Von den 21, im Jahre 1965 in Rumänien erschienenen Literaturtiteln aus DDR-Verlagen, waren nur zwei Titel von aktuellen DDR-Autoren im Programm: die zweibändigen „Abenteuer des Werner Holt" (1960/63) von Dieter Noll mit einer Auflage von je 20.000 Exemplaren sowie „Der geteilte Himmel" von Christa Wolf mit 10.000 Exemplaren[22]. Wichtigen Einfluss auf das kulturelle DDR-Image nahmen allerdings auch rumänische Auswahl- und Zensurgremien. Dass am Ende in Bukarest entschieden wurde, wie viel und welche DDR-Filme − Bücher oder −, Ausstellungen erscheinen sollten, verminderte den anvisierten Propagandaeffekt der DDR-Kulturarbeit spürbar.

Die Bundesrepublik wiederum präsentierte sich als pluralistischer Kulturstaat in zurückhaltender Weise. Überzeugt davon, die Nachfolge des traditionellen deutsch-rumänischen Kulturaustauschs von vor 1945 anzutreten und dabei der Sowjetischen Besatzungszone – so bezeichneten die bundesdeutschen Diplomaten die DDR noch in den 1960er Jahren – kulturell überlegen zu sein, setzte sie mit Hilfe einer großzügigen Einladungs- und Schenkungspolitik im Kulturaustausch auf ihre ökonomischen Magnetkräfte. Damit kompensierte sie auch Nachteile, die ihr aufgrund eines fehlenden Kulturabkommens und dem daraus bedingten engeren Aktionsradius entstanden waren. So übergaben beispielsweise die Veranstalter der „Technischen Ausstellung der Bundesrepublik Deutschland" in Bukarest 1965 und der bundesdeutschen Bücherausstellung 1966 den Bukarester Bibliotheken jeweils

[21] PAAA, B 97, Bd. 368: Jahreskulturbericht 1969 der bundesdeutschen Botschaft in Rumänien, 21.1.1970.

[22] AMAE, DRC, Fond 217, 1966, RDG: Lista lucrărilor din literatura germană apărute în RSR, 1.1.-1.12.1965.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2000 Bände[23]. Darunter befanden sich nicht nur naturwissenschaftliche Darstellungen, sondern auch Biographien, historische Abhandlungen und politische Publikationen, also im DDR-Sprachgebrauch: Bücher mit feindlichem „weltanschaulichen" Inhalt[24]. Durch informelle Schenkungen wurden auch die sieben germanistischen Lehrstühle in Rumänien mit Lehrmaterialien versorgt, wobei die inländische Verteilung vor allem über die beiden, seit 1969 bestehenden Lektorenposten des Deutschen Akademischen Austauschdienstes (DAAD) in Cluj und Iaşi erfolgte. Schon 1967 konstatierte der DDR-Botschafter, dass nach nur wenigen Einladungen und Bücherschenkungen in der Germanistischen Abteilung der Bukarester Universität ein „prowestlicher" Stimmungswechsel stattgefunden habe[25].

Ansonsten dominierte in der bundesdeutschen Kulturarbeit die Hochkultur mit den Schwerpunkten Musik und Bildende Kunst. Gerade klassische Musik oder Ausstellungen von Künstlern aus dem eher unpolitischen Kunstkanon wie Paul Klee aus dem Jahre 1969 erfreuten sich großer Aufmerksamkeit. Dagegen stießen die Versuche, die bundesdeutsche Gegenwart auf kreative und auch kritische Weise zu problematisieren, wie zum Beispiel bei der Ausstellung „Mensch, Umwelt, Architektur" im Bukarester Herăstrău-Park 1971, aufgrund der gänzlich anderen Lebenszusammenhänge eher auf Befremden und Unverständnis bei den Besuchern, in der Literatur sogar auf rumänische Zensur[26]. Die allmähliche Entwicklung des bundesdeutsch-rumänischen Kulturaustauschs im Verlauf der 1960er Jahre kann insgesamt nicht über seinen Charakter als „Einbahnstraße" hinwegtäuschen. So hatten bundesdeutsche Mittlerorganisationen wie der DAAD, Inter Nationes oder das Institut für Auslandsbeziehungen (ifa) fortwährend Schwierigkeiten, bundesdeutsche Kunst- und Kulturschaffende, Wissenschaftler oder Studenten überhaupt für Rumänien und einen Rumänienaufenthalt zu interessieren.

Imagewandel in der Presse

Die gegenseitige Wahrnehmung und Darstellung durch Presse und politische Öffentlichkeit in den drei Ländern verlief klar gegenläufig: Auf der einen Seite erhöhten sich die Spannungen zwischen der DDR und Rumänien, auf der anderen Seite entspannte sich das Verhältnis Bundesrepublik – Rumänien. „Die Berichterstattung in der rumänischen Presse über Westdeutschland lässt

[23] „Frankfurter Allgemeine Zeitung" vom 19.5.1965; *Kulturabteilung des Auswärtigen Amtes, Jahresbericht 1966*, Bonn, Auswärtiges Amt, 1967, S. 100.

[24] Bundesarchiv / Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (BArch / SAPMO), DY 30/IV A2/20/364: Bericht der Politischen Abteilung der DDR-Botschaft in Bukarest (Dr. Bock) zur westdeutschen Industrieausstellung in Bukarest, 9.6.1965.

[25] BArch / SAPMO, DY 30/IV A2/20/365: Brief vom DDR-Botschafter in Bukarest, Ewald Moldt, an den stellvertretenden DDR-Außenminister, Oskar Fischer, 5.12.1967.

[26] „Neuer Weg" vom 2.10.1971; *Deutsche Architektur-Ausstellung in Bukarest*, in „Mitteilungen der Südosteuropa-Gesellschaft" (München), 11, nr. 3-4, 1971, S. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

eine immer größere Zurückhaltung erkennen. Das hat auch Auswirkungen auf die Berichterstattung über die DDR. Äußerungen aus der DDR, die sich irgendwie auf die Lage in Westdeutschland und die von dort ausgehenden Gefahren beziehen, werden nicht publiziert", fasste Siegfried Bock von der DDR-Botschaft die Auswirkungen des Mitte Oktober 1963 unterzeichneten rumänisch-bundesdeutsche Abkommens zur Errichtung von gegenseitigen Handelsmissionen zusammen[27]. In der direkten Folge war noch im gleichen Monat, sonst aufgrund des Republikgeburtstages ein medialer Höhepunkt der DDR, die Bundesrepublik in der rumänischen Presse weitaus präsenter als die DDR[28]. Doch das Bemerkenswerteste bestand im neuartigen, eindeutig neutralen Ton der politischen Berichterstattung über die Bundesrepublik. So erschienen keine Negativschlagzeilen mehr über die vermeintlich marode Wirtschaftssituation, über West-Berlin oder die Verfolgung der (bundesdeutschen) Deutschen Kommunistischen Partei. Die Mehrzahl der politischen Nachrichten war von nun an neutral abgefasst und auf ihren informativen Gehalt hin reduziert worden. Über die bundesdeutschen Kulturauftritte in Rumänien berichtete die rumänische Presse zwar nur sporadisch, doch seit der Eröffnung von Handelsmissionen in Frankfurt am Main und Bukarest entfiel auch hier weitgehend die Feindbild-Darstellung der Bundesrepublik als revanchistischer, militaristisch-expansionistischer Ausbeuterstaat. Übrig blieb eine Berichterstattung, die stärker von journalistischer Neugierde getragen war und die die Bundesrepublik als wichtigeren und interessanteren deutschen Staat aufwertete. Eine Entwicklung, die auch durch plötzliche Reiseerfahrungen rumänischer Journalisten, Künstlern und Funktionären in die Bundesrepublik befördert wurde.

Die ostdeutsch-rumänischen Differenzen entluden sich, insbesondere 1967/68, in offenen Polemiken zwischen den Staatsführungen und einem gegenseitigen weitgehenden Boykott der Presseberichterstattung. So registrierte die Presseabteilung der rumänischen Botschaft, dass im Verlauf des Jahres 1967 „aufgrund der bekannten Propagandahaltung der DDR" neben den Meldungen in Tageszeitungen die Zahl der Rumänien-Beiträge in den vertriebenen Wochenzeitungen und Monatszeitschriften stark gesunken sei[29]. Der rumänische Staatsfeiertag am 23. August 1968 und damit einhergehende Kulturprogramme entfielen ebenso[30]. Selbst das Glückwunschtelegramm der RKP zum DDR-Nationalfeiertag am 7. Oktober 1968 wurde nur stark gekürzt wiedergegeben[31].

[27] BArch / SAPMO, DY 30/IV A2/20/363: Informationsbericht der DDR-Botschaft in Bukarest (Dr. Bock) an das MfAA, Sektion RVR, Gen. Kluge, 3.12.1963.

[28] So lag beispielsweise das Verhältnis der Kurznachrichten und Berichte in der rumäniendeutschen Zeitung „Neuer Weg" im Oktober 1963 bei 25 zu 15 für die Bundesrepublik.

[29] AMAE, DRC, Fond 217, 1968, RDG: Ambasada RSR Berlin: Reflectarea RSR în revistele lunare şi săptămânale din RDG, 15.7.1968.

[30] AMAE, DRC, Fond 217, 1968, RDG: Ambasada RSR Berlin către MAE/DRC, 13.9.1968,

[31] AMAE, Direcţia I Relaţii, Fond 220, 1969, RDG: Ambasada RSR Berlin: Nota referitoare la aspecte ale reflectării RSR în presa RDG în anii 1967-1969, 13.3.1969.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Stattdessen wurde unüblicherweise sogar Kritik geübt. Etwa war am 30. August 1968 im *Neuen Deutschland* in Ausschnitten ein langer Artikel aus der polnischen Parteizeitung *Trybuna Ludu* zitiert worden, in dem die Haltung der rumänischen Führung zu den tschechoslowakischen Ereignissen scharf kritisiert worden war[32]. In seiner Wortwahl und Entschiedenheit formulierte dieser Artikel eine bislang so nie da gewesene Kritik an Rumänien. Zwar hatten DDR-Presseverantwortliche ihre Unzufriedenheit bereits früher über den Umweg ausländischer Beiträge gezeigt, aber noch nie waren sie so unverschlüsselt ausgedrückt worden[33]. Die DDR-Seite rügte nun auch Künstler. Passend zum eigenen Republikfeiertag wurde in *Die Presse der Sowjetunion* der Beitrag „Auf der richtigen Seite der Barrikade“ abgedruckt, in dem ein sowjetischer Schriftsteller exemplarisch die Kritik eines rumänischen Kollegen am jüngsten Einmarsch in die ČSSR erst analysierte und dann verurteilte[34]. Das provozierte natürlich ähnliche Reaktionen auf rumänischer Seite. Damit verstießen die Verantwortlichen beider Länder gegen die Prinzipien der Völkerfreundschaft, das ideologische Grundprinzip des sozialistischen Kulturaustauschs. Das gegenseitige Schweigen bzw. Unsichtbarmachen, zum Beispiel an Republikgeburtstagen oder Kulturtagen, reduzierte in der Folge die jeweilige kulturelle Außenwirkung im Gastland auf ein Minimum und verhinderte so die Entstehung von aussagekräftigen sozialistischen Länderimages. Um ihrer vertraglichen Pflicht zur DDR-Berichterstattung dennoch nachzukommen, griffen die rumänischen Zeitungsredaktionen mit Vorliebe auf vermeintlich unpolitische Kulturnachrichten zurück. Doch die Art ihrer Präsentation, das zeigt die Analyse von Zeitungen wie *Scînteia*, *Neuer Weg* oder *Karpatenrundschau*, war zum Ärger der DDR-Funktionäre seit 1963/64 oft alles andere als unpolitisch. Denn nicht selten waren die Artikel so formuliert, dass von „deutschen“ anstatt von DDR-Künstlern die Rede war. Aufmerksame Beobachter konnten darin die nationalkommunistische Einheitsrhetorik der rumänischen Parteiführung erkennen, die diese in Abgrenzung zur Sowjetunion etablierte. Dieser neutrale Ton sorgte letztlich dafür, dass in der zweiten Hälfte der 1960er Jahre der allgemeine deutsch-deutsche Gegensatz in der rumänischen Presse an Schärfe verlor und sich zeitweise sogar auflöste.

Am Beispiel der deutsch-deutschen Kulturkonkurrenz in Rumänien und der damit verbundenen Konflikte, die die SED mit der kommunistischen Führung in Bukarest austrug, zeigt sich auf symptomatische Weise auch die innere Labilität und Künstlichkeit der Bindungen innerhalb des Ostblocks. Sie verweisen auf langfristige Defizite im östlichen Bündnissystem, die im Nachhinein seinen schnellen Zusammenbruch 1989 bzw. 1991 folgerichtiger erscheinen lassen.

[32] „Neues Deutschland” vom 30.8.1968.

[33] Zum Beispiel in den beiden Artikeln über die neuen Wirtschaftsdirektiven des ZK der RKP in „Die Wirtschaft” (Berlin), nr. 45, 1967, S. 30f.

[34] „Die Presse der Sowjetunion” vom 7.10.1968.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zwischen Abgrenzung und Verflechtung

Die Außenpolitik beider deutscher Staaten war in Ideologie und Praxis der 1950er und 1960er Jahre nahezu ausschließlich vom Grundsatz gegenseitiger Abgrenzung dominiert. Diese Haltung wurde auch nach den innerdeutschen Annäherungen zu Beginn der 1970er Jahre zumindest von Seiten der DDR beibehalten, denn Ostabhängigkeit und Westabgrenzung blieben für sie dauerhaft Teil der Staatsraison[35]. Auch in Rumänien, wo bis Anfang der 1960er Jahre die meisten Meldungen über oder aus der DDR einen deutschlandpolitischen Inhalt hatten, prägte der Abgrenzungsgestus die ersten offiziellen Darstellungen von „Deutschland". Die rumänische Parteiführung brachte dann durch ihre spektakuläre Emanzipationspolitik gegenüber der Sowjetunion zusätzlich einen weiteren Aspekt von Abgrenzung in das trilaterale Gefüge ein[36]. Diese Politik hatte nicht nur die volle Präsenz der Bundesrepublik im Land zur Folge, sondern auch eine Entzweiung der Rumänischen Arbeiterpartei von der moskautreuen SED. Dennoch beruht die deutsch-deutsche Beziehungsgeschichte in Rumänien auch auf Ereignissen, die als Teil einer zusammengehörigen deutschen Nachkriegsgeschichte interpretiert werden können. Diese bekräftigen die These, dass eben nicht nur die gegenseitige Abgrenzung, sondern die Verflechtung ein konstitutives Merkmal der deutsch-deutschen Beziehungen bildete, wenngleich letztere ungleichmäßig ausgeprägt war: Christoph Kleßmann spricht in dieser Beziehung von einer „asymmetrisch verflochtene Parallelgeschichte der beiden deutschen Staaten"[37]. So erweist sich das Jahr 1967 mit der Aufnahme diplomatischer Beziehungen zwischen Bonn und Bukarest und der darauf folgenden Verkündung der „Ulbricht-Doktrin" (einschließlich der kulturpolitischen Gegenmaßnahmen) als ein gemeinsames Eckdatum „deutscher" Osteuropapolitik nach 1945. Zugleich bildete die „Ulbricht-Doktrin" den Anfang vom Ende der Hallstein-Doktrin. Dass die Neue Ostpolitik unter Bundeskanzler Brandt erfolgreich war, lag wiederum an den Konsequenzen, die die Bundesregierung aus den Folgereaktionen des Botschafteraustauschs von 1967 zog. Auf der Mikroebene der kulturellen Beziehungen bzw. menschlichen Kontakte in Rumänien geben die Erscheinungen des deutsch-deutschen Tourismus ein gutes Beispiel für den fortwirkenden sozio-kulturellen Zusammenhang der geteilten deutschen Nation nach 1945. Der von der rumänischen Parteiführung öffentlich gepflegte Patriotismus, der stets nationale Einheit beschwor, trug auf seine Weise dazu bei, dass in Rumänien

[35] Hermann Wentker, *Die Staatsräson der DDR*, in *Staatsräson in Deutschland*, hrsg. von Günther Heydemann; Eckard Klein, Berlin, Duncker & Humblot, 2003, S. 143-161; Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen. Die DDR im internationalen System 1949-1989*, München, Oldenbourg, 2007, S. 3-6.

[36] Vgl. auch: Gerd Frickenhelm, *Die rumänische Abweichung. Eine Beschreibung und Analyse ihrer Entstehung*, Münster, LIT-Verlag, 1990.

[37] Christoph Kleßmann, *Verflechtung und Abgrenzung. Aspekte der geteilten und zusammengehörigen deutschen Nachkriegsgeschichte*, in „Aus Politik und Zeitgeschichte" (Bonn), Heft B 29-30, 1993, S. 30-41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

die „natürliche“ nationale Verbundenheit der beiden deutschen Staaten unter DDR-Diplomaten, Rumänen und Ausländern wachgehalten wurde. In der DDR selbst löste das bundesdeutsche Kulturengagement in Osteuropa eine publizistische Auseinandersetzung mit der auswärtigen Kulturpolitik der Bundesrepublik aus, in deren Verlauf die SED ihre kulturpolitische Abgrenzungsrhetorik deutlich verschärfte. Aus Redeauszügen und konzeptionellen Splittern bundesdeutscher Politiker und Funktionäre bastelten sich parteitreue DDR-Autoren eine Argumentationskette zusammen, in der die auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik zum ausschließlichen Kampfinstrument gegen *den* Sozialismus beziehungsweise *die* sozialistischen Länder gedeutet wurde. Dabei galt der Hauptvorwurf der unterstellten Absicht, das sozialistische Lager spalten beziehungsweise seine Länder von der führenden Kulturnation Sowjetunion trennen zu wollen[38]. Die Mitarbeiterin des Instituts für Gesellschaftswissenschaften beim ZK der SED, Erna Heckel, warnte diesbezüglich 1970 vor den Gefahren, die aus der Verbindung von westlicher Wirtschaftskraft und geistig-kultureller Infiltration hervorgehen wurden. Dabei kam sie auf die kulturpolitische „Balkan-Konzeption“ der Bundesregierung zu sprechen und erklärte, dass die Bundesrepublik hinterlistigerweise auch im sozialistischen Ausland DDR-Kulturleistungen als eigene Errungenschaften ausgebe. Informierte konnten aus ihren Bemerkungen durchaus Kritik an Verbündeten wie Rumänien herauslesen, wo dem „Klassenfeind“ ein legaler Zugang gewährt worden war[39]. Das galt ebenso für die Warnungen von Amandus Wulf vor unbeschränkten Propagandabefugnissen und scheinheiligen Freundschaftsbekundungen bundesdeutscher Delegationen oder Gäste in sozialistischen Gastgeberländern und vor den Risiken westlicher Wohlstandswerbung bei ideologisch labilen Jugendlichen und Intelligenzlern[40].

Der Kalte Krieg als „Verhinderer“

Der Kalte Krieg als prägende Kraft für das Dreiecksverhältnis offenbarte sich nicht nur darin, dass er Ressourcen für den Kulturaustausch bzw. die

[38] Zum Beispiel: Günther Rose, *Bonns „flexible“ Osteuropa-Politik*, in „Deutsche Außenpolitik” (Berlin), 12, nr. 2, 1967, S. 198-208; Erna Heckel, *Kultur und Expansion – Zur Bonner Kulturpolitik in den Entwicklungsländern*, Berlin (Ost), Dietz, 1968; dies.; Horst Kessler; Dieter Ulle; Klaus Ziermann, *Imperialismus und Kultur*, in „Weimarer Beiträge” (Wien), 16, nr. 3, 1970, S. 91-133.

[39] Erna Heckel, *Kulturpolitische Expansion. Die kulturpolitische Konzeption des westdeutschen Imperialismus im Kampf gegen die sozialistischen Länder Europas*, in „Weimarer Beiträge” (Wien), 16, nr. 7, 1970, S. 85-109.

[40] In Wulfs Perspektive hatten fast alle bundesdeutschen Akteure des Kulturaustauschs einen antikommunistischen Agentenstatus: „[…] Künstler, Wissenschaftler, Fachkräfte, Jugendliche und Gewerkschafter, die zur ideologischen Diversion ins Ausland gesandt oder als Betreuer von Ausländern in der westdeutschen Bundesrepublik eingesetzt werden […] müssen das staatsmonopolistische System als ‚freiheitlich-demokratische Ordnung‘ aufgefasst haben und zutiefst vom Antikommunismus durchdrungen sein“, schrieb er über deren politisch-ideologische Einstellung. Amandus Wulf, *Funktion und Konzeption der Bonner auswärtigen Politik*, in „Deutsche Außenpolitik”, Heft 7 / 1969, S. 831-845, hier S. 839f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Kulturkonkurrenz freisetzte. sondern auch, dass er als „großer Verhinderer“ gewirkt hat[41]. Das zeigt die lange Reihe nichtrealisierter Projekte in Rumänien, angefangen von Ausstellungen über Jugendaustauschprogramme bis zur Errichtung von Kulturinstituten. Das nicht Durchgeführte ist wegen des erheblichen Energie- und Argumentationsaufwandes, der zur Verhinderung betrieben wurde, Teil der Konfliktgeschichte. Die Konsequenzen betrafen aufgrund der besonderen gesellschaftlichen Dimension des Kulturaustauschs seine zahlreichen Akteure (wie Künstler, Wissenschaftler, Jugendgruppen, Funktionäre) gleichermaßen wie die zahlreichen Menschen, die sich in Rumänien für deutsche Kulturauftritte interessierten. Dass die DDR permanent versuchte, über die Berlin-Problematik und mit Hilfe des Vorwurfs, die Bundesrepublik betreibe antisozialistische oder Anti-DDR-Propaganda, bundesdeutsches Kulturengagement zu stören, ist nicht verwunderlich. Bemerkenswerter ist, dass die bundesdeutsche Seite einer raschen Erweiterung der eigenen Kulturpräsenz selbst einen Riegel vorschob. So bestand sie, obwohl Rumänien für die Bonner Außenpolitik seit 1967 den Status eines osteuropäischen „Brückenkopfes“ besaß, in allen Kulturverhandlungen auf dem Alleinvertretungsanspruch und einer strikten vertraglichen Einbeziehung West-Berlins. Damit wurde der Kulturaustausch nicht nur durch die Aktivitäten des deutschen Nachbarstaats blockiert, sondern auch durch die Eigenlogik des aus dem Kalten Krieg erwachsenen außenpolitischen Prinzips. Denn dass Bukarest solche Bedingungen ablehnen musste, war im Vorhinein klar. Dies kam besonders deutlich in der Frage der Errichtung eines bundesdeutschen Kulturinstituts in Bukarest zum Ausdruck. Im Sommer 1969 bedrängte Botschafter Erich Strätling das Auswärtige Amt, möglichst bald diesbezügliche Verhandlungen aufzunehmen[42]. Der besondere Anreiz lag darin, dass die DDR bis dahin über kein Kulturinstitut in Rumänien verfügte. Würde es der Bundesrepublik nach nur zwei Jahren diplomatischer Beziehungen gelingen, eine solche Einrichtung zu eröffnen, wäre dies einer kleinen Sensation nahe gekommen. Generell herrschte in jenem Jahr im Zusammenhang mit der bundesdeutsch-rumänischen Vereinbarung über den Austausch von Kulturlisten ein betont konstruktives Klima zwischen den Kulturfunktionären Rumäniens und der Bundesrepublik. Darüber hinaus war es Frankreich, Italien und den USA nach mehrjährigen Verhandlungen gelungen, mit Rumänien Abkommen zur Gründung von Bibliotheken abzuschließen, deren Arbeitsauftrag sich nur geringfügig von dem eines Kulturinstituts unterschied. Im Auswärtigen Amt teilte man Strätlings Euphorie jedoch nicht, sondern bezweifelte, erfolgreich im Fahrwasser der Verbündeten schwimmen zu können, da die Verhandlungslage wegen der Berlin-Frage nicht nur grundsätzlich anders konditioniert gewesen ist, sondern

[41] Bernd Stöver, *Die Bundesrepublik Deutschland. Kontroversen um die Geschichte*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2002, S. 127.

[42] PAAA, B 97, Bd. 487: Bericht der Botschaft der Bundesrepublik Deutschland in Bukarest an das Auswärtige Amt, 1.8.1969.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mehr noch jene auch als „unüberwindliches Hindernis“, so Kulturattaché Franz Keil, für ein Abkommen oder einen Notenwechsel galt[43]. Strätlings Vorschlag, mit sofortigen Sondierungsgesprächen zu beginnen, wurde abgelehnt und lediglich eine „Prüfung der Sachlage“ versprochen[44], die jedoch ergebnislos verlief.

In der Folge entspann sich ein monatelanger kontroverser Notenwechsel zwischen dem bundesdeutschen Botschafter in Bukarest, der für eine bald mögliche Eröffnung kämpfte, und dem Auswärtigen Amt in Bonn, das nicht von der offiziellen außenpolitischen Linie abgehen wollte. Dabei ging Strätling sogar soweit, gänzlich auf die Einbeziehung West-Berlins zu verzichten, denn, so begründete er seinen außergewöhnlichen Vorstoß, der tatsächliche Gewinn für die Kulturarbeit sei ohnehin gering, dagegen die Steigerung der bundesdeutschen Kulturpräsenz durch eine Bibliothek außerordentlich[45]. Dem bundesdeutschen Diplomat, der wiederholt anhand der praktischen Aufwand-Nutzen-Rechnung argumentierte, wollte es nicht länger einleuchten, warum die selbst geschaffene kulturelle Brückenkopffunktion in Osteuropa außer durch die Zwänge der ostdeutschen „Ulbricht-Doktrin“ noch durch eigene Dogmen blockiert wurde. In der Perspektive des Bonner außenpolitischen Apparates hatten solche Überlegungen jedoch auch nach dem Machtantritt Willy Brandts keine Chance[46]. Erst 1973 kam es im Rahmen des am 29. Juni geschlossenen Kulturabkommens zum definitiven Beschluss, nun tatsachlich Bibliotheken – als quasi Kulturinstitute – zu errichten. West-Berlin war darin einbezogen. Der Zeitpunkt war eindeutig: Erst nach dem alliierten Berlin-Abkommen, dem deutsch-deutschen Grundlagenvertrag und der Aufnahme der DDR (und der Bundesrepublik) in die UNO war eine vorbehaltlose Unterzeichnung von rumänischer Seite möglich. Zwar hatte sich nun die Bundesrepublik durchgesetzt, aber durch das Beharren auf ihre außenpolitischen Deutschlandprinzipien hatte sie für den Ausbau ihrer kulturellen Position viel Zeit verloren und mögliche Vorteile im deutsch-deutschen Kulturwettbewerb ausgelassen. Denn es sollte dann noch bis zum 26. November 1979 dauern, bis das „Kulturinstitut der Bundesrepublik Deutschland“ in der Strada I. C . Frimu 22 in Bukarest seine Pforten öffnete[47]. Zu diesem Zeitpunkt war der neostalinistische

[43] PAAA, B 97, Bd. 487: Referat I V/8 (Auswärtiges Amt), Vermerk: Errichtung einer deutschen Bibliothek in Bukarest, 14.5.1969.

[44] PAAA, B 97, Bd. 487: Referat V1 (Auswärtiges Amt), Vermerk: Gründung einer deutschen Bibliothek in Bukarest, 27.8.1969.

[45] PAAA, B 97, Bd. 487: Fernschreiben der bundesdeutschen Botschaft in Bukarest an das Auswärtige Amt, 9.6.1970.

[46] „Referat V 1 weist darauf hin, dass entgegen der (bereits von früheren Verhandlungen bekannten) Auffassung der Botschaft Bukarest auf eine Einbeziehung Berlins in ein deutsch-rumänisches Kulturabkommen gleich welchen Inhalts nicht verzichtet werden kann.“ PAAA, B 97, Bd. 487: Schreiben von VLR I Dr. von Schenk an das Referat IV 8, 12.8.1970.

[47] Alfred Coulin, *Das deutsche Kulturinstitut in Bukarest*, in „Südosteuropa-Mitteilungen” (München), 19, nr. 4, 1979, S. 60-63; Dettmar Cramer, *Rumänien wieder vorn. Zur Eröffnung des deutschen Kulturinstituts in Bukarest*, in „Deutschland Archiv” (Bielefeld), 13, nr. 2, 1980, S. 126f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Herrschaftsabschnitt der Ära Ceauşescu aber schon längst angebrochen, in dessen Zuge der Zugang der rumänischen Bevölkerung zu den westlichen Kultureinrichtungen wie auch deren Wirkungsradius radikal eingeschränkt wurde.

Rumänien als kulturpolitischer Gewinner

Wägt man nüchtern Vor- und Nachteile ab, dann erweist sich Rumänien als der Staat, der am stärksten von den Kulturbeziehungen im deutsch-deutsch-rumänischen Dreiecksverhältnis profitierte. Das Bukarester Regime konnte seinen Anteil im Kulturaustausch mit der Bundesrepublik in der zweiten Hälfte der 1960er Jahre enorm steigern. Und dies, ohne politische Zugeständnisse in Form eines Kulturabkommens machen zu müssen, welches die Berlin-Frage im Sinne der Bundesrepublik regelte. Durch die Sympathien der bundesdeutschen Politiker und kulturellen Mittlerorganisationen für den „Ostblockrebellen" kam Rumänien schnell und reichhaltig in den Genuss von deren Stipendien-, und Förderprogrammen und konnte zudem umfangreiche Landeswerbung im Westen Deutschlands betreiben. Von den im Zeitraum Januar 1967 bis Juni 1968 genehmigten 5800 offiziellen Reisen in die Bundesrepublik entfielen knapp 1700 auf den Bereich Kultur[48]. Zwischen Januar 1968 bis März 1969 zählte die rumänische Botschaft 50 Stipendiaten und 113 Delegationen aus den Bereichen Wissenschaft, Kultur, Presse und Sport, die auf Einladung in der Bundesrepublik weilten[49]. Ausstellungen und Großveranstaltungen wie die rumänische Buchausstellung in Frankfurt am Main 1967, die historische Ausstellung „Römer in Rumänien" in Köln 1969, die Rumänischen Wochen in Arnsberg, Wiesbaden, Regensburg und Stuttgart 1970, die Großveranstaltung „Rumänien stellt sich vor" in Düsseldorf 1971 oder die Nationalausstellung „Rumänien '72" in München fungierten als nationale Werbeplattformen. Der Erfolg der utilitären rumänischen Außenkulturpolitik – ihr ging es in erster Linie um Transfer von wissenschaftlich-technischem *know how* und Kulturreklame für den Wirtschaftsstandort Rumänien – stärkte das Ceauşescu-Regime nachhaltig. Darüber hinaus gelang durch den außenpolitischen Unabhängigkeitskurs, die kulturelle Selbstdarstellung und die gezielte Pressearbeit rumänischer Diplomaten in der Bundesrepublik ein Meinungswechsel in der bundesdeutschen Öffentlichkeit. Das Resultat ist aus heutiger Sicht frappierend: Während viele Journalisten und Politiker in Walter Ulbricht unverändert den stalinistischen Diktator alter Prägung vor sich sahen, erschien ihnen Ceauşescu dagegen als jugendlich-unkonventioneller, liberaler Reformer – und damit

[48] AMAE, DRC, Fond 217, 1969, RFG: Ambasada RSR Köln: Unele observaţii şi propuneri cu privire la eficienţa activităţii delegaţilor români care vin in Republica Federală a Germaniei cu diferite sarcini pe linie tehnico-economică şi cultural-ştiinţifică, 25.5.1969.

[49] AMAE, DRC, Fond 217, 1969, RFG: Ambasada RSR Köln: Unele aspecte ale vieţii şi politicii culturale a RFG şi propunerile ambasadei privind îmbunătăţirea propagandei româneşti în această ţară, 17.12.1968; AMAE, DRC, Fond 217, 1969, RFG: Ambasada RSR Köln: Unele observaţii şi propuneri cu privire la eficienţa activităţii delegaţilor români care vin în RFG cu diferite sarcini pe linie tehnico-economică şi cultural-ştiinţifică, 3.6.1969.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sympathisch[50]. Zu diesem Image verhalfen auch die offiziellen Wertschätzungen und Ehrungen, die ihm bundesdeutsche Staatsmänner entgegenbrachten. Außerhalb strategischen Kalküls bleibt dies jedoch unverständlich. Denn aus bundesdeutscher Sicht waren in zentralen Fragen wie zum Beispiel der Familienzusammenführung, der Berlin-Problematik oder einem ausgeglichenen Kulturaustausch keinerlei Fortschritte erzielt worden. Innenpolitisch gelang es den Machthabern Rumäniens, die wohldosierte kulturelle Westöffnung als Zeichen ihrer Stärke und Souveränität zu kommunizieren. Diese genau bemessene „Weltoffenheit" stärkte die Diktatur ebenso wie die florierenden Handelbeziehungen zur Bundesrepublik. War diese schon 1967 zum zweitgrößten Handelspartner aufgestiegen, so entfielen 1974 zwölf Prozent des gesamten rumänischen Außenhandels auf die Bundesrepublik[51]. Eine Entwicklung, die im Gegensatz stand zu der enttäuschenden (bundesdeutschen) Erfahrung eines stagnierenden bilateralen Kulturaustauschs und damit einhergehender unerfüllter Hoffnungen auf eine allmähliche Aufweichung der starren kommunistischen Diktatur.

[50] Katarina Kilzer betont ihrer Presseschau dagegen die Ceauşescu-kritischen Beiträge am Ende der 1960er bzw. zu Beginn der 1970er Jahre. Vgl. Katarina Kilzer, *O cronologie a anilor 1962-1972 în presa germană*, in Rusan (Hg.), *Anii 1961-1972*, S. 658-666.

[51] Hermann Gross; George E Schmutzler; Roland Schönfeld, *Außenwirtschaft*, in *Südosteuropa-Handbuch*, Band 2: *Rumänien*, hrsg. von Klaus-Detlev Grothusen, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1977, S. 349-394, S. 377.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice
AARMSLit.	= Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare
AB	= Arhivele Basarabiei, Chişinău
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară, Iaşi
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AMP	= Acta Musei Porolissensis, Zalău
ANB	= Arhivele Naţionale Bucureşti
AnM	= Analele Moldovei
ANI	= Arhivele Naţionale Iaşi
ANIC	= Arhivele Naţionale Istorice Centrale
ANRM	= Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova
AOSPRM	= Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSŞ	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziţii noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi
AT	= Arhivele Totalitarismului, Bucureşti
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iaşi
AUB	= Analele Universităţii Bucureşti
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIX, 2012, Supliment, p. 233–234

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română, Bucureşti
BRV	= Bibliografia românească veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
CC	= Codrii Cosminului
CG	= Cuget românesc
CI	= Cercetări istorice (ambele serii), Iaşi
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DI	= Dosarele istoriei, Bucureşti
DIR	= Documente privind istoria României
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromaniae
GB	= Glasul Bisericii, Bucureşti
IN	= Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iaşi.
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR	= Limba română, Bucureşti
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MI	= Magazin Istoric, Bucureşti
MMS	= Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
MOf	= Monitorul Oficial, Bucureşti
MSŞIA	= Memoriile secţiei de ştiinţe istorice şi arheologie a Academiei Române, Bucureşti
NedH	= Nouvelles Etudes d’Histoire, Bucureşti
NRR	= Noua revistă română, Bucureşti
RA	= Revista arhivelor, Bucureşti
RdI	= Revista de istorie, Bucureşti
RER	= Revue des Études Roumaines
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR	= Revista Fundaţiilor regale
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, Bucureşti
RI	= Revista istorică
RIR	= Revista istorică română
RITL	= Revista de istorie şi teorie literară, Bucureşti
RMM	= Revista Muzeelor şi Monumentelor
Rsl	= Romanoslavica
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, Bucureşti
SAI	= Studii şi articole de istorie, Bucureşti
SCIA	= Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCILF	= Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor, Bucureşti
SCIVA	= Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN	= Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti
SCSI	= Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie, Iaşi
SEER	= The Slavonic and East European Review
SJAN	= Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale
SMIM	= Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revistă de istorie, Bucureşti
SUBB	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
VR	= Viaţa Românească

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro